

Forradalom, forradalom!

1956. október. A Táncművészet szerkesztősége lángol az izgalomtól, Csizmadia Gyurka hozza az új híreket. A lengyel megmozdulások hatására az egyetemisták itt is tüntetést szerveznek, menjünk 23-án, kedden 2 órakor a Közgazdasági egyetem elé. Csak arra kell vigyázni, hogy szovjetellenes jelszavakat ne kiabáljon senki. Ezek az események már közismertek, feldolgozottak, csak azt írom le, amit mi magunk tapasztaltunk, és ami izgatottá és boldoggá tett. Apróságok, de csodálatos volt azt tapasztalni, hogy mindenki ugyanazt akarja, várja, hiszen eddig mintha két külön világ élt volna egymás mellett. Pali később linó-metszet-sorozatban rögzítette az eseményeket. (Ezek az 50. évfordulón kerültek nyilvánosságra, kiállításon, könyvben, folyóiratban.)

A Kiskörúton egy Röltex előtt (ha valaki nem tudná: állami rövidáru-bolt, Röltex Rózsi) az utcán álltak az eladólányok, a kezükben egy-egy tekeres március 15-ről maradt nemzetiszínű szalag és nagy olló, biztosítótű, villámgyorsan osztogatták a felvonulóknak,

mindenki kitűzte. Az erkélyeken, ablakokban integető, csupa-mosoly emberek. Át Budára, a Bem térre, a kaszárnya ablakában zászló, a szovjet típusú magyar címer kitépve a közepéből. Tehát a hadsereg is a felkelés mellett van!

Anyám két napja érkezett Pestre, Deák Marcsi unokanővérem jóvoltából, aki válni készült valóban nem rokonszenves férjétől, Aranyi Györgytől, és tanúként anyámat nevezte meg, tudva hogy a bírósági idézésre Pestre kell engedjék. Erre az alkalomra színházjegyet szereztem, hiszen több mint egy éve nem volt része semmi szórakozásban. Így történhetett meg, hogy a 23-iki csodálatos és izgalmas tüntetés után még elmentem anyámmal a Madách Kamara Színházba, ahol az Ibsen Nórájának előadása után kiállt a függöny elé Timár József, és elszavalta Vörösmarty 'Szózat'-ját. A közönség, velem együtt, a könnyeit törölgette.*

**Timár József 1949 Szilveszterén, a Nemzeti Színház előadása után, ugyanilyen átérzéssel, és a hajdan várt rendszer feletti csalódásában, elszavalta a teljes költeményt: 'Még jöni kell, még jöni fog / Egy jobb kor, mely után / Buzgó imádság epedez / Száz ezrek ajakán...' A pártkorifeusok természetesen azonnal megérezték a költemény aktualitását, azzal vádolták, hogy 'fasiszta hangsúlyozással' szavalt, a Nemzetiből elbocsátották, alkalmi munkákból élt, és csak 1951-ben, Miskolcon léphetett fel újra. Dalos László, a legtekintélyesebb magyar színházi hírlapíró közlése.)*

A színházból kimenet két nagy esemény várt: láttuk, hogy emberek kapaszkodnak fel a Városháza tornyára és leszerelik a vörös csillagot, a kiskörúton pedig Csepel feliratú teherautó közeledik, tele büszkén-boldogan kiabáló munkásokkal: 'Ledöntöttük a Sztálin-szobrot!' Elmondhatatlan örömünket és reménykedésünket csak az zavarta meg, hogy távolból (mint utóbb megtudtuk, a Rádiótól) lövöldözés hallatszott.

1956. október 24-25. Néhány sor Pali leveléből, én kaptam a János kórházban: „A rádióhoz felvonult tömegnél tíz óraker még nem volt fegyver, a magyar katonák is mutatták, hogy nincs lőszerük. Mikor az ÁVÓ tüzelni kezdett, akkor rohantak el a laktanyába lőszerért. Nagy üdvívalgás fogadta az érkező fegyveres és lőszeres autókat, gyorsan szétkapkodták, s megkezdődött a rádió ostroma. Az ÁVÓsoknak is kevés lőszerük volt, mentőautóban próbáltak csempészni, de az emberek észrevették és az autót felborították... Különben a legvadabb vonalások is átalakultak hazafiakká s el vannak keseredve Gerő hülye, aljas makacssága miatt. 'Gerő Ernő gyere ki, ég a házad ideki!' – skandálják (...) Édesem, lelkiismeretes és szorgalmas beteg légy, hogy ne kelljen sokáig a kórházban feküdnöd, és vigasztald magad azzal, hogy csak tegnaptól kezdve bizhatunk a gyerekek tisztességes, emberhez méltó jövőjében.”

Visszatérve arra a csodálatos tíz napra: megint hittünk benne, hogy új élet kezdődik. Olyan hirtelen, váratlanul tapasztalhattuk, hogy mindenki, aki addig a másik oldalon állt, most felszabadult a nyomás alól, hogy mindenkivel egy táborba kerültünk – pedig addig azt hittük, két, egymástól szigorúan elzárkózó tábor van: a rendszerben, őszintén vagy érdekből, de mindenképpen hívőké, és a mienk, akik igyekeztünk lehetőleg feltűnés nélkül kivárni, bármennyire reménytelennek tűnt is ez. A mi családi hangulatunkat csak az rontotta, hogy én október 24-én bekerültem a János kórházba, idegesség okozta, kis gyomorvérzéssel – szüleim kitelepítése óta sokat fáj a gyomrom –, és egészen november 4-ig, Nagy Imre megrázó segélykiáltó rádióüzenetéig, ott feküdtem, amikor Pali két kórházi beteghordóval és egy hordággal megjelent a kórteremben, és hazahozott. Anyósom a három unokával a lenti lakásban lakott, az biztonságosabbnak tűnt a föntinél, de aztán hamarosan felköltöztünk. A kórházban meglepően jó volt az ellátás, mert a falusiak szekérszám hoztak ajándékba baromfit, zöldséget, gyümölcsöt Pestre.

Pali naponta hordta haza az MTI-ből Budapest és a vidék híreit, az élelmiszert ajándékba hozó falusiakról, a kitört üvegű kirakatokban gyűjtött pénzről a harcolók családjai megsegítésére, a fraternizáló magyar és szovjet katonákról, a fiatal munkások és diákok bátorságáról: tíz napig tartó boldog reménykedésről.

Az oroszok visszaérkezése után minden fontos információt angolra fordított, és Göncz Árpád vitte biciklisfutárként az indiai követségre, akik a nyugati hírügynökségeknek továbbították. Egyik éjjel nagy ijedségem volt: éppen gépeltem az angol szövegeket, amikor bekopogtak az ablakon: Rendőrség, nyisson ajtót! Ráborítottam valamit a papírokra – és nagy kő esett le a szívemről, amikor csak azt az utasítást kaptam, hogy húzzam be jobban a függönyt, mert kilátszik a fény, pedig a lövöldözések miatt teljes elsötétítést rendeltek el. Egyébként Göncz Árpád perében Palit is berendelték tanúként a Fő utcába, de úgy látszik, semmi komoly vád nem igazolódott ellene.

Annak a tíz napnak az emléke még mindig meghat, de most inkább a nehéz időkben születő vicctermésből idézek, üdülésül:

“Néni kérem, ha jól megtöröljük a lábunkat, kilőhetünk az ablakon?” – “Bácsi kérem, tessék odaadni ezt a pogácsát annak a ruszkiszoldátnak, mert tőlem fél.” – Mi az Üllői út 1956 novemberében? : ‘A szocializmus építésének különleges magyar útja.’ És ide tartozik: ‘Bérbeadnám földszinten fekvő III. emeleti lakásomat.’

Pali 56-os metszete (konspirációs okokból „Dániel” néven aláírva)

Anyám persze ezután nem ment vissza a száműzetésbe, egy hónapig el voltak vágva egymástól (Apu kétszer kapott Pestről rádióüzenetet, de mi semmit sem hallottunk róla), és november végére ő is megérkezett hozzánk. Nemsokára sikerült lakáshoz jutniuk: egy Amerikába készülő orvos házaspár (Ilonka néninek, Keresztes Feri bácsi feleségének rokonai), szüleinktől némi aranyat kaptak, kiérve Pityutól dollárt, ennek fejében apuéké lett a Nagyajtai utca 10-ben, a Mese utcainál egy szobával kisebb, de nagyon kellemes lakás. Decemberben teherautóval mentek Harsányba, felhozták, és Pesten összegyűjtötték a holmijukat, nagyon szép, csendes, barátságos lett az új lakás.

1956. december 2. Apu Pityunak. “Szept. 19.-i és szept. 25.-i leveled elképzeltetlenül nagy örömet szerzett. Egyetlen momentum okozott csak gondot, és pedig az, hogy, saját szavaid szerint, ‘majd megbolondultál szégyenedben és bánatodban’. Erre semmi de semmi ok nincs, sőt ha nemcsak mirőlunk lett volna szó, úgy az amerikai kirándulást se tudtam volna ajánlani.

Mi a sorsunkat egész jól viseltük, és minthogy időközben a Legfőbb Ügyészség is megállapította, hogy ügyünkben törvénysértés történt, visszaköltöztünk Budapestre, ahol csodával határos módon sikerült jó helyen jó lakást szerezni (Bálint Dudi elhagyott lakása). A holmink régi lakóhelyünkön van még, meg különböző rokonoknál, mihelyt kicsit konszolidálódott a helyzet, megyünk érte. Jól vagyunk, Gida majd referál, bár én nem találkoztam már vele, Budapestre érkezésem napján utazott el. Kilátás van arra is, hogy állásomba visszatérhetek, persze ehhez az is kellene, hogy a rendes munka meginduljon. Talán már nincs messze az az idő, hogy láthassunk. Csak bekövetkezik az igazi béke!”

Ehhez anyu: “Most végre összeverődünk mind, Éva is meggyógyul, a gyerekek édesek, okosak, lakás is van, csak már békesség lenne, de még mindig hallani távoli ágyuzást. Mikor indul el az élet az újabb romokon? Éva gyomorvérzésének tisztán idegesség volt az oka, nem is csoda. Örülök, hogy hárman lesztek együtt, Gida aranyos, helyes fiú, szeretnénk vele menni, de csak Évával együtt.”

1956. december 16. Apu Pityunak. “Nem tudom, megkaptad-e a leveleinket, ezért röviden megismétlem, hogy mindnyájan jól vagyunk, teljesen egészségesek (Éva gyomorvérzése nyom nélkül megszűnt), és hogy szép, 2-szobás lakást kaptunk a Pasaréten (Nagyajtai utca 10). Jövő héten megyünk Harsányba a holminkért. Élelemmel is el vagyunk látva, különösen ha felhozzuk harsányi ételkészletünket. Persze milyen lesz a helyzet néhány hónap múlva, azt nem lehet megmondani, de én bízom benne, hogy át fogjuk vészteni és szép jövőnek nézünk elébe. Erős nyomás alatt állok, hogy adjuk el önálló lakásunkat és költözködjünk Macuhoz (*azaz emigráljanak Amerikába*). Egyrészt azonban ebben a korban az ember nem szívesen adja el otthonát és keres teljesen idegen elhelyezkedést, másrészt Mancsiék nem tudják magukat ilyenre elhatározni. Félnék, hogy a nagy család eltartása igen nagy nehézséget jelent. Így a maradás mellett döntöttem, lehet, hogy megbánom, de az embernek ilyenben az ösztönére kell bíznia magát. Remélem, 1957-ben megölelhetünk.”

Anyu ugyanakkor: “Képzem, mennyit gondoltál ránk mostanában, de nem többet, mint mi tereád. Sok izgalmunk volt és van, de reméljük a jót. Szívesen mentem volna feléd, de lebilincseltek. Matyinak 6-hetes kislánya van, Ákos, mandulavágású szemekkel. Tavasszal hazajönnek, ha igaz, most még holnapra sem lehet tervezni.”

1957

1957. január 1. (*a dátum olvashatatlan, Pityu távirata a Nagyajtai u.-ba*): „Levelet megkaptam kerem fogadjatok el Macu lakasajanlatat mindnyajatoknak jobb lesz – Pityu”. — Március 22-i távirata: „Hogy vagytok semmi hírem probaljatok Macuhoz koltozni – (Pityu).”

1957. január 3. Apu. [*a címzett persze Pityu*] Igazán megható, hogy Macu felajánlja a lakását a népes családnak, a helyzet azonban az, hogy ha meg is változtatnám az álláspontomat, még akkor sem tudnám vállalni a felelősséget, hogy most télvíz idején, ilyen nehéz utazási körülmények között három kisgyerekekkel költözködjünk. Majd csak kibírjuk itt, pláne ha valóra válnak optimista reményeim, amelyekben rendületlenül bízom, aminthogy abban is, hogy Macut akkor körünkben fogom üdvözölhetni. Amint látod, optimista vagyok, annak dacára, hogy Mancsinak ma felmondtak, minthogy vállalatja megszűnt (a Táncművészet), de lehet, hogy a tavasszal újra indul, és akkor visszakapja az állást.”

1957. január 11. Pityu New Yorkból. „Végre, végre itt van újra az alkalom, hogy írhaszak és elmondjam, milyen elképzelhetetlenül boldog vagyok, hogy egyikőtöknek sem történt baja, jól vagytok, úgy látom, jó hangulatban, bizakodók is. Ez az első és legfontosabb, minden más mellékes.” Időközben üzenetek, sürgönyök érkeztek tőle: lakást ajánl, menjünk ki mind. Most

a levélben: "Nagyon el vagyok keseredve, hogy nem fogadtátok el a lakásajánlatot. Könnyű innen prédikálni, mégis rettenetesen bánt, hogy nem fogadtátok meg a tanácsomat. Mindent szépen előkészítettem, a lakást berendeztem. Persze minden nap késés csak rontja a helyzetet. Sok csomagot küldtem, a legtöbbnek a megérkezéséről semmit sem hallottam." (Megérkeztek sorra, nagy örömet szereztek, valószínűleg hol mi felejtettük el megköszönni, máskor ő nem tudta, mindegyikre reagáltunk-e.)

Minneapolisban a repülőtéren ölelkeztem össze egy volt osztálytársammal, Rozsnyai Zoltánnal, aki annakidején Vigyornak szállást adott. Azóta már vissza is repült Európába. Két hét múlva újra itt lesz, hogy Stokovskyyval együtt vezényeljen. Zenekarának ügye jól áll, ami nagyszerű dolog. Egyébként semmit sem változott az utóbbi 12 évben, éppen csak a haja nőtt meg, és ha lehet, még többet beszél. Nagyon kedves srác, igen jóba lettünk, állítólag valóban nagyon tehetséges.

Minneapolisban egyébként előadást tartottam. Különböző egyetemek meghívására december elején valami 5000 kilométert repültem, és naponta egy-két előadást tartottam. Jó érzés hanyag mozdulattal egy pulthoz támaszkodni, és azt mondani, hogy 'Ladies and Gentlemen!' A Ladiék ebben az esetben kék vagy fekete nadrágot, fehér zoknit, minősíthetetlenül piszkos tornacipőt és félkiló rúzst hordanak búbajos arcukon. Az urak rongyos nadrágban és kifordított pulloverben tündökölnék, sörte hajjal és rágógumival ellátva. Az ifjúság t.i. állandóan fellázad a társadalmi konvenciók ellen, ezért járnak mind uniformisban. Azt hiszem, február végén újabb előadókörútra indulok, valószínűleg vadnyugati egyetemekre. A félévi vizsgákhoz már összeverejtékeztem egy 20-oldalas előadást az I. világháborús felelősségről. Most dolgozom a másikon: Magyar-amerikai diplomáciai kapcsolatok a 48-as szabadságharc idején. Meglepő és nagyon érdekes dokumentumokra bukkantam 49-es szenátusi jegyzőkönyvekben. Néhány olyan adatot is tudok, amit még Horváth Jenő sem ismert, pedig mennyit loptam az ő Századok-ban megjelent cikkeiből.

Bánt, hogy Apu azt írja: itt az ideje, hogy rendes ember váljék belőlem. Nem hiszem, hogy sok olyan számár akad, aki ilyen kevés anyagi előnyért annyit tanult, művelődött volna, mint én az utóbbi 8 évben. Szeretek tanulni, szeretem a történelmet és szeretek olyan munkát végezni, ami érdekel. Ebből nem lehet meggazdagodni, bizonytalanak is tűnik, dehát nem mindenkinek bizonytalan a jövője? Most tanításhoz van nagy kedvem, hát tanítani fogok. Itt senkit sem akadályoznak meg abban, hogy szegény legyen, vagy legalábbis az alsó jövedelmi forrású szakmákat válassza. Mindez mégsem jelent megélhetési gondot, csak a nagy jólét hiányát. Nem hiszem, hogy időmet elfecséreltem volna eddig is, legalábbis nem egyéni szempontból. Az más kérdés, hogy munkám másnak hasznot hajtott-e, vagy inkább csak kárt okozott. Ez más, és sokkal fájdalmasabb probléma."

1957. január 31. Pityu New Yorkból. Levizsgázott, az utolsó „a krími háború rettenetesen zűrzavaros diplomáciai viszonyairól szolt. (Kisebb gondom is nagyobb annál, mint a krími háború.) „Jól sikerült, a tanár, Roberts, a Columbia Orosz Intézetének a vezetője, az ő szavazatát a Ford Fellowshiphez már biztosítottnak érzem. De szép lenne: 1-2 éves teljesen gondtalan megélhetés, utazás, kutatás különböző egyetemeken, és a végén egy könyv. Ideje volna. Eladtam az autót, itt fölösleges, és sürgős szükségem volt pénzre. Nagy utazást terveztem, már a repülőjegyet is megvettem, összecsomagoltam. Vasárnap (*nov. 4-én*) akartam indulni. Szombatról vasárnapra virradóra tudtam meg, hogy utazásomnak nem lenne semmi értelme. Felejthetetlen napok! Hogy szégyeltem magam és hogy irigykedtem! Muszáj, hogy életemben egyszer még jóvátegyem azt, amit mulasztottam, különben életem valóban értéktelen lesz. Szegény jó amerikaiak a magyar virtus láttán egyik ámulatból a másikba esnek. Mennyi szép, felemelő, megrendítő, és ugyanakkor mennyi piszkos, buta, ízetlen dolgot lát az ember nap mint nap. Mindenki próbál egy kicsit segíteni a menekülteken. De sem a pénz, sem az állás, még a szeretet sem elég. Hogyan lehet ennyi hazátlan, önmagával és a

világgal meghasonlott, elveszett emberen segíteni? Az élelmese már itt is a kávéházban ül, a butája politizál, a rendes dolgozik, a tehetetlen, a fáradt, a lelkiileg összeomlott meg áll a táborban és vár, panaszkodik, reménykedik, minden nap mást határoz. Megszakad a szívem, ahogy látom őket állni egy forgalmas utca sarkán, ha bekerülnek a városba, frissen adományozott ruhájukban, értetlenül az idegen Babelban. Nyolc év után már nem beszéljük ugyanazt a nyelvet, nem gondolkodunk egyformán. Miért ilyen türelmetlenek? És most a számomra legfontosabb: a Ti kivándorlástok. Próbáljam megindítani a folyamatot?”

1957. február 10. Apu: „Elszomorító, amit a magyarok nagy részének sorsáról írsz. 1939-ben láttam a refugee-k életét, és ez egyik fő oka, hogy nem tudom magam a kivándorlásra elszánni. Amíg Évák itt vannak, addig nem is lehet róla szó.”

Az én január eleji levelem Párizsba, Pityunak. „De jó volna részletesen beszámolni tudni az utóbbi hónapok eseményeiről! Mennyi mesélnivalónk van, micsoda nagy idők voltak ezek! Sokat mondogattuk közben, hogy most biztosan sajnálod, hogy ilyen messze kerültél. Újságokat, nyomtatványokat raktunk félre azzal a gondolattal, hogy majd egyszer neked megmutatjuk. Minden baj ellenére semmiért nem adnám, hogy ezt átéltük. Képzem, te is mennyire vágytál ide ezalatt. Tudod-e, hogy Borsiczky Sanyi és Csöpi kiment két gyerekkel, Szablya Jancsiék a hárommal, Halász Sándorék az eggyel? A barátaid közül biztosan mások is. Az a vicc járja, hogy akinek egy csöpp esze van, az itthonmaradt – mert akinek egy kicsivel több van, az elment. És a legaktuálisabb versidézet: 'Nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára.' *(Gyöngébbek kedvéért: a Rákosi Mátyás-rendszerből kimenekülőket először bécsi táborokban gyűjtötték össze, ott várták az értesítést, hogy melyik ország fogadja be őket.)* Szomorú hír: Victor Gábor, Béla festő barátja, Pali főiskolai kollégája (te is ismer-ted) meghalt az október 25.-i Köztársaság téri mézszárlásban.

A mi kimenetelünknek csak egy döntő indítéka volna, hogy Pali ott talán a mesterségéből élhetne, de ehhez ösztöndíj kellene a kezdéshez. Kérlek, próbáld megérdeklődni. Jó volna tudni, hogy itt mi lesz, és mi vár ránk? Egyelőre a legközelebbi idő nem sok jót ígér, így például az én állásom megszűnt, az egész szerkesztőségnek felmondtak, csak február elejéig kapok fizetést, de minden annyira bizonytalan, hogy gondolkozni se tudok rajta, a várható értelmiségi munkanélküliség nem fogja könnyűvé tenni az elhelyezkedést.

Anyuétól biztosan tudod, hogy beteg voltam, de már rendbejöttem. Most élvezem, hogy az állástalanság jóvoltából együtt lehetek a gyerekekkel – még a szokatlan házimunka is inkább izgalmas, mint keserves. Persze ha a felmondási időre járó pénz elfogyott, nehezebb lesz a helyzet. Fruzsza nagyon lelkesen jár iskolába (tegnap óta van tanítás, ősz óta szünetelt), és mind a ketten félnapos német óvodába járnak, egy sereg kis gyerekdalt meg verset tudnak, és nagyon büszkék a nyelvtudásukra. Pali dolgozik, az elbocsájtás veszélye nem fenyegeti, szabad idejében pedig igen szép aktuális linometszeteket csinál, egyelőre csak barátok és az íróasztalfiók számára. Talán sikerül egyszer küldeni belőlük neked.” (Ehhez hozzáfűzöm: jó idő után sikerült kijuttatni a metszeteket, a forradalom 10. évfordulójára egy magyar szervezet nagy panelt csináltatott az egyikből, de Pityu féltette Palit és letiltotta a nyilvánosságra hozását.)

1957. január 9. Apu Budapestről Pityunak. „Élünk az új lakásban (II. Nagyajtai utca 10.), de még messze vagyunk a rendtől. Bútoraink részben még Harsányban vannak, és a Pesten számtalan helyen szétszórtaakat nem szedtük még össze. Ok: nem látjuk tisztán a jövőt. Ha nem tudok megfelelő állást szerezni és nyugdíjas maradok, úgy szeretnék valami kis kertés házba költözni. Ennek most megvolna a lehetősége, mert a Mese utcai lakónknak átadnók ezt az új lakást, és az így megürülő öröklakásunkat jó áron el lehetne adni.” Anyu hozzáírt néhány sort: „Nagyon sajnálom, hogy Éváék számára bezárult a nagyvilág, mi még csak kijuthatunk látogatóba a korunknál fogva, de ők?! Magukra vessenek.” Bizony nem így történt: Anyu nem látta viszont Pityut, akivel én 2-3 hónap múlva Bécsben találkoztam, Pali pedig még anyu életében Olaszországban találkozott vele és Gloriával, attól kezdve pedig mindketten, hol együtt, még a gyerekekkel is, hol egyenként évente utazgattunk a világban. Pali mint gazdasági szakember nemzetközi konferenciákon vett részt talán tíz alkalommal az Egyesült Államokban, igen sűrűn szinte minden európai országban, sőt még Indiában és Japánban is. Anyu egyébként minden levélben, pontosan részletezve és mindnyájunk nevében megköszöni a sok ajándékcsomagot, kakaó, kávé, és főleg barátoktól-barátnőktől kapott rengeteg jó ruhanemű, még cipő, kabát, és főleg gyerekholmi is.

1957. jan. 11. Pityu, mindnyájunknak „Gida 3 napot töltött nálam, nagyon örültem neki, mint már írtam, igen megszerettem. Ma érdeklődtem az ösztöndíj központnál. Angol tanárai, ügyének felülvizsgálói a lehető legjobb véleménnyel vannak tudásáról, szorgalmáról, és bár a helyzet az elmúlt hónapban sokat változott, semmi okunk nincs abban kételkedni, hogy megkapja az ösztöndíjat. Mindenesetre biztosítottam még egy lehetőséget. Egy volt tanárom felajánlotta, hogy egyetemének közreműködésével kitaníttat egy magyar diákot. Minthogy a tanár igen kedves és jómódú, az ajánlat csábító, egyetlen hibája, hogy az Isten háta mögött van, Alabama államban. Gida már elég tisztességesen beszél angolul, követni tud minden beszélgetést. Őérte nem kell aggódni.

Egy festő-ösztöndíj Pali korában rendkívül nehéz dolog. Sokkal korábban kellett volna a dolog után nézni. Kettejük nyelvtudásával ez nem lett volna probléma. Ha már letelepedtek, fokozatosan be lehetett volna jutni a festészethez közelebb álló területre, és onnan talán a tiszta művészetbe is. Még most is el tudnám intézni, hogy ideköltözzenek és állást kapjanak. A hajamat tépem, hogy ilyen alkalmat elszalasztanak. Tudnám, honnan veszik legyőzhetetlen optimizmusukat? (Apu rendszeres mondása volt: 'Ez már megint az a híres Veress-féle indokolatlan optimizmus.') Ha New Yorkba költöztek volna, átmenetileg barátaim üres villáját foglalhatták volna el, amíg egy kicsit körülnéznek."

1957. január 31. Pityu a szülőknek. „Két hét múlva a Princeton egyetemen tartok előadást. Hú, de büszke vagyok. A 83-as utcában lakom, kedves, csendes hely, 100 méterre a Hudson folyótól. Az utcában kevesen tudnak angolul. A supermarketben (automata fűszerkereskedés) a vevők éppúgy törik az angol nyelvet, mint az eladók, és ha bajban vannak, jiddisre fordítják a szót. Minthogy minden kóser, még egy kínai vendéglő is 'kosher food'-ot hirdet, minden európai és jó: barna kenyér, kovászos uborka, sótlan vaj."

1957. február 8. Apu megírja Pityunak, hogy én a Mogürthöz kerültem, amelynek ő is tevékeny tagja volt. Az autókereskedők és iparosok alapították 1946-ban, az export, import és belkereskedelem előmozdítására. Csak három hónapot dolgoztam ott, mint az igazgató titkárnője, és rettenetesen utáltam: nem volt külföldi megrendelés, nem volt munkánk, csak meg kellett játszani a feletteseink előtt, hogy vadul dolgozunk, holott ők tudták legjobban, hogy nincs mit csinálnunk. Amikor aztán megtudtam, hogy felvettek a Corvina Kiadóba korrektornak, repestem az örömtől. Micsoda diadalérzet töltött el, amikor a havi szerződésem lejárta előtti napon a Munkaügyi Osztály vezetője telefonon megrótt, mert a hónap folyamán 3 alkalommal 5-5 percet késtem reggel, és ez a vállalatnak sok pénzébe kerül, én pedig azt felelhettem: 'Ígérem, nem fog többet előfordulni, mert ma voltam itt utoljára'.

Palit, 1956-os 'hözöngése' miatt, áthelyezték az MTI szerkesztőségéből az úgynevezett 'oroszlántemetőbe', majd 1968-ban a Kereskedelmi Kamara tulajdonában levő, 'Gazdasági Hírek' című, úgynevezett könyvmatos újsághoz, Kozma Géza és Vajna János kollégáival együtt. A külkereskedelmi lapot csak a kamarai tagvállalatok kapták, hogy a szovjetek ne hivatkozhatnak híreikre. Ebből fejlődött ki tíz év múlva a 'Világgazdaság' (főszerkesztő Gyulai István), és itt tanult bele Pali hihetetlen lendülettel a közgazdasági, illetve a valutaügyekbe. 1980-as nyugdíjbamenése előtt részt vett a rendkívül népszerű HVG (Heti Világgazdaság) alapításában, szerkesztésében is, de most már minden erejét a festésre fordíthatta. Mindketten egyszerre, 1980-ban mentünk nyugdíjba (a nőknél akkor még 55 év volt a nyugdíjkorhatár, de megvártam, amíg együtt maradhattunk otthon).

1957. február elején Balabán Péter vizsgáztatott nyelvtudásból, korrektori érzékből, készségből, utána Veres Gáborné, az Irodalmi osztály és a korrektorcsoport vezetője, majd beszélgetésre hívott Cserépfalvi Imre igazgató is (1900-1991). Mindhármukat azonnal megszerettem, nem főnökeim, hanem barátaim lettek. Cserépfalvihoz nem csak hivatalos kérdésekkel fordulhattam (sokat tanultam tőle a könyvkiadásról, a könyvek külsejéről), hanem a növényápolásra, kertgondozásra, kutyanévelésre vonatkozókkal is, mindegyikben nagymester volt. 1928-tól francia könyvbehozatali vállalatot vezetett, nagy gyönyörűség volt bejárni Váci utcai boltjába (ez lesz később a Gondolat Könyvesbolt). A könyvkiadói munkássága szinte felbecsülhetetlen. Kiadója 15 évi fennállása alatt 350 kötetet jelentetett meg: József Attilát (1938-ban ő adta ki összes verseit), Radnótit, a falukutatókat, és ő volt a József Attila és Ignotus által szerkesztett Szép Szó folyóirat kiadója. A teljes listát összeállítani nem lehet: a német megszállás kezdetétől mint antifasiszta ellenállónak, bujkálnia kellett, de a kézirat- és könyvkincseit sikerült átmentenie, azonban 1950-ben, Révai József utasítására, a

szeme láttára, teherautóra rakták mindet és elvitték a zúzdába. A rehabilitációk idején aztán kinevezték a Corvinához, onnan ment nyugdíjba, de újrarendítette a Cserépfalvi Könyvkiadót is. 1991-ben halt meg, felesége, Mária 2004-ben.

(Bächer Iván írt róla érdekes cikket a Népszabadság 2000. júl. 29.-i számában)

Muszáj ideírnom, mert talán soha nem fedeznétek fel, azt az ajánlást, amit az 'Egy könyvkiadó feljegyzései' (Gondolat, 1982) c. könyvébe írt nekem: 'Szeretettel ajánlom a legkedvesebb munkatársamnak, Veress Évának, barátsággal, becsüléssel Cserépfalvi Imre'. És egy másik dedikálás, amire végtelenül büszke vagyok: megjelent a Corvinánál egy gyönyörű kétnyelvű kötet: Horatius összes versei, Devecseri Gábor fordításában, dr. Borzsák István professzor ellenőrzésével (és az én igazán alapos előkészítésemmel). Devecseri egy disztichonnal dedikálta: 'Éva, kit őszített ez a könyv (mert kín közepette / készült s hosszan), most ifjú megint s gyönyörű; így vált föl (hisz az ügy szakadatlan lelkesítette / készület-adta borút megjelenési derű. D. Gabi, 1962. I. 6.' (Remélem, ezután jobban fogtok tisztelni.)

A következő igazgatónk Tömpe András lett, volt spanyolországi harcos, egyenesen a Pártközpontból került hozzánk, miután tisztogatást hajtott végre az ÁVH szervezetében. Mi halálos rémületben fogadtuk, mint 'ejtőernyőst' (vagyis szakmánkívülit, akit a párt helyezett fölénk). Lassacskán azonban kiderült, hogy becsületes és jóindulatú főnök, először hónapokon át tanulmányozta az iratokat, sorra járta a szerkesztőket, hogy megismerkedhessen a munkájukkal, és ahol kellett, segített. A Corvinától hamarosan áthelyezték Berlinbe, nagykövetnek, de a csehszlovákiai magyar bevonulás elleni tiltakozásul lemondott, hazajött, a Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete elnökeként működött egy ideig. 1971-ben ismét ellentétbe került a Központi Bizottsággal, és egy, a Könyvkiadónak tartott értekezlet befejeztével irodájában föbelőtte magát. Koporsója mellett a párt- és állami vezetők tagjai, csoportonként váltva, álltak diszörséget, de egyszerre, mindenki megdöbbenésére, a felesége sikoltozni kezdett: 'Ez az ember gyilkos, nem állhat oda!' A háttérről persze mi, közönséges pártonkívüliek, nem tudtunk meg semmit.

Bíró Líviához, következő igazgatónkhoz, igazi barátság fűzött, amikor már nem dolgozott a Corvinában, még mindig összejártunk, jó barátságban voltunk férjével, Patkó Imrével is. Egy-két festményt vettek Palitól, vagy cseréltek vietnami útjaikról hozott tárgyakért. Nagyszerű képgyűjteményük volt, mindent a győri Xantus János múzeumra hagytak, ennek köszönhető, hogy pl. az Ördögcsibe, Pali egyik legjobb salakreliefje, gyakran ki van állítva a múzeumban.

A Corvina valódi demokratikus, igazi intellektuális légköre mindenkit megfogott, aki odakerült. Nagy szerepe volt ebben annak, hogy a szerkesztőség számos tagja 1955-ben szabadult a börtönből: Balabán Péter, Pödör László, Tarisznyás Györgyi, Noel Field, Justus Pál, Halász Zoltán (Persze erről is született vicc, legalábbis kiadói körökben: A Corvina két ügyből alakult: a Külügyből és a Belügyből. Ugyanis addig a Külügyminisztériumban, Vályi Gábor irányításával idegennyelvű ismeretterjesztő füzetkéket adtak ki Magyarországot történelméről, földrajzáról, stb., és ezt a szerepet ruházták át megalakulásakor a Corvinára, ahová a kémként bebörtönzött, nyelveket tudó, külföldet járt művelt embereket irányította az ÁVÓ. Mi sem jellemzőbb, hogy ott soha senki ki nem ejtette azt a szót, hogy 'ellenforradalom', pedig a legtöbb munkahelyi gyűlésen kényszerítették az embereket, hogy ily módon állást foglaljanak. És még olyasmit is megengedtek maguknak a tisztetlen művészeti szerkesztők, hogy a szobájuk falára ragasztottak egy plakátot, felirata: 'Meine guten Taten für Lenin', és a jótettek regisztrálására szolgáló helyre ilyesmit írtak: 'Ma megosztottam a tízóraitam Tarr László főszerkesztővel', vagy 'Ma felszóltam a kötelező Szabad Nép-félórán'.

A KKCs-ben (kéziratelőkészítő- és korrektorcsoporthoz) ez évben gondoztam Jókai 'Köszívű emberének' francia kiadását, melyet a nagy francia-magyar szótár szerkesztője, a párizsi Sauvageot professzor lektorált. A kézirat margóján, azon az oldalon, ahol a 48-as szabadságharc letörésére a cári csapatok előzönlök az országot, a margón felfedeztünk a

professzor kézírásával egy vallomást: 'Je ne peux pas meme corriger cette page, j'en pleure!' ('Nem is bírom javítani ezt az oldalt, mert könnyekre fakaszt!')

1957. február 25. Pityu mindnyájunknak. „Reggel elbúcsúztam Gidától, aki a hétvégét megint nálam töltötte, és egy óra múlva már telefonált is, hogy dolgai rendben elintéződtek. Kezébe nyomtak egy papírt, amelyen közölték velem, hogy a Leigh egyetem Pennsylvaniában hajlandó fedezni tandíjköltségeit, lakásának, ételmezésének, mosásának kiadásait és még zsebpénzt is ad. Kapott tőlük vonatjegyet és már délben el is utazott New Yorkból. 150 kilométernyire van az egyetem, hírneve elég jó. Persze nagy kár, hogy Karival nem lehet együtt, sőt majdnem elérhetetlenül messze lesznek egymástól. Egy megjegyzés: Gida a világ legszolgálatkészebb, legudvariasabb fiúja. Tanulhatnék, illetve igyekszem is tanulni tőle. Hát ilyen jó volt az otthoni nevelés, és én így elkanászodtam?

Mínhogy tegnap este 30 személyes fogadást tartottam, mindenki személyesen győződhetett meg Gida angol tudásának szédületes fejlődéséről. Először a Time Magazine egyik szerkesztőnőjét főzte, aztán egy japán szépséggel társalgott, valóban minden nehézség nélkül.” A továbbiakban leírja a 'fogadást', „minden nő gyönyörű volt, Péter zongorázott éjfélkor, ami lehetővé tette, hogy végre megismerjük pizsamába öltözött és nagyon barátságosan szomszédunkat, Sukey bájos nővére gitáron népdalokat játszott, és a bálteremnek átalakított lesötétített konyhában néhányan még táncoltak is. Sukey-val se előre nem jutottam az ügyben, se sehová. Kedvesen, szerelmesen írogat, de a válaszadást elodázza. Mi tagadás, nemcsak a bájos, tündéri személye hiányzik, hanem az is, hogy megint csak nem sikerült családot alapítanom.”

1957. március 22. Pityu a szülőknek. Először pontosan beszámol anyagi helyzetéről, egy hintaszék megvásárlásáról ('20 éve vágytam rá!'), tartalék-pénzéről, megélhetési és szórakozási költségeiről, stb., rátér az olvasmányaira a könyvtári üres időkben. „Néhány nappal ezelőtt meglátogattam a remek héber gyűjteményt és előhozattam Zipser dédapámnak összes könyvét és életrajzát, ami Ignaz Reich '*Beth-El. Ehrentempel verdienter ungarischer Israeliten*' című művében jelent meg, rendkívül dícsérő bevezetés kíséretében. Ignaz Reich, aki különben a '*Honszerelmi dalok*' című munkának is a szerzője, könyvét '*Den strebsamen Jünglingen seines Glaubens und Vaterlandes weiht*', példaképpen állítja az ifjúság elé dédapámat. Soha nem gondoltam volna, hogy ilyen érdekes olvasmányra akadok. Kiderült, hogy a sors jelentőségeltjes véletlene folytán Zipser Maier bácsi Napóleon Elba szigetéről való visszatéréssel egyidőben született, és nehéz életnek nézett elébe. Özvegy édesanyja fagyújtással és annak eladásával kereste kenyerét, de egy gonosz szomszéd még ettől a jövedelemtől is megfosztotta. Hosszú szenvedés, rengeteg tanulás és számtalan intrika leküzdése után került Székesfehérvárra, mint a város első rabbija. 1848-ban, hazafias érzésektől vezettetve, angliai emigrációra készült, de ebben a politikai események és felesége elméjének elborulása megakadályozta. A szabadságharc leverése és feleségének élőhalott volta amúgyis szomorúságra hajlamos természetét szinte a búskomorsáig vitte. Ráadásul hajsza indult ellene, liberális magatartással és a forradalmárokkal való konspirálással vádolták (megengedte az utasoknak, hogy reggel ne imádkozzanak; Haynau-ellenes kijelentéseket tett, stb.). Több feljelentés eredményeképpen lemondott tisztségéről és önkéntes száműzetésbe vonult Rohoncra, ahol első felesége halála után újra megházasodott: felesége hűgát vette el. Második házasságából gyermekei születtek. Rohoncon halt meg, nemzetközi tisztelettel övezve. Nem tévedek, amikor azt írom, hogy ő volt apánk nagyapja? Két könyvét átlapozgattam, meglehetősen fárasztó olvasmányok, különösen a Josephus Flaviusról szóló. Pontról pontra haladva cáfolja meg valami Apion nevű író állításait Flaviusszal kapcsolatban.”

Apu, 1966-ban, amerikai utazgatásai során, a New York Public Libraryben ugyancsak rátalált nagyapja munkásságára: „Dr. Zipser Maier Josephus Werk '*Über das hohe Alter des*

jüdischen Volkes gegen Apion’ nach hebräischer Originalquellen, erläutert von dr. M. Zipser. Nach dem Tode des Verfassers hrsg u. bewortet von dr. A. Jelinek, Wien.”

1957. március 27. Anyu, mint minden levélben, búsong a távollét miatt, aztán minden apróságot végigkérdez. Ebben a levélben a lányokról is ír: „A gyerekek édesek, a kicsi egy hét óta rengeteget beszél egyszerre, mint egy nagy. Ebédnél vizet kért, nem ugrottak azonnal, erre: ’Apa, kutyafáját, hozz vizet Zsókanak!’ Fruzsika véletlenül meglökte, hátrafordult: ’Hülye!’ Másfél éves, gurultunk a nevetéstől. Odabújik az anyjához és azt mondja: ’Mucikám’. Éva elolvad.”

1957. április 9. Anyu. „Írtam már, hogy milyen boldog lennék, ha kimehetnék hozzád látogatóba, akár egy évre, így érdekesebb is lenne, a sok költséged megtérülne, ha én vezetném a háztartásodat. Segítenék Sukey-t vagy más igazi feleségnek valót megszerezni neked. Ez nem pótolná, hogy nem élsz közöttünk, de talán megnyugtatna engem. De boldogan hallgatnám elbeszéléseidet esténként!” Én bizony megbotráncoltam és elszomorodtam azon, hogy képes volna Apu nélkül is elmenni.

Itt mondom el, hogy a fentemlített Sukeyről, ismét egy gyönyörű lányról, az előző levelekben többször szó esik, de a kapcsolat nem tartott soká, Sukey szakított, eljegyezte magát mással, ezért nem írtam le. Most mégis idézek Pityu áprilisi leveléből „Miért haragszik Anyu Sukeyra? Nem szegénységem vagy karrierem hiánya miatt nem jött hozzám, hanem hogy miért, azt nem is tudom, de ki ismeri a női lelket? Engem nagyon fontos és nagy embernek tart és érdememnél többre becsül. Vőlegénye egyébként geológus, férjhezmenésének tervét családja kétségbeesetten ellenzi, mert a fiút ágrólszakadt kalandornak tartják, szüleit pedig közönséges, buta embereknek. A mama engem szeretne, de hát sajnos nem élünk a középkorban.”

1957. április 18. Apu. „Éva új állásban van, a Corvina Idegennyelvű Kiadónál lektor, és igen boldog. A lakásunk végre teljesen rendben van, azt mondják, szebb mint a régi. Sajnos könyveink nagy része hiányzik vagy hiányos. „Anyu: „Ottó eljegyezte magát, Szentkirályi Ágnes igen csinos, művelt, jó családból való leány. A Gyógyszerkutató Intézetben dolgozik. A család jó irányba kanyarodik, vicces, hogy éppen a Csillag fiuk is. Nálad is nagyon fontos, hogy magyar, de ne zs. származású lányt vegyél el. Ebben Apu is igen köti az ebet karóhoz.”

Anyuék a Nagyajtai utcai lakásban, 1957-ben

1957. április 26. Éva, Pityunak: „Remélem megkaptad anyósom levelét a fényképekkel. Feleki Laci fotózott, a Népsport volt főszerkesztője (’Elcsaptak, mert elvesztettem a futball-világbajnokságot’ – mondja.) Változatlanul fenn laknak a Sashegyen (ahol Anyunak és nekem szállást adtak 1944-ben!), változatlanul vegetériánusok, kedvesek, tisztességesek – és Laci sokat változott ’bizonyos szempontból’ az utolsó 3-4 évben. *(Illegális kommunista volt, a harctéren minden előörsi, felderítői feladatot önként vállalt, mert szeretett volna átszökni a Vörös Hadseregbe – azóta csalódott.)*

Zsókárol: ’Hideg van, fázom, megfagyok’, mondta a napokban, bizonyítva, hogy 20 hónaposan gazdag a szókincse. Fruzsza tiszta ötös volt (ez most az egyes), nagyon dicsérik az iskolában. A legjobb számoló, a legjobban rajzol, legszebben olvas. Azt mondják a mamák, a gyerekek mindig róla mesélnek. Amellett szerény, sose beszél ezekről, igaz, másról se, nagyon zárkózott. Folyik a vakcina-kúra az asztmája ellen, hősiesen tűri. Panka nehezebb gyerek, sok türelem kell hozzá, de nagyon eszes: óvodás létére ha csak teheti, hever a díványon és olvas, remekül számol, jó a nyelvérzéke a némettanulásnál.”

Ezután leírom, mi az a Corvina és mi az én munkám: „érdekes, tanulságos szellemi munka, nagyon boldog vagyok! Szeretem a feladatomat, az egész légkört, a társaságot.” Május 20-i levelemből: „A könyveket ’gondozom’, a szerzői kéziratból a bekötött könyvig, ami mindig izgalmas, élvezetes és teljesen leköt. Járok nyomdába, kezdek beletanulni a szakkifejezésekbe, és végre megszűnt az a régi sirámom, hogy nincs mesterségem, a közepes

nyelvtudásom semmi, máshoz meg nem értek – mert ha ebbe beletanulok, már van 'szakmám'!"

Nagy terveink vannak, ennek érdekében minden nélkülözhető dolgot eladunk: tataroztatni kell a házat, mert már a fejünkre folyik a víz. Nyári terveink: Balatonföldvára megyünk Pali hivatali üdülőjébe 3 gyerekkel, utána a két naggyal sátorozásra a Balatonnál. Nem mondhatod, hogy megöregedtünk, nincs bennünk romantika.

Ezt bizonyítja az is, hogy múlt héten, Panka 6. születésnapja tiszteletére, óriási bábelőadást tartottunk nálunk a kertben, 45 nézővel. Pali dramatizálta a János vitézt (az eredetit), készített hozzá 24 bábút, 12 díszlettel, 4-féle világítást. 3 felvonás, 12 szín, 1 ½ órás előadás, frenetikus sikerrel. Remek karakteres pófák, 8 ló a huszároknak és törököknek. Kozma Géza és Mártyi színészkedett velünk, egyébként később még több nézővel megisméltük az előadást.

A János vitéz bábelőadás közönsége a Határőr utcai kertben, baloldalt Fruzsza

Megtaláltam a premieren megjelent gyerekközönség (hiányos) névsorát: Veress 3 lány, Gegus 1, Heckenast 1 (Tamás), Szűcs András lányai 2, Korolovszky 1 (András), Deák 2, Fónagy 2, László (ikerszomszéd kislányok) 2, Kozma 2, Füsü 2, hátsó szomszéd Tétényi Pisti és unokatestvérei 3, Huzella 1, Kovácsék 2, Aranyi Kriszta, Tönkö Ági 1, Veress-fiúk 3. *(A második előadást júniusban tartottuk, a nézőközönség, a szülőkkel együtt, kb. 70 főből állt.)*

János vitéz bábok

U.i. A 30 \$ IKKÁból gyönyörű sárkányvérszínű télikabátom lett. Köszönöm!”

1957. április 16. Pityu az itthoniaknak: most van az adóbevallási határidő. ”Az adófizetési rendszer progresszív és szociális (az indirekt adó 3 %), de magas. Kíváncsi vagyok, mennyit fizettetnek velem idén, arra való tekintettel, hogy nyelvkönyvem után május elsején 500 dollárt kapok, póthonoráriumként. A könyv nagy siker. Az első 20 000 példányt szétkapkodták – nem kunszt, ingyen adják –, és a 20-30 000-ig terjedő javított kiadás már sajtó alatt van. Ha igaz, a kanadai tanulókra való tekintettel még 30 000-et nyomtatnak, ezt már önköltségi áron. Várható volt, de nagyon el vagyok keseredve: a fellowshipet nem kaptam meg. Nem vagyok itt elég régen, nincs még amerikai diplomám. Őszre remélem lesz, és akkor több reménnyel vághatok neki az új kérvénybeadásnak. Megkezdtem a tavaszi munkálatokat a teraszomon. Mackó bácsitól (ez Apu) tanultam meg, hogyha virágokat akarok, nagyon gondosan meg kell tisztítani a virágládákban a földet.” Ez az első utalás arra, hogy valami van a virágládákban. Mikor nem értettük és nem reagáltunk rá, újra és újra sürgette az erkély-kertészkedést, amíg Apu észbe nem kapott, kiborította a ládát, és egy pisztolyt talált benne. 1957 tavaszán ez nagyon veszélyes lehetett volna. Pityunak ezt írta április 27-én: „Tanácsodat megfogadva ezentúl több fizikai munkát végzek. Ma mindjárt megkezdtem, felástam a virágládákat, utána kísértálmam a Jánoshegyre és egészen felfrissülve, megkönnyebbülve érkeztem haza.”

1957. május 17. Itt közbeszúrok egy részletet Weltner Magda volt Béketanács-beli, Brazília felé induló barátnőm leveléből, annak illusztrálására, hogy nehéz az elszakadás: „Az elcsépelte frázisokban rejlő igazságokat csak most értem meg igazán. Partir, c'est mourir un peu. De nemcsak az otthonhagyottak, a Ti számotokra halok meg, hanem magam számára is. Ti nekem élők maradtok, mert mindig ott vagyok köztetek, én elmentem az ismeretlenbe, és ahhoz, hogy tovább élni tudjak, minden szálát el kellene szakítanom. Itt én már soha senkit nem szerethetek úgy, mint Titeket otthon. Emlékszel arra a beszélgetésünkre, amikor azt mondtad, nagyon meg kell fontolni az elmenetelt, mert milyen rémes lenne, ha a gyerekeiddel

nem beszélhetnél Aranyról, Adyról. Hányszor eszembejutott ez azóta! És ma beszélgettem egy brazil nővel, aki megkérdezte, honnan jöttem. 'Magyaroszágról? Ott milyen nyelven beszélnek, van annak az országnak saját nyelve?' Válaszolni nem tudtam, csak bólintottam, a torkomat fojtogatta a sírás. 'Mért nem jön a Szondy két apródja, miért? / Bülbülszavú rózsák két menyeyi bokra, / Hadd fűzne dalokból gyöngysorba fűzért, /odaillőt egy huri nyakra.' ” Hát ilyen nyelve van. De hogyan mondjam meg nekik?”

1957. tavasza. Ez ugyan nem pontos dátum, de mégis erre az időszakra jellemző: mindenki rosszkedvű volt, csalódott a változás reményében, a boldog lelkesedésből emlék maradt csak. Úgy látszik, ezek a körülmények élénkítették fel a régi barátságokat és szültek újakat. Találomra felsorolok neveket, a kezdetek időpontját úgy sem tudom megállapítani. Gyakran összejöttünk Vargha Balázssal, Papp Oszkárral (Japi), és fiatalon, szívrohamban meghalt Jolán feleségével, ritkábban, de nagyon szívesen Nemes Nagy Ágnessel és férjével, Lengyel Balázssal, meg a baráti körökkel, sokkal később Orbán Ottóékkal, Koffán Károllyal és feleségével, Teszkával, majd szerelmével, Beney Zsuzsa költővel (Koffán 1980-as Nemzeti Galéria-beli kiállításán Pali odasúgta nekem: Látod azt a gyönyörű, fekete kontyos nőt? Az a zseniális Koffán Karcsi barátnője.)

Megismerkedésünket holtáig, 2006. július 12-ig tartó barátság követte. Végtelenül tiszteltem és szerettem, kapcsolatunkat könnyebbé tette, hogy a Múzeum körüli lakásából hamarosan ideköltözött éppen a szomszédságunkba, a Határőr út 19-be, és abban az időben a munkahelye, a XII. kerületi tüdőgondozó is itt volt az utcánkban, velünk szemben. Így gyakran láttuk egymást, sok közös irodalmár barátunkkal együtt szívesen töltött nálunk a kertben nyaranta egy-két estét, de számomra a legfontosabbak a nálunk, néha nála elköltött reggelik voltak. Igyekeztem túltenni magam teljesen indokolt kisebbségi érzéseimen, hiszen minden szempontból kimagaslóan kiváló volt: mint költő, mint orvos, és mint irodalmár, egyetemi professzor. Nehéz sora volt: eltemette a férjét, a 2-éves kisfiát, egyetlen testvérét, majd Koffán Karcsit is. Hetvenhat éves szíve mondta fel a szolgálatot, az ő külső és belső szépségéhez méltó módon: egy fiatal barátnője, a rendkívül áldozatkész Daróczy Anikó egy kánikulai napon kivitte őt leányfalusi kis nyaralójába, és Zsuzsa nem győzte mondogatni, milyen boldog a gyönyörű környezetben. Ott fejeződött be az élete egy perc alatt.

Öreg barátnőim is mindig voltak, elsősorban Mikes Lajosné Irma néni – Mikes Ili osztálytársam és bátyja, Gyuri édesanyja –, akit a család 'Borsosnak' nevezett, mert a Bors (ma Hajnóczy József) utcában lakott. Innen került be, dr. Heckenast Ottó megértő segítségével, a Kútvolgyi kórház öregek-osztályára, és ott is halt meg 1987-ben, 105 évesen, tökéletesen ép szellemi állapotban. Ott készítettem róla egy riportot, amely megjelent, néhány fényképpel, a Budapest folyóiratban, 'Értelmes élet. Egy százéves pedagógus: dr. Mikes Lajosné Havas Irma' címmel.*

**Budapest, a főváros folyóirata. 1982. 5. szám.*

1957. május 25. Pityu New Yorkból. „Jól el vagyok maradva. A ti 18 levelettel szemben én csak hetet produkáltam. Tegnap este, hatalmas sóhajtással, húsz könyvet visszaadtam az egyetemi könyvtárnak. Egy félév megint mögöttem van. Nem azért mondom, de senki sem hiszi el, hogy minden nap dolgozom, és emellett 9 pontot veszek fel félvévenként. Ez egy full-time student-nek sem rossz átlag. Ezekután nekiláthatok a disszertáció írásának. Ha ősszel beadom a disszertációt, akkor jövő februárban megkapom a Masters oklevelet. Időközben persze már továbbtanulok a doktorátusra, és ha igaz, jövő nyárra befejezem a tanulmányokat. Akkor már csak a szóbeli vizsga és a PhD disszertáció van hátra, ami lényegesen komolyabb, mint otthon volt: a könyvet az egyetem kiadja és elvben azt tankönyvként használni is szokás. A Masters-diploma birtokában taníthatnék egy college-ben, de inkább kihúzó az időt a doktorátusig, amikor is egyetemi tanításra van jogom.

Tegnapelőtt nagy szívfájdalom ért. Az egyetem megkérdezte, hogy hajlandó lennék-e egy 3-6 hónapos research munka elvégzésére Európába utazni néhány egyetemi tanár kíséretében (mármint én kísérném őket). Bécs, Salzburg, Párizs és Róma. A fizetés – azt hittem, rosszul hallok – havi 40 \$ és 8 \$ napidíj. Európában! Keservesen sírva, visszautasítottam a megtiszteltetést. Indulás egy hét múlva, félbe kellene hagynom egy megkezdett könyvet, ami nem csak botrányt jelentene, hanem a kutatói megbízások megszűnését is. És visszatérésem után rosszul fizetett, pocsék állást kellene vállalnom, és alighanem lehetetlenné válna a továbbtanulás. A nyári szemesztert sem végezhetném el, ami pedig egy évvel előbbre hozza a diplomát. Pedig már kiterveztem mindent, beleértve a Nektek küldendő táviratot és a Veletek való találkozást.

Felhívott Borsiczky Csöpi, és egy félórát beszélgettünk és neveltünk, azon, hogy a két gyereke a grundon baseballt játszik foci helyett. Lánya, Vera, múltkori látogatásomkor büszkén mutogatta 200 képből álló Elvis Presley-gyűjteményét, ami persze csak szerény kezdet, osztálytársai ezer és ezer képet birtokolnak, és szívükön hatalmas medáliákat hordanak 'I like Elvis', vagy 'Elvis for President' (E. legyen az államelnök) felirattal. Presley az USA legfontosabb személyisége, Rudof Valentino, Bing Crosby és Frank Sinatra érdektelen nullák. Én még soha nem láttam, annál többet viszont hasonmásaiból, akik hozzá hasonló pajeszt, elől leborotvált, hátul felkunkorodó haját viselnek. Egyébként élete legnagyobb krízise előtt áll: behívják katonának, és ott lenyírják aranyat érő haját. A forradalom nehezen lesz elkerülhető. Egy szerencsétlen kisinasról több száz nő a múltkor letépte a ruhát, és visítva, csókot hányva kergette, amíg a rendőrség ki nem szabadította egy telefonfülkéből. Megtévesztésig hasonlított Elvisre, ezért lett a szerelmi üldözés áldozata. Már sokan véget vetettek életüknek, mert Presley nem válaszolt a levelükre, mások, sok százan!, gondosan őrzik azt a port, amit az imádott hős rózsaszínű Cadillacjáról kapartak le. A múltkor megcsókolta egy lányt, azóta rendőrök védik a féltékenyek elől a megdicsőült áldozatot.” *Ehhez hozzá kell fűznöm, hogy éppen New Yorkban voltam, békésen reggeliztünk Glóriával és Pityuval, amikor betámolygott Kiséva, a lányuk, kisírt szemmel és talpig gyászban: a barátnője most hallotta a TV-ben a szörnyű hírt, hogy meghalt az imádott, és az egész osztály gyászt öltve megy ma iskolába.*

A nyelvkönyv alapján, félig-meddig önkéntes alapon tanácsadó és segítő irodát nyitottam a menekült magyarok számára. Naponta 10-20 levelet kapok. Bizony megszakad a szívem, ha az olyan leveleket olvasom, hogy 'Nagytekintetű tanár úr, tesszen nekem megmondani, hogyha én reggel 4 órakor kelek és a feleségem is fej meg takarít, és este 6-ig dolgozom a határban, akkor nekem jogosan fizetnek-e 30 dollárt egy hétre, meg 24 tojást meg 1 liter tejet egy napra, és akkor a Marinak kell-e dolgozni?' Nem tudtam válaszolni a levélre, mert a feladó nevét nem lehetett kibetűzni, és cím helyett azt másolta le szegény a lapról, 'Use this Side of the Card.' És nem tudom megtalálni a nagybácsikat sem, akik 40 évvel ezelőtt még írtak, és New Yorkban laktak, de most nem ott laknak, hanem valahol máshol, talán California városban. Megpróbálom elintézni, amit tudok, Gál Péter már hivatalból is sokat segít. Hatóság vagyok, szerelmi közvetítő, anyák és gyermekek felkutatója, legtöbbször azonban, és ez az egyetlen, amit tehetek, elveszett, idegen földön búsuló emberek vígasztalója. Egy-egy telefonhívás, levél sok esetben segít, és nagyon sokan vannak, akik időt, pénzt, fáradságot nem kímélve törik magukat, hogy segítsenek, de persze az alapvető bajon nem lehet segíteni: Nebraska nem a Bakony vidéke. Csak befejezőül mondom – és ezért mindennap hálát mondok –, hogy a bűnözési statisztikát az újak egyáltalán nem gyarapították, sőt legtöbbször tehetsége, szorgalma, munkatempója miatt közszeretnek örvend.”

A sűrűn telegépzelt 7-oldalas levélben két oldalon az Amishokról, egy több ezer tagú német régi bevándorolt népcsoportról ír. Egészen rövidre, fogva, csak ízelítőül: ma is úgy öltözködnek, mint bevándorló őseik, a házukban a biblián kívül nincs könyv, angol lányt nem vesznek el, az öregek tanácsa könyörtelenül kitaszítja azt, aki idegen szokásokat vesz fel.

Végtelenül szorgalmas földművelők, gazdagok.” Apu 1957. június 11-i levelében kikérdezi az amishokról, és azt írja: „Látva a megküldött Amish fényképet, csak azt a tanácsot tudom adni nekik, hogy hagyják már abba a beltenyésztést, mert csupa olyan degenerált típus keletkezik, mint amelyet a fénykép mutat. Lássák be, hogy az angolok – beleértve a magyarokat is – egész rendes emberek lehetnek. Más, hazai hírek: Rossz hír, hogy Keresztes Ili és férje, dr. Klimes Károly ideg orvos, egyetemi tanár állandóan betegeskedik. Azt beszéljük, hogy Klimes súlyosan morfinista, és belevitte ebbe Ilit is, pedig kitűnő orvos hírében áll, rengeteg paciense van.” Ehhez a levélhez én is csatlakozom, én is gratulálok a vizsgáihoz, és beszámolok az újabb János vitéz előadásról nálunk a kertben, és egy kétnyelvű Candide megjelenéséről: ez volt az első kéziratelőkészítemem.

Valószínűleg ezidőtájt esett meg ávósfogós-kalandunk. Egyik este anyuékhoz voltunk meghíva, és gyerekfektetés után átmentünk. Alig fogtunk a vacsorázáshoz, telefonál Dóra nagymami: gyereink gyorsan haza, egy ember járkál az utcán, be-beordít az ő ablakán, követeli, hogy engedje be, és éppen most lövöldözés hallatszik. Hanyatt-homlok rohantunk, és megláttunk az amúgy kihalt utcán egy férfit, aki járdán, fűben, mindenütt hajoldozva keresgél valamit. Gyorsan telefonáltunk a rendőrségre, hamar meg is jelentek, de azt láttuk, hogy ahelyett, hogy vasravernék, békésen beszélgetnek vele. Bennünket evett a kíváncsiság, lehasaltunk az erkélyen, onnan figyeltük, amint a rendőrök a mi emberünkkel együtt beülnek az autójukba és elhajtanak. Egyszerre a szomszéd elvadult telekről (ma gondosan ápolt játszótér) előkerül két nő, és megkérdéznak minket: ’Maguk vitették el a férjemet – ill. a fiamat?’ Már vártuk, micsoda hajcihő lesz ebből és magyarázkodni akartunk, de ők hálálkodni kezdtek. Elmondták, hogy nemrégiben helyezték át a férfit a katonaságtól az ÁVÓ-hoz, és adtak nekik egy kis földszinti lakást a Gaál József utcában. A férje eltévesztette a házat, azért erőszakoskodott, majd hazament és ledőlt az ágyra. Amint magához tért, keresni kezdte a revolverét – amit az asszony óvatosságból eldugott. ’Egyetlen reményünk, hogy most kirúgják az ÁVÓ-tól’—hajtogatta a két asszony. Így fogtunk mi ávóst.

1957. június 22. Pityu haza, New Yorkból. Ismét 6 sűrűn gépelt oldal, ezt is erősen tömörítenem kell. Az eladott autó helyett vett egy alig használt, Matyi nevű scootert, nagyon boldog vele, ahol megáll, faggatják róla, a rendőrök is örömmel intenek neki, nem is beszélve a környékbeli gyerekekről, akik napszámban rajta táncolnak, felfedezték, hogyan lehet a leállított motort beindítani, úgy hogy kénytelen volt befizetni egy garázsba, ahol polcra állíthatja. Vett egy légkondicionálót, az elviselhetetlen forróság és párás levegő miatt. „Ilyenkor az ing az ember bőrére ragad, mintha szindetikkal öntötték volna le, a ventilátor csak az ólmos meleget kavarja fel. A rendőrség állandó közelharcot folytat a gyerekekkel, akik megnyitják a tűzcsapokat és az utca közepén fürödnek a lezúduló vízben. Minthogy nyáron soha nincs New Yorknak elég vize, a tűzcsapok megnyitása egész utcákat hagy folyóvíz nélkül. Hogy mi folyik a szegénynegyedekben, azt látni kell. Az utca apraja-nagyja kint lebzsel, óriási a zaj, félmeztelen emberek üldögélnek az utcai tűzlétrákon, a hajdani úri házak oszlopos feljáróin fűrtökben lóg a sok néger és portorikói, szól a gitár vagy a bendzsó, az utcán ugrál a millió gyerek. Minden éjszaka egy felvonás a Porgy and Bess operából (de kár, hogy hozzátok nem jutott el a Moszkvában járt csodálatos néger együttes). Egy ismerős magyar házaspárral üldögéltem éjfél felé, amikor velőtrázó sikoltozás a tűzlétrára hívott ki minket. Szemben a járdán két félmeztelen néger óriás ölte egymást, körülöttük mászás asszonyaik a hajukat tépve óbégattak. A hatalmasabb kicsavarta ellenfele kezéből a vasdorongot, az embert földhözvágta, majd rátaposott. Meghalt, gondoltuk, nem élhette túl a kétméteres dühöngő irtózatot rúgásait. Alig végzett ellenfelével, amikor vészjósló sikítással három asszony esett neki. Ezeket a hóna alá ragadta és felvitte a házba. Az ordítás, visítás, sikoltozás az egeket hasogatta, amikor a győztes visszatért az utcára és áldozata fölé hajolt. Nézi, él-e még, gondoltuk, de nem: felemelte, letörölgette arcáról a vért, aztán kezét fogtak,

megölelték egymást, és egymást átölelve mentek be a házba. Alig tűntek el, szirénázva megérkezett az első mentőautó, azután a második, a harmadik, a tizedik. Tizenkét autó állt az utcán, recsegték az autórádiók, vészfényfényesen forogtak vörös reflektorai. A sok rendőr láttán a gyerekek mintha megbolondultak volna: ugráltak, visongtak, táncoltak, tapsoltak. Megvolt a szombat esti szórakozás. A rendőrök járták az emeleteket, nagy zajjal fogadták őket, a bűnösök nem lettek meg, az utca nem adja ki lakóit. Így védik az újonnan érkezett magyar házaspárt is, az asszony akár éjjel is nyugodtan mehet haza egyedül, nem nyúlnak hozzá, befogadták.

Két hónappal ezelőtt Amerikába látogatott Szaudi-Arábia rabszolgatartó és zsidógyűlölő királya. New York városa nem fogadta, egyetlen ember nem volt hajlandó megnézni a felvonulást, hiába könyörgött maga az elnök is, akinek politikai okokból szüksége volt a király barátságára. A polgármester sem fogadta a látogatót, az sem volt azonban buta. Számtalan gyereke közül magával hozta az egyetlen, gyermekparalízisben megnyomordottat, aki egész ittléte alatt csak egyszer nyitotta ki a száját, azt is azért, hogy amerikai kezelőorvosa kezébe harapjon. Ezzel megnyerte a nép szívét, ezer meg ezer ajándékot küldtek neki, meg leveleket számtalan amerikai kisgyerektől. Az utált király hősként távozott. Lassan megszeretem ezt az örült várost, Afrikát, Ázsiát és Amerikát egyszerre. Olvasom a New York Times-t, aminél jobban szerkesztett lap nincs a világon, hallgatom a rádiót, amelynek egyik adója csak klasszikus muzsikát ad, a másik csak Elvis Presleynek a lemezeit, megszerettem ír és zsidó rendőreit, olasz építőmunkásait. Ismerem már a személtakarítókat, akik mind magánvállalkozók, utálom én is a postaszolgálatot, ami rossz, és ebben a hatalmas hangyabolyban az egyetlen állami vállalkozás.

1957. július 1. Apu beszámol Pityunak anyu betegségéről: „elég hosszan van kórházban, mert az allergia megtámadott egyes idegeket és ideggyulladást okozott. Ennek tudhatók be az isiász-szerű tünetek. Most már minden baj nélkül járkál a kórház területén, de nem tud álldogálni, sem kemény széken ülni, mert akkor mindjárt jelentkeznek a fájdalmak. B-vitaminnal és alighanem kalciummal kezelik, állítólag e héten remélhetőleg rendbejön.”

1957. július 25. Pityu, haza: „Megkezdődött az egyetem, hetenként négyszer járok szemináriumra, hatodmagammal, Wuorinen prof. vezetésével. Meglehetősen unatjuk egymást, hiszen mindenki más témával foglalkozik. Rám, akaratom ellenére, de engem egyénileg túlságosan érintő kérdést sóztak: a nyilaspárt történetét. Teljesen új terület, soha még erről komoly egyetemi írás nem jelent meg, legalábbis Nyugaton. Amennyire szabódtam kezdetben, annyira belelovagoltam magam az ügybe azóta, és éjjel-nappal a parlamenti jegyzőkönyveket és a korabeli lapokat bújom. A dokumentációs anyag szédületes, nem beszélve a számtalan memoárról, külföldi diplomaták beszámolóiról, és a sok koronatanúróról, akik megneszelve érdeklődési körömet, most cikkeikkel, hozzászólásaikkal ostromolnak. Nincs a régi világnak egyetlen politikusa sem, aki ne úgy érezné, hogy ő az egyetlen, aki a kérdésre helyesen tudna rávilágítani. Mivel a disszertáció nem lehet több 150 oldalnál, már erősen körülhatároltam: a második világháború kitöréséig tárgyalom az eseményeket. Hitetlenkedve olvasom a borzalmas zagyvaságokat, amiket ezek az örültek írtak. Értelmes emberek, egyetemi tanárok képesek voltak ezt az ideológiát magukévá tenni, sőt kibővíteni. Mégis, ma már örülök a témának, nem kétséges, hogy meglehetősen érdeklődést fog kiváltani.

Apu erre augusztus 3.-i levelében válaszolt: „A Master disszertáció érdekes lehet, csak azt nem értem, miért választottad a második világháború előtti időket, hisz 1939-ig a nyilaspárt elég kisjelentőségű volt, és ami addig nálunk történt, az szerintem kizárólag német befolyásnak tudható be. Még semmi befolyásuk nem volt, sőt a kormányzat meglehetősen ellenszenvvel kísérte működésüket (persze elsősorban a hivatalos kormányzat.)”

Még folytatom Pityu leveléből egy újabb elragadó lányról szóló beszámolóját és beszélgetésüket az első randevún:

„Persze Budapestről kellett beszélnem. Van-e nektek autótok? Nincs. Akkor anyád hogyan megy bevásárolni? Villamoson. Az lehetetlen. Nem lehetetlen. Jaj de érdekes! - Vesztemre elmondtam, hogy gyerekkoromban még több volt a lovaskocsi, mint az autó. – De hiszen akkor apád biztosan lovon jár. Nem, nem jár lovon, hanem autóbuszon, de vidéken még sok szekeret látni. Jaj de érdekes! Vajon anyád otthon süti-e a kenyeret? Nem, nem süti otthon, de a háború alatt néha sütött, mert a péknél nem volt elég kenyér. Jaj, de, stb. Még sokat vitatkoztunk, de aztán teljesen belezavarodtunk a sok megmagyarázhatatlan problémába.

1957. augusztus 12. „Hazaérkezésem a scooterrel a hagyományos szenzációt keltette. Össze-futottak a srácok a 83. utcába, még a Riverside-ről is útnak indult néhány biciklista, hogy kellő áhitattal megcsodálja, hogyan állítom le a motort, hogyan zárom le – bánatukra – a kormányt, és próbálom kiráncigálni a 'kesztyűtartóba' gyömöszölt könyveimet. Ma meg sem vártam a 'Take me for a ride'-felszólítást, meginvitáltam az egyik gyereket egy kis körútra. Megdicsőült, és útközben közölte, hogy az apját, egy portást már beugratott egy scooter-vételbe, nem úgy, mint a barátja, aki erre a célra pénzt lopott a szüleitől és ezért válogatott büntetésekben részesült. Megálltunk, most kisebb gyerekek vetek körül, főleg nővérek apró öccsükkel. 'A bácsi megállítja a motort', magyarázta az egyik anyahelyettes orrát túró kis-öccsének. 'That's a mighty fine scooter, Mister', bólogatott elismerően egy hatéves szakértő.

szept. 15. Pityu lev.lap: sikerült eladnom a rajzaimat. (??? *Máshol meg a képeidről volt szó - mi ez? Pali képei? Hogyan kerültek ki? [Pityu, 2010 május: Talán Pali forradalmi metszeteiről van szó, amiket azonban nem adtam el, hiszen hosszú évekig az irodám falait díszítették]*

1957. október 14. „Tegnap éjszaka felcsöngetett a telefon. Alabamából kerestek. Először Kendrickkel beszéltem, azután Jóskával (*ez Gida ?*) [Pityu, 2010 május, *Nem Gidáról van szó, hanem egy Gera József nevű menekült egyetemistáról, akit egy Jack Kendrick nevű történész volt tanárom vállalt magára, de aki rém szerencsétlen volt délen]* végighallgatva panaszait. Kendrick a szokásos végtelenül udvarias modorában köntörfalazott és váltig hangoztatta, hogy meg van elégedve ösztöndíjas diákjával, Jóskával, akit számtalan jelentkező közül magam választottam ki, nehéz szívvel, mert tudtam, milyen felelősséget vállalok magamra, amikor egy 19 éves fiút leküldök a világ végére, hogy ott Csongrád után megszokja a South életét. Jóska kosztot, kvártályt kap, zsebpénzt és természetesen Kendrick fedezi a tandíját a saját vagyonából négy éven át. 10 000-t ért ez az ajánlat, ennyiért, és két ember négy évig tartó összefaragásáért kellett nekem erkölcsi felelősséget vállalnom. Mi volt a panasz? Lassan hámoztam ki annyit, hogy Jóska önfejű és makacs – ennyit én is tudtam. A krízis oka azonban sokkal komolyabb. Jóska nagy hibát követett el: beavatkozott a négerkérdésbe. Alig melegedett meg kissé az egyetemen, alig ismerte meg nálánál lelkileg sokkal éretlenebb évfolyamtársait, amikor elsőként és határozottan kiállt a faji egyenlőség mellett. Több se kellett, hogy a kezdeti gyanakvás után teljesen kizárják a közösségből. Most hős és büszkén szenved, de szenved Kendrick is, aki a múltban már 'nigger lover' hírébe keveredett, és ezzel kitette magát annak, hogy csendben, de szívósan bojkottálják. Beszéljek én Jóskával, magyarázzam meg, hogy Amerika száz éve várja, hogy a déliek észre térjenek, ne próbálja ő két hét alatt megváltani a világot. Dehát dehogyis tudok én meggyőzni egy keményfejű tiszántúli parasztyereket. Szegény ügyis rossz állapotban van. Hiányzik az anyja, a barátai, a hazája, és most úgy érezte, még én is ellene fordulok, pedig ő csak hű maradt az elveihez. Nem is tudom, örüljek vagy bosszankodjam, hogy ilyen bátor, egyenes fiú. Ajánlottam,

legyen olyan, mint mi mind, a tapasztaltak: legyen megalkuvó. Csak ez a négerkérdés ne volna!”

1957. október 26. Pityunak írt lapon elmondom, hogy üvegtetőt csináltattunk az erkély fölé, készül a cserépkályha, és autógejzir lesz a fürdőszobában. Nagyon boldogok vagyunk, kezdünk civilizált életet élni. Már igazán ideje volt, addig a fürdőszobát jó esetben is csak hetenként egyszer fűtöttük be fával, de a melegvizet ott is, a mosogatáshoz is a tűzhelyen, fazékban melegítettük.

1957. november 29. Anyu kérésére részletesen leírja a szobáját, és az íróasztalán álló, a tanulásához, munkájához használt könyveket is. „Ezek tehát: Országgh magyar-angol, angol-magyar szótár, a Foreign Affairs Quarterly legújabb száma, Webster's New Dictionary, az két-kötetes American Encyclopedia, Macartney új könyve, a History of Hungary 1929-1945 (erről levelezem 'Elemírrrel', tiltakozván egyes megállapítások ellen és tájékoztatást kérve más kérdésekben), World Almanac, Oxford French-English Dictionary, Taylor: Struggle for Mastery in Europe 1848-1918, Hayes: A Generation of Materialism 1871-1900 és Féja Géza: Viharsarok (ez utóbbi nem kézikönyvm de most nagy érdeklődéssel olvasom). Érdekes, hogy itt Amerikában nyílik először módom arra, hogy magyar könyvtárt alakítsak: Szekfü, Illyés, Grünwald Béla, Mocsáry, Szerb Antal, Erdei, Babits, Kosáry könyveit vásároltam meg a különböző magyar könyvkereskedésekben, ahol gyakorlatilag minden magyar könyv megrendelhető. Vesztemre az egyik kereskedőnek átadtam egy 100 tételből álló keresőlistát a nyilas 'irodalomról'. Azt hittem, vagy kettőt meg tud szerezni, ehelyett az egész gyűjteményt szállítani kívánja. Túlbugzóságomban most több 100 \$-t kell kifizetnem olyan könyvekért, mint Kolozsváry Borcsa Mihály művei, vagy Bosnyák Zoltán Talmud-magyarázatai. Gál Péter sajnos végleg elment vidékre, mint olajmérnök, nagyon sajnálom érte. Az új lakótárs Howard, egy amerikai barátom, hosszú éveken át kollégám, három és fél gyerek apja, ezért minden hétvégén elrepül Buffalo melletti házukba a családjához. Okos, csendes, nyugodt ember, aki a világot többször bejárta, Nepálban tigrisre vadászott, Burmában követségen dolgozott, Észak-Afrikában és Európában végigharcolta a háborút.

Írtam már, hogy képeimet most már másodszor értékesítettem? Amikor először eladtam őket, a szerény vételár miatt kikötöttem az újabb eladás jogát. Most újabb százért sikerült eladnom őket egy folyóiratnak. Más: Jóska már jobban érzi magát Alabamában, remekül tanul, így hát nem vallok szégyent az én diákkal.”

1957. december 13. Pityunak, én: „Megkaptad biztosan anyuék levelét, amelyben Fruzsza számára újabb Aureomicint kérünk. Úgy látjuk, nagyon jól tesz neki, végre szeptember óta most van először teljesen rendben 1-2 hete. Így most a családi hangulat is jobb, amihez hozzájárul, hogy elkészült a pompás cserépkályhánk, vettünk részletre egy használt mosógépet, szóval kezdünk civilizálódni. Pali címlap- és könyvillusztrációs megbízásai szaporodnak. Panka új életet kezdett az iskolában, sorra hozza az ötösöket (mert megszokhatatlan módon ez a legjobb jegy)*

**Az 1-es szovjet mintára változott ötössé, a forradalom után egy időre, a nép megnyugtatósára, visszaváltoztatták egyessé, de hamarosan, és máig is, az ötös a legjobb jegy.*

Mikuláskor a Corvinában gyerekünnepség volt, ők hárman magukkitalálta-betanulta báb jelenetet adtak elő, Pali állatfiguráival, egy láda mögül (Zsóka a láda elé állt, hogy lássa a közönséget). A siker frenetikus volt. Mindjárt itt a karácsony, boldog ünnepeket neked, 24-én délután gondolj arra, hogy most három nagyszemű kislány a Határőr utcában a karácsonyfa alatt énekel, és mindenki meg van hatva.”

1957. december 14. „Szóval megint karácsony van, a tizedik nélkülük. Nehéz felfogni, hogy – legalábbis tudatosan – többet éltem már egyedül, mint Veletek. Azt hinné az ember, ahogy múlnak az évek, fokozatosan eltávolodunk egymástól. Dehogyan van így. Soha nem voltak ilyen közel hozzám, soha nem gondoltam ilyen sokat Rátok.”

1958

1958. január 7. New York. Pityu. „Láttatok már négereket rezgőcsárdást táncolni? Én láttam, húsztat egyszerre, amint délcegen lépkedtek, jobbkezükkel a ballábukat csapkodták, dobbanlottak és azt énekelték hozzá, hogy 'A sárgalábú istenit az anyádnak!'. A lelkes szerecsenek tánctanárok, és jelenleg a new-yorki népi táncfőiskola hallgatói, ahol a magyar táncok minden más népi tánc hátrányára a legnagyobb népszerűségnek örvendenek. Tanítóik egyike R. Ágnes Évának nagy tisztelője, és azt hiszem, volt oktatója Turnay Alice iskolájában. Erről jut eszembe, hogy Alice is itt él Amerikában, akár Zalán Magdi, aki élvezzi az európai és portorikói kettős egyetemi tanársággal rendelkező férjjel és felnőtt lányaival az életet. Éváról nagy szeretettel beszélnek, ami azonban felháborít, az az, hogy rám mint öccsre senki nem emlékszik. Hát kinek vittem én sült gesztenyét szerelmem tanúságtételeképpen?” *(Az ehhez tartozó történet: hétéves koromtól jártam az Alkotás utca 13-ba, Alice néni iskolájába, és még nem mehettem egyedül, a Fräuli elkisért és vitte a 4-éves Pityut is, aki minden alkalommal kért és kapott pénzt sült gesztenyére, de nem ette meg, hanem egyenként odagurította a tornázó—táncoló Magdi lába elé. Egyébként én ezt később egy kis elbeszélésben megírtam, és meg is jelent egy lapban.)*

„A disszertációt nagy lelkesedéssel írom, a tárgya kizárólag a nyilas párt története a háború kitörése előtt. Sűrűn levelezek a kortársakkal, köztük fantasztikus figurákkal is, akik fejükbe vették, hogy megtérítenek az eszmének, és ennek kapcsán sajnos nagyon sokat hazudnak, ami a munkámat jelentősen megnehezíti. Minden reményem megvan arra, hogy az egyetemet sikerül majd beugratnom a 'mű' kiadásába [*Pityu, 2010 május: A tanulmány megjelent Eugen Weber, szerk. The European Right: A Historical Profile című könyvben, California University Press, 1966. Nagy csoda volt, hogy egy Master's Essay megjelenhetett nyomtatásban*] Mindenesetre érdekes dolog dedikált fényképeket és kéziratokat kapni olyanoktól, akik valaha rendeletileg intézkedtek az elpusztításomról.”

1958. január 22. Anyu. „Tézised témája izgat, pláne hogy ezekkel a megkerült gonosz-tevőkkel levelezni is kell. Remélhetőleg soha az életben nem szerepelnek többet.

Zsóka (2 ½ éves!) ma azzal fogadott: 'Képzeld, a Fuzsának most van a születésnapja!' Felolvas, fog egy könyvet, hangosan úgy halandzsázik, hogy egy színész is megirigyelhetné, fennakadás nélkül, mint a vízfolyás úgy darálja, aztán 'kész vagyok, kérek egy könyvjelzőt'—mondja. Fruzsika angyal, hetenként háromszor injekcióra visszük, mindent szó nélkül tűr. Pankával ez már nehezebb lenne, pedig milyen okos ez a kislány: gyorsabban jár az esze, mint Fruzsának, gyorsabban számol is, a némettanulás is könnyebben megy neki, a kiejtése remek. Fruzsika mindkettőjüknek az anyja, Panka is respektálja, szót fogad neki. Ma kapott Pali 2500 ft-ot könyvillusztrálásért, még fog kapni a borítóért. Boldogok, hogy talán befut ilyen irányban.”

Ugyanebben a levélben Apu. Deák Pali bácsiéknál nagy gond a lakáshelyzet. „Jelenleg öten laknak két kicsi szobában, át kell járni egymáson, és ha megjön a második gyerek, még elképesztőbb lesz a helyzet, annál inkább, mert Péter feleségének, Évinek kiújult a tbc-je, a kisfiú nem alhat velük. Semmi kilátás arra, hogy másik lakást kapjanak. Palinak kis nyugalom kellene, 68 éves lesz, egész nap kiszolgáló segédként dolgozik egy üzletben, ráférne, hogy

otthon békesség legyen, ez pedig lehetetlen, ha három nemzedék él összezsúfolva ilyen kis helyen.”

1958. február 4. Anyu. „Nagy volt nálunk az öröm a férfivilágban, de mi is velük örültünk, megjött a csomag a gyönyörű felöltőkkel és öltönyökkel. A világos öltöny remekül áll Palin, még mondják, hogy nem a ruha teszi az embert! rá se lehet ismerni. Apu a sötétkék köpenyt választotta, az öltönyből a barnát. Apu olyan elegáns a kékben, éppen a születésnapjára érkezett meg. Ezer köszönet. Uzsonnára itt volt az egész Veress-társaság és Ákoska. Remekül érezték magukat, a nyögdecselésig falták a szendvicseket. Tegnap kaptak félévi bizonyítványt, mind a ketten tiszta jelesek. Fruzsza tegnap eltörte a karját iskolába menet, az iskola pedellusa vitte be az ambulanciára. Gipszbe tették, egyetlen vigasza, hogy nem kell dolgozatot írnia.”

1958. február 11. Anyu. „Pityu a lábát törte, Fruzsza egy hete a karját. Azóta ügyesen megtanult balkézettel írni. Most a Gloria-ügy: „Sajnálom Gloriát, de még jobban sajnálnálak téged, ha rosszul nősznél. Ami a hűséget illeti, legalább most az az érzésed legyen, hogy hű tudsz lenni hozzá, mert úgysem leszel hű, éppen úgy, mint a többi férfi. Benned mindig marad annyi józanság, hogy lásd és elnézd a hibáit, hisz valószínűleg benned is van hiba, még talán én is találnék, ha akarnék. Éva és Pali most elutazik két napra Pécsre, ezt az óriási luxust engedik meg maguknak, elmennek világot látni. Pali a Nőnapra gyufaskatulya-címke tervezésre kapott rendelést, szerencse, hogy vannak, akik gyufadobozt gyűjtenek. El is fogadták mind az 5 tervét, kap érte 2000 forintot.”

1958. március 2. Anyu. „Egészségileg jól vagyok, rettentően vigyázok magamra, nehogy megismétlődjék a fekély. Nehéz vigyázni, nem hajladoxni, nem emelni, no és diétázni hozzá. Egyiket se nekem találták ki.” Apu hozzáír: „Éváék nagyon örülnek az autogejzirek és a gázkályhának, amit még múlt év őszén rendeltek meg a fürdőszobájukba (anyagilag te is hozzájárultál), és amit most üzembe helyeztek. Élvezik az állandóan rendelkezésre álló melegvizet és a végre meleg fürdőszobát. Mosógépet is vettek, háztartásuk kezd mechanizálódni.”

1958. március 7. Pityu: „Rendkívül meglepett, hogy Zsuzsi néniről írtok. *[Gál Péter nagynénje, Szűcs Zsófia édesanyja, Szűcs János volt népfőügyész, később éjszakai klubzongorista felesége]* Hiába volt minden titkolódzás? Nagyon örültem, hogy itt töltött majdnem egy hónapot, élveztem a társaságát és majdnem anyai gyöngédségét. Gál Péterrel meglátogattuk Domján József nagysikerű kiállítását a Fifth Avenuen. A látogatók alig tudtak hova lenni lelkesedésükben, a gyönyörű színek és a sok exotikusnak tűnő téma láttán. Fametszeteinek nagy része 100—150 \$-os áron már a kiállításon elkelt. **A Corvina, az Abrams kiadóval közösen kiadott egy magyar és egy angol nyelvű albumot Domjánról, de mire ez megjelent, Domján és a felesége 'disszidált' Amerikába, a könyvet itthon bezúzták. Szerencsére nekem sikerült két példányt megmentem, magunknak és Domjánnak, aki jó barátunk volt. Egyik amerikai útunkon meglátogattuk őket és átadtuk a könyvet.*

1958. március 19. Anyu. „A mieink most épen kanyarósok, Fruzsika már túl van rajta, Panka még benne van, Zsóka úgy látszik lappangási időben. A napokban valamit mondtam neki, ami nem egyezett az ő felfogásával, és azt felelte: 'Mindjárt elájulok!' Hát én is majdnem elájultam.”

Apu hozzáír a levélhez: „Tegnap színházban voltunk, a Nemzetiben, egy horvát írónak igen érdekes darabját, a *Glembay Ltd Co*-t láttuk. Valódi osztrák-magyar tragédia az I. világháború előtti időből. Brillións a főszereplő, Várkonyi (emlékszel, az alattunk levő lakásban

lakik, felesége Szemere Vera). Major Tamás gyenge közepes. Moziban is voltunk, megnéz-tünk egy Chevalier-filmet, *Hét lánya volt*. Igen mulatságos vígjáték, hét csinosabbnál csinosabb táncosnővel. Valósággal megrázó volt, amikor mind a heten fürdőruhában ágáltak, amikor is a fürdőruhácska a köldök alatt 10 centivel kezdődött és 12 ½ centivel végződött. A meglepő az, hogy Pali mutatott egy nemrég felfedezett kb 2000 éves római mozaikról készí-tett reprodukciót egy római fürdőben súlyzókkal tornázó nőről, aki teljesen pontosan olyan nadrágocskába és melltartócskába volt öltözve, illetve vetkőzve, mint a fentemlített nőcskék. Nincsen új a nap alatt.”

1958. április 15. Pityu haza: „Ma van az adófizetési nap, amikor millió és millió ember kalkulál, adóügyi tájékoztatókban lapozgat, hogy ürügyet találjon adójának csökkentésére. Én hiába tanácskoztam a legravaszabb szakember barátaimmal, nem tudtam összehozni még annyit sem, amennyit az adóhivatal a maga jószántából amúgyis elenged a lustáknak, tehetet-leneknek és a tisztességeseknek.” Következik részletes kimutatás arról, hogy mire ment el a múlt év 6800 \$-ja.

„Azt hiszem, időközben megvolt Kari (*unokatestvérünk, ifj. Deák Károly*) esküvője, de hogy kit vett el, nem tudom. Vigasztalásomra szolgál, Gida (*Kari testvére*), aki a napokban nálam járt, útban Detroit felé, szintén nem tudott többet. Mit szóltok, milyen tehetséges Gida? Remekül megállja a helyét. Ilyen szép, sima karrierről még nem is hallottam. Büszkék lehet-tünk rá. (*Deák Gedeon unokatestvérünk 1956-ban ment el Budapestről, kint vegyész mérnök lett, a Du Pont gyárban dolgozott*)

Megint olvasási düh vett rajtam erőt. Kétségbeejt, hogy olyan tudatlan vagyok fiziká-ban, csillagászatban, biológiában. Most ilyen könyveket is bújok, és új világot fedezek fel. Nem tudom még, mire viszem az életben, de mindent meg fogok tenni azért, hogy tudtom nélkül ne történjenek érdekes dolgok a világban. Jogom van tudni, hogy mit láttak a felfede-zők a Déli sarkon, vagy mik a legújabb nyelvészeti kutatások eredményei az ural-altáji népekkel kapcsolatban. Megismerkedtem egy Carl Menges nevű Columbia tanárral, órakon át hallgatom, amikor kultúrtörténetről és nyelvészetről beszél (30 nyelvet tud), ma a finn-ugor nyelvek legnagyobb angol szakértője, számomra megszegyenítő módon a jászok, kúnok vagy a palócok nyelvét boncolgatja. Na most meg a Hold-utazás. A legutolsó képes folyóirat is hatalmas cikket közöl a világűr-utazástól a legújabb fényelméletig. Hát lehet mindezzel nem törődni, nem izgulni, nem álmodozni csodálatos világunkról?”

1958. április 28. Anyu. „Sajnálak az undok tézisért, a téma is undok, hát még átírni! Tegnap kirándulni volt az egész család a Remetevölgyben, Zsóka kávéskanállal napszám-ba hordta a patakából a vizet, az ibolyákat megöntözni, közben fejével előre belepottyant a 'katak'-ba. Büszke volt, hogy nem sírt, pedig 'katakos' lett a ruhája.”

Apu: „Újra megnő éveid száma eggyel. Ilyenkor az ember elábrándozik múlton és jövőn. A múltból magad is írod, boldog vagy, hogy mindig azt csinálhattad, amit szerettél. Maradjon így a jövőben, de mi megtetézük egy kívánsággal, azzal, hogy egyszer te is résztvehess családi körünkben, akár mint vendég, vagy ha ez lehetetlen, találkozhatunk valahol a világban. Anyagi helyzetünk: nyugdíjamból és néha valami mellékkeresetemből meg tudunk élni, semmit sem kellett még eladnunk. Vannak néha váratlan bevételek is, így most 1600,- frt-ot kapunk a filmgyártól, mert kölcsönadtuk a zöld biedermeier garnitúrát (*most a könyvesszobában*), a két nagy bársony fotelt (*a Mese utcában*) és a rekamiénkat, két hétre, filmforgatáshoz. Pali fizetését felemelték 400 frt-tal, és nagyon szép könyvillusztrációs megbízást kapott (4000,- frt).” A levél alján, apu kézírása: „U.i. nyomdazárlat után: legutóbbi lelki fröccs-ízű levelemnek a disszertációra vonatkozó részét visszavonom. Igazad van, ha kedved szerint végzed a munkádat. Az első részt azonban fenntartom. Utolsó levelünk azért késett olyan sokáig, mert ízelítőt akartam adni, mi az, ha hetekig nem jön hír.”

1958. május 1. Én, Pityunak: „Képzeld, végre lett egy hobbit a gyerekeken kívül is: a kert. Minden hétvégét, sőt a hétköznap estéket is kertészkedéssel töltöm, de van is látszatja: 1. a kert már nem dzsungel, 2. a kezem botrányos. Legszorgalmasabb segítségem persze Zsóka, aki nagy ügybuzgalommal ás, gereblyéz és főleg locsol. (Csak megjegyzem, hogy minden gyerek csak addig segít boldogan, amíg a munkája nem sokat ér.) Múlt héten voltam szülői értekezleten és élveztem, hogy agyon dicsérték a tanítónénik a két iskolást.

1958. május. Apu áprilisban írt, de csak később elküldött levele: „Ezt a levelet Anyu tudta nélkül írtam még a múlt hónapban, de meggondoltam magam és nem küldtem el. Most azonban, hogy megint 5 hete nincs hírünk, elküldöm. Tudom, hogy nincs jogom beleszólni az életedbe, hisz 22 éves korod óta a magad lábán állsz, éspedig elég keményen, tehát remélhető, hogy a jövőben sem lesz semmi hiba, és azt is tudom, hogy kéretlen tanácsot adni hálátlan és eredménytelen mesterség, és végül azt is, hogy én más szemmel nézem a világot, mint te ott az új világban. Mégis meg szeretném mondani, mi az, ami utolsó leveledben mindkettőnket megdöbbsentett. Az t.i. hogy mindenre ráérsz, pezsgős búcsúztató, kiállítások, sörözés, aleozás, színház, kirándulás, csak nekünk írni nem. Helyette kényelmesebb egyszer két hónapban megereszteni egy levelet. Anyu folyton azzal rágja magát, hogy haragszol ránk, mert annak idején semmibe vittük hívó szavadat. Azt hiszem, ma már világos, hogy helyesen tettük, öreg fákat nem lehet átültetni. Vagy talán arról van szó, ami miatt Margittal kapcsolatban írtam neked? Erre nem is utaltál a válaszban. Keine Antwort ist auch eine Antwort? A másik, ami megdöbbsentett, hogy a tavaly őszi betervezett tézis még mindig nincs kész. Tudom, hogy sok a dolgod és kötelezettséged, de azt is tudom, hogy az ilyesmit csak kemény elhatározottsággal lehet sikerre vinni, úgy, hogy le kell mondani alvásról, ale-ről, nőkről és szórakozásról. Műegyetemista koromban hónapokig, sőt félévig napról napra, kora reggeltől éjfélig megállás nélkül tanultam, rajzoltam, csak hogy a minimális 8 félév alatt megszerezsem az oklevelet és örömet szerezzek a szüleimnek. Sikerült: 120 évfolyamtársam közül heten voltunk, akik a negyedik év végén mérnökök lettünk. Tudom, hogy könnyebb volt a dolgom, mert a kenyerem biztosítva volt, dolgoznom nem kellett. De szép volna, ha a mi kedvünkért te is beleköpnél a markodba, és megmutatnád, mit tudsz. Ne bántódj meg ezért a levélért, vedd annak, aminek szántam, az akaratot és kemény elhatározást elősegítő eszköznek.”

1958. május. A II. gyereknaplóból: „Anyák napján verssel köszöntött a két nagy. Utánuk a két és féléves Zsóka is elémáll, és ugyanazzal az iskolás hangsúllyal, komoly pofával hosszú verset mond. Rímél, ütemes, de nem értem. Kiderül, hogy tiszta halandzsa.

1958. május 16. Pityu a hazaiaknak: „Most elmondom röviden a tézis elfogadtatásának drámai történetét. Végre-valahára, sok ellanyulás és kedvvesztés után, összeállítottam az anyagot, amit a tanár addig teljes egészében nem látott. Jellemző rám, hogy egy félévig nem néztem utána a beadási határidőnek, és ápr. utolsó napjaiban ébredtem annak tudatára, hogy csak két hetem maradt. Apu szigorú és jól megérdemelt levélbeli intése éppen a legjobbkor érkezett, vérig sértve és lelkem mélyén szégyenkezve láttam munkához. Május 8. körül telefonon értesítettek, hogy művemét megvizsgálták, stílushibákon kívül egyetlen bíráló megjegyzést sem formált meg a tanári bizottság. Maradt három napom a szöveg hivatalos előírás szerinti lemásoltatására. Két gépíró (az egyik önkéntes alapon) éjt nappá téve kopácsolt IBM Executive villanygépeken, míg én a papírt hordtam, kapirgáltam, krétáztam és Webster szótárakkal hadonászva közelharcot vívtam egy-egy vessző dolgában. A történelmi department vezetője személyesen tanulmányozta át a végső változatot, és csak akkor halványodtam el, amikor a címdalalon egy súlyos hibát fedezett fel. Radírozásról szó sem lehetett, a scooteren száguldtam el az egyik gépíró munkahelyéig. Egy órával zárás előtt érkeztem vissza és végre megkaptam a boldogító igent. Ekkor derült ki, hogy én szerencsétlen elfelejtettem kitölteni egy jelentkezési kérdőívet, amelynek beadási határidejét március 1-ben szabták meg. A professzor személyesen telefonált a Registrarnak titulált questornak, majd több más tisztviselőnek, hangsúlyozva, hogy Mr Deák egy kicsit kelekótya, de kiváló történész, ezért személyes tekintélye súlyával követeli, hogy ez egyszer tegyenek kivételt és fogadják el. Hosszas morgás után elővették a dossziémat és kijelöltek egy írnot arra, hogy a következő napokban csak az én ügyemmel foglalkozzék. Így végre leadhattam, és aláírtam egy nyilatkozatot, hogy semmiféle követelést nem támasztok az egyetemmel szemben, ha művemből valami kereskedelmi haszon származna. Erre kíváncsi vagyok, de jóleső érzéssel vettem tudomásul, hogy nevem ezentúl minden egyetemi és közkönyvtár katalógusában szerepelni fog – sajnos csak a mikrofilmek listáján, és ki olvas mikrofilmet?

Érdekes adatok: a Columbia egyetem hallgatóinak száma 27 000, évi költségvetése 26 millió \$, tanárainak száma kb. 2000. A történész tanárok: 19 full prof., 5 associate, 1 assistant és 18 instructor. Évenként 2200 diák kap ösztöndíjat. A főkönyvtár könyveinek száma több mint 2 millió. A Columbia ú.n. főegyetem, ezért a graduate studentek száma nagyobb, mint az undergraduate-eké, akiknek nagy része bennlakó: a fiúk a Columbia College-ben, a lányok a Barnard-ban. Az Államokban kb. 7500 hivatásos történész működik, legnagyobb részük egyetemi tanár. A hivatalos történész egyesület az American Historical Association, amelynek én is tagja vagyok. 86 történelmi folyóirat jelenik meg. A tanárok többsége többé-kevésbé – komoly tudományos munkát is folytat. A legrosszabb üzlet a komoly szakkönyvek írása. A történész, ha pénzre van szüksége, Lincolnról ír életrajzot (több száz könyv foglalkozik az életével). Ma már egy-két európai történelemmel foglalkozó könyv is a bestsellerek közt szerepel, de a legtöbb az amerikai történelemmel foglalkozik, bár súlyos témahiánnyal küzdenek. Meg kell gondolni, hogy nem pusztult el egyetlen könyvtár vagy levéltár sem, kezdettől fogva mindent gondosan feljegyeztek, tehát mindent meg is írtak. Nincs ismeretlen korszak, mégis az amerikai történelmen dolgoznak a legtöbben. Az ok: a téma hallatlan népszerűsége, és a diákok elképesztő nyelvnemtudása. Nem kell aggódni: amíg a diákok száma ilyen hihetetlen ütemben növekszik, és a közönség falja a történelemkönyveket, senki nem marad munka nélkül.”

1958. június. Pityu a vadnyugati útról, „Útunkon az első legfontosabb feladat a volt a Pike csúcs megmászása. Amikor Zebulon Pike hadnagy az 1800-as évek legelején először látta meg a csúcst, kijelentette, hogy ezt a hegyet ember nem mássza meg. Ma széles autót és fogaskerekű vasút vezet fel a 4600 méteres csúcsra. Ilyesmi szóba se jöhetett, de hogyan cipeljem fel szegény kis B.-t gyalog a sziklán. Mentőangyalként jött a hirdetés, ami a csúcsnak 'burro'-háton meglátogatására invitált. Két napig gyalog jártuk a hegyeket, aztán elfogad-

tuk az ajánlatot, és elindultunk a völgyben fekvő istállóból a hegyi tábor felé. Nekem, mint férfinak, egy öszvér, B.-nek egy Bluebell névre hallgató szamár jutott. Első benyomásaink: a nyereg kemény, az ösvények keskenyek, a tucat szamár kétségbeesett igyekezettel próbál egymás mellett menni. Tülekedés, sikongatás, porfelhő, a vezetőnk kurjongatása. 3600 méter magasan, fenyőerdőkkel körbevett táborban pompás vacsora várt. A házigazda és családja tömte belénk az ételt, aztán cowboy-nóták éneklése közben jelölteket rekrutált a másnapi hegymászásra. Csak mi ketten tartottunk ki elhatározásunk mellett, a többiek a napozás és fürdés mellett döntöttek. Három óra alvás után felráztak, és elindultunk egy 16-éves vezetővel. Az állatok tudják az utat, a lovasuknak csak az a teendője, hogy megakadályozzák őket a menetközben legelésben. De nincs ez a hatalom, ami az öszvért visszatartaná attól, hogy az útról kissé félrelépve, hosszú nyakát a mélység felé nyújtva, a legfinomabb füvek felé ne kapjon. Ki állítja, hogy a burro (a vad hegyi szamár) soha nem botlik meg? Olyanokat botlottak, különösen lefelé, hogy majd leveszekedünk a több ezer méteres mélységbe. Két órai mászás után, 4000 méter magasságban, a fenyők mind kopaszon, hófehérre mosva meredeztek. Később megtudtuk, hogy leégett, az indiánok gyújtották fel, hogy a szarvasokat, hegyi juhokat a magaslatról a csapdáikba hajtsák. Az iszonyú sziklák közt Forgósziel megunta a mászást. 15 éves, öreg öszvér volt, egy lépést sem akart többet tenni. Utasításra rugtam szegényt, a fenekét vertem, a fülébe sugdostam biztató jelszavakat, meg se moccant. Úgyis elegendő volt a nadrágotatásból, attól kezdve gyalog tettük meg az utat, én és Forgósziel; fárasztó volt, mert őt rángatni kellett. Felértünk a csúcsra, kétségbeesetten tapasztaltuk, hogy a fenséges csúcs inkább vasúti rendezőpályaudvarra hasonlít, mint havas hegycsúcsra. Hamar ott is hagytuk, és a szájtátiak csodálatára, nagy hujjogások közben leereszkedtünk a szakadékos lejtőn. Tekintve hogy a csúcsról távcsővel figyelték bennünket, nem mehettünk szégyenszemre gyalog, hanem túrtuk, hogy a szamarak féltettel – mi egész testünkkel – a szakadék felett lógva keressék az utat. Nagysokára megláttuk a magasból a tábort. Az öszvérek is tudomást szereztek a reményteli pillanatról, és az addigi kocogás helyett vad vágtaiba fogtak. A nyeregben felállva vágtaztunk lefelé a köves úton, az állatokat már csak nyugtatni lehetett, lefékezni nem. Szegény B. hangja nevetésből sírásba csapott át, én is úgy éreztem, kirázzák a lelkemet. Állataink bevágtattak az istállóba, minket házigazdáink nagy hejehuja közt betámogattak a győzteseknek járó fejedelmi reggelihez: rekordidő alatt tettük meg az utat.”

Ezután beszámol az utazás folytatásáról: Colorado Springs, csúf amerikai város, környékén nyugdíjas texasi milliomosok nyaralói. A hegyekben kőkorszakbeli indián barlanglakások, szakadékok, a Hét vízesés nevű canyon, ami nem annyira a természet, mint inkább a kereskedői zsenialitás csodája. A keskeny völgyben égremeredő sziklák között kanyarog a betonút, rejtett hangszórókból vallásos és slágerzene orgonahangjai töltik meg az űrt, a vízesés alatt valódi indiánok, nylon ruhában, tollakkal a fejükön vad haditáncot járnak, a cafeteriában hamburger. A sziklára lift viszi fel a látogatót, a szomszédban cowboyok mutatják be idomított vadló-meglovagolási tudományukat. Mindez a völgy tulajdonosának állítása szerint a természet iránti áhítat növelése céljából, 3 \$-ért valóságos mecse.”

Elmenekültek a Rocky Mountains National Park felé. Valaha Theodore Roosevelt elnök ötlete volt, hogy Amerika legszebb vidékeit nemzeti park formájában meg kell menteni. A nemzeti parkokban tilos a reklám, a magánüzlet, az erdőirtás, a vadászat. Egy hétig gyalogoltak, lovagoltak a parkban, és csak egy kis részét járták be. Deszkakunyhóban laktak, esténként hallgatták a mormoták füttykoncertjét, figyelték a szarvasokat. B. szorgalmasan és nagy türelemmel követte végtelen vándorlásain. „Colorado nem csak az idegenforgalomra épít, legfontosabb a bányászat, és ha valahol értékes ércre, esetleg urániumra akadnak, habozás nélkül feltúrják akár a főteret is, és a turistákat felváltják a szerencsevadászok. Romantikus szakállal, lóháton vagy autóban, a legtöbb ma már egy vállalat megbízásából kutat. A kincskereső idők emlékeit mindenfelé látni, a kimerült aranybányák táján 'ghost-townok', szellemvárosok, ahol már csak néhány öregember tengődik. Lementünk egy aranybányába,

kalapácsot adtak a kezünkbe, annyi ércet törhettünk a sziklából, amennyit akartunk. Haza is hoztam egy kis aranyat, megér vagy egy ezred centet. Ötven évvel ezelőtt tömegével importálták ide a lengyel, magyar, német bányászokat, embertelen körülmények között dolgoztak, a spekulátorok gyorsan akartak meggazdagodni. Ma a vasútvonalat benőtte a fű, az aranybecslő-hivatalok helyén képes levelezőlapokat árulnak. Az egyik öreg épület a Hotel Imperial, öreg pincérek frakkban szolgálnak fel – a coloradói vadnyugat kellős közepén – wiener sniclit, gyönyörű porcellántányérokon. A leghitelesebb bécsi ferenc józsefi hangulat, régi bútorok, képek, stefánia torta, a díszteremben évek óta ugyanazt a melodramát adják, nagy-szerű színészekkel, zongorakísérettel, és a közönség ma is sírva-nevetve figyeli, hogyan találja meg az anya elveszettnek hitt fiát, és hogyan vezeti az oltár elé a déltengeri szigeten megmentett aráját.

Közben keresztapa lettem egy unitárius templomban, ahol az amerikai lelkésszel Dávid Ferencről beszélgettünk, fürödtünk elegáns hotelek uszodájában, figyeltük a gazdagokat, ahogyan rejtett hangszórók jazzmuzsikájára golfoztak, jártuk a hegyeket, és amikor a pénzünk elfogyott, hazautaztunk.”

1958. szeptember 9. Anyu Pityunak: „Ebben a pillanatban jött a lapod egy fenyvesekkel keretezett gyönyörű tórol. A postás már a kertből kiabált fel: 'Pityutól jött egy lap!' Remek idea volt, így tölteni a szabadságot! Zsóka holnaptól jár óvodába a Bíró utcába, és olyan boldog, csak úgy ragyog és olyan büszke, mintha egyetemre iratták volna be.” Hát nem sokáig tartott ez a boldogsága, néhány nap múlva én is beültem figyelni, mi baja, és hamarosan ki kellett vennünk, annyit bögött, nem akart menni.

1958. szeptember 17. Apu Pityunak: Lelkesen fogadja a coloradói útbeszámolót, kíváncsiskodik – mint írja, irigykedve –, ki a B., és felelegeti 1942-es erdélyi túránkat: 'életem legszebb túrája volt, és sajnos úgy néz ki, hogy marad is'. Az öszvér-kalandhoz régebbi emléket kapcsol: „Gyerekkorunkban, amikor szokás szerint a Szőlőhegyen nyaraltunk, kaptunk egy kis számárfogatot, egy Bunkó nevű számárral (érdekes, mennyire hasonlít a buróhoz). Mi ápoltuk, hajtottuk, és ez alkalmat adott, hogy a számárraknak a kötelességteljesítésről alkotott nézeteit alaposan kiismerjük. Ezen a kis fogaton jártunk be a városba, majdnem naponként, uszodába. Nem is volt vele semmi baj, hacsak pechünkre nem értünk olyan aszfalttrészre, amely frissen volt öntözve, mert az ilyenre rálépés ellenkezett Bunkó erkölcsi felfogásával, kénytelenek voltunk megfordulni és más úton megkísérelni célunk elérését, mert inkább agyonverette volna magát, de a nedves aszfaltra nem lépett.”

1958. október 3. Gloria levele New Yorkból, Pityu fordítása (az eredeti is mellette van): „Az utóbbi néhány hónapban nagyon jól megismertem Istvánt. Sokat beszélgettünk, sokat sétáltunk és sok kis csatát vívtunk. Ez persze elgondolkoztat azon, hogy az élet hogyan választja szét a legösszetartóbb családokat és köt össze teljesen idegeneket. Istvánt ismerni természetesen annyi, mint Önöket is ismerni egy kicsit – Aput, Anyut, Évát és mind a többieket, akik elválaszthatatlanul hozzátartoznak a boldogságához és a gondolataihoz. Élénken elképzelem, hogyan néznek ki, és egy kicsit azt is, hogyan gondolkodnak. Sok mindent tudok Budapestről és kétségtelenül sokat a magyar charme-ról. István azt mondja, mindig nagy érdeklődéssel hallanak Amerikáról. Emlékszem, amikor Delaware-ban barátoknál jártunk, rögtön elkezdte megfogalmazni magában, hogyan fogja megírni levélben a déli államok hagyományait. Azt hiszem, a változatosság kedvéért szívesen hallanának valamit magáról D.I.-ről is. Vajjon valaha is megírta-e, hogy hízik-e, vagy hogy kezd kicsit kopaszodni? Hogy érettségét tükrözi járásának nagyobb határozottsága? Minden lány csinosnak tartja Istvánt. Igaz is, hogy nagyon magas és karcsu, hogy lebilincselő mosolya van és óriási faun-szeme. Igaz az is, hogy raffinált magabiztosság van benne, pedig kerek és

egészséges az arca, mint egy 12-éves énekes fiúnak. Az is igaz, hogy derékbősége nem növekszik. El tudja kápráztatni a lányokat, mert tovább tud úszni a legviharosabb hullámok között, mint bárki más, és fáradhatatlanul, órákon át mássza a hegyeket. További vonzereje folyékony angolsága, amelyben leheletnyi magyar akcentus érződik. Még nem érkeztem el vonzó tulajdonságainak végéhez. Annyit tud történelemből, hogy néha azt hiszem, titokban már le is tette a Ph.D-t. Csodálatosan olvasott, intellektuális kíváncsisága kiterjed mindenre, a mormonok amerikai vándorlásától a csimpánzok életmódjáig. Amikor az Állatkertben jártunk, az ismereteknek valóságos kútfeje volt. Tudom, hogy ez kissé túlzottnak hangzik, de történetesen igaz. Nagyon fogékony minden élmény iránt, de néhány amerikai szokásunk kétségbeejt. Mi pedig éppen a felháborodása csúcspontján szeretjük hallani a beszédjét. Ilyenkor a nyelve valami mulatságos dolgot mível a V-hanggal, amin órákig tudunk kuncogni. Dacosan kimond egy szót, mint például 'convince', és ez valahogy úgy hangzik, hogy 'conwince', ami végtelenül kedves. De amikor ír, akkor nincs magyar akcentus, sajnos. Kitűnő az irodalmi stílusa, egyrészt, mert angolsága annyira folyékony, másrészt, mert olyan jól tudja összefoglalni gondolatait. Keményen dolgozik és nagyon becsületesen gondolkodik. A kollégái csodálják és szeretik, mert igen nagy rokonszenv és megértés lappang magyar szívének mélyén. És csodálják, mert olyan intellektuális ráartóság van benne, amely szemmel láthatólag jogos. Természetesen lehetetlenül makacs, túl kritikus és igényes. Egy kis történet. Olvastam egy fordítását egy szokatlanul nehéz szövegből. Valahol egy olyan kifejezést használt, ami a magyarban nyilván nagyon érzékletes, de a fordításban minden színét elvesztette. Elmondtam, hogy ezt a mondatot újra kell írni, mert angolul semmi ereje nincs. Ő kötötte az ebet a karóhoz, hogy van. A végtelenségig vitatkoztunk ezen az egy mondaton, ő azzal hengegett, hogy a magyarban legalább 15 szinonímája van, az angol nyelv igazán nyomorúságos, ha nem tudok felmutatni legalább egy félig ilyen jó kifejezést. Nem mondom meg, ki nyerte a csatát, de István titokban meg van győződve róla, hogy az angol nyelvűek mind egy boldogtalan fajhoz tartoznak, amely kénytelen a magyar szólásmondások gazdagsága nélkül átvészelni az életét. Mostanában örökké a könyvtárban ül és tanul. A doktorátus megszerzése fáradtságos dolog, és ő nagyon komolyan veszi a dolgait. Időnként eljön ebédelni velem és a szobatársnőmmel. Gyakran megyünk színházba, bár István kevésbé lelkesedik érte, mint mi. Nyáron szívesebben úszik, teniszezik, vagy sétál fáradhatatlanul, vagy Vespaján száguldozza be a várost.

Szeretném, ha tudnák, hogy sohasem veszítették el a fiukat, nagyon közel van Önökhöz, talán közelebb, mint amikor együtt voltak. Dédelgeti a leveleiket, melegséggel és lelkesedéssel mesél a leveleikből. Isten egyik csodája, hogy semmiféle akadály a világon nem tudja elszakítani az ilyen mély családi ragaszkodást. Gloria Alfano

1958. október 23. Anyu. „Megkaptuk a gyönyörű fényképet. Nem tudom, csak gondolom, hogy Gloria a gyönyörű nő közepén, bár a mellett ülő is igen szép. Persze nagyokat mulatunk Apun, aki arra építette ferde feltevését, hogy B. nem lehet G. A lány szép, kedves a mosolygása, olyan bájos és kedves, mint a levele, ami igen okos, mélyérvésű és gondolkodású nő írása. Ha így van, és elhatározta magad, gondolom neked is rosszul esik, hogy nem mutathatod meg őt nekünk és nem beszélgethettünk róla előre.”

Ugyanaznap, én, Pityunak: Lelkesen megköszönöm a ruhákat, „tisztá szerencse, hogy nem férték rám, így könnyű szívvel eladtam és a gyerekek kapnak a pénzből cipőt meg tréningruhát. Sajnos Pali nem szereti az új munkahelyét: unja, fárasztja, semmi előrehaladási lehetősége, ambíciója sincs. Ez magában nem volna baj, hiszen mikor kikerült a régiből, még örültünk, hogy most megvan a lökés, áttérhet teljesen a festésre. Azóta azonban nagy változások történtek, ez a pálya ismét úgy el van zárva előle, mint 8 évvel ezelőtt volt. Ez persze anyagilag is súlyosan érint, mert két évig lényegesen könnyebben éltünk. Még soha ilyen rosszkedvűnek, kishitűnek nem láttam, és ez nagyon izgat, hiszen tudod, mennyire szeretem.

Nehéz évünk volt, sok gyerekbetegséggel. Fruzsina sincs rendben, rendszeren jár iskolába, tornázik, jókedvű, de azért minden nap van 1-2 kisebb rohama: nehéz légzés, éjszakai köhögés. Volt 1 skarlát, 2 bányahimlő, 3 kanyaró, 1 lábtörés, 1 mumsz, egy sor torokgyulladás és szüntelen asztma, ami meglehetősen kikészített engem, pedig mindig büszke voltam arra, hogy Körösnagyharsányon kívül sosincs semmi bajunk, és minden körülmények közt boldog vagyok. A kicsi távolról se olyan eszes, mint a nagyok voltak az ő korában, de változatlanul elragadó, vidám, és roppant anyás. Példa: fekszik betegen és behív a szobába, megkérdezi, hogy sajnálom-e. Mikor biztosítom erről, felderül a képe: 'Gondoltam, gondoltam...' Estéknként tízszer megkérdezi, hogy szeretem-e, mert ő nagyon. Képzelheted, hogy tócsává olvadok.

**„El kéne indulni, meg kéne házasodni,
de már az a kérdés, kit kéne elvenni?”**

1958. november 11. New York. „Ma szeminárium után Clough nevű gazdaságtörténész barátom megkérdezte, hogy nem akarok-e jövő ősszel Arkansásban egy college-ben tanítani. Doktorátusomra hivatkozva elhárítottam az ajánlatot, mert gondolni sem merek az arkansasi 'backwoods' lehangoló körülményeire. 'Well, anyway, you will be in the market in one or two years' – mondta tanárom. Miféle marketen? Az egyetemi tanári piacon: eladó egy jövőre egyetemi tanár. Glóriának azonnyomban elmondtam az álláslehetőséget. Meglepetésemre nem is tiltakozott nagyon hevesen. Nála önfeláldozóbb teremtéssel még nem találkoztam. De hát még nem is olyan biztos, hogy velem jönne arkansasi számkivetésembe. Különben se vágjunk a történet elébe.

Szóval Gloria. Rövid személyleírás: korom fekete hajú, korom fekete szemű, igen kicsi (Anyuval lehet egymagasságú), velem egykorú, nagyon kedves, nagyon bájos teremtés. Olasz származású, amit a neve is mutat, Amerikában hat, Olaszországban még egy testvérrel bír, kifogástalan kiejtéssel, de közepesen beszél olaszul, és ugyanolyan kifogástalan kiejtéssel, de jól beszél franciául. Szülei meghaltak, így apjáról csak nagybajuszos fényképét ismerem. Anyja szép és fiatalos lehetett. Gloria valaha egy zárdában volt bennlakó, aminek eredménye nem vallásosságban, hanem finom, jó modorában és humanista műveltségében jelentkezik. A college elvégzése után (filozófiában nagydíjat kapott, így a kékharisnyaság kérdésében Apu okvetlenül megnyerte a fogadást) diplomáciai szolgálatba lépett, amit úgy kell érteni, hogy titkárnő volt Belgrádban, Párizsban és Trinidad szigetén. A külügyi szolgálatot azért hagyta ott, mert megunta a cigányéletet. Ezt úgy kell érteni, hogy elhatározta, férjhez megy. Fél évvel ezelőtt ismerkedtem meg vele kollégaként, de a megismerés nem jelentett egyben szerelmet is. Meglehetősen érdektelennek tartottam, tulságosan öntudatosnak és elviselhetetlenül kékharisnyának. Azóta kedvessége, bája, esze, odaadása, jószíve, tehetsége, stb. nagyon lassan és nagyon bizonytalanul megértette velem, hogy vonzódok hozzá. A vonzódás ma is tart, sőt erősödik, de még problémákkal és főleg kifogásokkal teli, aminek következtében naponta kétszer elhatározom, aztán újra ijedten meggondolom a nősülést. Gloria, érthetetlen okokból, türelmesen várja, hogy elszánjam magam valamire, és addig is törődik velem, gondoskodik rólam, és jólélekkel viseli el, hogy már most, házasság nélkül, állandóan elveszett fiatalságomat és agglegénységemet siratom. Tanácsotokra lenne szükségem, mert amint látjátok, nem emésztő szerelemből, hanem komoly vonzódásról van szó, de ezt a tanácsot sajnos nem kaphatom meg. Pedig de jó lenne! Ahhoz, hogy komolyan vegyem az ügyet, először is ki kellett gyógyulnom abból a szomorú, reménytelen szerelemből, ami ama bizonyos asszonyhoz fűzött. Túlzás lenne azt állítani, hogy kigyógyultam, titokban még

mindig valami csodában reménykedem, de legalább kísérletet teszek arra, hogy normálisan gondolkodjam.

Szóval adva van egy csinos, de nem szép, vonzó, elegáns, majdnem minden szempontból tökéletes lány, és bizony azt hiszem, számár lennék, ha nem ragadnám meg az alkalmat. Sajnos nagy csirkefogó vagyok, 'femme fatale'-ok után vágyódom, vagy olyanok után, akiket nem kaphatok meg. Hát majd meglátjuk. Egyet elhatároztunk: még ebben az évben eldöntjük, mit kezdünk egymással. Attól félek, hogy mindez nagyon prózaian, csúnyán hangzik. Nem így gondoltam, és nem ilyen a viszonyunk. Nem akarok neki fájdalmat okozni, és mindent megteszek a magam gyöngé módján, hogy kiérdemeljem a szeretetét. De kicsit félek is, hogy belevetem magam valamibe, amire nem készültem föl kellőképpen, és ami így csak nagy bajban, bánatban végződné.

Gloriának egyébként a világon legunfotogenikusabb arca van. Minden fényképe botrányosan rossz, most arra próbálom rávenni, menjen el egy fényképészhez, hogy a levelekhez egy a valóságnak megfelelő képek legyen. Válaszokat egyébként örült izgalommal várja, különösen azok után, hogy leveleitekből mulatságos részleteket olvastam föl neki. Kicsit sok a jóból a munkám. Egyetem, két szeminárium, minden hétre egy 'paper', fordítások, cikkek mindenféle link újságban és folyóiratban. Befejeztem egy magyar modern antológia társszerkesztését és fordítását, a Random House-nak ez a második munkám. Az első egy kis novelláskötet volt, mérsékelt közönségsikerrel, de jó kritikákkal. Alig 2500 példány kelt el belőle.”

Gloria

1958. november 24. Éva. Glóriás leveled természetesen nagy fejtörésekre vezetett: mindenki igyekszik valami csalhatatlan receptet adni neked a döntéshez. Ebből természetesen én se maradhatok ki, hiszen nagy szakértőnek tartom magam. A szóbanforgó személy ismerete

nélkül persze képtelenség véleményt mondani. Csak annyit mondhatok – és erre sok-sok példát látok –, hogy a házasság elviselhetetlen kín és teher lehet, ha nem szeretik egymást fenntartás nélkül, és nincs meg mindkettejükben az erős elszántság ahhoz, hogy a szerelmet meg is őrzik, borzasztóan és állandóan vigyáznak arra, hogy semmi és senki meg ne zavarja az életüket. Sógorod elve, hogy csak akkor szabad nősülni, ha ez teljesen elkerülhetetlen, mert az ember egyszerűen nem bír a másik nélkül élni. Talán emlékszel rá, hogy a kőhegyi nászútunkról szó beszámolómban, 1947 áprilisában, ennek szép példáját mondtam el a népdal-éneklésről. Bizonyíthatom, hogy bevált. Több bölcs tanácsot nem adok, félek, már eddig is borzasztó nagyképű voltam, nehéz az ilyen dolgokról írni – hát még beszélni! –. Még csak annyit, Pityukám, nagyon-nagyon kívánom neked, hogy – vele vagy mással – sikerüljön pótolnod a régi családot, mert tudom, hogy hiányát érzed, és tudom, hogy milyen csodálatos örömeket hoz. Meg azt is tudom, hogy, minden látszat ellenére, te igenis alkalmas vagy erre az életformára.”

1958. november 26, Apu levele New Yorkba. „Hát úgy látszik, közeleg az az idő, amelyet kívánunk és amelytől félünk is. Be akarsz lépni a házasság sorába, vagy ha nem is nagyon akaródsz, hát belátod, hogy eljött az ideje. Helyes. Úgy látszik, már túlléptél azon a koron, hogy meditálás nélkül fejest ugorj a házasságba, úgy érezvén, hogy ez az egyetlen nő, akit neked hoztak a világra. Helyes. Sajnos logikus gondolkodással nem sokra megy az ember, az intuíciónak kell segítenie. Véletlenül – vagy talán nem is egészen véletlenül – 30 éves pauza után most olvastam el újra Graf Hermann Kaiserling *'Das Ehebuch'* (Niels Kampmann Verlag, Celle 1925) című könyvét, melyben több filozófusnak, írónak, pszichiáternek, köztük Thomas Mann, Jacob Wassermann, Leo Frobenius, Ernst Kretschmer stb. stb., összesen 24 főkössnek értekezését közli. Ha véletlenül hozzájutsz, tekints bele. Elolvasni végig nem érdemes, mert okosabb nem leszel tőlük. Ők sem tudnak mást ajánlani, mint azt, hogy a párválasztásnál elsősorban az intuíciónak kell segítenie, minthogy ez azonban inkább csak primitív embereknek segít, hát alaposan meg kell fontolni a dolgot. Érdemesnek tartom azonban egészen röviden ismertetni, amit Kretschmer Schopenhauernek írt erről a tárgyról *'Die Welt als Wille und Vorstellung'* 2. kötetében kifejtett álláspontja tekintetében. Azt írja: *'Er –már tudniillik Schopenhauer – sieht in dem Liebesglück junger Paare eine Art Wahn, einen Betrug der Natur (aláhúzás tőlem), die den einzelnen Menschen als ihr individuelles Glück vorspiegele, was in Wirklichkeit nur der 'Sinn der Gattung' sei. Dieser Wahn verschwinde alsbald nach der Vereinigung und manche individuell recht unbefriedigenden Verhältnisse finden in der Ehe Platz.'* (271.old.) Kretschmer maga ellentmond ennek a felfogásnak, mely szerinte Sch. jólismert pesszimizmusából fakad, és azt állítja, hogy *'und so lehrt uns gerade die genaue Beobachtung und psychologische Analyse einer grösseren Zahl von Ehepaaren, dass die im Sinne der Fortpflanzung zweckmässigsten Kombinationen zugleich auch häufig individuell günstige Lebensgemeinschaften darstellen.'* Az említett tudósok azonban általánosságban megegyeznek abban, hogy a szerelemnek nevezett emóció főleg a párválasztásnak azt a válfaját támogatja, amely a kitermelendő utódok kiválóságát kívánja biztosítani, és nincs tekintettel a házasság másik fő céljával, a szép és kívánatos családi élet megteremtésével. Ezért azt állítják, hogy az úgynevezett szerelmi házasságok egyéni szempontból igen ritkán sikerülnek, és ezért más és más módszert ajánlanak a párválasztáshoz. Kaiserling például a *'Standesehe'*-t ajánlja, mint a jó házasság alapvető feltételét. Ahol a kiválasztott párnak, ha már születésénél fogva nem is kell éppen *'ebenbürtig'*-nek lennie, hát legalább neveltetési körülményeiben, műveltségében, szokásaiban és gondolkodásában hasonlítani kell a kiválasztotthoz. Arisztokrata lévén, az *'ebenbürtig'* házasság mellett tör lándzsát. Általában nem tudnak megegyezni abban, vajjon a hasonló pszichológiai tulajdonságokkal rendelkező párral lehet-e jobban kijönni, vagy pedig az

ellentétek vonzzák-e jobban az embert és az úgynevezett komplementér tulajdonságok egészítik-e ki egymást oly szerencsésen, hogy létrejön a boldog házasság. Amint láthatod, nem sokra megy az ember a könyvekkel, aminthogy sorsdöntő kérdésekben senki sem tud tanácsot adni, ilyenkor magára van hagyva mindenki. Sajnos én sem tudok neked semmi okosat mondani. Pláne az a minimális, amit Gloriáról tudunk, nem tesz lehetővé még intuitív tanácsadást sem. Abban mindenesetre igazat kell adni Kayserlingnek, hogy a házassággal nem csak a kiválasztott embert veszed párnak, hanem annak egész múltját és részben családját is. Erről pedig semmit sem tudunk. Nagyon szeretnénk tudni, hogy kik és mik voltak, miért haltak el feltehetően fiatalon, mikor vándoroltak ki, stb. Szeretnénk persze azt is tudni, mik a testvérek, ismersz-e a nagyszámú családból valakit, és ha igen, mik a benyomásaid felőlük. Végül hol és hogyan nevelkedett Gloria, mióta árva. Ki tartotta és nevelte. Volna egy indiszkrét kérdésem is, amire nem vagy köteles felelni: mi volt az oka, hogy eddig nem ment férjhez?

Végül engedd meg, hogy a házasság szempontjából a következő megfontolásokat ajánljam neked. Mindenképpen a legfontosabbak közé tartozik a kiválasztott abszolút testi és lelki egészsége. A gyerekutánpótlás szempontjából nem nagyon kedvező, hogy 32 éves korig nem volt házas, *

**valójában, úgy tudom, már 36 éves volt, Pityu 32*

viszont ez a jövőd házasság szempontjából nem hogy káros volna, hanem – legalább a férj szempontjából – előnyösnek mondható. Ilyenkor pedig egoistának kell lenni. A túlzott szépség utódok szempontjából előnyös tulajdonság, házasság szempontjából kedvezőtlen jelenség. A 'Blaustrumpf' mivolta lehet kellemes és kellemetlen is. Mindez felfogás és beállítottság kérdése. Végül őszintén meg kell azt is mondani, hogy ő úgy látszik sokkal erősebben kívánja a veled való házasságot, mint te. Ennek tudjuk be a nekünk írt levelet (1958. okt. 3.-i levél). Szeretnők tudni, vajjon előre bejelentette-e, hogy ír nekünk, vagy téged is meglepett vele? Általában az a helyzet, hogy nem mi férfiak választjuk ki jövőd élet-társunkat, hanem a nők választanak ki bennünket, és nekünk legfőképpen annyi szabadságunk marad, hogy igen-t vagy nem-et mondjunk. A 'nem' válasz kiküszöbölésére szolgáló eszközökben a nők kifogyhatatlanok, és mindnyájan beleesünk egyszer az ilyen 'hálóba'. Még csak annyit kívánok, hogy sikerüljön neked olyan döntést hozni, ami derüssé, boldoggá teszi majd családi életedet. U.i. Még valamit hozzá kell fűznöm. Titkos vágyunk az volt, hogy magyar lányt vegyél feleségül, mert így véleményünk szerint könnyebb hasonlóan gondolkodó párt találni. Természetesen ez nem jelenti, hogy ez másképpen nem biztosítható."

1958. november 26, Budapest. Anyu levele New Yorkba. „Állandóan jajongok, hogy sem találkozni, sem megbeszélni nem tudunk semmit, és most ez is bekövetkezett: az egész olyan hihetetlen, még nem is láttalak, mint férfit, csak mint 21 éves fiút! Képzelheted, minden gondolatom nálad jár, megértem gondjaidat és ide-oda döntésedet. Apu levele után már nehéz bármit mondani, hiszen minden benne van és nem segít megoldani a dolgokat. Minden szerelemben az egyik szerelmesebb, a te esetemben Gloria lenne az. Persze csak személyes találkozás alapján tudnám eldönteni, mennyire szerelmes, és mennyi benne a férjhezmenési, révbeérési vágy. Remélem, fiatalos a külseje, mert te fiatalabban mutatasz a korodnál. Már többször írtam, hogy azt kívánom, jó kedélyű és nyugodt természetű nő legyen a feleséged, jó idegekkel – ez már a mozgásán is látszik. Persze nagyon szerettem volna, ha a család magyar gyökerű, és család is legyen, szülők, ahova tartoznátok, ha már mi lemaradtunk itt a távolban. Kérlek, pontról pontra válaszolj Apu levelében mindenre, a testvérekre is, ezegyszer azonnal! Különösen azért, mert ultimátumot adtatok egymásnak (ki adta?) az év végéig, ez pedig közel van. Az 'anyósfőző levél', ahogyan többen hívták, és egyéb 'ügyeskedések', például, hogy nem tiltakozik egy arkanzaszi egyetemi állás miatt, nem hiba, ha őszintén szerelmes, vagy ha nagyon szeretne férjhez menni, mert ha boldog, amikor a célját elérte, ez a boldogság rád is

átsugárzik. 'Az asszony', aki úgy látszik, a férje mellett döntött – vagy jobb ott anyagilag, vagy szereti a változatos új kalandokat. Tényleg ne gondold rá, remélem, G. nem lenne ilyen. Ki ismeri a barátaid közül, aki a kívülálló józanságával meg tudná ítélni jó vagy rossz tulajdonságait? Drága édes kis Fiam, szörnyű az élet, a sors, hogy így elválasztott egymástól. Soha nem tudok belenyugodni.”

Pedig hiába, úgy halt meg 1961-ben, hogy nem láthatta viszont 1948-ban elutazott, imádott fiát, nem ismerte meg a menyét.

1958. december 14. Apu. „Köszönöm a dániai óriás csomagot, mindenféle finomsággal. Egyelőre csak a magam nevében, anyu csak pár nap múlva jön meg 3-hetes soproni gyógy-üdüléséből. Rendkívül tetszett Gloria írása. Nem mindennapi intelligencia és humorérzék árad belőle. Azt írtam anyunak, hogyha olyan jó feleség lenne belőle, mint amilyen jó leveleket ír, akkor biztosra mehetnél. Sajnos a két dolog közt nincs közvetlen összefüggés, azonban egyik feltétel – az életút okos járása – biztosítottnak látszik. Reméljük, hogy a kúra használt anyunak. Nem is a gyomra szorult gyógyításra, hanem idegrendszere, ennek tudható be gyomorbetegsége is. Sajnos ebben a tekintetben a helyzet utóbbi időben rosszabb, mint azelőtt. Minden legkisebb sérelem, baj, hiány vagy kellemetlenség a végtelenségig felfokozva tette nehezzé az életünket.” Megjegyzem, anyu világéletében a legkisebb bajokat sem tudta eltűrni, egy leejtett ceruza zördülésétől kiborult, de ha igazi nagy baj volt (például az ostrom a József körúti pincében, apu betegsége, stb.) csodálatosan helytállt. „Jó hír a családban: Deák Pali bácsiék kaptak külön kis lakást, igaz csak egy szoba, konyha nincs, de mégsem élnek Péteréssel összezsúfolva.

Ide írom azt a verset, amit a három és negyedéves Zsóka nekem diktált le: 'Kicsi baba alszik / Piros puha ágyba / Fehér nedves nádba / Kicsi madár repdes.’”

1958. december 29. Gloria Budapestre (*lefordítottam*). „Dühös vagyok, amiért István olyan fényképet küldött rólam a családnak, amelyen a húgom ezerszer szebb nálam, vagy én képzelem magamról. Ezért most három fényképet küldök, kevésbé artistikusak, de legalább nem árnyékol be egy másik nőszemély! Majd küldünk a karácsonyi képekből is, amint előhívják. El sem mondhatom, mennyire tetszettek a leveleik. Hangjuk elragadó meleg volt, boldoggá tettek engem. Pali angol fordítása nem csak hibátlan, de egyenesen ragyogó! És Deák papa humora utolérhetetlen! Remélem, hamarosan megint írnak nekem, szükségem is van valami szórakozásra, mert István megint teljesen elmerült a Ph.D-tanulmányokba.”

1959

1959. január 31. Pityu. Leírja, hogyan törte el a lábát a Fifth Avenuen – azután rátér a házasság-ügyre. „Amint látjátok, nem nőültem meg. Nagyon fáj a szívem, hogy nem tudtam jobb elhatározásra jutni, de ez így még mindig jobb, mint egy szerencsétlenné váló házasság. A megbecsülés, ragaszkodás, vonzódás nem elég, szerelmem nem elég erős ahhoz, hogy megtartsa a hűségben, és hogy mind a kettőnket boldoggá tegyen. Ne haragudjatok, hogy erről nem írok részletesen, higgyétek el, hogy ez a legjobb megoldás. Tekintettel arra, hogy Gloriát elvittem nyaralni, hogy veletek levelezik, és hogy oly sok idejét lefoglaltam, erősen le vagyok neki kötelezve. Megmagyaráztam, hogy ha ő helyesebbnek tartja, feleségül veszem, nem mondtam neki, de úgy érzem, hogy ezt szinte kötelességemnek érzem. Nagyon szépen, okosan viselkedik, úgy tűnik, nem nagyon hiszi, hogy elhatározásom végleges. A tanulás a legjobbkor jött, szinte csak telefonon beszélgetünk, legfeljebb egyszer hetenként találkozunk. Szeretne velem törődni, de fájó szívvel, leginkább magamra gondolva, lehetőleg visszautasítom. Most arra vár, hogy levizsgáljam, azután minden rendbejön. Nem hiszem, hogy

igaza lenne. Eleget tétováztam, becsületesnek kell lennem, amennyire ilyen ügyben becsületes lehet az ember.”

1959. február 13. Pityu. „Sarokba vagyok szorítva: Gloria leültetett a gép elé, egy szemetesládát tett a lábam alá és elvitte a mankómat, amit nem kapok addig vissza, amíg be nem fejeztem nektek a levelet. A lábam javult. Együttérzek szegény Fruzsínával, majd ő is hamar elfelejti a gipsszel járó keserveket.

Egy rablókalandban is volt részem. Tegnapelőtt hajnalban padlónyikorgásra ébredtem, azt hittem, barátom, Jónás Pali kotorászik az íróasztalomon. Nem értettem, hogy felöltözve látom, és hogy pénz vagy mi után kutat, meg is szólaltam szemehányóan: Pali, mit csinálsz? A válasz meglepetésemre angolul jött: Stay there! Óriási nagy néger fiatalember volt. Bámultunk egymásra, aztán nagyot ordítottam, megint magyarul: Rabló!, mert hirtelen a burgler szó nem jutott eszembe. Megzavarodva kiszáguldott az ajtón. Még a lakásban volt, mikor felvettem a kagylót és az operatortól előírás szerint kértem sürgősen a rendőrséget. Velük tökéletesen csődöt mondtam. 'Mit akar?' kérdezte egy gyanakvó hang. 'Egy rabló járt nálam, még a házban kell lennie'. 'Mit vitt el?', kérdezte szakszerűen. 'Nem tudom ilyen hirtelen.' 'Értékes lehetett?' 'Nem hiszem.' 'Akkor minek telefonálgat?' — és lecsapta a kagylót. Beugrándoztam Palihoz, aki békésen aludt. 'Álmodtál', mondta. Magam is beleegyeztem a gondolatba, amíg fel nem fedeztem, hogy eltűnt a pénztárcám 2 \$-ral és az irataimmal. Lementünk és belenéztünk minden szemétládjába, csoda, hogy le nem tartóztattak minket, amint hajnalban a pincelejáratok közt tapogatódtunk, hiába. Elkeseredetten gondolkodtam, hogyan fogom beszerezni az iratokat. Két óra múlva ismét látogató érkezett: egy közeli üzlet tulajdonosa megtalálta és a két dollár hijján visszaszolgáltatta a pénztárcámat.

G. a másik szobában azt hiszem, éppen nektek ír. Nem akartam lebeszélni az írásról, olyan bájos és kedves, hogy alig tudok hova lenni szégyenletemben azért, mert nem mutatok és nem érzek több szerelmet iránta. Nagyon sokat jelent: anyát, nővért, barátnőt, pajtást, csak egyet nem, és ez elég baj.”

1959. február 25. Éva, Pityunak. „Nagy izgalomban vagyunk: az Olasz Művészeti Szakszervezet (USAIBA) genovai tagozata meghívta Palit kb. 30 műből álló kiállításra és egy előadás tartására a magyar művészetről. G.B. Lazagna, egy ügyvéd barátunk, akinek boldogult Béketanácsos koromban én voltam a tolmácsa, segített az elintézésben. Most kezdődik a hercehurca az útlevel érdekében, reméljük, nem hiába. Pali lakhat náluk, engem is meghívtak, de ez aligha fog menni. Nem mondom, hogy nem fáj a szívem, de úgyis az a lényeg, hogy ő kijusson, elvégre a mestersége megkívánja, hogy meglássa a tengert és Itália csodáit. Most Palival két napot töltöttünk Pécsen, első nap városnézéssel, második nap az erdőt jártuk és a Dömörkapu menedékházban aludtunk. Szörnyen élveztük, különösen, hogy így megszökünk hajszás életünkből. Hazaérve várt az olasz meghívás, Pécs egyszerre összezsugorodott.”

1959. március 30. Pityu 8-oldalas levele haza. „Íme az egyetem levelének másolata:
„March 23, 1959. Mr. István A. Deák, 320 West 83 Street, New York 24, N.Y.
I am happy to report that your performance on the written qualifying examination of March 13th was satisfactory. Will you please see Miss Ackerley at your early convenience concerning procedures for final certification.

Sincerely yours,
Richard B. Morris
Chairman

Columbia University in the City of New York
Department of History

A levél kísérő magyarázatokra szorul. Az egyetem minden departmentje a doktori vizsgálatnak nevezett vesszőfutáshoz a maga belátása szerint kiegészítő pótfeltételeket és pótkövetelményeket fűz. A történelmi fakultás a doktorjelölttől, amennyiben nyugat-európai történelem szakos, két évi szemináriumot, két idegen nyelvet (francia, német) és egy ú.n. qualifying vizsgát követel. Miután a többi követelménynek eleget tettem, jogomban állt az utóbbi vizsgának nekimennem, hogy ennek elintézése után egyszer s mindenkorra kikerüljek a történelmi fakultás karmaiból. Most már csak az egyetemmel állok szemben, amely tőlem még egy szóbeli szigorlatot, egy disszertációt és annak megvédését követeli. Miss Ackerleyt, aki barátságatlan vén hárpia, azért kell meglátogatnom, hogy kiállíthassa nekem a végbizonylatot és hivatalosan tudomásul vegye disszertációm címét, ami egyszersmind a szabadalmazását jelenti. Disszertációm címe: 'German Society on the Eve of the First World War'. Már dolgozom rajta, istápolóm és jövőm karrierem egyengetője, Fritz Stern prof. irányítása mellett." Ezután felsorolja a 6 kérdést: A Harmincéves háború. Az I. világháború diplomáciai eredete körüli vita. Burckhardt történetfilozófiája és metódusai. A Bismarck-irodalom. „A sok magolás után úgy éreztem magam, mint aki mozdannyal megy neki a deszkafalnak. Túl sok volt a mondanivaló, túl kevés az idő és még kevesebb a türelmem, hogy a fontosat elválasszam a lényegtelentől. Már egy órája írtam és még mindig a fehérhegyi csata előzményeinél tartottam. Az órára nézve úgy elkezdtem sietni, hogy még Wallenstein lemészárlásáról is megfeledeztem. Ma is él, ha meg nem halt.

A világháborús kérdéskör szerencsére elememben voltam. Még szédítettem is az olvasót egy legeslegújabb, Párizsban megjelent könyv ismertetésével. Burckhardt esetében nem volt nagy baj a tárgyi tudással, mert jól emlékeztem 'Weltgeschichtliche Betrachtungen' című könyvének részleteire. Sajnos nagyon okos akartam lenni, és Burckhardt periódikus történelemszemléletével kapcsolatban belebonyolódtam Hegel 'Zeitgeist'-jébe és Karl Lamprecht szociálpszichológiai elméletébe, amiből, az idő hiányában, meglehetősen zűrzavar keletkezett. Bismarcknál tisztességgel szerepeltem, csak éppen saját munkáinak eredeti címei nem igen jutottak eszembe idegességemben, amikor a tanár, este 11-kor, kikapta a kezemből vagy 20 oldalas firkálmányomat, és baljóslatú arccal elvonult. Múlt héten felhívott Stern, gratulált a vizsgához, és másnap megérkezett az értesítés. A baj az, hogy Stern és még egy-két jóakaróm engem kiváló történésznek tart, akinek kisujjában van a tudomány és már a történetfilozófia magasabb régióiban jár. Folyton attól tartok, hogy egy nap lehull rólam a lepel. Most már csak Stern szemináriumába járok el hetenként egyszer – a szóbelit előkészítő workshop jelentősége egyre nő, és a hetenként egy estét betöltő gyűlésre jobban készülök, mint valaha bármelyik egyetemi kurzusra. Minden héten más tart közölünk előadást előre meghatározott témáról, ezt vizsgáztató kérdés és vita követi. Társaim tudása lenyűgöző, nem csoda, hiszen 6-8-10 éve tanulnak egyfolytában, megélhetési gondok nélkül, én vagyok az egyetlen, aki rendszeresen dolgozom."

1959. április 22. Apu, Pityunak: „Először gratulálok, édes fiam, még egyszer a vizsgáidhoz, még sokkal inkább tanulmányi előmenetelhez. Hogy valaki fejből meg tudja mondani a Bismarck-irodalom dokumentációs adatait, ahhoz az egész történelmi irodalom dokumentációját fejből kell tartani. Hogyan lehetséges ez?" Következik rengeteg kérdés, amiből kiderül, mennyire alaposan figyelt Pityu tanulmányaira: „Miért tartozik a 30-éves háború a modern nyugati történelemhez? Modern egyenlő újkori? A political science-nek milyen fakultásai vannak? Ez csak tanszéket jelent, vagy teljes fakultást? Milyen doktorátust akarsz szerezni, történelmit vagy politikait? Büszkévé tesz, hogy Stern proesszor veled együtt óhajtja kiadni az ú.n. munkakönyvet, de tulajdonképp nem tudom, mi az? A többi kérdésemet legközelebbre hagyom, most inkább áttérek a Gloria-kérdésre. Nekem szimpatikus lett volna az a gondolat, hogy családunkba befogadjuk, azonban neked kell holtig együtt élni a feleségeddel, így a mi tetszésünk nem lehet döntő. Ezt a mi levelezésünkből is láthatod, a folytatását aggályosnak

tartom, nem akarom, hogy szegény lány hamis illúziókba ringassa magát. Felhívom azonban a figyelmedet arra, hogy a feltűnően szép nő csak kivételes esetekben jó feleség: emlékeztetek Csillag Matyira, aki háromszor vett el mutatós nőt, és akinek első két házassága a legszerencsétlenebb véget érte, a harmadik sem mondható szerencsésnek.” Anyu is hasonló felfogásban ír, és hozzáteszi: „A régi fiatalság nem volt boldog, mert olyan szigorú válaszfalak voltak közöttük. A maiak nem boldogok, mert azonnal kiélik a szerelmet, azután túlságosan józanul nézik a választott párjukat.”

1959. május, Pityu haza: „Itt az ideje, hogy Gloriáról beszámoljak. Örülök, hogy leveleztek, és hogy mindkét részről ekkora a lelkesedés, igazán megérdemli. Nála kedvesebb lánnyal nem találkoztam, sem Ruth, sem Nancy, sem az az egy-két más lány, akit valaha nagyon szerettem, nem versenyezhet ebben vele. Olyan jószívű, olyan gondoskodó, olyan megértő, hogy azt kifejezni alig lehet. Humorérzéke, gyors felfogóképessége közismert. Ez teszi, hogy bár nem szép, sok férfi bolondul érte, mert ő talán az egyetlen nő, akivel nem lehet unatkozni. A megfelelő határon belül merészen öltözködik, balett-táncos mivoltának megfelelően jól mozog. Nagy pojáca: a szemét villogtatja, a fejét hátraveti, duzzog, megalázkodó, büszke, szemtelen, szerény – szóval klassz nő. Még szép is néha, vagy legalábbis csinos és vonzó, különösen szemben. A profilját nem szeretem, mert nagyon hosszú az álla. Az a baj, hogy állandóan vizsgálom, és néha kimondottan csúnyának, sőt öregnek látom. Képtelenség, hogy az ember úgy vizsgálja jövője feleségét, mint valami árucikket. Rettenetesen zavar, hogy nem elég fiatal, az jár a fejében, mi lesz 5-10 év múlva, ha ő már öreg lesz, és én még úgy-ahogy sem tudok hű maradni hozzá. Az együttélést, hivatalos szakításunk idején, hónapokkal ezelőtt felfüggesztettem. Sajnos ez nem esik nehezemre, mert van más, és ebből a szempontból alig hiányzik. Egy ideig kesergett, de most úgy viselkedik, mintha a világon legtermészetesebb volna, hogy csak barátok vagyunk. Soha nem kértem, mit csinált, kivel találkozott, ezerszer elmondtam, hogy nem fogom feleségül venni. Mi lesz ebből?”

1959. május 8. Apu, Pityunak: „Ma délelőtt operálta meg anyut Rubányi professzor, a legjobb gyomorsebészek egyike. Bizonyára medőbbenéssel fogadod a hírt, de mi már 2 hete tudjuk, hogy az operáció elkerülhetetlen. Megay Lacihoz fordultunk, aki számos röntgenfelvétel alapján megállapította, hogy a régi, már elvarrasodott gyomorfekélyen kívül újabb fekély is van. Rubányi ennek alapján vállalta az operációt, és a műtét után közölte, hogy minden rendben lesz, gratuláljunk Megaynak, hogy ilyen kezdeti stádiumban felfedezte a bajt.”

Idézet Rubányi prof. 1960. december 20-i klinikai igazolásából: „Elsőízben 1959 májusában operáltam, gyomorrák miatt gyomorcsomókat végeztem. Másodízben 1960. december 13-án került klinikámra bérelzáródás tüneteivel. Sürgős műtét vált szükségessé, ennek kapcsán kiderült, hogy a gyomorrák kiújult és az egész hasüregre kiterjedően áttéteket képzett. A műtétet jól tűrte, de a fentiekre tekintettel nyilvánvaló, hogy a beteg menthetetlen.” További utánjárások eredményeképpen orvosi javaslatot kaptunk, hogy kísérővel Bécsbe utazzon – devizaigény nélkül—gyógykezelése céljából. Az útlevelek megjöttek, de elkéstek.

1959. május 16. Pityu nagyon aggódik anyánk operációja miatt: a közönség számára akkoriban megnyitott Kútvolgyi kórházban feküdt (dr. Heckenast Ottó igazgató segítségével került be, hiszen eddig itt csak kiemelkedő és a pártban vezető szerepet vivő embereket kezeltek), vérző nyombélfekéllyel. A vérzés 3 nap alatt elállt, de a fájdalmak minduntalan kiújultak, vérátömlesztések, alapos vizsgálat, ráadásul gyógyszer-allergiás kiütések. Négy hétig feküdt bent, otthon is folytatni kellett a pihenést. Apu részletesen beszámol erről, és az ő szalma-özvegységéről is: június 1-i levél. „Ebédet ugyan nem főztem, azt egy közeli kifőzőhelyről hoztam, de a többi étkezés, takarítás az én feladatomból volt. Sőt legújabbán beszerzett ’mosóka’

nevű fazékban* fehéreneműt is mostam, utána kivasaltam, szerintem kifogástalanul. Persze sokat voltam a családban, de én is fogadtam vendégeket (bridzsezők, háromszor). !!!

**A technika e csodája volt a mosógép elődje. Nagy alumíniumfazék, az oldalán kurbli, belül a fenekén tárcsa, így lehetett a gázon forralás közben kevergetni a pelenkákat, stb.*

Ugyanaznap Éva: „Az első hét, és főleg az operáció előtti izgalmak aput is erősen megviselték. Anyu nagyon félt a műtétől. Szívfacsaró volt, milyen nyugodtan és mindenbe beletörődve búcsúzott az élettől: készítette neked az albumot, rendezgette a holmiját, végrendelkezett és búcsúzott telefonon sorra mindenkitől. Sokkal kevesebbet panaszkodott és fegyelmezettebb volt, mint máskor.

Rengeteg baj van körben a családban: Zsófit szívrohammal kórházba vitték, ott tüdőgyulladást kapott. Tjain a tüdőosztályon, így Ákos a 80-éves és asztmás Antal Jenő bácsira maradt. Pankának ki kell venni a manduláját, múlt héten megint mind a háromnak tüszős mandulagyulladás volt. Zsókanak a fülére ment, most drukkolunk, hogy ne szúrják föl. Fruzsza megint asztmás, Palinak fogműtete volt és kibicsaklította a bokáját. Úgy-e még felsorolni is sok, hát még egyenként aggódni értük.

Június 11-én Gloria is írt, és örült a felgyógyulásnak. Maine-ből érkeztek vissza, Jónás Pali esküvőjéről, ahol Pityu 'best man' (vőfély) volt, zsakettben.

1959. május 31. Anyu, Pityunak: „Végre itthon. Egy hónapig még többet kell feküdnöm, mint fent lenni, nagyon szigorú diétán apró adagocskákat enni, amíg az átalakított gyomor lassan kitágul. Apunak ez erősen megnehezíti az életét, ő főz teljesen egyedül, vásárol, kiszolgál. Tegnap délután jöttem haza, máris sok látogató volt, csupa rózsza az egész lakás. Zsófi is tegnap került haza a kórházból, újabb szívroham és a negyedik tüdőgyulladás után.”

1959. június 22. Pityu, a hazaiaknak: „Megtörtént, aminek elkövetkezésétől legjobban rettegetem: egy ellágyult pillanatban megegyeztem Gloriával, hogy szeptemberben feleségül veszem. Hát bizony nem így képzeltem ennek a sorsdöntő pillanatnak a bekövetkezését. Azóta megállás nélkül fáj a hasam a nyugtalanságtól, a pesszimizmustól és a szeretettől. Nem hiszem, hogy minden férfi pontosan tudná, mit csinál, amikor megnősül, de ilyen kavardott fejjel, ilyen bizonytalanul kevesen ugrottak még az örvénybe.

Megegyezésünk napját megelőző hetekben nem voltunk beszélő viszonyban. Nem haragudtunk egymásra, csak éppen megpróbáltunk szakítani. Szakítani, amikor csak a dolgozószobám ajtaját kell kinyitnom, hogy két kisírt, gyönyörű szemet lássak. Nem hozott többé reggelit, nem simogatott minden szavával, nem gúnyolt, nem nevettegetett és nem hallgatta előadásaimat gyönyörködve. Egyszer csak közbejött a Jónás Pali esküvőjével kapcsolatos Treuga Dei, amikor a templomi cécot előkészítő főpróbán (valószínűleg Pali feleségének közbenjárására) a pap minket esketett össze a valódi házasulandók helyett. 'What a parody', mondta szegényke, és immáron ezredszer könnybelábadt a szeme.

Az esküvő után néhány nappal egyszer mégis lekísértem a liften munka után, és mert vagy negyedóráig nem jött az autóbusz, elmentünk egy cocktailt inni. Megállapítottuk, hogy nem tudunk elszakadni egymástól, egy kis vita, egy kis összeveszés, és aztán egyszer csak a határozat: szeptemberben esküszünk. Ne szóljunk még senkinek. De mégis, egy-két barátnőnek – és másnap már csengett a telefon, gratulálás, mindig tudtam, mikor lesz?, hol laktok majd?, hová mentek nászútra?

Hadd mondjam el még egyszer: Gloriát nagyon szeretem és nem tudnék élni nélküle. Szó sincs arról, hogy nélküle az élet elvesztené az értelmét. Édes, kedves, finom, okos, tehetséges, szellemes – kell-e még hozzátennem, hogy ez nem elég. Még soha sem veszekedtünk becsületesen, nem gyűlöltem, nem féltékenykedtem, és ami a legszomorúbb: sohasem kívántam igazán. Sajnos, soha nem perzselt a vágy utána. Most megbüntet a Jóisten. A sok

csibészkedés után, a sok 'jó nő' után, az elfecsérelt, elkönnyelműsködött házassági lehetőségek után most olyan valakit veszek el, akiben pont az nincs meg, ami eddig majdnem mindig a legfontosabb volt. Szegjem meg az ígéretemet, kerüljek el egy még nagyobb tragédiát azzal, hogy most okozok bánatot? Vagy vegyem el azzal a tudattal, hogy a házasságunk nem tarthat soká, Amerikában a házasság ténye mindennél fontosabb. Ha én Mrs.-é tenném, megkönnyíteném a helyzetét a társadalomban, még akkor is, ha hamar elválnánk. De lesz-e erőm és pénzem, és jogi lehetőségem, elválni attól, aki ennyire szeret? 'Csak meg ne tudjam, különben csinálhatsz majd, amit akarsz' — mondogatja Gloria. Megtartja-e ezt a szokását? Lehet-e egyáltalán ilyen auspiciumokkal nősülni? Elveszteném kevéske önbecsülésemet, mártírnak érezném magamat, ok nélkül meggyűlölném szegényt. Hiszen már most sem vagyok hű hozzá. Mert persze a nők, mintha megérezték volna a veszélyt, mindenhol gyülekeznek. Miért jut éppen most ötnök is eszébe, hogy belémszeressen? 'Deine Sorgen möcht ich haben' — hallom egyeseket (vagyis Aput). Kóvályog a gyomrom az idegességtől, a gondtól és szégyentől. Már most nem tudok örülni sem Gloriának, sem a szeretőmnek, akivel megcsalom. Már olyan lelkiismeretfudalásokkal lépek félre, mintha öregedő férj lennék. Meg aztán mire is nősülök, az ösztöndíjamra? Gloriának ez elég, mert jól keres (heti 110 \$), mert szerény és mert árva. Más szegény lányt, aki nem tudná eltartani magát, nem vehetek el. Gazdag lányt pedig nem veszek, mert nem tarttatom ki magam. 'Ha gazdagot veszek, mindig csak azt hányja / hogy az enyémből élsz, ebadta hitványa!' A népdalban ez nagyon kedves, de a valóságban és az én koromban kezd nevetségessé válni. És hátha én egyszerűen nem vagyok házasságra való? Lehet, hogy tudat alatt annyira félek a nősüléstől, hogy minden feleségjelölt ellen kitalálok valamit, és csak a felelőtlen viszonyokat tartom tökéletesnek. Az biztos, hogy az ösztöndíjamról nem mondok le, mert a doktorátust meg akarom szerezni. Munkalehetőségben nincs hiány, de ha dolgozom, akkor minek fogadtam el az ösztöndíjat?

Sokszor elmondtam már Gloriának az aggodalmaimat, még a szerelemmel kapcsolatos való helyzetet is feltártam előtte. Ha nem lenne amerikai, nem kellene egy szót sem szólnom, csak rámnézne, és tudná, hányadán állunk testi szerelem dolgában. Dehát ezek olyan tapasztalatlanok és csacsik, hogy elmondani nem lehet. Egy 16-éves magyar kislány kisujjában több a tudomány és több a megézés.

Vasárnap reggelre elhatároztam, hogy elrejtőzöm valahová, és hosszú, részletes, tisztességes levélben megírom Gloriának, hogy házasságunk sikeréhez nem fűzök semmi reményt. Ha ennek ellenére hozzám akar jönni, próbáljuk meg. Az ígéretemet nem szegem meg."

1959. június 20. körül. Én, Pityunak: „A leveledből arra a következtetésre jutottam, hogy először neked el kell döntened, igazán akarsz-e családot. Elvégre azt mondják, anélkül is lehet élni, és sok gyönyörűsége van annak az életformának. Én természetesen alkatomnál és családi állapotomnál fogva is meggyőződéses családpárti vagyok, de el tudom képzelni, hogy egy férfit, akinek igazi mestersége van, ki tud elégíteni az élet, család nélkül is. Semmiképpen nem látom sürgősnek, hogy megnősülj – de akkor inkább most szakíts. Ha mégis a házasság mellett döntesz, akkor viszont szedd össze magad, lehetetlen, hogy ne bírd ki újabb és újabb nők nélkül. Így nem várhatod sem azt, hogy te kívánd és szeresd G-t, sem azt, hogy boldog és elégedett légy. Fontos, és lehetőleg eldöntendő kérdés, lehet-e gyereke, mert enélkül tényleg nem sok értelmét látom a nősülésnek. Tudom, hogy csupa 'A királynőt megölni jó lesz félnetek' jellegű tanácsot kapsz. A tiszink a gyónásokat követő lelkifröccs és penitencia után mindig azt mondta: 'A többit a te jó lelkedre bízom'. Hát most én is."

Ugyanehhez a levélhez Pali: „Hogy teljessé legyen a 'symposium', mint gyakorló és végtelenül boldog férj, aki szintén volt fiatal – ha nem is olyan sokáig, olyan viharosan és olyan nemzetközi méretekben, mint te – hozzá akarom tenni, hogy a legszörnyebben nehéz elhatározás: minden nőről lemondani egyért. De meg kell tenni, s aztán rájön az ember, hogy egy pótolhatja az összes többit, sőt csak egytől kaphatja meg az ember, amit soktól hiába vár.

Csatlakozom Éva véleményéhez, s még ha nem is nősülsz meg, legalább egy állandóbb viszonyba kezdj. Drukkolok neked!”

1959. június 20 körül. Apu. „Ilyen megdöbbentő levelet még nem kaptam tőled. Úgy képzeltem, hogy örömteli levélben bejelentetted, hogy ezt vagy azt a lányt élettársnak választottad, miután egybevetvén jó és rossz tulajdonságait, alkalmasnak tartod feleségnek, és megkérsz engem, hogy jó magyar szokás szerint kérjem meg részedre a kezét (ha már háztűznézőbe nem mehetek el hozzá.) Ehelyett felsorolod 13 kiváló tulajdonságát (amiket eddigi levelezéseink alapján helytállóknak tekinthetünk), viszont azt is közlöd, hogy ez nem elégít ki. Mi marad tehát? Véleményem szerint kor, szépség, egészségi állapot, házias természet, család és last not least sex appeal. A korkülönbségre vonatkozó álláspontom: a kor szellemének megfelelően a mai fiatalság általában egykorú, vagy alig fiatalabb vagy öregebb házastársat választ. Éva két évvel fiatalabb Palinál, az ő házasságuk iskolapéldája lehet a jó házasságnak. A szépség fontos szempont, de a kapott fényképek szerint G., ha nem is ájulásba vezető szépség, de a megjelenése kitűnő. A moziprimadonna-arc igen kevés reményt nyújt a jó házasságra. Az egészségi állapot talán a legfontosabb, ezen áll vagy bukik az utódok lehetősége, illetve az ő jövőjük. Házias természet alatt a jó háziasszonyt, a takarékos-ságot, jó beosztó képességet, szerénységet, a csínt és ízlést értem. Kétségtelenül fontos az is, hogy a házastárs hasonló műveltségű és gondolkodású fészekből került légyen ki. A sex appeal, illetőleg ami idetartozik: ebben a kérdésben homlokegyenest ellenkező információkat kaptam tőled. Emlékszem arra a coloradói levélre, amelyben azt írtad, hogy 'életed világának legszebb nyaralása' volt. Erről a kérdéstről részletesebben kell írnom. Egyszer már írtam arról, hogy mennyivel könnyebb dolga van a mai ifjúságnak, amely 'nem vesz zsákba macskát', és először próbaházasság útján igyekszik kiismerni jövődöbelijét. Ezt a kijelentésemet most visszavonom: nem hogy könnyebbé vált a fiatalság dolga, hanem sokkal nehezebbé. A próba alatt okvetlenül kiderülnek a másik fél hibái, esetleg nem kielégítő képességei. Ehhez járul, hogy az ú.n. 'mi időnkben' a jövődö titokzatossága, a menyasszonyjelölt csábító, de el nem érhető sex appealje, az egész házasság ködbe burkolt varázsa azt eredményezte, hogy a felek boldogan belezuhantak a mélybe, és jött, aminek jönnie kellett, vagy jó vagy rossz. Egyszóval az következett be, amit Schopenhauer úgy mond, hogy a természet a fajfenntartás érdekében becsapja az egyént. Ti most nem akarjátok magatokat becsapatni, de azt hiszem, nem jártok jobban, mint a régi idők vértanúi.”

1959. június 26. Távirat. Meghoztuk a nagy elhatározást és nagyon boldogok vagyunk stop julius negyediken este het koeruel telefonaalunk stop millio csak Pityu Gloria

1959. július 4. Anyu, Pityunak: „Most fejeződött be a telefonálás a nagy szenzációval, hogy megvolt már az esküvők. Ez aztán a nagy és kellemes meglepetés, az utolsó leveled után. Őszintén minden jót várunk Glóriától, kit eddig csak jó oldaláról ismertünk meg. Sokkal jobban elviselem a rettenetes távolságot, ha tudom, hogy annyi szeretettel viseli gondodat valaki. Nagyon boldoggá tettetek a telefonálással. Békés, nyugodt, kiegyensúlyozott együttélést kíván nagyon szerető anyátok”. Természetesen hasonló lelkes gratuláló levelet írt apu, Pali, a távolabbi család és én is.

1959. július 14. Anyu: „Glóriát kérdezem, hogyan nevezne engem legszívesebben: Annus néni, vagy Mother, vagy Anyu vagy valahogyan másképpen? Természetesen ez az Apu, Father, Daddy, vagy Padre is vonatkozik. Azt írod, a hangomat kissé torzította a telefon. Boldog vagyok, hogy a te hangod úgy jött, mint az élet, a régi szeretett hang, csak kissé férfiasabb. Küldtünk nektek egy kis csomagot: egy horgolt terítő van benne – én horgoltam –, és egy kristály kereszt, Báthory Júlia munkája, remélem, épségben odaér.”

1959. augusztus 1. Apu, Pityunak: „Megkaptuk az esküvői értesítést, nagyon izléses kiállítású, és a hozzá csatolt szűkszavú levelet. Egyébként esküvőtökről többet, lényegesen többet tudunk a Budapesten elterjedt hírekből, mint amennyit ti eddig megírtatok.”

1959. augusztus 4. Gloria levele, csak magyar fordítása van itt. „Drága Mama és Papa! Igen egyszerű és kedves esküvőnk volt, utána csendes fogadás és egy hét vidéki levegő Maine államban – de mihelyt hazaérkeztünk, mintha New York egész lakossága ránk vetette volna magát, meghívásokkal és jókívánságokkal. Úgy látszik, nagyobb lett a fontosságunk, mióta házaspárrá váltunk. Vagy valami meghívásra mentünk, vagy valakit meg kellett nyugtatni, aki nem kapott meghívót az esküvőre, vagy váratlan vendég érkezett, aki csak most értesült róla – egészen a múlt hétig a ruháimat sem tudtam kicsomagolni. Tegnap este én egyik szobából a másikba rohagáltam, hogy megnézzem új otthonunkat. Valóban nagyon szép lakás, és Pisti-

nek néhány nagyon szép bútordarabja van, nekem meg néhány szép képem, majd felakasztoztam, ha áthoztam a régi lakásból, és van néhány művészi lakásdíszítési ötletem. (Pisti nagyon gyanakodó az ideáimmal szemben.) Múlt szombaton egy aukcióra mentünk, hogy ebédlőasztalt vásároljunk, ehelyett egy tükörrel és egy szőnyeggel jöttünk haza. El voltam ragadtatva az egésztől, még sosem voltam aukción. Leskiccelem lakásunk alaprajzát. Tudom, hogy Pali elborzad a rajzomtól, de legalább lesz valami elképzelésed róla. A konyhának és a fürdőszobának tetővilágítása van, előnti a napfény. Látjátok, hogy Pistinek saját dolgozószobája van? Több könyvvállványt szerkesztett. Ha hiszitek, ha nem, drága Mama és Papa, az ujjamon kétségtelenül van egy kis aranygyűrű, és még nem tudom egészen felfogni, hogy a nevem Gloria Deák, és aláírtunk egy papírost, amely arra kötelez bennünket, hogy életünk hátralevő részét együtt töltsük.”

1959. augusztus 9. Apu. „Vártuk, vártuk esküvői beszámolókat, sajnos nem érkezett meg, így megírom azt, amit kémjelentéseim és fantáziám alapján elképzeltem. Csütörtökön kirádliztál Halász Sándorhoz (létezik még a robogód?), ők vittek el a liberális protestáns egyház egy imaházába (nem tudom, hogy ez mi fán terem). A pap beszédében magasztalta és példaképnek hozta fel a magyar nemzet szabadságszeretét, illetve Rákóczi, Kossuth stb. emlékét, és ennek alapján buzdított, hogy az új haza derék polgárai és példás házastársai legyenek. Utána fogadás Gloria egy barátnőjének lakásán, itt vettétek át a nászajándékokat, azután Gloria lakásából telefonáltatok nekünk. Be kell vallanom, hogy izgalomban Gloriát nem értettem, jó volna, ha levélben megismételné, amit mondott.”

1959. augusztus 11. „A házasságot, amint tudjátok, egyik percről a másikra határoztuk el. Ma ünnepeljük ötödik (heti) fordulóját. Egy utolsó szakítási kísérlet utáni reggelen, végső elkeseledésünk idején, egyszerre tettük meg a kiengesztelő lépést. Találkoztunk, egymásra néztünk, és mint a mesében illik, egyszerre mondtuk, hogy mégis egymás mellett maradunk. 'Most azonnal elmegyünk és házassági ajándékkul megvesszük neked a blazert' – mondta Gloria könnyek között. Az érv hatott, a blazerre hetek óta fáj a fogam. Egy óra múlva már a kórházban voltunk, vért vettek mindkettőnkől. Még aznap megvettük a jegygyűrűket, egyszerűt, szépet, azt hiszem, pontosan olyanok, mint a tiétek – elutasítva a kereskedő minden érvét, aki fantasztikus, kacskaringós, ékszerekkel díszített, kigyómintájú gyűrűket próbált ránk tukmálni. Ma már kevesen hordanak igazi jegygyűrűt. Másnapra a vérvizsgálat eredménye jó volt, elmehettünk a városházára engedélyért. New York államban a hatóság nem esket, ezt a békebírakra vagy az egyházakra bízva. A törvény 24 órai várakozási időt szab ki az engedély kiadása után. Ennyi elég ahhoz, hogy az esetleg részeg férjjelöltek kijózanodjanak. Mi arra használtuk ki ezt az időt, hogy az esküvőt megszervezzük. Jó barátunkhoz, egy magyar kálvinista paphoz fordultunk (Hamza András). Nem lepődött meg, nem mi voltunk az első katolikus kliensei. Esküvő előtti délután vettünk nekem egy nyári sötét ruhát, Gloria pedig átalakította gyönyörű koktélsruháját, én még néhány órát töltöttem azzal, hogy megfelelő ezüstnyakkendőt kerítsek erre az eseményre. Az utolsó estét stílszerűen menyasszonyomtól távol töltöttem, és az ágyon heverve a legsötétebb gondolatokkal foglalkoztam.

A templom valaha hollandoké volt, több mint száz éves gyönyörű kis épület. Gloria tanúja barátnője, Harline volt, az enyém Jónás Pali. A pap az angolszászok Károlyi bibliájából, az ún. King James (I. Jakab)-verzióból olvasott fel. Ó-angol nyelven folyt a beszélgetés, ami igen emelte az alkalom fényét. Mindenki meg volt illetődve, és jó volt látni, a megjelenetek mennyire ragaszkodnak hozzánk. A családot helyettesítették mindkettőnknek Margiték, Lolla (Gloria testvére) és Bruce, a férje, Halász Sándorék és még néhányan. Két órával később már a repülőgépből ültünk. Az egyik stewardess vesztünkre felfedezte, hogy aznap házasodtunk, és hangszórón minden jót kívánt, a pilóták nevében is. Mindenki ránk bámult, és én elsüllyedtem. Aztán kaptunk lazacos és kaviáros szendvicseket és egy pohár italt. A Portland Maine-i repülőtéren autót béreltünk, éjszakára már el is értünk Boothbay Harborba.

Akármit is írtatok a régi és az új erkölcsök közötti különbségről, pontosan olyan idegesek és zavartak voltunk, mintha most látnánk egymást először. Én szegénynek a csipkés hálóingét nevetségesnek találtam, rosszkedvű voltam, húztam-halasztottam az időt, hosszan fogat mostam, rosszul viselkedtem. A feszültség csak néhány nap múlva engedett fel, csak akkor kezdtük élvezni az új helyzetet.”

Ezután leírja, hogy hazaérve nekiláttak a lakás berendezésének, aukciókra jártak, ajándékokat cserélgettek, festéket vásároltak.

„Gloria heti egy estét spanyol tánccal tölt: valaha balettben táncolt, remekül mozog. Összel megint egyetemre akar járni, én valami praktikus kurzust ajánlgatok neki (oroszl, német, vagy újságírás), ő a filozófiával kacérkodik. Annakidején a Hunter College-ben felfigyeltek a képességeire, jó írónak és jó filozófusnak tartották, erre kapna is MA (master of art) ösztöndíjat, de én ennek nem látom gyakorlati értelmét. Azt akarom, hogy legyen valami határozott célja és karriert is csinálhasson. Tehetségesen ír, gyakorlattel újságíró lehetne belőle. Igaz, most is cikkírásból, editolásból él, de szeretném, ha komolyabb vállalathoz, a Time-hez vagy a NY Timeshez kerülne. Európáról álmodozunk, hogy majd ott írom a disszertációm, ösztöndíjjal, amíg Gloria esetleg megint egy követségen dolgozik. A gyerekkérdéssel is kellene foglalkoznunk, mindkettőnknek ezen jár az eszünk, de egymás előtt nem nagyon emlegetjük. Anyagilag majdnem megoldhatatlan, meg a házasságunk sikerében sem bízunk eléggé, ez a mai csoda nem tarthat örökké.”

1959 nyár, a II. gyereknaplóból. Fruzsza, asztmája ellenszereként, idén két hétig nyaralt Balatonújhelyen a Belker.Min. gyereküdülőjében, utána három hétig Zamárdiban, Haraszti Katiéknál, végül két hetet velünk töltött Balatongyörökön, a kis-Haraszti-Katival együtt. (Kiskati egész nyáron heti egy-két napot volt nálunk.) A tél ellenben nem volt rózsás: Fruzsza az iskolában, a téli szünet előtt, karját törte, Pankának ki kellett venni a manduláját, márciusban mindháromnak rubeolája volt, én is megkaptam, Zsóka tüdőgyulladással került kórházba. Pethényi professzor Fruzsát és Zsókat évekre eltiltotta minden tejtermék és tojás fogyasztásától, nagyon sajnáltuk őket, de hősiesen túrték, sőt Panka is velük diétázott, saját elhatározásából, mert bántotta, hogy vele kivételt teszünk. Pedig mennyire imádták a tejet (nagyon jó volt akkoriban és nagyon olcsó), a fölét mindenekelőtt, úgy hogy szigorúan betartott sorrendben naponta másikat volt jógosult rá.

Zsóka az első óvodáját nagyon utálta, pedig a Művészeti Dolgozók Bíró utcai óvodájának igen jó híre volt. Ő mindig meg akart felelni az elvárásoknak, de az óvodában gyakori volt a közös felelősségrevonás. 'Hozzám nem szoktak úgy beszélni, ha mást szidnak, mintha rám is haragudnának' – fakadt ki egyszer. Úgy látszik, nyomasztotta a sok teher, mert óvoda előtti időkben csak papucsfelelős volt otthon, vagyis esti fürdés előtt neki kellett bekészítenie hármójuk papucsát a fürdőszobába, de mikor most még a pizsamafelelőséget is rá akartam löcsölni, nekikeseredett és elhárította: 'Én már papucsfelelős is vagyok, óvodába is járok, nekem már szuszog a fejem!' Ezt a 'szuszog a fejemet' azután nem csak otthon használtuk mindnyájan, de még a corvinások is átvették. Másik családi használatban fennmaradt mondása: 'Én úgy kérem a sajtoskenyeret, hogy ne legyen kilátszás!' A nagylányok a zsebpénzükből akváriumot vettek, 4 hallal.

Hiába rohantam mindig haza munka után, és soha nem dolgoztam különmunkákon az ő elavulásuk előtt, nagyon fájdalmasan éreztem, milyen keveset vagyok velük, különösen pedig azt, hogy egyiküknek sincs alkalma négyszemközti bizalmas beszélgetésre. Ezért aztán bevezettük az 'esti suttogást' mese után, minden este másik ágyához ültem halkán beszélgetni. Zsókat hamarosan kivettük az óvodából, csak következő őszön folytatta, ezúttal a

Városmajor utcai szép, Kós Károly-tervezte óvodában – ahová mindhárman iskolába jártak –, ott kezdődött életreszóló barátsága Vidacs Beával. Az ő útján barátkoztunk mi is össze a szülőkkel: a vízmérnök Lászlóval, és gyógyszeráros feleségével, Klárival, majd az ő haláluk és Bea Amerikába költözése után Bea útmérnök bátyjával, Lacival, és feleségével, a vízépítési tervező Katival. Zsóka és Bea két nyáron át újságárusulást vállalt a Belvárosban. Népdalokat énekelve vonult a két egyformán szép 17-éves, mögöttük loholt az újságcsomagokat cipelve Zsóka osztálytársa és hódolója, Juhász Gyuri. Időnként megálltak, és előadtak egy kis párbeszédés jelenetet: 'Jónapot!—Jónapot. – Kérek egy Esti Hirlapot. – Hirlapot? – Hirlapot. – Elfogyott. – Elfogyott? – Elfogyott.—Jónapot. – Jónapot.' Vették tőlük a lapot, mint a cukrot, alig győzte Gyuri az utánpótlást. 1969. június 23-án rádióadásban is lelkesen beszéltek az énekes újságárus-lányokról.

1959. október 12. Gloria hosszú levelének részletei, az én fordításomban, Pityué nincs meg: „Remek a családi fényképalbum, amit küldtetek. Végignézttem, mindent elmagyaráztattam magamnak, és utána elgondolkodtam azon, mennyire eltérő volt az én családi hátterem Pistitől. Ő szoros közösségben nőtt fel, a fényképek felnövésének minden szakaszát megörökítették: az úton átkelésnél a nővére fogja a kis kezét, az anyja felvarrja a cserkész-ingére a leszakadt gombot, az apja segít piszkafa-lábú fiának, amikor hatalmas hátizsákkal indul első igazi táborozására. Nincs olyan nap, hogy tudatosan vagy önkéntelenül ne emlékeztetne engem a családjára. Elgondolkozom azon, milyen lett volna, ha mindig ott éltem volna a családi szeretet forrása mellett. Nagyon keveset voltam együtt a szüleimmel és nem örököltem folyamatos családi hagyományokat sem. A szüleim olyan országban hoztak engem világra, amely teljesen idegen volt számukra, és nem csak a nyelv és a szokások idegenségével kellett megküzdeniük, hanem sorozatos csapások is érték őket. Nehéz ezekről beszámolni, még mindig ködös előttem, mi történt, csak azt tudom, hogy mindig is magányosnak éreztem magam nyolc zajos fiú- és lánytestvérem között, és egy rendkívül temperamentumos anya mellett.

Anyám apró, törekeny olasz szépség volt, a neve hosszabb, mint ő maga: Concetta Maria de Bonavires. Tizenhét éves korában egy húsz évvel idősebb ember menyasszonyaként érkezett Amerikába. Férfjének barna haja és tekintélyes bajsza volt, azt mondogatta, hogy most itt fog szerencsét próbálni, miután az automobil tönkretette a család fuvarozó-vállalkozását. De anyám szegény sosem ismerte meg a bőséget, eltekintve gyerekeik számától. Apám először egy szerény vendéglőt nyitott, de két váratlan esemény vetett árnyékot a remélt szép jövőre. Az egyik az 1929-es gazdasági krach volt, a második, a szörnyűbb, egy szemfertőzés, ami idővel teljes vaktságot okozott. Eközben az olasz szenvedélyesség mindent elsöpört, egyre több szájat kellett otthon etetni. Amikor hét éves lettem, fiú- és lánytestvéreimmel együtt beadtak egy zárdába, ahol apránként hozzászoktam a rózsafüzérek lassú pergetéséhez, a fekete fátylakhoz, csendes termekhez, a fegyelmezett játszáshoz és az étkezés előtti imákhoz. Emlékszem, a legnagyobb hatást az ékezesek rendje tette rám. A mi családunk olyan népes volt, olyan eltérő egyéniségekből állt, tele valódi olasz szenvedélyességgel és szóáradattal, hogy minden közös étkezés olyan volt, akár egy bankett, függetlenül attól, sok vagy kevés került-e az asztalra. Mindig akadt valaki, aki mérges pillantásokat vetett valamelyikünkre, egy kisbaba, aki akkor kezdett ismerkedni a villa használatával, mindig szidtak vagy dicsértek egy gyereket, apám mindig előadott valamilyen történetet, anyám fagyaltot ígért két húgomnak, ha abbahagyják a veszekedést és ez a színjáték olyanná fejlődött, hogy mi gyakran érintetlenül hagytuk a tányérunkat és kimentünk a játszótérre. A zárdában békések voltak az étkezések, nagyonis csendesek, mert anyánk havonta egyszer látogatott meg bennünket, és apánk is, hacsak nem volt kórházban. Szerettem őket, de nem tartoztak bele mindennapi életembe, és nem nyújtották számomra a védelem és az inspiráció szükséges forrását. Anyám hamarosan jól boldogult, mint varrónő (ez volt az egyetlen dolog, amit

fiatalkorában megtanítottak neki), gondozta apámat, és két legnagyobb gyerekének segítségével normalizálta a családi életet. Én időközben kedvence lettem az apácáknak, amikor 13-évesen eljött az idő, amikor minden gyereknek el kellett hagyni a zárdát, választhattam aközött, hogy elfogadok egy ösztöndíjat egy kiváló bentlakásos középiskolában, vagy visszamegyek a családdhoz. A tanulást választottam, azt hiszem, ezzel idegenedtem el a családtól.*

** Első New York-i látogatásomkor kiutaztunk a város egy külső olasz negyedébe. Rendkívül izgalmasnak és szórakoztatónak találtam az 'új rokonokat', olyanok voltak, mint egy neorealista??? szicíliai film szereplői, hihetetlenül élénkek, jókedvűek és zajosak. Később az egyik nővérrel, Lolával még többször találkoztam Gloriáéknál, járt hozzájuk segíteni, varrni. Egy másik nővére Rómában él, a férje hajóskapitány, 3-évenként más-más beosztásban. Gloria minden testvére házas, a három fiú és a négy lány.*

Gloria: „Én voltam az egyetlen a családban, aki élt-halt az utazásért. Az egyetem befejezése után titkárnő lettem, amerikai diplomáciai szolgálatban. Először Milánóba kerültem, legnagyobb boldogságomra. Elsőnek egy jóképű trieszti hajóstiszttel szeretttünk egymásba, majd váratlanul, két hétre rá, egy vad tekintetű olasz szobrással, aki hozzáfogott, hogy elkészítse a mellszobromat. Hétről hétre modellt ültem, boldogan és büszkén, összes kolléganőim irigykedésére. Amikor azonban a végén megtagadtam, hogy lefeküdjem vele, összetörte a szobrot. Soha többé nem kerültem olyan közel a halhatatlansághoz.”

1959. augusztus 10. körül. Én Balatongyőrökről. „Ez Pali hivatalának az üdülője, kilenc szobás, van csónak, szép kert gyümölcsfákkal (a diófa alatt nyugszéken heverve írok). Remek a koszt, sajnos: 3-féle menüből lehet választani, 5 étkezés, mindennap torta – hízunk mind, akár a malacok. Úszunk, evezünk, tollaslabdázunk, biciklizünk, kirándulunk és alszunk remekül. Az üdülő népe lányaink dicséretét zengi, és joggal: fessek, csinosak, kisportoltak, jólneveltek, értelmesek. A két nagy remekül úszik és evez a sárga műanyag-kajakban, amit tavaly vettünk külföldi csomagból. Persze legjobban Zsókat tömjénezik, néha már kínos, ahogyan az ebédlőben minden szavát áhitattal ismétlik körben. Jó nyaralásunk eredménye az is, hogy Panka sokkal felszabadultabb a szokottnál. Pali sokat fest, ha nem is annyit, mint szeretne, de még őt is el-elkapja a legyőzhetetlen balatoni lustaság. Anyu nem panaszkodik, jól van, csak az aggaszt, hogy nem hizza vissza, amit leadott.”

Éva és a lányok Balatonyörökön

1959. augusztus 17. Apu, angolul. Gloriától kapott lakásleírást és alaprajzot, ennek alapján nagyon csinosnak tartja a lakást, persze döntő majd a berendezés lesz. Az ő első lakásukban a bútort a világháború utáni időben, 1920-ban, két ágyból, két szekrényből és két székből állt. Nagyon szokatlan tervezésnek tűnik (bár Olaszországban látott ilyeneket), hogy a fürdőszoba és a konyha elválasztja egymástól a két szobát. A Pisti név, ahogyan Gloria nevezi a férjét, tetszik neki, de azért az ő számára mindig Pityu marad.

Anyu ugyanitt megkérdezi Gloriát, mit hímezzon nekik karácsonyra: piros írásos párnát, vagy valamilyen abroszt, az talán nem magyaros népi, hanem fehér lehetne. Sürgősen kér választ, hogy elkészüljön idejében.

1959. augusztus 25. Anyu Gloriának: „Szeretném, ha érezné, mennyire gyereünknek érezzük és szeretjük. Persze, hogy kívántok gyereket, de talán jobb volna, ha még lenne egy kis szabadságotok, és beszerezhetnétek, amire vágytok. De többnyire úgy szeretnénk már azt a rabtartó gyereket, hogy sürgősen vállaljuk a rabságot, azért a gyönyörűségért, amit egy kisgyerek nyújt.”

1959. szeptember 7. Anyu. „Boldog vagyok, hogy Gloria magyarul tanul,, biztosan hamarabb fog tudni, mint én angolul. Mióta megoperáltak, üldöz az orvos, utazzak el, mert csak az az igazi pihenés. Most szerzett nekem Éva beutalást Hajduszoboszlóra, mert az ízületeim megint fájnak.”

1959. szeptember 21. Én Pityunak: „Nagyon elbúsultam azon, amit a velem kapcsolatos rossz álmokról írtál. Biztosan szerepe van ebben annak, hogy én az idősebb bölcs nővér szerepében tetszelegve időnként prédikáltam neked, dehát az ember mindig kötelességének érzi, hogy belepofázzék hozzátartozói magánügyeibe. Én ezzel szemben sűrűn álmodom azt, hogy egyszerre csak megjelen sz itthon, és örületesen boldog vagyok! Anyu irigyel is ezekért az álmokért.

1959. szeptember 23. Apu Pityuéknek: „Nem is tudjátok elképzelni, mennyire meghatódtam attól a gondoskodásól, hogy el akartok küldeni engem nyaralni, mikor fő gondotok a lakás berendezése. Anyu néhány nap múlva hazajön, így nem lehet arról szó, hogy utánamenjek, de őszintén szólva nem is mennék Szoboszlóra, mert a meleg vízben ázás nem gusztusomra való. Én csak hegyek között szeretek nyaralni, az pedig nem való anyunak, egyéb partnerem pedig nincs. Volt turistatársaim vagy elhaltak, vagy betegek. Eleget fogok tenni kívánságotoknak, de szó sem lehet arról, hogy ilyen hatalmas összeget elköltsek, nem akarok én hetekre luxus-szállóba menni, örülök, ha találok valakit, aki hajlandó 4-5 napot eltölteni velem egy turista-házban. A megmaradó pénzből a ti nevetekben karácsonyi ajándékot veszek anyunak és a többieknek. Szomorúan gondolok arra, hogy a ti nehezen megszerzett pénzetekből menjek nyaralni, és lehajló életkorban nincs lehetőségem, hogy ezt a magam pénzből fedezzem. A nyers igazság az, hogy nagyon vágyom már négy-öt napos túrára (Oh Szováta, Tusnád!), de hol találok partnert?”

1959. szeptember 30. Anyu. „Meg vagyunk hatva, hogy ilyen kedvesek vagytok, és Aput utánam akartátok küldeni. Jó lett volna együtt, de megölte volna az unalom, tekintve hogy ott nincs más, csak az az isteni, mesés barna meleg víz. Apu egy barátjával és kis társasággal elment 3 nap szarvasbögésre a Pilisbe, és e hét végén újra elmegy két napra, kirándulni. A két lány iskolába, különtornára, zongorára, németre, szolfézsre jár. Zsóka nehezen tűri az óvodát, ma sirdogálva mondta: 'Nem megyek oviba, úgysem tanulok ott semmit, még a Csip-csip-csókát is másképpen énekelik.'

1959. október 23. Apu hosszú angol levele Gloriának. „Köszönöm, hogy megírtad életed történetét, mint egy regényből, olyan kitűnően bemutattad egy kilenc gyermekes olasz bányász családját. Szegény édesapád, és méginkább sajnálatra méltó édesanyád, mennyi gondjuk-bajuk volt, mennyi szerencsétlenség sújtotta őket! Kérlek, add át üdvözetemet testvéreidnek, majd ha találkozol velük. Nem kell azonban úgy képzelned, hogy a mi életünk, és a gyerekeinké kizárólag boldog napok sorából állt. Nekünk is kijutott a bánatokból, aggodalmakból, és szinte egyidőben szegény édesapád gazdasági összeomlásával, mi is hasonló bajba kerültünk. Ha szeretnéd megismerni az én családom történetét, vagy a feleségemét, fordulj Pityuhoz, és ha nem tud minden kérdésre válaszolni, kérdezz meg engem.”

A továbbiakban Pityunak ír, persze magyarul: „Gratulálok: nagyobb örömet nem szerezhetél volna nekünk, mint a házasságról szóló, elégedettséget árasztó soraiddal. Ha nem is mertünk előtte állást foglalni, érezhetted, hogy nekünk tetszene a dolog – és ha nem sikerül a házasság, furdalhatna a lelkiismeret. Másodszor gratulálok fényesnek mondható anyagi helyzetetekhez, különösen ahhoz, hogy nincs adósságotok. Te még európai mentalitásban élsz, nem kapott el az amerikai részletre vásárlási láz. Ha sikerült berendezkednetek

adósságcsinálás nélkül, akkor majd meglesz a bunda, a sztereofon (hát ez mit tud?) és a TV (quod Deus avertat – *ettől Isten óvjon*) részlet nélkül is, legfeljebb nem egyszerre. A Brasillio könyvkiadóról szóló hír titkos reményeimet táplálja.”

Anyu levelének nagyjából ugyanez a tartalma, de utóiratként ezt írja: „Most látom, hogy mindketten írunk az anyagi emelkedés érdekében (mert nagyon kellemes gazdagnak lenni) a könyvkiadásról. Még azt hiheted, hogy nem vagyunk elragadtatva az eddigi eredménytől és a rengeteg univerzális műveltségtől, amit magadba szedtél, és amit mi sajnos nem élvezhetünk személyes viták és diskurzusok alkalmával. Természetesen azt a pályát válaszd, amire legnagyobb kedved van, nem kis dicsőség pl. a Columbián tanárnak lenni.” Apu ehhez hozzáteszi: „Anyu utóiratával teljesen egyetérték.”

1959. november 5. Apu. „Az életmódok leírásában az ünnepnap reggelivel egyetérték, de a hétköznapival nem (’felkelés után egy órával az utcán, vagy egy csésze kávéval a gyomrukban’). Emlékezhetsz arra, hogy a reggeli nálunk mindig ünnepélyes családi reggeli és főétkezés volt. Ehhez azonban az kell, hogy elindulás előtt másfél órával felkeljete, és nyugodtan, előkelően leüljete a szépen terített asztalhoz. Nincs kapkodás, izgalom, lehet készülni a napi teendőkre, és jó reggelivel a hasában egész más világításban látja az ember az életet. Egy csésze kávé nem alkalmas bölcs életszemlélethez.”

1959. november 20. Pityuék TV-t vettek. Apu: „Sajnálak benneteket, mennyi szép időt fogtok a minden képzeletet felülmúló rossz, erőszakos TV-vel elpocsékolni. Legalább azt tegyétek meg, hogy mire gyermeketek in spe felnő, kipurítottjátok a lakásból (a TV-t). Néhány héttel ezelőtt megjelent a Villamos gépek műszaki értelmezési szótára, melynek a transzformátorról szóló címszavai és azok angol és német fordítása az én művem. Sajnos az elkészített 400 címszóból csak 250-nek jutott hely, ami erősen csökkenti a könyv használhatóságát. Mindezen felül 40 százalékkal kevesebb honoráriumot kaptam.”

1959. november 24. Gloria tanulgat magyarul. Minden levélben dicséri Apu shakespeare-i angolságát, humorát. Pityu őszi-téli levelei mind a vizsgákra tanulásáról szólnak. Aggasztja az itthoniak anyagi helyzete: miért kell anyunak filléres bérért éjszaka lottószelvényeket ellenőrizni? Miért nincs egyikünkönél sem tisztességes fűtés? Ő mindig pontosan beszámol az anyagi helyzetéről, mi miért nem? Minden születésnapra pontosan gratulál, ajándékokat küld (és kap tőlünk).

1959. november 27. Anyu megírja Pityunak, hogy a lottónyeremény-számoláson kívül még egy jövedelme van: apu mérnöki szövegeit gépeli. Apu magyarázatul hozzáfűzi: „Anyu váltott műszakban, Zsófi-val együtt, havonta háromszor 12-től 18 óráig, illetve 20-tól éjfél után 2-ig a Lottóban kikeresi a nyerő szelvényeket, az utóbbiban ellenőrzik a délutániak munkáját. Ez a kontroll a könnyebb munka, de szörnyű az éjszakai hazajövés (gyalog, villamos és taxi felhasználásával), rendszeren 3 óra van, mire hazaér. Én ebbe a munkába beleőrülnék, de anyu szívesen csinálja, boldog, hogy pénzt keres. E héten nagy lumpolás volt, szerdán megnéztük a Nyomorultak filmváltozatát. Négy óra hosszat csodáltuk, hogyan arathatott ez az abszurd mese világsikert. Csütörtökön az Operában Bohémélet, Virginia Zeani, a Scala énekesnője vendégszereplésével. Grandiózus volt.”

Együtt a család 1959 őszén: Apu, Zsóka, Anyu, Fruzsza, Éva, Panka, Pali

1960

1960. január 23. Pityu New Yorkból: „Ha március előtt vizsgázom, Stern védangyalom garantálja, hogy a március közepén tárgyaló fellowship- és grant-bizottságban keresztül-hajszolja a jövő évi fellowshipemet. Mint vizsgázott doktorjelöltnek, a múlt évinél magasabb összegű pénzkiutalásra volna reményem. Ha a pénzt megkapom, megírhatom a tézist kényelmesen, és mindjárt nekiláthatok annak kommerciális kiaknázásához is, egy népszerű könyv kiadásának formájában. Ha április 10. előtt vizsgázom, akkor ősszel már taníthatok, vagy eddigi munkáim mellett írhatom a disszertációt. A legközelebbi határidő október, minden tervem eltolódik. Harmincnégy éves fejjel ez nem gyerekjáték, és akkor hol marad a Deák-unoka? A következmény: hajnaltól éjfélig dolgozom, lázas sietséggel. Olvasok hol Lorenzo de Medici műpártoló tevékenységéről, hol Newton principiumairól, hol a német nagyvezérkar politikai szerepéről. Vasa svéd királyi család politikája, a mexicói és perui ezüst-import spanyolországi inflációs következményei, mindez a szakmához tartozik. Nyavalyás orosz tudásom is nagy hátrány, feltétlenül el kell olvasnom egy-két orosz könyvet.”

1960. január 26. Apu Pityuéknak. Angol nyelvű levél, amelyben Pityut basának nevezi, aki a feleségét használja titkárnóként. Ehhez anyu megjegyzése: „Dacára annak, hogy ’nem helyes’ hogy Gloria a titkárnő, a ’pár év óta’, mióta nős, csak én leveleztem a családdal, még az apjával is!”

1960. február 11. Anyu, Pityunak: „Nagyon drukkolunk veled a márciusi vizsgához, nagy megnyugvás lesz, ha sikerül, különös tekintettel a Deák-unokára, aki a tóban úszkálva már lesen van, hogy megszülethessen. Odaát influenzában fekszik a három gyerek és Éva. Természetesen átjártam ápolni, és természetesen én is elkaptam. Nagy lázak voltak, de most már szünőben. Pityukám, igazi tudós vagy; mennyire szeretném ezt közelről élvezni és büszkének lenni, hogy ilyen a fiam.”

Ugyanaznap, apu: Megköszöni a 68. születésnapjára küldött jókívánságokat és leírja, mennyi vendégség volt náluk napokon keresztül, ebből az alkalomból: Kovács Paliék, Elek Évák, Veressék, a Csillag-ifjúság, Marianne, és mások.

1960. március 24. Anyu beszámol Pityunak arról, milyen boldoggá tette Fruzsát a nagy papírszalvéta-csomaggal. Ugrált örömeiben, micsoda cserelhetőségekre van így kilátása! Megírja, hogy Kovács Palit rehabilitálták, a professzori rangját visszakapta, de az állásáról le kellett mondania. Apu elmagyarázza: „Ugyanis a felülvizsgálat során kiderült, hogy a vádak nagy része alaptalan, ezért megváltoztatták az eredeti ítéletet, hamarosan visszakapja akadémiai tagságát és az ezzel járó dotációt. Az a nézetem, hogy inkorrekt dolgot nem követett el, de nem lett volna szabad túlhajtania a magánmunkákkal pénzkeresést, mert ez felkeltette az emberek irigységét. Az ítélet megváltoztatása mindenesetre erkölcsi és anyagi siker, és ennek mindnyájan szívből örülünk.

Nokkedli ügyben az a helyzet, hogy ez az ételnemű a legcsalárdabb az összes étel között, mert vagy a víz sok, és akkor túl híg, vagy a liszt sok, és akkor túl tömör. Az ember javítani akar ezen, és az eredmény, hogy a nokkedli elárasztja az összes konyhaedényt.

Más: nekem minden nehezebb vizsganap előtt hasmenésem volt. Te hogy állsz ezzel?”

1960. április 11., a Columbia egyetem levele: „It is my pleasure to inform you of your appointment as German Academic Exchange Fellow at the stipend indicated below. The enclosed memorandum sets forth the general provisions applicable to such awards in the University. Kindly signify your acceptance within two weeks of receipt of this notification.

Secretary of the University. Stupend: 350 Marks a month, plus round trip via ship and 200 Marks for travel from Breverhaven to University town and return. Period of Appointment Academic Year of 1960-1961”

1960. április 21. Távirat: „A doktorátusból szerencsésen megvan a Dok., méghozzá kitűnő eredménnyel. Pityu”

1960. tavasza. Én, a II. gyereknaplóból. Teljesen rendszeressé váltak a több-résztvevős vasárnapi kirándulások a budai hegyekben, apu és Pali vezényletével. A mi lányainkon kívül Ildi, Marcsi és Kriszta, a László-lányok, Tönkö Ági és Tétényi Pisti alkotja a sereget. A mindenkori kutya, ebben az időben Mózsi (alias 'Oroszlánszagú Richárd'), gondoskodik a

terelésről.

Panka, Zsóka, Fruzsina és Krisztina

1960. április 22. Phoeniciából Pityu. „Megint saját házunk, illetve cottage-ünk van, úgy mint Maine-ben 10 hónappal ezelőtt! Hálószoba, konyha-ebédlő, fürdőszoba, a hegyek között, egy rohanó patak partján, a Catshill hegység kellős közepén.” Leírja, hogy baráti kölcsönkocsijuk van, a szállás napi 2 \$, otthon főznek. „Visszatérek március 19.-re. Éjszaka kétségbeesetten hánykolódva bebizonyítottam magamnak, hogy a bukásom elkerülhetetlen. Glóriának nem mondtam meg a vizsga pontos dátumát, de viselkedésemből kitalálta, és mindent megtett,

hogy elaltasson: borral itatott, altatódalokat énekelt, meleg tejet, később altatót diktált belém. Az italoktól rosszul lettem, az altatótól végleg felébredtem. Hajnali háromkor végül felöltöztem és elmentem egy órát sétálni. Azon töprengtem, hogyan fogom nektek megmagyarázni csúfos bukásom fizikai okait. Két órai alvás után elbúcsúztam Gloriától, elhatároztam, hogy bukás esetén felajánlom, elválhat tőlem.” Ezután ismerteti a zsüri tagjait. Stern felszólítására beszámol eddigi egyetemi tevékenységéről. Majd felsorolja a kérdéseket és azt, hogy melyik volt nehezebb, melyik könnyebb. A tanárok örült udvariasak voltak, a szünet után le sem ültek, amíg ő helyet nem foglalt! Utolsó feladat: Képzeld el, hogy Ön orosz nemes, és elemezze pénzügyi helyzetét és gazdasági kilátásait 1861 és 1905 között. „Elképzelttem magam, mint orosz nemest, megküzdöttem a faluközösséggel, bérbeadtam a földemnek egy jelentős részét, felvettem a jobbágyfelszabadításért járó kártérítést és aztán menthetetlenül eladósodtam a kapitalista verseny következtében. Némi várás után újból behívtak, Stern közölte (sőt mint később megtudtam, Gloriát is felhívta a hírrel), hogy én vagyok idén az egyetlen, aki mindkét tárgyköréből a legjobb jegyet kapta, azóta is dicsőségem fényében sütkérezem. Már csak a disszertáció van hátra. Ennél fontosabb azonban, hogy az Egyetem engem nevezett ki a német kormány által rendelkezésükre bocsájtott fellowship birtokosává. A címem, a rangom tehát: German Academic Exchange Fellow. Az egyetemek a segítségemre lesznek, a hely kiválasztása a magánügyem. Tehát 2 szeptemberétől Németországban leszünk, 1961 május-júniusig. A kutatási munkám többízben Bécsbe fog szólni, tehát találkozásunk ott is lehetséges. Csak 1961 őszén leszek amerikai állampolgár.

1960. május 3. Anyu megírja Pityunak, hogy nálunk befejeződött az építkezés, már csak a rengeteg takarítás van hátra, és nemsokára náluk kezdődik hasonló: örökéző cserépkályhakerakás, festetés. Mi cserépkályhát rakattunk, de a legjobb amelioráció az volt, hogy az előszobában ajtót és a pincelépcső fölé tetőt tetettünk, így keletkezett egy kis hidegfogó előtér, és a lépcső tetején asztal, amin most a telefonokon kívül egy remekbeszabott kis parasztszekér áll. A története: 1952-ben az ország kénytelen-kelletlen Rákosi elvtárs 60. születésnapját ünnepelte, és minden vállalat, szövetkezet, stb. ajándékokat küldött: zászlókat, népi cserepeket, és egy kis parasztszekér tökéletes modelljét is. Egy részüket a Béketanács pincéjében helyezték el. (A Béketanács székháza egyébként egy szép Vilma királyné úti villa volt.) Egy idő után Benke Valéria főtitkár leküldte a kisgyerekes mamákat, válasszák ki, mit tudnak használni. Boldogan vittem haza a nevezetes szekeret, és sok-sok fényes piros meg kék élmunkás zászlócskát – ezekből lettek a János vitéz huszárainak és török vitézeinek jelmezei.

1960. május 5. Apu, Pityuéknak: „Már ki sem jövök a folytonos gratulálásból. Szigorlat, születésnapok, ösztöndíj. Hát csak így tovább, Sic itur ad astra. Leveled minden sora érdeklődést keltett, különösen pedig a vizsgakérdések és a feleletek. A VIII. Károly-ügyben azt hiszem, neked volt igazad, bár Tolsztoj bizonyára azt mondta volna, hogy nem Károlytól függött, hogy haddal támadja Olaszországot, hanem ennek így kellett lennie. Csodálom sokoldalúságodat, és hogy Nikon pátriárka viselt dolgai sem hoztak zavarba. A magyar vonatkozású kérdések számomra sem lettek volna teljesen ismeretlenek, egy részüket magam is átéltem.”

1960. május 27. Anyu Pityut kéri, írjon mindazoknak, akik őt esetleg eredményesen meghívhatnák, hogy európai tartózkodásuk alatt találkozhatnának. Sajnos mindenki reménytelennek tartja, hogy kapjon útlevelet. Én is hozzáírok: „Haláli büszke vagyok rád (ezt ma így mondják a srácok, megfelel a 'marhá'-nak) – nem is hittem volna, hogy ilyen okos öcsém van. Már nagyon tartozom nektek hosszú levéllel, de az építkezési izgalmak mindenben megakadályoznak. Tudod, hogy falat húztunk az előszobában, cserépkályhát rakattunk, festettünk, stb.? Olyan büszkék vagyunk a lakásra, hogy beszélni se lehet velünk.”

1960. május 29. Gloria levele. Megírja, hogy Pityu két kedvező ajánlatot kapott: a Columbia Encyclopedia és a Grolier Encyclopedia megbízta történelmi címszavak egész seregének elkészítésével. Gloriának sajnos volt egy spontán abortusza. Szorgalmasan tanul németül, de közben utána néz valamilyen New-York-i munkának is, mert kettejüknek nem lenne elég a fellowship és nem jönne ki belőle az ő útiköltsége sem.

1960. június 17. Pityu képeslapja. „Már mindent tudunk az útunkkal kapcsolatban. Indulás szept. 13-án a Bremen nevű csodahajón. Cél: Heidelberg, egy félévre, azután egy másik egyetemi város. Maradunk 1961. aug. végéig. A lakásunkat jó pénzért kiadtuk. Emil bácsiék küldenek nektek meghívót Berlinbe. Talán volna rá mód, hogy ott találkozunk.”

1960. június 26. Apu. Megköszöni az IKKA-csomagot, de helyteleníti, hogy a pénzt nem a németországi útra tartogatják. Panka egy Zala megyei, gyereküdülővé alakított kastélyba ment, 3 hétre (Csikóvárálja). Anyu: „Nehezen megy az angol tanulás, olvasva sokat értek már, mert van időm következtetni egyes megnevezett szavakból a mondatra.”

1960. július 5. Apu, Pityuéknak: „Tegnap nagy ünnepélyességgel megültük házassági évfordulókat, díszvacsorát rendeztünk a tiszteletekre, amelyen Éváék sajnos nem vehettek részt, mert az egész család Balatonyörökön üdül. Az ünneplésekből most bőven kijutott nekünk, mert vasárnap tartottuk az ötvenéves érettségi találkozónkat. Ünnepi misével kezdődött, amelyet kitűnő osztálytársunk, Kovács Arisztid, volt pannonthalmi, majd budapesti bencés igazgató, jelenleg pannonthalmi bencés gimnáziumi tanár celebrált.” Apu hexaméterben örökítette meg az eseményt: „Pannonthalma neves várában székel Arisztid / Sok száz ifjunak atyja, barátja is ő. / Emlékezz öregem a hajdani álomidőkre. / Szép napok elmúltán újakat álmodok én.” Utána ebéd egy kis budai vendéglőben, és feketekávé, italozás a Nagyajtai utcában. Este hétkor váltunk el egy nagyon szép nap emlékével. Érettségit 21-en tettünk, de csak nyolcan vagyunk az élők sorában, kettő beteg, Lánzos Kornél fizikus Dublinban. Kovács Arisztid barátom útján módomban állt beszélgetni volt mennyiségtan tanárral, aki később igazgató lett, de csak rövid ideig, mert pályája magasra ívelt. Nagyon kedves volt, élénken emlékszik rád. Nagy érdeklődéssel hallgatta a vizsgáidról szóló referátumomat. Ő is a pannonthalmi monostor lakója.”

1960. július 16. Apu Pityuéknak. Jó angol levélben beszámol a mi balatoni nyaralásunkról és válaszol Gloria levelére közös erőfeszítéseikről a jó egyetemi vizsgáik érdekében. Apu sajnálja őket a hajzáért, de: „To produce great things it is necessary to make great efforts. And why do you think that you never will last 40 years? See, we are fighting since 40 years over the most various and unexpected things, but never mind. A 'wise smiling' will help you too.” Anyu, a levél alján: „Te legutóbb azt írtad: 'Gloria drágább, mint valaha'. Nagyon boldog voltam, mikor ezt olvastam. Ő meg azt írja, hogy heves vitáitok vannak munka közben. Remélem, ezek nem komolyak. Együtt élni nem lehet a magunkfajta természetű embereknek tökéletes nyugalomban, különösen nem, ha mindkettő heves. Éváék, igaz, sohasem vitatkoznak, de ilyet nem tudok rajtuk kívül.”

1960 nyarán Balatonyörökön, a Kereskedelmi Kamara üdülésében voltam a lányokkal, Pali csak egy hét után tudott utánunk jönni. Az 5-éves Zsóka teljes erőbedobással nekigyürkőzött, hogy egyedül megtanuljon úszni (a nagyokkal annakidején úszómesterhez jártunk, Marcsi meg én felváltva vittük Fruzsát, Pankát és Krisztinkát). Próbálkozott, fel-felállt, két öklét a mellére szorítva ismételte: 'Meg akarok tanulni, mire apa jön!' És meg is tanult. Én Palinak írt levelemben így rajongok róla: „Zsóka mindenkinél intenzívebben él: úszás, sárga

csónak, játék egy csapat – nála idősebb – gyerekekkel. Amíg a marokkóban (pálcikaemelgetős) a sorára vár, addig pingpongozik (egész jól), amíg nem engedem vissza a vízbe, addig tornászik, és egész nap sugárzik. Nem láttam életemben szebbet, mint a víztől fényes sötét bőrét és vigyorgó képét a vízben. A nagyok is pompásak, bronzra sülve, fessen, a legjobb úszók, a legjobb modorúak, szépek, strammak. Most ebéd utáni pihenő van, az egész gyerekereg Fruzsza vezényletére kint ül a diófa alatt és a búcsúestet szervezi.”

1960. július 18. Pali még hazulról, nekem Balatonyörökre. „1. Az útlevel (Olaszországba, a készülő genovai kiállításra) tényleg megvan, a kezemben, ‚Europe’-ra szól! Sajnos vissza kell vinnem kijavíttatni, mert a profession: journaliste-hoz vízum-szempontok miatt hozzá kell biggyeszteni: peintre. 2. meguntam a nyomort, és pénzért (21 Ft) vettem egy igen praktikus és jó golyóstollat. 3. Anyuéknál vasárnap nagy társaság volt, de csak én vittem virágot, nem tudták, hogy házassági évforduló van. Kari-Baba, Zsófi-Jenő és Timár Palin kívül Keri-Pali, Korolovszky Klári és egy Borbély nevű mérnök bácsi volt jelen, aki a római utazás kapcsán az I. világháború olasz frontján szerzett élményeit mesélte végtelenségig. Apuék mindketten jókedvűek, helyesek voltak. 4. Van reményem fizetéses szabadságra. 5. Anyuka nagyon jó benyomást kelt, pihent, kisimult az arca, jókedvű. Én nagyon-nagyon szeretlek, és bár bús szalma vagyok, boldoggá és büszkévé tesz, hogy engem bokros teendőim ugyan elszólítanak, de ‚az asszony a gyerekekkel még lentmaradt a Balatonnál’.”

1960. augusztus 9. Pityu: „Tegnap átadtam a Columbia Encyclopaediának a szerződésben előírt mind a 11 000 szócikket, német, magyar és lengyel történelemről. A Groliterről lemondtam, fájó szívvel, mert érdekes lett volna és jó kereset is: szavanként 3 és fél centet fizetnek. Az eddigivel kb. 800 \$-t kerestem, számításom szerint 5-8 os órabérrel, ami nem rossz eredmény. Adtak volna még ötszörenyi megbízást, de most már okvetlenül disszertációs és pakolási ügyekkel kell foglalkoznom.

Képeslevelezőlap: Az amerikai konvenciók legjobb modorában egy napot nyaraltunk egy tengerparti üdülőhelyen: a Hammonasset State Parkban (Connecticut), itt találkozott a Deák család öt tagja (Kari és a felesége, Gida, Pityu és Gloria). Egy remek napot töltöttünk együtt.”

1960. augusztus 29. Gloria levele New Yorkból Budapestre. Leírja a csomagolási módszereiket, a rengeteg könyv és egész évre szóló ruhanemű kiválogatását. Szerencsére Pityu idejében befejezte a lexikon-szövegeket, és most vízumügyeket intéz, koffereket, ládákat vásárol. Gloria is beszámol Deák Kari és Gida látogatásáról. „A kis Jenny – írja – még nálam is sokkal alacsonyabb, aranyos, halk szavú, intelligens nő, remekül látja el Karit. Nem szép, New York-i szemmel nézve kissé vidékies, de igen jó természetű ő is, Kari is. Kari hihetetlenül amerikai lett minden vonalon. Minden helyi kifejezést jól alkalmaz, bár távolról sem beszél olyan folyékonyan angolul, mint Pisti, de a szókincse teljesen amerikai ízű. Állandóan magával hurcol három fényképezőgépet, kimeríthetetlen tömegű mindenféle szerelékkel, és most készül még egy autó megvásárlására, Jenny számára. Mindketten esti egyetemre járnak, Jenny igazi hivatásos tanárnő, és szüntelenül foglalkoznak azzal, hogyan tudnának magasabb polcra kerülni. Igen jó a házasságuk.

Gida igazán elragadó. Olyan, mintha még mindig 18 éves lenne, nem is borotválkozik. Egészen más, mint Kari. Igazi tudós alkat, a szemüvege minduntalan lecsúszik az orrára. Alighanem nagyon szeretik a lányok Cambridge-ben, de ő tagadja, és azt mondja, a lányok nem a legfontosabbak az ember életében. Karcsú, széles vállú, amit a két másik fiúról nem mondhatnék el.” Pityu még ugyanebben a levélben: „Úgy össze vagyunk pakolva, mintha holnap indulnánk. Németországban egy teherautóra lesz szükségünk, annyi göncöt viszünk. Búcsúztatásunkra hatalmas partyt rendeznek, a hajón számításunk szerint ötvenen jelennek meg, ki kell bérelnünk a tánctermet!”

1960 tavaszán óriási terv végrehajtásába fogtunk. Carlo Lazagna genovai barátunk megkért egy jónevű galériást, küldjön meghívólevelet Budapestre, Veress Pálnak, hogy az kiutazhasson Olaszországba. A felkérés megjött, Pali elindult a Képzőművészeti Lektorátushoz, a Kulturális Minisztériumba, a Képzőművész Szövetségbe és ki tudja, hová még, hogy erre adjanak útlevelet, de mindenütt elutasították, mert a saját pártfogoltjaiknak akarták megszerezni a külföldi kiállítás lehetőségét. Végül is Pali MTI-s főnöke, Barcs Sándor vetette latba pártvezetőségi kapcsolatait: az útlevél megjött magánlátogatásra, vagyis a kiállítást nem engedélyezték. Ahhoz, hogy néhány grafikát ajándékcélokra magával vigyen, a Magyar Nemzeti Galériától kellett mindegyikre pecsét, ami azt jelezte, hogy az országot nem éri veszteség, ha ezek külföldre kerülnek. Így azután egy nagy mappával szállt fel a vonatra, úgyesesen csak a lepecsételteket mutogatta a vámosoknak, és így került ki egy szép kiállítás anyaga. Csakhogy Lazagna maga is csak trükknek tekintette, és így is beszélt meg a galéria tulajdonosnőjével, aki azonban, a képek láttán, két hét alatt létrehozta a kiállítást, paszpartuzással, keretezéssel, meghívókkal, stb. A történet csattanója, hogy amikor Pali hazaért és tele aggodalommal jelentkezett a Minisztériumban – ahol tudniuk kellett, hogy igenis volt kiállítás, hiszen több olasz lapban igen szép kritika jelent meg róla – meglepetésére a minisztériumi illetékes elvtárs, saját vállát veregetve mondta: 'Na úgy-e, milyen jó, hogy engedélyeztük a kiállítást!' Néhány grafikát vettek is tőle művészetkedvelő genovaiak, úgyhogy az így befolyt váratlan valutával fél Olaszországot beutazta (igaz, a Budapesten vásárolt egyhavi vonatbérlettel, a circolaréval éjszakánként utazott, hogy ne kelljen szállásra költenie). A kiállítás megnyitása idején vihar tört ki, szakadt az eső, a galériás is kétségbe esett, hogy nem jön majd senki. Egyszerre megnyílt az ajtó, és megjelent csuromvizesen a 4 legfontosabb napilap szerkesztője: elképzelhetetlen, hogy egy vernissage másnapján ne legyen az újságban kritika.

1960. október. Pali elindult Olaszországba, az első útra a nyugati világban. Ünnepeles volt a búcsúztatása: felsorakoztunk a lányokkal a vagonablaka alá, és kórusban énekeltük, egy francia gyerekdal dallamára: 'Bon voyage, Monsieur de Veress / Amusez-vous bien au bord de la mer. / Amusez-vous bien, ne nous oubliez-pas,' stb.

1960. október 12. Én Palinak, Olaszországba: „Vajon eszedbe jut-e, hogy ma hanyadika van? itt most szakad az eső és nem lehetne kiállni az ajtóba, naplementét nézni, úgy mint 14 évvel ezelőtt. Zsókat hazahozhattam a kórházból, jól van, nem köhög, de még 20 a vérsejt-süllyedése, és igenis tüdőgyulladásos volt, némi görcsös légzési nehézségekkel kombinálva. Sápadt, kicsit fogyott. A nagyok rém boldogok, hogy otthon van, ő meg furt mesél a kórházról, csupa vidám gyerektörténetet, mintha kicsit vágyódna is vissza. Ortutay Zsuzsa tanácsokat adott, kihez forduljak bolgár tenger-ügyben, ő volt tavaly a 10-éves lányával két hétig, és ennek tudja be, hogy azóta nem volt beteg.”

1960. október 14. Én Palinak, Olaszországba: „Zsóka már teljesen rendben van, jókedvű, eszik, alszik. Voltam Váczy dr-nál, megint nagyon megnyugtató, hogy az asztmások idén mind rosszul vannak, hogy Fruzsának nincs asthma bronchialeja, csak bronchitis asthmatica, az egészen más, Zsókanál ez nem fog ismétlődni, és nem is érti, mi bajom van.

Anyu orvosa pedig azt mondta anyuról: mindenféle összenövésai vannak, gyulladásban az egész gyomra, belei, de nincs daganat, nem kell operálni, gyógyszerrel elmúlik. Nagy kő esett le a szívemről.”

1960. október 17. Én Palinak Rómába, az Accademia Ungheresába, Via Giulia 1. „Remélem, a vihar nem ért utol benneteket, aggódom, hogy ballonban vagy, vegyél jégeralsót, majd elhasználjuk pizsamának. (Ilyet írni nyílt lapon!) Micsoda szerencse, h. utánad volt a vízözön

Velencében, nem láttál volna semmit. Itt csak új csőrepedés volt, ezúttal a vöcben. A gyerekeknek nagyon tetszett a koncert, örülök, hogy vettünk bérletet. Ma éjjel Panka aludt nálam, a te ágyadban, este a kicsi a soros.”

Pali találkozója Pityuval Stresában, 1960-as olaszországi útján

1960. október 19. Én Palinak, posta restante Genovába, Rómába, Firenzébe, 3 példányban, mert nem tudni, hol éri utol: „Végre megjött a várvavárt levél a milánói találkozástokról (*Pityuval*) és a remek leveled Genováról! El sem tudtam képzelni, hogy ilyen pompásan sikerüljön megszervezned a kiállítást, teljesen maszek alapon! Pődör kérdezteti, hallottál-e Rómában egy Tot nevű szobrászról, állítólag nagyon befutott. (*Amerigo Tot, azóta világhírű*). Anyu nagyon panaszkodik a hasára, epéjére, de nem vesszük komolyan, mert fő hogy nem az. (pedig december 13-án már kiderült, hogy bizony az). Zsóka teljesen rendbejött, azt mondta: 'Csak azért sajnáltam, hogy már elhozta a kórházból, mert olyan jókat lehetett játszani.' (Tüdőgyulladás-gyanúval pár napig volt a János kórház gyermekosztályán). Egyébként minden nap elmondja, hogy ha Apuci itt volna, ő már biztosan tudná, hogyan kell fűteni ezt a kályhát, mert én bizony nap mint nap bedögleszttem a fűtést.”

Más: Nem kapni krumplit, itt a Belvárosban sikerült szereznem 5 kilót. Többféle csomag is volt nálam, nem bírtam így elindulni, ezért megkértem a vállalati sofőrt, tegye a kocsiba, és ha hazavitte Cserepet, vigye el hozzánk a krumplit – de szerettem volna, ha senki sem tud róla. Három hét múlva, a november 7-iki ünnepségen (a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, köznyelven: nagyoktszocforr) kiáll a pódiumra két szerkesztőnk, Acél Feri és Pogány Mari*, és legnagyobb elképedésemre előad egy csasztuskát:

„Már minálunk babám, már minálunk babám
az jött a szokásba:
nem szedik a meggyet, nem szedik a meggyet
fedeles kosárba.
Szegény Veress Éva, ne várjon hiába,
krumplit szed a Cserép, krumplit szed a Vályi
a Váci utcába!

Frenetikus siker! A papírzsák ugyanis útközben kiszakadt, és a Kiadó két vezetője, az idős és köztiszteletben álló Cserépfalvi Imre, és helyettese, Vályi Gábor irodalmi vezető segítette a sofőrnek a Kristóf téren álló kocsiba, zsebben-marokban behordani az értékes krumplit.

** Apja Pogány József tanár, a Magyar Tanácsköztársaság népbiztosa. A Szovjetunióba emigrált, a sztálini tisztogatások során kivégezték, a családját Szibériába száműzték, 1959-ben engedélyezték hazatelepülésüket Magyarországra.*

1960. október 20. Anyu Palinak Genovába: "Irtón érdekel a kiállításod és az ezzel kapcsolatos események. Azt tudod, hogy a diagnózisom kielégítő volt, így a hangulat is javult. Most beszéltem a középső lányoddal, büszkén mesélte, hogy anyának felolvassa a fordítás szövegét, anya így kontrollálja, hogy helyes-e. Fruzsika Zsókát mosdatja, 'mert már ágyba akarjuk dugni, hogy nyugodtabban tudjunk dolgozni'."

1960. október 23. Én Palinak. „Muszáj már egyszer rendesen elmondanom neked, hogy milyen örületesen és kimondhatatlanul és örökre, pillanatnyi szünet nélkül szeretlek, olyan intenzíven és igazán és feszültséggel, mint azt hittem, csak egy szerelem kezdetén lehet. És azt is, hogy milyen őszintén és egész szívemből, mellékgondolat nélkül vagyok boldog, hogy ott vagy. De azt is, hogyha elképzelem, hogy én is veled lehetnék, hogy talán mégis járt volna nekünk ez a boldogság, akkor sírni tudnék. Ne hidd, hogy nyafogni akarok, nem is foglalkozom ezzel, csak szeretlek és boldog vagyok, és drukkolok, hogy úgy sikerüljön minden, ahogyan képzelted. Meglepő gyorsan múlik nekem is az idő, nem olyan elviselhetetlen az, hogy nem vagyunk együtt, mint pl. az MTI-s éjszakás hetekben, nyilván azért, mert nem ért felkészületlenül. Rettentően szeretném tudni, lesz-e kiállítás és hogyan, hiszen olyan jó ez az anyag, be kell mutatni sürgősen valahol! És már félidőben vagyunk, el se tudom hinni, hogy mához két hétre itthon vagy, és mesélsz, és látlak, és mindent megtudok, ki se lehet majd bírni! Hosszabbítsd meg az utadat, a pénz nem számít, majd megleszünk valahogy. Az egyetlen bökkenő az a dupla ünnep, ami olyan isteni volna, de hiszen egy napig itthon tudok maradni, a gyerekeket is itthon foghatjuk az iskolából.”

Bizony a szombat akkor még rendes munkanap volt, tehát a vasárnap volt a mindennünk! És itt mondok el két pici, de fontos emléket. Az első: amint jött valami hír, este a lányok ünnepélyesen kis színes papírzászlót tűztek az ajtajukra szerelt térképre, hogy lássuk, most hol jár. A másik: miután még egyikünk sem látott tengert, legalább a sós ízet akartuk megismerni, ezért aztán kérésünkre hozott is egy palack tengervizet. (Nem volt igazán jó.)

1960. október 25. Éva Palinak, Olaszországba. „Rátértem arra, hogy másolattal írom a lapokat, egyet Genovába, egyet Firenzébe, egyet Rómába, mert fogalmam sincs, hol ér utol. Eddig kétszer írtam Milanóba, kétszer Firenzébe, és ezzel együtt kilencszer Rómába. Irtó boldog vagyok, hogy sikerül a kiállítás, nem is reméltem, hogy maszekül, ilyen kevés idő- és pénz-invesztálással meg lehet csinálni! Okvetlenül hosszabbítsd meg az utat egy héttel, örülség volna, ha nem jutna elég időd Rómára vagy Firenzére. Nem csodálom, hogy nem tudsz festeni, mindig idő kellett hozzá, hogy belezőkkenj.”

1960. október Éva Palinak, Olaszországba: tegnap este Mikes Ilunál voltam*, és a róla elhangzott pletykák ellenére nagyon sajnáltam a magánosságáért. Folyton Füsiről mesélt, a leveleit mutogatta. Elolvastam a végrendeletét, igazán megrázó. 16 éves kora óta naplót írt, géppel, hatalmas kötegekben áll, benne a novemberben írt végrendelete is. Kiszámította néhány magyar író átlagos életkorát, kiderült, hogy ez 50 és fél év. Humorizál arról, hogy eszerint ő tulajdonképpen nem is él, de aztán komolyra fordul a hangja, és hagyakozik az írógépről, a Parker töltőtolláról, a magnetofonról. Leírja Ilunak, hogy mit csináljon a könyveivel, melyik barátja selejtezze a kéziratait, ki a könyveit, miből lehet pénzt csinálni, milyen előszót írjanak melyik írásához, milyen ajánlást, stb. Nagyon nagy szerelemmel beszél Iluról, meghagyja, hogyha magára nézve kompromittáló, bántó leveleket talál, azokat égesse el, minden egyebet lepecsételve helyezzenek el a Nemzeti Múzeum irattárában, csak 2009-ben

szabad kinyitni. Azt mondja Ilu, hogy akkor ősszel Füsi ismét beleszeretett 13 évi házasság után, és erről tanuskodik néhány vers és levél, meg naplórészlet. 1960 augusztusában halt meg, 49 évesen.

**Mikes Ili volt osztálytársam, Mikes Lajos irodalmár és a 105 évet élt Irma néni lánya, Füsi József író felesége.*

Éva Palinak, Olaszországba:

„Vasárnap reggel csodás napsütésre ébredtem, összetelefonáltam Krisztinkát és Haraszti Kiskatit (Ildi, nagy bánatára, nem jöhetett, tánciskolába kellett mennie) és elindultunk 'kirándulni' a józsefhegyi kilátóhoz (ők kérték, emlékeztek arra a finom közös sétánkra). Mind az 5 lány piroskockás szoknyában és világos pulcsiban volt, mindenütt nagy feltűnést keltettünk, az emberek kissé meghatva, kissé szánakozva megmosolyogtak, meg-megszólítottak. Utána anyuénál a balkonon ebédeltünk. Zsóka szerda óta számolja a napokat, mert ma ő alhat nálam. Le is fekszem korán, tegnap úgyis nagyon keveset aludtam.

Anyu és a lányok a nagyajtai utcai balkonon

Nem panaszkodás- hanem kuriózumképen elmondom, mit csináltam tegnap reggel 5 órától: 1. kihamuztam a kályhát, kihordtam a szemetet az utcára; 2. kiteregettem az előző napi mosást; 3. kiraktam a közértés-főnöknek az üvegeket, pénzt, levelet (*házhöz hozták a tejet*); 4. hajam mosztam; 5. megkorrigáltam 20 oldalt, ezalatt megszáradt a hajam; 6. lementem a Közértbe; 7. eltörölgettem, elraktam az este elmosogatott edényt, megterítettem a reggelihez, megcsináltam a reggelit, tízóraikat; 8. felhoztam a kokszt, leráztam a hamut, stb. szóval megraktam a kályhát; 9. kivasaltam Fruzsza úttörő blúzát, nyakkendőjét; 10. bedagasztottam másfél kiló lisztből keltésztát ebédhez, és reggeli kalácsnak; szétraktam a 4 ágat, segítettem Zsókanak öltözködni, elraktam mindnyájuk ruháit; 12. cédulát írtam nagymaminak az ebédről; 13. elmentem a főpostára, neked feladni a levelet, és pont fél kilencre beértem a Corvinába. No, milyen feleséged van? Csak hogy tudd, és ne cseréld föl akármilyen kis olasz taknyossal, aki lehet, h. szebb, meg karcsúbb, meg fiatalabb, meg kedvesebb, de a belbecs, az kutya? – És

nagyon jó dolog, egy zseni feleségének lenni, aki most a legjobb úton van ahhoz, hogy még nagyobb zsenivé váljék!

Úgy örülök, hogy vezettél autót (*Lazagnét*) és jól ment. Képelem, mennyire élvezted. Anyukával kiszámítottuk előre, hogy meg fogod próbálni.”

1960. október 28. Én Genovába, Palinak: „A világon a legboldogabb vagyok! És büszke! Mindenkinek elújságotam. Mindenki gratulál. Vajna Jancsival beszéltem, maradhatsz november 10-ig. Örömben felhívtam Huzelláékat, furore del cuore! Riccordijáról valami fő angol folyóirat írt. Meséltem, hogy idegeneket leszólongsz az utcán. Elek meg végigment egy híd korlátján, ujjal mutogattak rá. Imádlak.” Elek olasz kitüntetéséről csak egy híradás volt az itthoni sajtóban: én írtam róla a Muzsikában.

1960. november 5. Heidelberg. Gloria Pestre: „The vagabonds have finally returned from Switzerland, Italy, and France, with Verdun, Metz, Saarbrücken, and the little faithful Volkswagen. We wanted to go to Milano to Erzsi. She is a darling little woman, but we only had eyes for her handsome son whom we loved hungrily the first moment we looked into his face. We changed from one language to another, from one topic to another, from affectionate glances to kisses and hugs. Erzsi's son can no longer do anything wrong in my eyes because the first thing he said was: 'you are much more beautiful than your pictures show, don't send photographs any more.' Before we left Milano, Erzsi surprised me with the gift of a small diamond ring which had belonged to her family. The diamonds are set in an old elicfate design and I was so touched to receive it.*

**Nagy nehezen megfejtettem a virágnyelvet: Petőné Rohonczy Erzsi: Anyu és Zsófi régi barátjánője, a „fia” itt Veress Pali, akinek akkor volt kiállítása Genovában, és a gyűrű anyánké volt.*

Gloria leírja részletesen az utazást: A Szent Gotthard és a Simplon alagúton át, Neufchatel, Orléans, Párizs. „Heidelbergben két csalódás ért: arra készültem, hogy a Maryland egyetem számára dolgozhatok itt, és ehhez le is tettem kint egy vizsgát, jó eredménnyel, de az eredménye csak egy hónap múlva érkezhethet meg. Gondoltam, legalább addig németül tanulok, csakhogy a kezdő kurzusok csak november 15-én indulnak.”

1960. október 27. Anyu Pityuékknak, Heidelbergbe: „Ma egy hónapja, hogy Európába értetek, és akkor volt 12 éve, hogy elmentél hazulról. És ma utasították vissza másodszor az útlevélkérésemet, méghozzá azzal, hogy 6 hónapig nem is kérvényezhetem újra. Jaj de rémes’

1960. november 23. Anyu Pityuékknak, Heidelbergbe: „Sajnálom, hogy ott csak a munka marad, szórakozás semmi, de az egyhangú, nyugalmas élet sem árt a zajos nagyváros után. Még Harsány is jót tett bizonyos szempontból, sokan mondták, 10 évet nyertünk az életünkben. Különösen Apunak tett jót, annyira szerette a gazdálkodó életet. Palinak nyúzom a fejét az olaszországi találkozás történeteért, mesél is, de nekem minden kevés, és nehéz is elmondani, miket beszéltek. A kislányok imádják a Glória-babát, Zsóka mindenkinek elmondja, hogy Pityu küldte és Rómában ez volt a legszebb baba, folyton rejtegették az üzletben, hogy más meg ne vegye. Nem tudom, ezt hogyan képzeled, úgy látszik, azt hiszi, hogy ezt neki teremtették az istenek. Apu ugyanilyen büszke az új pipájára.”

1960. december 3. Én, Pityunak: „Végre elküldtük nász-, majd karácsonyi ajándékokat. Az egyik Pali metszete, Gloria táncszenvédélyét ábrázolja. A másik alkalmas lesz családi fényképalbumnak. Aranyköpések következnek. Zsóka (5 éves): 'Anyu, én úgy szeretlek téged, ahogy senki a világon nem szerette egymást. Úgy szeretlek, hogy még egy kicsit búsulok is.’

A két nagy együtt fürdött a kádban, és vitás volt, hogy Panka rendesen mosdott-e. Fruzsina: 'Nem mosdott, mert amikor az előbb tévedésből megnyaltam a lábát, röhögött, hogy meg sincs mosva!' Apuval randevúztunk, és még nem ért oda. Mondom: 'Meg lesz szidva a késésért'. Zsóka, kis gondolkodás után: 'Ha azt akarod, hogy meg legyen szidva, szidd meg te, én nem szidom meg.' Ugyancsak Zsóka, valamit mesélt, és azzal fejezte be, 'Nemde?' Hát ezt kitől tanultad? 'Senkitől. Én találtam ki. Úgy-e haláli?'. Mutatja, mit rajzolt a naplójába: 'Ezek az elveim'. Glória baba már valósággal élőlény. Zsóka jön hozzám, és a legkomolyabban megkérdezi: 'Hallottad, mit mondott Glória baba?' Azt hiszem, bolondnak tartana, ha azt mondanám, nem hallottam, vagy hogy nem is tud beszélni. Minden reggel szétrakja a baba ágyneműjét szellőzni, és este természetesen pizsamában fekteti le.

Nem járunk sehova, még olvasni sem érek rá, viszont spanyolul kezdek tanulni, este 9-től 10-ig egy csoportos tanfolyamon, a Kálvin téren. Később egy spanyol műfordító ismerőssel, Kulin Katival folytattam a tanulást Kozma Mártival kettesben, de kevésre jutottam, az éleseszű Márta messze hagyott.

Most anyagi okokból (meg mert nehéz megfelelőt találni) nem tartunk lányt. Sok a munka, pedig anyósom is segít, Pali is, az ő feladata a fűtés, ágyazás, cipőpucolás. Csodálom, hogy az amerikai nők hogyan győzik (igaz, 3 gyerek mellett nem járnak dolgozni, és sok olyan könnyítésük lehet, amiről nekünk fogalmunk sincs, pl. mosogatógép). Karácsonyra még egy Zsókiáda: megkérdezte, igaz-e, hogy az anyukák hozzák a télapó- illetve Jézuska-ajándékot. Az élére állított helyzetben nem tehettem mást, fájó szívvel megvallottam az igazat. A két nagy is elnémulva, könnyes szemmel figyelte, mit szól hozzá a kicsi, akinek kissé sírós lett a hangja, de hamar beleléte magát. Mégis nyilván sokat foglalkoztatta, mert ma, két hét után, megkérdezte: 'És vannak szárnyaid, amikor a karácsonyfát hozod?'

1960. december 16. Heidelbergből Pityu, nekünk: „Tegnapelőtt részt vehettem egy 'Paukerei'-en – négy Corps által rendezett párbajesten –, tudomásom szerint én voltam az első meghívott vendég. Az, amit ezen az estén, és több Kneipereien, hasonló alkalmakkor tapasztaltam, jó néhány cikket megérdemelne külföldi újságokban. Ebben megakadályoz a szent eskü, amit meghívásomkor le kellett tennem. Amit láttam, minden rémálomnál rosszabb. Vigasztalásul szolgáljon, hogy az egymás fejét összekaszaboló hottentották a diákseregnek csak kb. 20 százalékát képezik, és az egyetemen nem népszerűek. Vilmos császárnak azonban repesett volna a szíve, ha a 'sich stramm und schneidig aufführende, kommentfässig handelnde Manneszucht und Idealismus pflegende Bursche'-k seregét megpillanthatta volna.” ... „Baráti körünkben most egyszerre sok a válás és a romló házasság. Az, hogy immáron három hónapja egy szobában élünk, a mi boldogságunkat is próbára teszi, de az eredmény meglepően kielégítő. Jobban szeretjük egymást, mint valaha, és én soha nem enyhülő boldogságot érzek, amikor Gloria, most már talán ötszázadszor, este a vállamon alszik el. Egyébként újabb csalódás ért bennünket, amikor tíz napos várakozás után egyszerre kiderült, hogy még-sincs útban az újabb unokátok. Most megint szorgalmasan hőmérőzünk, mármint Gloria, és jövő héten elmegyünk Stoll professzorhoz: lássuk, mit tud a német orvostudomány!” (Apu egy válaszlevél végén ezt írja: 'Mi ez a hőmérőzés? Minekünk annakidején más módszerünk volt családbővítésre.)

1961
Anyu betegsége és halála

1960. december 21. Heidelbergből Pityu: „A nagy ijedtség akkor kezdődött, amikor egy levelezőlapból értesültünk, hogy Anyu jobban van, bár a lap írása idején már hat napja semmit sem evett. Azt sem tudtuk, mi történt. Rögtön bejelentettük a budapesti hívást másnap este fél hétre, de a hívás nem jött be, most már csak előzetes bejelentés nélkül próbálkozhatunk. Ugyanakkor érkezett meg a leveletek, most legalább tudjuk, miről van szó, és biztosak vagyunk abban, hogy jó kezekben van.”

Ugyancsak Heidelbergből, egy hét múlva: „Utolsó két lapotok (*egyik Anyutól, hanyattfekve*) nagyon megnyugtató volt. Szóval túl vagyunk a dolgok nehezén. Meddig lesz még kórházban, és az operáció végleges gyógyulást hoz-e? De jó lenne mindent személyesen az orvos szájából hallani!”

Anyu utolsó öt hetét én mondom el. December 13-án lett rosszul, heves hasi fájdalmakkal, nálunk vigyázott éppen a gyerekekre, akik rémülten, de amennyire csak tudtak, segítettek, amíg én haza nem értem a Corvinából. Megay László röntgenológus professzor (Baba néni rokona, nekünk jó barátunk, az én esküvői tanum) mondta ki az ítéletet: rák-áttétel. A vizsgálat alatt apuval vártam kint az eredményt, és először életemben tapasztaltam, hogy már erősebbnek kell lennem apámnál: nem mert bejönni velem az orvoshoz. Januárban a három megilletődött lány, új (sikktelen) matrózruhában, meglátogatta. Anyu elsírta magát: ’De szépek vagytok! És de szépek lesztek!’

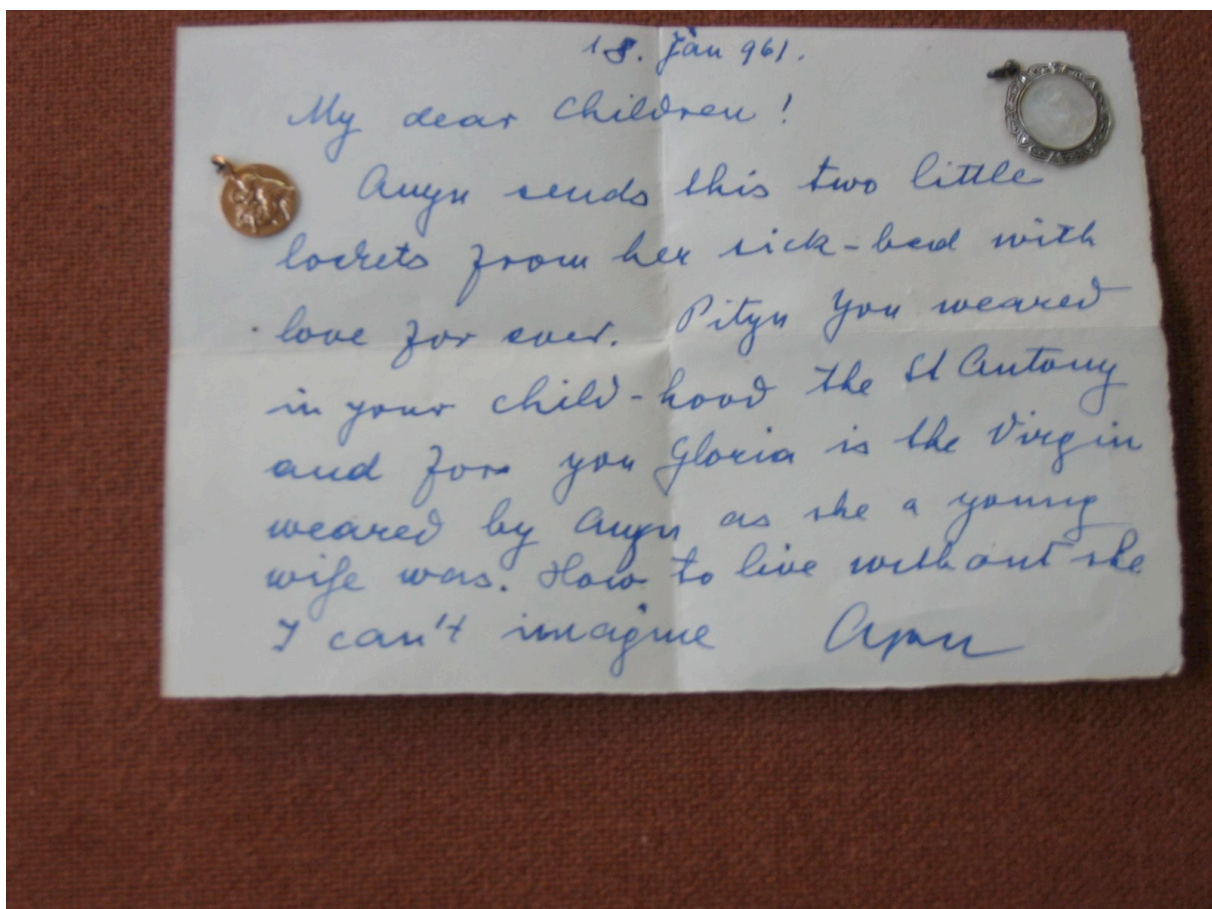
Rubányi sebészprofesszor operálta a Koltói kórházban, és hamarosan meg is mondta, hogy egy hónapnál tovább nem élhet. Hazakerült, beszélt is telefonon Pityuval. Egy este megint igen nagy fájdalmak lettek, bélelzáródás, bevittem a János kórházba, azonnal újra meg akarták operálni. (A felvevő orvos nem akarta elhinni, hogy 63. évében van, azt hitte, tévedek: olyan szép és fiatalos volt.) Sikerült beszélnem Rubányi professzorral, kihívtam egy színházi előadásról, de ő fölösleges kínzásnak tartott egy újabb műtétet, így nekem kellett írásban vállalnom a felelősséget, hogy nem engedem operálni. Sok fájdalomcsillapítóval csendesen, türelmesen, szinte derűsen feküdt, nem beszélt a halálról, örült, hogy ott ülök mellette. Csak az utolsó óra volt szörnyű, amikor nem kapott levegőt.

Én, Pityunak: „Mikor az 1960. decemberi műtét után kiderült, hogy anyu menthetetlen, legjobb esetben egy hónapja van hátra, nekiindultam és orvosról orvosra, minisztériumról már nem tudom hova járva mindenkit meggyőztem, hogy itthon nem tudnak segíteni rajta, de

tudunk egy bécsi orvost, aki megpróbálja, és a kint élő család vállal minden költséget. Én kísérőként szintén kértem útlevelet. Nem mondtam el apunak, csak a tervről tud, anyu arról sem. Azért nem írtam meg neked előbb, milyen nagy baj van, hogy az együttlétetek zavartalan legyen. Azt reméltük, hogy az operáció után összeszedi magát, és ezt az időt fel kell használni a találkozásra. Rubányi igazolásával kérvényeztem, hogy Bécsben, Schönbauer prof.-fal megvizsgálhassa magát. Anyunak csak akkor akartam szólni, amikor a kezemben van az engedély. Bele lehet bolondulni. Az előbb álmában valami telefont emlegetett, az biztos te vagy. Nagyon hiányzol.”

1961. január 19-én hajnalban csendben meghalt. Utoljára azt suttogetta: 'Milyen jó, ha az embernek van egy lánya.' Aput felhívtam, rohanva jött, aztán csak állt és nézte, simogatta az arcát, és az ingből kilátszó mellének azt suttogetta: 'Azok az édes mellek'. Úgy emlékszem, mintha ezután sohase beszélt volna az érzéseiről, de másról tanuskodik Pityuéknak írt levele és ez a kis levélke is a két medaillonnal, amit akkor azonnal írt. A levelezésben csak most, 2007 júliusában találtam rá, Bostonba indulásom előtt, és bár már régen kiapadtak a könnyeim, erre mégis kicsordultak.

1961. január 18. Apu Pityuéknak: My dear children! Anyu sends these two little lockets from her sick-bed with love for ever. Pityu, you weared in your child-hood the St. Antony and for you Gloria is the Virgin weared by Anyu as she a young wife was. How to live without she I can't imagine Apu

1961. január 20. Távirat hazulról Heidelbergbe: ANYU CSÜTÖRTÖK ESTE FÉLTIZENEGYKOR ÖRÖKRE ELHAGYOTT MINKET. APU, ÉVA, PALI

1961. február 11. Apu, Pityuéknek: „Three letters lay on my desk, and the pictures which I can no more show to Anyu. What an intense joy would they make to her! Do you know, often happens to me that I want to say or show anything to Anyu, and moments pass till I remember that this is no more possible, not now and no more in my life. Week-days come and I cannot understand that our past life will never return. If I am working, at home or in the Library, or if I am in discourse with my colleagues, it is not bad. I am discussing, laughing like before, as nothing had happened, even my terrible humour will not abandon me. But sitting idle in tram or walking up and down in my rooms, I absolutely can't think of other thing, only of the question: why had she to perish so pitiable... Thank you, Gloria, for your really touching words, I am glad you are feeling that you are our – recte: my – loved daughter .”

1961. január 21. Pityu, nekünk: „Drága Apu, Éva és Pali, a legnehezebb volt talán ezt a megszólítást leírni. Úgy fáj, mint amikor a három névből álló aláírást olvastam a távirat alján. Köszönöm, hogy megpróbáltátok, és lehetővé tettétek a vidám hangú levelezést. Szidom magam, hogy nem vettem komolyabban a kérésteket, és nem írtam minden nap. Anyu olyan sokat volt beteg, hogy ezt a krízist sem tartottam rosszabbnak az előbbieknél. Köszönöm, hogy helyettem is annyi szeretettel vettétek körül. Drága Apu, olyan értelmetlen, hogy másról is beszélek, de kérlek, minél előbb add be az útlevélkérelmedet a mi meglátogatásunkra. Kedden este tartom az első előadásomat, megpróbálok tisztességesen felkészülni.”

1961. január 22. Pityu mindhármunknak. „Azt hiszem, ez a levél éppen Apu születésnapjára (jan.29.) érkezik majd meg. Tartson meg Isten jó egészségben mindannyiukat, hogy legalább a te jelenlétednek örülhessünk még sok-sok évig, ha már drága Anyut ilyen fiatalon elvesztettük. Úgy érzem, hogy olyan sok év gondjai, küzdelmei után most először kerültetek abba a helyzetbe, hogy kissé gondtalanabban, kellemesebben éljete. A sors megfosztott újra a megérdemelt boldogságtól. Én kétszeresen árvának érzem magam, mert nem lehetek veletek. Milyen jó, hogy megházasodtam, és hogy ilyen drága, okos, segítőkész feleséget találtam. Mivé lennék nélküle?

Olyan gyorsan történt minden. Vasárnap még csodálkoztam, hogy Anyu ágyban fekvé telefonál. Hétfőn nem hittem a gyógyszerésznek, vagy nem akartam hinni. Csütörtökön a

professzornál voltam, beszéltünk, viccelődtünk, csak időnként jutott eszembe töprengeni, hogy miért nem táviratoztok újabb hírekkel. Csak péntek este, amikor hazajövet megpillantottuk a táviratot, akkor tudtam, hogy nagyon rossz hírt hozott. Ígérjétek meg, hogy soha többé nem próbáltok kímélni! Én néhány nyugodt hetet nyertem általa, de vajon nem vesztett-e anyu jóindulatotok következtében? Annyi mindenért kellett volna kárpótolnom. Azért, hogy elhagytam 12 évvel ezelőtt, hogy 1955-ben felelőtlenségemmel egy bő nehéz évet szereztem neki. Talán érezte, hogy szeretetem csak erősödött az évek során, de mit ért, ha nem álltam mellette. A ravatalnál sem lehetek mellettetek, ez is nagyon fáj. Köszönöm a szereteteket és a jóságotokat.”

1961. január 25. Apunak Gloria: Nagyon együttérzően és szépen ír, mesél arról, hogy milyen fájdalmas volt négy évvel ezelőtt végignézni anyja haldoklását, amint üveges tekintettel, némán feküdt az oxigénsátor alatt és küzdött minden lélegzetvételért. Aggódik apu anyagi helyzete miatt, nyugodtan kérjen tőlük segítséget.

Apu ugyanaznap Pityuéknak: „Ma délután ünnepélyesen búcsút vettünk tőle. Rengeteg ember gyűlt össze a Farkasréti temetőben a ravatal körül, amelyet teljesen elborítottak a virágok. A koporsóban a feje kedvenc virágjából, fehér ciklámenből font koszorún feküdt, mellette három unokájának rózsaszín szekfűcsokrai. Anyu szelíd, megbékélt arccal feküdt a sok virág között, nem látszott rajta a sok szenvedés. Szép volt, mint egész életében. Azután felhangzott a szívet-lelket megrázó ősi zsolozsma: Circumdederunt me gemitus mortis dolores inferni circumdederunt me.

Ugyanaznap Pityu hármunknak, Pirmasensből: „Amikor ezeket a sorokat írom, ti már elbúcsúztatok Anyutól. Próbálok elképzelni, hogyan ment végbe a szertartás, kik voltak ott, de mindez olyan rettenetesen nehéz, itt minden annyira más, és még csak beszélni sem tudok senkivel arról, hogy mi történik ebben a pillanatban anyámmal. Heidelbergtől egy órányi autótávolságra érkeztem ide tegnap, hogy megtartsam az előadásomat. Egy hotelszoba, idegen városban, mindig barátságatlan – ma valósággal elviselhetetlen.

Köszönjük Éva szomorú és mégis szép levelét. Ezzel utolsó illúzióm is elszállt, Anyu sokat szenvedett, hiába áltattam magam azzal, hogy minden gyorsan ment végbe. Minél többet gondolkodom, annál jobban bánt, hogy nem szóltatok korábban. Franciaországban ebédeltem, amikor anyu búcsúzott az unokáitól és jajgatott. Nem segített volna rajta, ha ott vagyok, mégis frivolnak és kegyetlennek tartom a magatartásomat.”

Pityu tovább: „Kérem, írjatok nagyon sokat, minden levélben róla, a szépségéről, az elmúlt évekről, a legkisebb részlet is érdekel, csak így tudom megőrizni az emlékét. Huszonkét éves voltam, amikor elváltunk, életemnek egyharmadát, tudatos létemnek majdnem a felét nélküle, nélkületek töltöttem. Utolsó leveleit újra és újra olvasom, milyen melegszívű, gondoskodó tartalmú levelek. Éva írt az utolsó operáció tervéről. Köszönöm, hogy szembe szálltatok az 'orvosi etika' kórságában szenvedő doktorokkal. Két boldog napot ajándékoztatok Anyunak, felesleges kínlás helyett.”

1961. január 31. Pityu, hármunknak, Pirmasensből: „Most hagytam abba a tanítást, és 3 órai állás után meglehetősen örömmel roskadtam le a székre. Három óra állás, egyszer 15 perces szünettel, állandóan beszélve, elég sok. Utána nehezen találom meg a helyemet. Hallgatóim tudatlanságánál csak lelkesedésük nagyobb, és így örömet okoz a tanítás. A legtöbb csak középiskolai végzettséggel, néhányuk 1-2 évi egyetemi tanulmánnyal a háta mögött. Örömmel tapasztalom, hogy megtaláltam a hangomat. Első alkalommal túl sokat mondtam, a legtöbben nem tudtak követni, a harmadik alkalomra kialakult az egyetértés közöttünk. Mindenki jegyzetel, elég sokan tesznek fel kérdéseket, és ha időnként én kérdezek, hogy lássam, megértettek-e, megfelelő válaszokat kapok. Ma a XVII. század tudományos fejlődéséről, az európai, illetve az amerikai felvilágosodásról beszéltem. Jó gyakorlat volt nekem is, meg-

tanultam, hogy csak a lényegét mondjam, és meglehetősen színesen. Igen hálás közönség, a tréfát is boldogan fogadják, és különösen elégedettek, ha a régi idők felfogását a maival hasonlítom össze.

Minden jó lenne, ha nem kellene előadás után egyedül lennem a szobámban. Nagyon hiányzik Gloria, és ilyenkor előnt a keserűség: csak legalább ezt megérhette volna Anyu. Úgy látom, hogy hetenként egy-két napot foglalkozhatom a disszertációval. Ti azóta szomorúan megünnepeltétek Apu születésnapját. Most Évának kívánok boldogságot a jövőben. Zsófi néni írta, hogy milyen önfeláldozóan foglalkoztál Anyuval – nagyon fáj, hogy ebből nem vehettem ki a részem.”

1961. február 2. Apu, Pityuéknek: „A kórházban annyi szeretetet, megértést és segítséget tapasztaltunk az orvosok és az ápolónők részéről, hogy azt le sem lehet írni. A beosztott orvos, egy kedves fiatal doktornő, megtett minden lehetőséget. Elmondta, hogy egy kedves rokona ugyanebben szenvedett, és így teljes mértékben velünk érez. Az ápolás kitűnő volt és intelligens. Megengedték, hogy éjjel-nappal mellette lehessünk. Az volt a helyzet, hogy örökké remegtünk, hogy bekövetkezik a vég, és mégis kívánnunk kellett, hogy legyen vége. Igaz, hogy nem szenvedett, folyton aludt, de ha a szemét kinyitotta, az borzasztó volt. Ugyanaz a tekintet, amit átéltem anyám halálakor, és amit most 35 év távlatából sem tudok elfelejteni.

Azóta egyedül vagyok itt ebben a gyönyörű lakásban. Most kezdtünk egyenesbe jönni: a kedve szerinti szép beépített konyha, a lakás kifestve, a nagyszerű termokoksz cserép-kályha, amit csak úgy emlegetett: 'az áldott kályha', szép új ruhája, cipője, Budapest legjobb szalonjában készült új télikabátja, amit csak háromszor tudott már felvenni. *(Eladta a rongyos perzsabundáját, úgyis túl feltűnő volt abban a rendszerben, és az árából futotta.)* És mindezt itt kellett hagynia, ebbe nem tudok belenyugodni, sem abba, hogy 40 év után egyedül kell eltöltenem az estét és főleg a reggelt. Esténként el-elmegyek Évákhoz, Kariékhoz vagy Kovácsékhoz, de a felébredés mindig nagyon fájdalmas. A születésnapom idén persze csendes és fájdalmas volt. Évákéknál ebédeltem, és ebéd után a három páratlan kislány gratulált nekem, csókkal, öleléssel és egy-egy magakészítette ajándékkal. Anyu szekrényében pedig megtaláltam a valószínűleg még novemberben beszerzett születésnap ajándékot: egy gyönyörű nyakkendőt és zoknit.” *(Egyébként ugyanott rejtegetett egy sárkányvér-színű szoknya-anyagot, az azonos színű vastag gyapjú-kardigán kiegészítőjeként, amit Pali Genovából hozott nekem és máig is hordom.)*

A mintegy 70 részvétlevélből csak egyet másolok le betűről betűre: körösnagyharsányi házigazdáik Pityunak írták: 'Kelt levelem 4 hó 29án. Kedves Deják úr nagy örömel fogatuk a levelüket hogy az mesziről a kedves szülőjök után, mint ösmeretlent emlékeztek meg rolunk. Kedves szüleje míg nálunk voltak oj kedvesek voltak és le ereszkedök egy 15 holdas egyszerű földmivesel ojan jól voltunk mint ha együt nőtünk volna nagyon kedves volt a naccságos aszony a mit nem tudunk felejteni meg osztotuk a sorsunkat együt ök az ök részeken, mink meg a mijeinken és mijein nagy bánat hogy szegeny mérnök úr egyedül marat igaz Éva nacsága körülete van de mégse ozthatya meg a baját ugy mint a feleségével na de nyugogyunk Isten rendelésébe mert ez változhatatlan Kivánjuk Istentől hogy zrnmm pársorom nagyon jó egészébe talája kedves feleségével együt mi is mint testilg mint 70 éven felüliek megvagyunk lelkileg össze vagyunk törve, a szép kis gyümölcsösünk tanyánk... sok szerencsét boldogságot kívánunk én a Róza néni és a Kálmán bácsi Isten velök”

Kelt levelem 4 hó 23 án

Kedves Deyök ír nagy örömmel fogadtuk a levelüket hogy of messiről a kedves szülőjök itán, mint ösmertlent emlékeztek meg rólunk nagyon köszönöm a szives megemlékezést, Kedves szülei még nálunk voltok of kedvesek voltak és le ereszkedők egy 15 holdos egy széri fölölmevesel olyan jól voltunk mint ha együtt nőtünk volna nagyon kedves volt a nacsraig or arany a mit nem tudunk felejtani meg orítotak a sorsunkat együtt ök az ök részeben. munk meg a myénken és myen nagy bánat hogy szegény mérnök ír egyedül maradt igaz Eva nacsraiga körülete van de még se orthatya meg a boyát úgy mint a feleségével na de nyugogjunk Isten rendelésébe mert ez változhatatlan kívánjuk Istentől hogy ezen párosom nagyon jó egészségbe találja kedves feleségével együtt mi is mint teste leg mint 70 éven felüliek meg aragjunk, lelki leg örre vagjunk törve, a szép kis gümörcsünk tárgyánk... sok szerencsét boldog sőt kivánunk én a Piroka neni és a Kálmán bácsi Isten velök

1961. február 8. Én, Pityunak, Heidelbergbe. A többoldalas levél eleje arról szól, hogy szeretnénk aput a közelünkbe költöztetni olymódon, hogy a Mese utcai lakást némi ráfizetéssel elcserélnék talán a lakók a Nagyajtaira, így a Mese utcát nagy pénzért el lehetne adni, és fölénk építtethetne egy szoba-alkóvos, konyhás, fürdőszobás, erkélyes, termokokszos lakást és így én el tudnám látni őt, és az unokákban is nagy öröme telne."Persze komplikált pénzügyi, jogi, építészeti tranzakciók kellenek ehhez, de én elszánt vagyok, el sem tudom már képzelni a további életünket úgy, hogy apu ne legyen velünk. Biztosan tudom, hogy nagyon boldog lenne nálunk. Jólesik, hogy Pali is olyan megértő, magáévá tette a dolgot." Az építkezés és a lakáscsere költségeiről is írtam, de nem érdemes mindet beletenni a történetbe, mert hamarosan megoldhatatlannak bizonyult. Végül Ildiék kapták a tetőteret, és apu később elcserélte a Nagyajtait a Mese utcára. Folytatom a saját leveletemet: „Tegnap este meghívott születésnap vacsorára (az enyémmre). Bánatos arccal nyitott ajtót: kocsonyát főzött, füstölt húsból, túl sós lett, ehetetlen. Helyette gyönyörűen felrakott hideg tálat kaptunk. A lakáson is látszik, mennyire igyekszik, hogy minden olyan legyen, mintha anyu élne. – És olyan nehéz elhinni, hogy nem él. Napjában többször rándul a karom, hogy felhívjam: Zsóka kieső tejfoga, a gyerekek jeles bizonyítványa, minden újabb szívszorítás. Nagyon megértem, amit a viselkedésről írsz. Olyan nehéz 'viselkedni', törődni azzal, hogy mások mit mondanak, megtalálni a kötelező színészkedés és a kötelező önfegyelmelés között valami emberi magatartás módját. Nehéz lehet neked ott egyedül, és nekünk nehéz itt a nyilvánosság előtt. Pali furcsállotta, hogy a temetésen olyan nagyon sírtam – nekem meg jólesett, végre egyszer elengedni magam. (Úgy-e milyen komplikált minden érzélem, azt írtam, hogy jólesett?)

Több évi keresés után sikerült kölcsönkapnom a Bubu és Mukit, a te kedvenc olvasmányodat a gyerekszoba-szekrény teteji zavartalanságban). Bevittem anyunak a kórházba,

úgy örült, amikor meglátta, azt mondta, felrémlik egész fiatal-anyasága. A lányaim ugyanolyan jókat röhögnek rajta.”

Pityu februári levelei a tanításról és a diákjairól szólnak, és arról, hogy Conze professzor felajánlotta, sőt már hivatalos formában is megígérte, „hogya ha a tézist az ő irányításával írom meg, asszisztensévé tesz (havi fizetés 750 DM). Ebben az esetben persze nem adhatnám be az írásomat a Columbián, és fel kellene vennem a német állampolgárságot. Conze kiváló ember, hírneve, összeköttetései Sternénél összehasonlíthatatlanul nagyobbak. Mit szóltok?”

[Pityu, 2010 május: A nagyszerű szuper-liberális Conzéről 1968-ban kiderítették az egyetemi forradalmárok, hogy ifjú történész korában óriási nagy náci volt - és az is kiderült, hogy az idősebb szakmabeliek ezt jól tudták, de elhallgatták.]

Itt idézem 1961. április 1-ei levelét, mert a fentiekre ad választ: „A napokban találkoztam Sternnel, rendkívül erélyesen visszautasította az ittmaradás gondolatát, még meg is volt sértve, akármennyire hangoztattam, hogy sohasem gondoltam komolyan a heidelbergi egyetemre. Érvei teljesen megegyeztek a ti és az én érveimmel: Németországban akar élni, német akar lenni, e szörnyű múltú, gyanús jelenű, kulturálisan másodrendű ország kedvéért ott akarja hagyni a nagy intellektuális és karrierlehetőségekkel rendelkező Amerikát, mindazt, amit már felépített magának, stb. Persze, hogy nem akarom, így hát az európai álomnak vége. Ami a középeurópai történész-kutatások lehetőségét illeti, New York vagy Washington vagy egy-egy nagy amerikai egyetem forrásanyaga az európai lehetőségeket messze felülmúlja. Egyébként a német történelem legkiválóbb művelői ma Amerikában (Hans Kohn, Carl Friedrich, R.R.Palmer, Hans Klemperer) vagy Angliában (A.J.P. Taylor) és nem Németországban találhatók. Hitler nem csak fizikusokat, hanem írókat és történészeket kergetett el innen. Az ügyet lezárva, az ittmaradással többé nem fogom izgatni a kedélyeket.

Szó volt Gloria megoperáltatásáról. Két orvos ismerősünk is lebeszélte arról, hogy itt csináltassuk, véleményük szerint New Yorkban jobbak a (német emigráns) orvosok, jobb felkészültséggel jobb eredményt érnek el. Sajnálom, hogy Gloriát a múltban sokat kínoztam, türelmetlenkedtem. Kezdek berendezkedni arra a gondolatra, hogy az életünket gyerek nélkül fogjuk leélni. Minthogy boldogok vagyunk egymással, ez egyelőre nem látszik lehetetlennek.”

1961. március 15. Pityu elmagyarázza az itthoniaknak, miért voltak Pirmasensben. „A pirmasensi leányvállalat maga nem egyetem, hanem csak tanítási központ, ahol a Maryland egyetem minden szemeszterben más kurzusokat ajánl az esetleges hallgatóknak. Ebben a szemeszterben hatan voltunk tanárok (matematika, német irodalom, francia nyelv, amerikai történelem, és az új szemeszterben mindahányan másfelé vesszük az útunkat. Én véletlenül itt maradhattam volna, hogy az 1865 utáni történelmi eseményeket tanítsam, de a többiek egy másik 'tanítási központba' (Branch) kerülnek, hogy ott előadják a szakmájukat. Itt más tanárok veszik át a helyüket, más témakörrel. Furcsa rendszer, de kitűnő. Az Amerikából egy-két évre áthozott egyetemi tanárok szemeszterről szemeszterre más helyre vándorolnak, és ez a cigányélet lehetővé teszi nemcsak azt, hogy bölcsességük magvait mindenfelé elszórják, hanem azt is, hogy Európát, Grönlandtól esetleg Abessziniáig megismerjék.”

1961. március 1. Pityu Évának, Pirmasensből. „Érthetetlen, hogy miért kell rövid hónapokon belül ennyi csapásban részesülnünk: Anyu halála, Fruzsi és Zsóka betegsége (*Zsókanál is jelentkeztek a gyermeki asztma enyhe tünetei. Szerencsére hamarosan elmúltak*), és most a legújabb nyomorúság: Prof. Stoll, a heidelbergi női klinika vezetője tegnap közölte velünk, hogy Gloriának sohasem lehet gyereke. Most tényleg összeomlott a világ körülöttem, rettentően szerencsétlen vagyok, és még szerencsétlenebb arra a gondolatra, hogy Gloria most

otthon, egyedül, éppenúgy szenved. Elmondom a részleteket: Múlt héten megúntuk a hőmérőzést, és újra elvándoroltunk a klinikára, hogy Gloriát tüzetesebb vizsgálatnak vessék alá. Stoll szomorúan közölte, hogy jelenleg a petevezeték el van záródva. A méhbe erőszakolt (és erős fájdalmakat kiváltó), a röntgenlámppára érzékeny olajból egy csepp sem szivárgott a petevezetékbe. Az orvosnak így fogalma sincs, hogy milyen hosszú rész van elzárva, illetve hogy van-e egyáltalán petevezeték. Stoll az operációt nem ajánlja, bár ha kérjük, hajlandó végrehajtani. Az ilyesfajta operációkat csak az esetek 10 százalékában követi megtermékenyülés. A megtermékenyülés ellen szól Gloria kora (nem tudtam, hogy a nő 17 éves korában a legtermékenyebb), és menstruációs periódusainak rendszertelen volta. Az operáció veszélytelen, már amennyire egy hasműtét veszélytelen lehet, de legalább 20 centiméteres sebhelyet, két heti kórházban fekvést és örökös érzékenységet jelent. Stoll a komplikált műtétet ingyen végezné, mint ahogy a kórházi szobán kívül semmiért nem kellene fizetnünk. Én természetesen szeretném, ha megoperálnák. A tény, hogy olasz, hogy nyolc testvére van, hogy erős és fiatalos, hogy a testvérei egyre-másra szülnek, mind amellet szól, hogy talán bekövetkezik a csoda. Rábeszélni azonban nem merem. Mennyire más volna a helyzet, ha én lennék képtelen nemzeni. Megkérném egy jóbarátomat, talán Palit, hogy adományozóként (donor) szerepeljen egy mesterséges megtermékenyítésben. Vagy mit bánnám, ha Gloria 'megcsalna' a legjobb barátommal. A gyereket éppúgy szeretném, mintha a sajátom lenne, hiszen Palit és Gloriát is önmagamnak tekintem. De így mit tehetünk? Ki volna hajlandó a gyereket világra hozni és aztán Gloriának ajándékozni? Vagy kit fogadjunk örökbe? Idegen emberek idegen gyereket? Megindulunk tehát mi is a sok más ember által megjárt úton. Egyik professzortól a másikhoz, és végül talán még a templomba is, hogy aztán gyerektelenül, egy kutya társaságában öregedjünk meg. Gloria sokat sír, abnormálisnak, értelmetlennek tartja magát. Kérte, hogy váljunk el, ő majd férjhez megy egy özvegy emberhez, akinek gyereke van, én pedig vegyek el egy 'normális' nőt. Tudom, hogy megtenné, ha tényleg akarnám, de túlságosan szeretjük egymást, semhogy ilyesmire el tudnánk szólni magunkat."

Találkozom Pityuval

1961. április 1. Gloria kedvéért angolul írtam meg a nagy hirt: „Hip-hip-hoorrah, I have got the passport for Vienna, and the permission for the three children to go to the sea-shore! We are a unicum, everybody we know is almost as excited, as I am.”

Válaszul Pityu nekem, Heidelbergből: „Miről fogunk először beszélni, és aztán, hat napon át? Hol lehet 12 évet elkezdni, megtárgyalni, befejezni? Pedig nem csak beszélünk kell, hanem Bécsbe bejárni, operába menni, Schönbrunnba kirándulni, Grinzingben borozni. Hányszor kell még odáig aludnunk? És milyen nevetséges, hogy ennyi várás után még egy hét haladékosat kell kérnem: csak május 9-én érhetünk Bécsbe.”

Gloria és Pityu április elejei levelei az én várható bécsi utazásommal foglalkoznak. Hat napot töltök majd náluk, várost nézünk; első nap elhurcoltak cipőt venni, mert ami rajtam volt, a legjobb cipőm, szerintük botrányos. Búcsúajándékként Pityu elvitt egy hatalmas élelmiszer-áruházba (ma már itthon nem is számítana hatalmasnak), hogy vásároljak össze mindent, magam és a széles család számára. Megvallom, nagyon izgalmas és élvezetes volt. (Hasonló történt 1973 nyarán, amikor Palival, Zsókéval hármásban, Franciaország felé trabantozva, meglátogattuk Matyiékát, és Matyi elküldött minket a boltba.)

1961. április 13. Apunak, Gloria: Részletesen leírja heidelbergi kényelmes lakásukat, az ingyen garázst, és azt, hogy Pityu kényelmesen írhatja a disszertációját, akár otthon a dolgozószobájában, akár az egyetemi könyvtárban. A lakást megtöltik a jegyzet-kartotékai.

1961. április 24. Apunak, Pityu: „Nem kaptál útlevelet! Mikor láthatjuk viszont egymást? A rossz hír rettenetesen elkésértett, lassanként számítani kezdtünk arra, hogy Bécsben együtt tölthetünk egy hetet. Legközelebb, drága Apu, addig is kirándulj és egyél sokat, nehogy nagyon megváltozzál, mire találkozunk. Kovács Pali mondta, hogy nagyon lefogytál. Szabad-e életemben először téged fegyelemre intenem, és nem megfordítva? A rendszeres és elégséges táplálkozás még rosszkedves (*megint egy szokásos családi szóhasználat*) időben is fegyelem kérdése, és kötelességünk azokkal szemben, akiket szeretünk. Nahát, megmondtam! Legyünk hálásak azért, ami van: Évát május 10-én óriási izgalommal és örömmel várjuk Bécsben a pályaudvaron!”

Megírja, hogy a Deutsche Industriebank meghívta őket néhány napra Berlinbe. „Gondolom, azt akarják, hogy én és történésztársaim jókat tanítsunk Amerikában Németországról, illetve személyesen meggyőződjünk az újjáépítés mértékéről.” Egy április 26-iki képeslapon így folytatja: „Most már biztos, hogy valakivel összetévesztenek minket. Ebben a fejedelmi hotelban lakunk, egy sarokszobában. Holnap Karajan-koncert, holnapután színház, napközben körutazás, ebédeltetés, fogadás a városházán, stb. Estére, hogy éhen ne haljunk, 20 DM vacsorapénzt fizettek, 2-ért virslit ettünk egy kioszkban, a többit elmulatjuk.”

1961. április 30. Apunak Pityu: „Lassan végetérnek az aranjú szép napok. Meghívásunk befejeztével pánikszerű gyorsasággal kiköltöztünk a Hotel Berlinből, és, saját költségen, egy szép kis penzióban lakunk. Gloriának holnap vissza kell mennie lehetetlen irodájába, én még maradok szerdáig: rengeteg érdekes weimari figurát kell felkeresnem. Pénteken indulunk Bécs felé, május 9-én érkezünk !”

Így aztán májusban egy hetet töltöttem velük Bécsben, öröm és szomorúság között. Nagyon kedvesek voltak, és Bécs, a szálloda, a nyugati világ csupa csodának tűnt.

Az úti-finomságok-csomagomban Bécs felé egy kis kártyát találtam: 'A saját gyártmányú zacskó küloldalán megnevezett nagyon-nagyon szerelmes férj jó utat kíván, boldog viszontlátást Kixiszívnek*, akit hűségesen, irtó nagy szerelemmel, de türelmesen vár vissza.' És jött egy május 12.-i levél Palitól: „Most már biztosan túl vagy a határon. A búcsúzás után apu a Híradó moziba ment a lányokkal, én dolgozni. Éjszaka mintaszerűen odakészített vacsora várt a konyhaasztalon, könnyekig meghatódtam Fruzsza jóságán.”

*[Panka 2010: *Kixiszívem – ez volt a kölcsönös becenevük, a „kicsi szívem”-ből*]

1961. május 18. Apu Pityunak: „Hát megtörtént! Bekövetkezett a nem-remélt és óhajtvá óhajtott találkozó, Éva távolléte alatt azzal foglalkoztam, hogyan mehetett ez végre. Elképzeltem az első találkozót, mint sétáltok a nekem oly meghitt Bécs utcáin, a Kärtner strassén, a Grabenen és a méltóságteljes Burg Ringen, és elképzeltem a búcsúzást is – ezt a gondolatot azonban hamar elvettem magamtól. A pályaudvaron Pali és a ’nagylányok’ várták Évát, én Zsókéval a Határőr úton, és folyt a mesélés éjjel 1-ig. Ma sajnos nem tudjuk folytatni, mert az évente megisméltendő vacsorára kell mennem, amit a műegyetemi ’kisrajz-termi’ kollégáim rendeznek. Ez volt az ’exkluzívek’ rajzterme, ahová bejutni csak kiváltságosoknak lehetett. Arra már nem emlékszem, hogyan kerültem be, de nagyon jól éreztem ott magamat akkor is, máig is. Persze a fő beszédtema most már annak ismételtetése, hogy a másik semmit sem változott, milyen fiatalos. Ezzel szemben az a helyzet, hogy, néhány kivételtől eltekintve (magamat is kivételnek tekintem), elborzadok, amikor meglátom, milyen aggastyánok. Visszatérve a tegnapi est leírására, meg kell emlékezni arról az öröm-ujjongásról, amit az ajándékok tömege idézett elő.

Megemlékszem még kesztölci kirándulásunkról. Vasárnap reggel Palival útnak indultunk, vasúton és busszal eljutottunk ebbe a kis pilisi faluba, a Pilisnyereg tövébe. Szlováékknak itt nagyon szép 6-szobás házuk volt, amit államosítottak, most 2 szobában laknak. Földműves mivoltukhoz képest pazarul berendezve, szőnyeggel, képekkel, zongorával, csempézett konyhával. Érdekes emberek, nagy büszkeséggel beszélnek fiukról, aki lelkükre kötötte, hogy nagyon kedvesek legyenek hozzám, mert meg akarja hálálni, hogy annakidején szállást adtunk neki.” (*Sajnos nem emlékszem erre a történetre.*)

1961-ben apu több levélben is említi, hogy nagyon érdekes könyveket kapott kéréstlenül-váratlanul nyugati kiadóktól: A. Einstein: *Ideas and Opinions*; H. Read: *The Meaning of Art*, és S. Zweig: *Europäisches Erbe*. Feladójuk valamilyen Institute of Advisory Council. Azokban az években Pali is hihetetlen bőségben kapott művészeti kiadványokat, végtelen öröme. Feltételeztük, hogy ez Pityu kedvességének köszönhető.

Megdöbbenetette aput egy másik váratlan ajándékcsomag, amely anyu halála után részvéttelével helyett érkezett Amerikából, és mint kiderült, Lola, Gloria huga küldte. A vigasztalásnak ez az amerikai szokása először megbotránkoztatott bennünket, de azóta megszoktuk, hogy ők másképpen viszonyulnak a meghaláshoz, temetéshez (sőt még a Halottak napjához, a Halloweenhez is).

1961. május 25. Gloria Apunak, ismét New Yorkból. Lelkesen beszél a bécsi együttlétünkről, azután a gyerekekről kölcsön filmfelvevővel készített, teljesen ügyetlen, fekete-fehér kisfilmről. Bécsben, Curt bácsiék (Curt Meisel, Nagymami testvére) szomszédjánál vetítettük le, és nagy örömmre és meglepetésemre, Pityu újra és újra látni akarta, ötször nézte végig, és csak azért nem többször, mert már röstelltük, hogy ilyen sokáig zavargunk idegen embereknél.

1961. június 1. Pityu mindhármunknak, Heidelbergből. „Két héttel ezelőtt még Bécs utcáit róttuk, egy héttel ezelőtt egy kolostorban fagyoskodtunk, most meg egy hatalmas sebkötésen legeltetem a szemem, ami a ballábam nagyujján éktelenkedik. Egészségügyi kalandom tegnapelőtt kezdődött, amikor meglehetősen rebegezzel (*kicsi korában azon neveltünk, hogy reszket, vagyis rebeg, ha valamije fáj*) észleltem, hogy a nagyujjam körme meggyúlt. Elmentünk a sebészeti klinikára. Tudtam, hogy ebből baj lesz, mert ahelyett, hogy kellemes és megbízható kamillás melegvizes kezelést adtak volna, minden átmenet nélkül lekötöttek az operációs asztalra és megszabadítottak a körmömtől. Emlékeztem arra, hogy a munkatáborban Káldor Anti elsőéves orvostanhallgató ’katonaorvosunk’ micsoda iszonyú szenvedéseknek vetette alá

egyik meggyült ujjú kollégámat, különösen nem tetszett, hogy az orvos már késével közeledett, és nekem még fájdalomcsillapítót se adtak. Aztán az ápolónő belémszúrt egy tűt, és amikor a következő pillanatban felébredtem, már egy másik szobában feküdtem, egy órával később. Az injekciós altatás megrendítően jó találmány. Felébredés után még egy félóráig minden mennyei en szép volt. Most értettem meg a kábítószeresek áldozatait.

Azóta sokat gondoltam anyu operációira. Hiszem, hogy rettenetes szenvedései között voltak meghitt, valóban elégedett és szép pillanatai. Tudatára ébredtem annak, hogy nemes emberbarát az az orvos, aki a reménytelen állapotú beteget morfiummal táplálja, és nem kísérletezik felesleges beavatkozással. Az orvos megmagyarázta, hogy a lábujjkörmöt csak egyenesen szabad levágni, nem oválishan, mint a kézkörmöket. Ezt nekem harmincöt évig senki nem mondta.”

1961. június 1. Pityu mindhármunknak, Heidelbergből. „Visszaútban Stift Lilienthalban két napot töltöttünk, Hardy Ga-ra várva. A 750 éves óriási kolostor hangulatához hozzátartozott a törpe és púpos kis portás, aki végigvezetett bennünket a kongó folyosókon, és a még törpebb és teljesen süket öregasszony, aki a méteres falba vágott lukba kúszva fűtötte átfűthetetlen szobánkat. Vagy húszan élnek a több gyalogezred befogadására alkalmas épületben, cisztercita szerzetesek, csak egy 60- és egy 18-éves fiú magyar. Úgy látszik, errefelé se divatos a szakmájuk. A bécsi hét, tudjátok már, hogy minden elképzelést felülmúlóan nagyszerű, gyönyörű volt. Mindig tudtam, hogy semmi nem változott, és ez most bebizonyosodott.” Ettől kezdve Pityu így kezdi a leveleit: „Drága Apu, Éva, Pali, Frupaszó!”

1961. június 8. Apunak, Pityu. ”Megkaptam a fényképedet, elbicegtem a városházára, hogy megszerezsem neked a szükséges engedélyt. A megbeszélést természetesen fejrázással kezdtek. Találkoztál már bürokratával, aki először nem rázta a fejét? ’Tja, ha Ön Volksdeutscher lenne!’ Sok minden szerettem volna már lenni életemben, de erre a dicsőségre most először vágytam.’ Mint külföldinek, nem adhatnak rokonságom számára tartózkodási engedélyt, neked kell azt otthon megkérned. Két hónap a legrövidebb idő, mialatt választ adhatnak.’ Nagy botrányt csaptam, erre megenyhültek – már a német bürokraták sem a régiék. Hol a régi porosz szellem? Megengedték, hogy hatalmas beadványt írjak. Állítólag megkapjuk az egy hétre szóló Aufenthaltsgenehmigungot és a Polizeiliche Unbedenklichkeitsbescheinigungot.

A könyvtári olvasással felhagytam, majdnem kizárólag levelezéssel foglalkozom. Még jónéhány szerkesztőt és író szeretnék meglátogatni, irataikban turkálni, ezt készítem most elő. Gloriának nincs szabadsága, nem jöhet velem, de én a potya utazást egybekötöm Hamburg, Hannover, Marburg és talán Göttingen meglátogatásával. Hamburgban a Die Tat folyóirat két életben levő szerkesztőjével találkozom, most meglehetősen eltolódtak más irányba. Az Institut für Zeitungswissenschaftba is ellátogatok, ugyanezt teszem Marburgban és Göttingenben is. Amit nem győzők elolvasni, arról mikrofilmet csináltatok.

Másnap, június 9.-én ismét ír Pityu apunak: „Visszavonom a bürokráciával kapcsolatos minden sértő megjegyzésemet: a városháza tisztviselői, írott utasításaikkal ellentétben, pusztán józan észükre és emberségükre hallgatva, megadták a tartózkodási engedélyt. Egy példánya a francia diplomácia útján, Bad Godesbergen keresztül kerül el a budapesti Bureau de Circulationba, előreláthatólag 4 hét alatt. Ez elég idő arra, hogy júliusban 1-2 hétre meglátogass minket!”

A gyerekekkel a bolgár tengerparton

Ezalatt én itthon megint az egészségügyi szervekkel harcoltam – és győztem. Bármilyen valószínűtlennek látszott, Fruzsza és Zsóka asztma-leleteihez sikerült Pankának is hasonlót csatolni, és mind az öten megkaptuk az útlevelet, a bolgár tengerpartra. Békeharcos kapcsolataim

segítettek: Pirinszki, a bolgár béketanács elnöke (aki Amerikában élt, de a nagy kommunista-ellenes kampány idején visszazsuppolták hazájába), és Manolov, a béketitkár, mindenben segített (Budapesten én voltam a bolgár delegáció tolmácsa). Vártak Szófiában a repülőtéren, elegáns szállodában adtak szállást egy éjszakára. A szófiai vendéglőben ért először az a meglepetés, hogy ételrendeléskor a pincér minden kívánságomra tagadólag rázta meg a fejét, aztán mindent hozott. Nehezen szoktuk meg, hogy azok a jelzések, amiket mi természetesnek tartunk – mint az igen, nem, gyere ide, stb. – náluk másképpen alakult.

1961. június. 11. Első levelem Szozopolból az otthoniaknak: „A Fekete-tenger legszebb helyére kerültünk, olyan egzotikus és romantikus, hogy ilyet álmodni se mertem, menj át Lászlóhoz gratulálni.*

**László Gyula, az ikerházunkban lakó újságíró javaslatára választottuk Szozopolt.*

Csillagalakú félsziget, akármerre indulsz, tengerre bukkansz. A mi karéjunkt ősrégi, kiugró emeletű faházakkal sűrűn beépített földnyelv, színgörög. A part meredek, sziklás, a balkonunk a tenger fölé nyúlik, ki kell hajolnunk, hogy meglássuk magunk alatt a partot. Sirályok fészkelnek a háztetőkön, úgy ülnek ott, mint máshol a galambok, a házakban szól valami nyenyere-szerűség, fanyerges, fűvel megrakott szamarakon keresztben ülnek szakállas öreg görögök, minden balkonon hosszú füzérben száradnak az apró halak, amiket úgy esznek, ahogyan a nap kiszárította – és a tenger sötétkék. Hogyan fogsz te itt 3 hét alatt lefestetni mindent? *

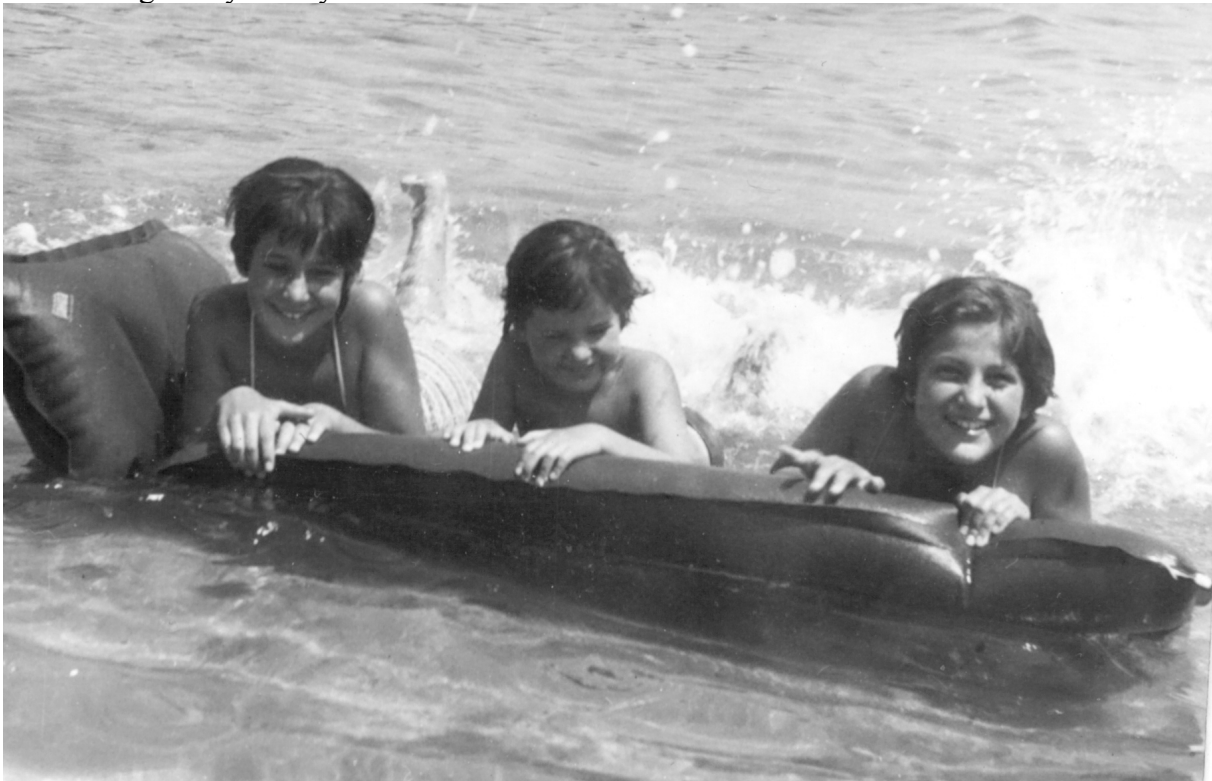
** Váltottuk egymást, hogy a gyerekek 2 hónapig nyaralhassanak, csak a váltáskor voltunk együtt egy hétig mind az öten.*

Előbb az útról: Glória baba nagy feltűnést keltett, rendszeren lepecsételték a gyerekek által gyártott repülőjegyét és útlevelét. Elindult a gép, a gyerekek ujjongtak, tündérország felhők között, azután láttuk a megszélesedett, áradó Dunát és a Kárpátokat: éles gerincek, hócsikok, egészen közel repültünk, az erdők és a havasi legelők csábítóak voltak. Panka itt 'köpölt' először (de jaj, nem utoljára!). Manolov rózsacsokorral várt Szófiában, elvitt a Balkán-szállóba, a szobánk óriási, hatalmas világvevő rádió, a fürdőszobában kétféle zuhany, bidé, fél tucat törülköző, fürdőköpeny, de a csapok mind rosszak. Elmentünk sétálni: ragyogó tisztaság, az úttesteken sárga csempe-burkolat (Ferenc Jóska adta nászajándékkul a bolgár királynak), az utcák szélesek, rengeteg ápolt park, a belváros meglepően nagyvárosias, új épületek sztálinista stílusban, oszlopokkal, tornyokkal. Török minarett, mosé, hagymakupolás orosz templom, aranykupolás bazilika, a külváros falu. A további út rossz volt, a kis bolgár gép szörnyen hánykolódott, Panka szegény végig hányt, még megérkezés után az elegáns burgaszi szálloda halljában is.”

1961. június 12. Második levelem az otthoniaknak: „Szozopolban a fogadóbizottság a helyi béketanács két nőtagjából állt, valamint egy Volgából és egy örjítően vezető sofőrből. Vendéglőben remek ebéd, rendkívül szívélyesek voltak, azután az egész kísérettel belezsúfolódtunk az autóba. Fruzsza tenyerébe temette az arcát, nem bírta nézni, hogy minden pillanatban majdnem összeütköztünk valamivel, a sofőr őket meg a tengert nézegette. Népdaléneklés, felváltva az egyik bolgár nő és a gyerekek. Az egyik asszony foglalta le nekünk a szobát, jobbat nem is választhatott volna. Nikola Zosimov Jejev bankigazgató házában, a legrégebbi negyedben, ugyanolyan stílusban épült, de új kőházban.

Házigazdáinkkal nehezen értjük egymást, még a gyerekekkel boldogulunk legjobban, mert ők legalább tanulnak oroszul az iskolában. Hát képzelhetitek. A régi részt már valamennyire leírtam, bár látni kell ezeket a sziklára tapadó, összevissza emeletes fecskéfészkeket, a száradó ruhával és halfüzérekkel, fügefák és szőlőlugasok, halászhálók mindenütt, házajtók helyett is. A bankigazgatónk is mezítláb jár az utcán és az ő ablakán is száradnak a halak. A tenger itt, az öbölben, olyan, mint Győröknél, de kristálytisza (a

balkonról is látjuk a kishalakat), pár lépés után lehet úszni, apály-dagálynak semmi jele, a Fekete-tenger fittyet hány a holdnak.”

1961. június 15. Én Palinak és Apunak: „Óriási az öröm ma: 1. megjött kettőtök levele, 2. kétnapos hullámszél után a tenger néma, tökéletesen sima és kristálytisza. Messze kiúsztam a nagyokkal, leláttunk a fenéken a parányi rákokra, csigahéjba bújt remeterákokra, mozgó kagylókra. Egész délelőtt strandoltunk, a színskála minden fokát képviseljük: Fr. szürke-fekete, Pn. rézbőrű, Zs. csokibarna, én főtt rák. A nehézségeink fogynak, kezd minden kialakulni. Reggel 7-kor, nyitásra, lemegyek Zsókéval tejért, $\frac{1}{4}$ 8-ra rendszerint elfogy, ezért megegyeztem a pékkel, hogy holnaptól, 4 levás uzsoraáron, hoz naponta 1 liter kecske- vagy birkatejet (nem értettem, csak annyit, hogy nem tehéntej, gondolom, nem a macskát feji meg). Veszünk egy prima bulicskát (hófehér, hatalmas péklángos, elég mindnyájunknak reggelire). Szóval nem éhezünk, de a beszerzés nem zökkenőmentes.” Nagyon meghatódtam, amikor egy reggel sorbanálltam gyümölcsért, és váratlanul megjelent Panka, a kezembe nyomta a kis Szöszi Mackóját, hogy könnyebben viseljem az álldogálást. „Gazdagok vagyunk, az előírányozott napi 80 levát még egyszer sem sikerült elérni, a vendéglői vacsoraszámlánk 22-36 leva közt van.” Egy napon elhajóztunk Burgaszba. Hálát adtunk a sorsnak, hogy Szozopolba kerültünk: Burgasz csúnyácska nagy város, vásárolni jobban lehet, de tej meg gyümölcs itt sincs. A fő baj, hogy a gyönyörű strand használhatatlan: a homok korom fekete, a kisfiúk, mint az ördögök, hemperegnek benne, mi úgy utáltuk, hogy le se ültünk. Még a víz is szürke, lehet, hogy ezért hívják Fekete-tengernek?” Másik levélből: „Éljünk ezentúl nyaralva! Remekül győzöm a napi 10 órai alvást, éjjel 9, ebéd után egy, – azután következik a némettanulás, még Zsókéval is. Hanem a vagoóniáddal itt nem sokra mész: reggel muszáj felkelni, mert a hasadra süt a nap, és örült csábító lenézni a strandra, este viszont le kell feküdni, mert rossz a világítás. Egyébként, mentségedre legyen mondva, az ideggyógyász Nicsev doktor is tud a vagoóniáról. El vagy ismerve, nem lehet többé kicsúfolni.”

Pali dátum nélküli levele nekünk Szozopolba: „A Mátra család ma beköltözött, két taxival, rengeteg batyuval, csomaggal, bőrönddel.*

** (dr. Mátrai László filozófus, a Magyar Tudományos Akadémia Történeti osztályának elnöke. Kiadtuk nekik a lakást nyaralásra, amíg nem vagyunk itthon.*

A lakás úgy ragyog, mint a mi otthagásunk alatt soha. Amíg írok, a teraszon folyik a gyerek etetése, mintha Vasvári Anna rajzolta volna: Mátrainé, Nagymama, és néni táncolja körül a fiatalembert, mesélnek, gügyögnek, énekelnek neki, ő a hintalovon ülve, egyik kezében egy motorbicikli, a másikon nem látom, milyen játék, az istennek sem hajlandó enni. — Most megváltozott a kép: a gyerek fut, utána a néni a tányérral, úgy próbálja beletömni az ételt.

Apu-Apapi jól van, éppen epret főz be, holnap estére vacsorára vagyok hozzá hivatalos, Marcsi és Manovill Bandi is ott lesz. *(Egy másik levélből: Tortát süített, csokoládégússzal és meggyeskrémmel, csuda finom volt.)* A rigófészekben 3 kisrigó lapul, tátogatja a csőrét, ha közelmegyek, ijedten lebújnak, de a fekete bogárszemüket azért lehet látni. A halaknak minden másnap adok enni, a kukacokon naponta kétszer cserélem a vizet – úgy-e jó vagyok?”

1961. június 13. Pityu Apunak. „Türelmetlenül várjuk a jó hírt, hogy vízumod, és útleveled is megérkezett. Legjobb lenne, ha július első felében érkeznel, már a lakáskérdést is megoldottuk. Szorgalmasan gyűjtök anyagot. Most csak olyan munkákat, kéziratokat, röplapokat olvasok, amik Amerikában nem fellelhetők.”

1961. június 21. Gloria és Pityu lapja apunak, csak ennyi: „Deo Gratias, Apu !” Másnap Pityu lapja: „Gloria az este mondta telefonon, hogy hosszú magyarnyelvű leveled érkezett, néhány óra múlva olvasni fogom, remélem, pontos érkezésed dátumát tudjuk meg belőle. Hamburgi kirándulásom jól sikerült, sok érdekes emberrel beszéltem. Dehát erről majd szóban, ami hihetetlen és csodálatos !

1961. június 22. Pali gratuláló levele a lányainak: „ÉDES ZSÓKA, NAGY ÖRÖMMEL GRATULÁLOK, MERT JÓL MEGÁLLTAD A FELVÉTELI PRÓBÁT ÉS BEIRATHATTALAK A ZENEI TAGOZAT ELSŐ OSZTÁLYÁBA. MOSTANTÓL KEZDVE TEHÁT ISKOLÁS VAGY. A TANÍTÓNÉNI AZT MONDTA, REMÉLI, HOGY TE IS OLYAN ÜGYES, JÓ TANULÓ LESZEL, MINT A TESTVÉREID.” „Édes Panka! Neked is gratulálok. Igaz, hogy az oklevelet és a jutalomkönyvet már korábban megkaptad, és a bizonyítványba két 4-es is csúszott (írás, testnevelés), mégis nagy örömet szerezteél. Kati néni nagyon büszkén mutatta a leveledet, nemcsak nekem, hanem a többi tanítónéninek meg az igazgató bácsinak is. Én is elolvastam, és láttam, hogy nagyon szép!” „Édes Fruzsika, te azért érdemelsz gratulálást, mert kezemben van az Emléklap, amelyet 'az Úttörő rajzpályázaton elért jó eredményedért' kaptál, meg a 'Hurrá itt a nyár' című ifjúsági regény, jutalmul azért a jó teljesítményért'. A Nagymaminak írt, bár nem egészen hibátlan levelek ma érkeztek. Nem is gondoltam volna, hogy ennyire megörül neki. Potyogtak a könnyei, amíg olvasta. Ha voltak is kisebb hibák – Pankánál a helyesírásban, Fruzsánál a szórendben, azt látom a levélből, hogy a szorgalmas németezésnek van eredménye.”

1961. június 27. Az én Szozopolból írt levelemből, Pityunak és Glóriának Heidelbergbe: „We have here a wonderful time. The first difficulties are overcome, we have enough to eat, we understand the people better. We go to the sea every morning, we are quite brown, the children are incredibly good-looking and even I am much better looking than I was in Vienna. We eat on our balcony looking at the sea, then we go to bed (from there we see the sea as well), we read and sleep and have German lesson every day. At 5 o'clock we go for a walk, just now we are sitting on the corner of an old street, the girls make drawings, dressed quite stylish: blue and white striped tricot and big straw hat hátravetve to the neck (see photo). I live here as if I could stay for ever, I cannot imagine how I shall resume normal life at home, working and worrying.” A levél végére a lányok utószava: „A Glória-baba egy egész koffer ruhával érkezett, mindig ugyanúgy öltözve jár, mint mi.”

1961. június 22. Apu röpke levele Pityuéknak Németországba: „Hopp! Hopp! Hurrah! Éljen! Vivat! Euréka! Before half an hour the official of the Passport Office interrogated by me told that my passport is authorized, I will get it in a few days. I am excited in such a way that my hands are trembling, I cannot write more. Kisses!”

És egy másnapi leveléből: „Magyarul írok, mert nincs meg a kellő lelki nyugalom az angol fogalmazáshoz. Mst jövök a francia követség német útlevélosztályáról, ahol közölték velem, hogy először ma, pénteken nincs ügyfélfogadás, jöjjenek jövő héten, hétfőn vagy csütörtökön. Elszontyolódásomat látva megnyugtattak, hogy a vízumot megkaphatom a nálam levő Einreisebewilligung alapján, nem kell bevárnom a diplomáciai úton érkező másodpéldányt, de természetesen csak akkor, ha kezemben lesz az útlevélem. Nagy boldogan ballagtam lefelé a Rózsadombról. amikor megállt mellettem egy CD jelzésű autó, és a soffőr (amint kiderült, egy volt magyar földbirtokos) közölte, hogy nehezíti a munkájukat, ha a fogadási időn kívül is rájuk törnek, és engesztelésül hazavisz. Még szidja valaki a bürokráciát!” A levél további részében könyörög, úgy oldjanak meg mindent, hogy ő minél kevésbé zavarja őket és minél kevesebbe kerüljön az otléte (pl. szívesen főz rájuk). Ne felejtsek el, milyen fontos, hogy New Yorkba hazaérkezésükkor megfelelő pénzeszköz legyen a bankban, úgy könnyebb elhelyezkedést keresni. Ezt egy anekdotával támasztja alá: 'A falu egy kántort akarván szerződtetni, meghívtak próbaéneklésre egy fiatalembert. Ez a paptól istentisztelet előtt kért 100 forintot kölcsön, azzal, hogy istentisztelet után megadja. Így is történt, de a pap nem állhatta meg, hogy meg ne kérdezze, mire kellett a pénz. A kántorjelölt így válaszolt: 'Ha tudná nagytiszteletű uram, milyen mellel énekelek, ha a zsebemben 100 forintot érzek!' Hát ti is egész más mellel tudtok jövődő gazdákkal tárgyalni néhány ezer dollárral a zsebetekben.' Bármennyire is örülök a találkozásnak, nem szűnök meg szemrehányást tenni magamnak, hogy ennek a lehetőségét nem teremtettem meg Anyunak. Zsófinak azt mondta a decemberi operáció után, nem lesz semmi baj, ő nem halhat meg addig, amíg veletek nem találkozott.”

1961. július 3. Apunak Pityu, Heidelbergből. „Éjjel-nappal csak az érkezéséről beszélünk, terveket szövünk. Nem tudom, lesz-e időm engedélyszerzésre, de örülnék, ha magaddal hoznád Pali egy-két festményét. Tudod, hogy nagyon büszkék vagyunk rá, és képeit őszintén kiválóaknak tartjuk. Emiatt azonban ne halaszd az utazást.

Aki külföldre utazik, az éljen jól és előkelően, mint Éva, akinek narancsot vittél. Nagyon kérünk, hogy látogasd meg az étkezőkocsit.” Arra utal Pityu, hogy amikor júniusban elindultam a három lánnyal Bulgáriába, vonaton, majd repülőgépen, apu egy nagy zacskó narancssal jelent meg az állomáson (ez akkor elképzelhetetlen ritkaság és luxus volt), és azzal nyújtotta át: 'Tedd ezt az utazást emlékezetessé a számukra!' Annyira meghatott vele, hogy megírtam Pityunak.

Ugyanaznap, az én levelem az otthoniaknak, Szozopolból: „Tegnap érdekes ismeretséget kötöttünk. A parkban ültünk, velünk szemben egy padon rokonszenves házaspár, szép 11-éves kislánnyal. A férfi egyszerre magyarul szól Zsókához. Bemutatkoztunk, azóta folyton együtt vagyunk. Szófiai ideggyógyász, magyar egyetemen tanult, művelt, pártonkívüli bolsekví Ivan Nicsev, felesége, Zorka, jól beszél németül, a kislány, Eti is tanul. A gyerekek rögtön egymásbaserettek, oroszul, németül, bolgárul, kézzel-lábbal elég jól megértik egymást. Most a balkonon ülök, folyton abba kell hagynom az írást, mert smaragdzöldtől sötétkélig olyan csodás színekben pompázik a tenger, messze halászhajók úsznak, a fejem fölött sirályok. Nicsev szerint ez a tenger csodás az asztma ellen, a burgaszi csúf fekete homok vastartalmú, reggel, különösen ha hullámszik a víz, erős a jódos és rádióaktív kisugárzása.”

Nicsevékkel később is leveleztünk, Eta és Zsóka cseregyerekként nyaralt a tengernél, illetve a Balatonnál. Amikor 2004-ben Palinak kiállítása volt a szófiai Magyar Házban, mindent megpróbáltam, hogy megtaláljam őket, de nem sikerült. Arról még tudtam, hogy Eta Németországba ment férjhez.

1961. július eleje, az én levelem Russzéból Szozopolba (egy hetes közös nyaralás után Pali maradt ott a lányokkal, én meg hazautaztam) : „Hazaindulásom eddig még rendben ment, bár nem volt híjján kalandoknak, dehát ez adja savát-borsát. Tehát: a hajón a helyedet egy 24-éves matróz-búvár foglalta el, 4 óra hosszat povedáltunk bolgárul, képzelhetitek! Elmesélte, h. a nagymama 101 éves korában halt meg, miután 100 éves korában új fogai nőttek. A mamája 70 éves, őt felkapja, 30 literes permetezőgéppel napszamba permetez. (Aki nem hiszi, járjon utána!) Továbbá mesélte, hogy 40 méter mélyről hajóroncsokat hoznak fel, ő a vízben 200 kg-t is felhoz, majd megajándékozott 2 gyönyörű csigával (nagyok, búgnak).” A búvár aztán megmutogatta Russze nevezetességeit és kikísért a vonathoz. Zsúfolt és koszos volt, ezért megörültem, amikor a kalauz sűrű kacsintgatások között felajánlotta, hogy beenged egy üres hálókocsiba – úgy gondoltam, megfelelő borralvaló ellenében. A pénzt nem fogadta el, de rémületemre az éjszaka közepén kinyitotta majd maga mögött bezárta a fülke ajtaját és széles mosollyal belépett. Akkorát kiáltottam, hogy kimenekült, én pedig összekapkodtam a holmimat és visszavonultam a zsúfolt helyemre. Átszállásokat felhasználva pár óra alatt körülnéztem Bukarestben, majd egy napig Kolozsvárott maradtam, rokon- és barátlátogatásokra.

Pali válasza, amint megkapta Szozopolban az útibeszámolómat: „Megkaptuk a leveledet szerencsés hazaérkezésedről, végtelen nagy volt az öröm és nagyon jól szórakoztunk. Bizonyos körökben különösen a búgócsigák keltettek lelkesedést. (Hiába, ha egy ragyogó szép fiatal nő utazik, több érdekes élményben van része, mint egy savanyú vénembernek.) Ma van elutazásod hétfordulója. A lányokra büszkék lehetünk, nagyon strammul viselik a fáradalmakat és a mindennapos munka nyűgét. Megható, mennyire igyekeznek engem mindentől kímélni. Kedves Szozopolunkra alig ismernél rá: állítólag tízezer 'kúrortiszt' van (kezdetben mi voltunk az egyedüliek), a sorbanállás minden eddigit megszegyenít, a mi házuk is tele van vendéggel. A pénz nem fogy, titkos ábrándom, hogy a jövő héten esetleg Neszebarba kirándulunk, és ismét alszunk a Szloncsne brakon. Nagyon izgat az a sárga dűna, mögötte a kék tengerrel és várossal. Már hat elismert és több selejt akvarellem van. Megtaláltam a Szozopolhoz illő technikát: pálcával tusrajzot csinállok és azt lavírozom akvarellel.”

1961. július 17. Apu heidelbergi képeslapja nekünk. „Röpülnek a napok, holnap indulunk: Nürnberg, München, Berlin, Garmischpartenkirchen. Itt Heidelbergben bejártam már a várost, egy kevéske hegyet is másztam, és részt veszek Pityuék sorozatos búcsúztatásán. Élek, mint hal a vízben.” Pityu utóirata: „Egy percnyi időnk sincs, kipakolunk, bepakolunk, örülünk egymásnak!” És Pityu július 21.-i képeslapja: „Drága, édes Éva, nagyon hiányzol. Ha ti itt lennétek – és szegény Anyu – akkor tökéletes lenne a boldogság. Apu olyan, mint mindig, szerintem cseppet sem öregedett. A hegyeket nagyszerűen bírja, majdnem 2000 méter magasságba másztunk, nyolc órát gyalogoltunk, és este még csak fáradt sem volt. (*Hetvenedik évében járt.*) Ma reggel hatkor felvert minket, kétnapos gerincvándorlás, menedékházban alvás következik. Hogy élveznétek ezeket az álomszerű hegyeket! Nagyon szép lett egyszerre mindannyiunk élete.”

1961. július 22. Részlet Panka leveléből nekem, haza: „Apával minden nap hajnali 6-kor kelünk és mosdás helyett a tengerben fürdünk. Tegnap ebéd után elindultunk a hegyekbe,

azon az úton, amin veled. Találtunk egy lakatlan kunyhót, egészen régi, 1941-ből vannak a falán a legrégebbi írások. Apa festett egy képet, nagyon tetszik.”

1961. július 24. Az én levelem Szozopolba: „Tegnap, vasárnap egész nap (reggel 7-től este 11-ig) korigáltam apu balkonján, csak egy 3-órás megszakítással: Huzelláéknak rendeztem mesedélután. Ma a Károlyi-kertbe megyek Földy Ágival (*Tarisznyás Györgyi barátnője, a férje Györgyi zárkaszomszédja volt*), holnap az Újságíró Szövetségbe valami filmvetítésre Györgyiékkel, szerdán Kovács Paliékkal és Marcsival Csillebércre, Deák Péterékhez, csütörtökön lánykaszúrra Földy Ágihoz, pénteken vacsorára Matyiékhoz – das lebt sich! Aputól, Pityuéktól sorra jöttek lapok Németországból, utazgatnak, ’álmvilágban élünk’, írja apu.”

1961. augusztus 7. Pityu mindhármunknak, a Berlin hajóról: „Mi az a ti kis Fekete tengeri utazástok a mi újabb világutazásunkhoz képest! A hajónk igen szimpatikus – a Bremen modern berendezése után megváltás a szép szeceszios-neoklasszikus plüss bútorok látványa. Ma a szobából nézzük Angliát.” Gloria: „Kíváncsi vagyok, hogyan fog beférni a mi 14 kofferünk ebbe a kis hajóba.”

1961. augusztus 13. Pityu mindhármunknak, az Atlanti óceán 44 fok szélesség, 30 fok hosszúság alatt, a Berlin hajóról. „Megpróbálok a fedélzeten levelet írni, ragyogó nap-sütésben, a tenger elmondhatatlan szépségétől körülvéve. A zavaró tényezőknek se szeri, se száma: a meleg, a szél, az időről időre jelentkező delfinek, a tucatszámra elheverő, fűdörűhás, szebbnél szebb lányokat említeni is alig merem: férj vagyok, rám se néznek, inkább a tisztékkel flörtölnek. Jó dolga van egy ilyen tisztnek: urizál, napozik, udvarol, dolga kevés. Megismerkedtünk a harmadik tiszttel és órákat töltöttünk a parancsnoki hídon. A kormányzást a matrózok végzik, szemüket az elektromos iránytűre függesztve szüntelenül forgatják a kormánykereket, hogy a hajót a megadott irányban tartsák. Én is kormányoztam 1-2 percig – nem nagy kunszt. Bekukkantottam a radar-készülékbe. Szép időben persze nincs rá szükség, de megnyugtató tudni, hogy negyven mérföldes körzetben minden tárgy jelenlétét jelzi. A jéghegyeket viszont csak akkor jelzi, ha peremük éles, töredezett. Jó, hogy itt augusztusban nem hemzsegnak a jéghegyek. Az utazás mindent felülmúlóan jól sikerül, megszerettük ezt a barátságos öreg hajót. Az angolok építették és a svédek rendezték be. ’Gipsholm’ volt a neve, ma is hármass svéd korona van törülközőn, poharakon, az ezüst evőeszközön. Az angolok szolid, nyugodt hajót építettek, sokkal kevésbé tántorgunk, mint más, ’top heavy’ (túl sok fedélzetű) új hajón.

Jókor tartottam nektek előadást a tengerészek dologtalan életéről. Amíg a moziban ültünk, hajónk ködbe futott, tejfehér lett a világ, a felső fedélzetről a hajó orráig sem lehet látni. Föllopoztam a parancsnoki fedélzetre, ahány tiszt, mind a hídon, az egyik fekete függönnyel elkerített kis fülkében a radar-ernyőt nézte, a másik távcsövezett, a harmadik ide-oda telefonált. Egy pillanatra megnézhettem a radar-ernyőt: egy sárga fénysugár egyenletesen forog körbe, minden fordulatnál megvilágított egy kis kerek foltot: hajót jelzett 30 mérföldnyi távolságban.

Másnap délelőtt: ma meglátogathattuk a gépházat. Iszonyúan meleg, olajos, zajos, félelmetes és érthetetlen. Tisztelem a mérnököket, akik ezt a monstrumot kitalálták. Ma megint forrón süt a nap, nem csoda: közeledünk New Yorkhoz, minden meleg és nedves-ségek gyűjtőpontjához. Napjaink vidáman telnek. Reggelenként xilofonzenére ébredünk: egy matróz körüljár, hogy a közelgő reggeli gyönyöreire figyelmeztessen. Az étteremben pompás reggeli, utána úszni mentünk a szép márványuszodába, ahol nagy zajjal lötyög a tengervíz. Úsztunk, szaunában főlünk, villanylovakon lovagoltunk, álló biciklin bicikliztünk, álló csónakon evezünk. Napozás, tengerbámulás, olvasás. Ebédre rengeteg finomat ettünk, majd

úszunk és tornáztunk, négy órákor pedig farkasétvággal uzsonnáztunk. Most éhezve várjuk a vacsoraidőt, szerencse, hogy a pincérek közben elhalmoznak narancssal és banánnal, hogy valahogyan kibírjuk a várást. Elfelejtettem megírni, hogy a La Manche-csatornán viharba kerültünk, mindenki köpölt (*Gyerekkorunkban, egy hegyvidéki kiránduláson, autóbusszra vártunk, de én már a busz gondolatára is háynyi kezdtem, Pityu aggodalmasan és értetlenül kérdezgette: 'Mért köpöl az Éva, mért köpöl az Éva?'*), én pedig szánakozva néztem a sok szerencsétlen szárazföldi patkányt. Nyolcas erősségű szél fújt (12 a maximum, tájfun), a steward kabinunkban még a vaslemezt is felerősítette az ablakunkra. Southamptonban megcsodáltam a révkalauzt, aki a tomboló viharban egy valóságos lélekvesztőn közelítette meg hajónkat, ügyesen elkapta a hajó falán függő kötélhágcsót, egy hullámhegy tetején lovagolva, és pillanatok múlva már a folyosón állt. 'Rather naughty weather', mondta kedves mosollyal, mert angol volt a legjavából. Megtudtam, hogy több kikötő révkalauz nélkül megközelíthetetlen, a különböző áramlatok állandóan változtatják az öböl fenekének mélységét, így a bóják egyik napról a másikra érvényüket veszítik."

A levél 6. oldalán a dátum: augusztus 19. New York. „A kikötőben Gál Péter, Jónás Pali és Irén, Gloria nővére várt, nem beszélve Exchange Program-beli elődömről. Életemben ennyi dolgom nem volt, Gloria sincs jobb helyzetben: takarít, rendet rak, kipakol és hétfőtől egy doktori disszertációt 'editol', jó fizetésért. Az autóra 60 \$ vámot kell fizetni, de a parkolás, autótartás olyan lehetetlennek látszik, hogy valószínűleg eladjuk. Gál Péter már vevőként jelentkezik. New Yorkot utáljuk, utáljuk, utáljuk. Leveleitek nagyszerűek voltak. Lakásunk fertelmesen koszos, de sok kárt nem okoztak a lakók."

1961. augusztus 3. Apunak Gloria, angolul: „Aranyos leveleid itt vártak halomban, és mi a száz bőröndünk tetején ülve sorra olvastuk (ebben a hőségben még ahhoz is fáradtak voltunk, hogy kényelmesen elhelyezkedjünk). A lakásunk hihetetlenül koszos, legalább egy hónapom rámegegy, mire kipucolom. Nagy malac volt a két fiú, aki itt lakott, észre se vették, hogy milyen piszkot hagytak. A dívány kispárnáit ki kellett dobni, szinte elrohadtak. Pityu minden nap elrohan dolgozni, nekem szabadúszóként szerkesztési munkám van: egy történelmi tárgyú kéziratot kell átstilizálni. Pityu már két állásajánlatot kapott: egyiket a Rutgers egyetemen, a másikat a Long Island egyetemen. Abban a jó helyzetben van, hogy a Long Island-i ajánlatot elutasíthatta, de arra kérték, maradjon velük kapcsolatban. Amennyire lehet, szabadon kell maradnia ahhoz, hogy befejezhesse a disszertációját."

1961. augusztus 13. Egyetlen éjszaka felhúzták a berlini falat, kettéosztották a várost. Akkor persze még nem tudtunk róla, de később, NDK-ba látogatásaink során, sokszor láttuk: félelmetes volt. A 70-es években a Checkpoint Charlie-nál metrón át is utaztunk körülnézni, keletnémet barátaink legnagyobb ámulatára. (Akkoriban járta az a vicc, hogy Magyarország a legvidámabb barakk a béketáborban.) Amikor aztán 1989-ben, a magyar kormánynak köszönhetően, a falat és a vasfüggönyt is lebontották (egy darabkáját bekeretezve Fruzsáéknak vittük el) a kelet-németek nem győzték hálájukat kifejezni. Még 1998-ban, utolsó német körutazásunkkor is megtörtént, hogy Erfurtban egy cukrászdában ettünk, és amikor fizetni készültünk, a magyar beszéd hallatára megjelent a tulajdonos, kijelentette, hogy a vendégei voltunk, és átnyújtott egy kis játék-Trabantot, hálából és emlékül.

1961. szeptember 6. Pityu mindhármunknak, New Yorkból: „Meleg van. Ezzel a gondolattal ébredünk, fekszünk. A hőmérőt nézzük szent borzadállyal: most 93 fokot mutat, és ami sokkal szomorúbb: 90 százalékos páratelítettséget. Reggel a földalattiba préselve érdeklődéssel néztem, mint csurog a fejekről a verejték. Állunk, mereven a levegőbe bámulunk és szenvedünk. Ritka a hangos szó, még ritkább a lökdösődés vagy tolakodás, de nem csodálnám, ha az emberek kínja egyszerre szétvetné az izzó acélkoporsót. A meleg nem használ az

idegeinknek. Az utcák akár az elhagyott csataterek. Az elhullott áldozatok: részeg vagy kábítószeres emberek, az utcasarkokon ülve vívják ádáz harcukat a járókelőkkel, a papír és más szemét orgiát ül a város felett, az aszfaltba süppedt sörkonzervek vakítva verik vissza a napfényt, a meleg kihajtotta az embereket a házakból, ülnek a bejáratok lépcsőjén és a fülük-höz szorítják a tranzisztoros rádiót. A nyár vége, az utolsó nagy hőhullám az utcai csaták klasszikus ideje. Tegnap nyolc helyen tört ki a városban utcai verekedés, a nép sörös-üvegekkel, baseball-ütőkkel vívja harcát, nehéz megállapítani, kit, mikor, miért visznek végül a kórházba, de talán ez levezeti a feszültséget. Új és nem nagyon biztató jelenség a rendőrök ellen viselt háború. Nem múlik el nap, hogy félig vagy egészen agyon ne vernének egy rendőrt. Sorsunkat, a kezdeti lázongással ellentétben, ma már megadással viseljük. Megszeretni nem nagyon lehet ezt a helyet, de lehet érdekesnek, izgalmasnak találni, itt mindig történik valami.

Kétségtelen, hogy New York rossz pászban van. Ez a világvárosok élete folyamán elkerülhetetlen. A városvezetés korruptabb, mint volt, a polgármester tehetetlenebb, a társadalmi ellentétek élesebbek, a városrendészeti kérdések súlyosabbak, mint valaha. A középosztály fokozódó elvándorlása, a túlszűfoaltság és a közlekedési válság, a tervezés teljes hiánya olyan jelenségek, amiket csak gyökeres változtatással lehetne megszüntetni. Kérdés, hogy az ezzel járó felfordulás, a kényszer általános bevezetése nem okozna-e nagyobb kárt. Minthogy ilyen gyökeres változtatásokra nincs kilátás, csak remélni lehet, hogy az emberek nem veszítik el teljesen az eszüket és javulni fog a helyzet. Biztató jelekben nincs hiány: egy év alatt utcasorok tűntek el, piszkos, lakhatatlan bérházak tömege, és helyükben felhőkarcolók vagy remek lakóházak épültek. Egyes utcákban a lakók összefogtak a rend helyreállítására, az utcák tisztántartására és csinosítására. Csakhogy ez nem változtatja meg az alapvető tendenciát. Az irodaházak elszaporodása (30-40-50-emeletes üvegpaloták) egész városnegyedekből űzi ki a lakókat, és arra kényszeríti, hogy a város környékére költözzenek. A bűnözés, a kosz és a növekvő jövedelmek a városfenntartó és kultúrafenntartó középosztályt arra készítették, hogy vidéki házakat vásároljanak. Elhagyják a várost, és velük költöznek el az üzletek és áruházak, amelyek a közlekedési és parkolási nehézségek miatt úgyis állandóan veszítenek vevőik számából. A városi áruházak helyét átveszik a vidéki shopping centerek; a város hivatali helyiséggé változik, a vidék hálózobává. Ez az új embertípus sehová sem tartozik, a vidéki életet unja, a városi színházakat, operát, múzeumokat nem látogathatja, mert minden ilyen kirándulás majdnem megoldhatatlan anyagi és időproblémát jelent. A város ma a nagyon szegények és a nagyon gazdagok, a gyönyörű új és drága bérházak lakóinak városa, meg a hozzánk hasonló gyerektelen bohémeké, akiknek nincs kedvük a suburban élet unalmához és a napi commutolás (*ingázás*) keserveihez. De ha gyerekünk lenne, mi is költöznénk, és talán gyerek nélkül is, ha végre megállapodtunk, és eldőlt, melyik lesz 'az én egyetemem'."

1961. szeptember 22. Gloria levele az én fordításomban. „Az elmúlt két hétben kambodzsai voltam, és az íróasztalom fölött függő, khmer nyelvű naptárból próbáltam kitalálni az aznapi teendőimet. Az Egyesült Nemzetek kambodzsai delegációjánál dolgozom, Kambodzsza hercege ma reggel beszédet mondott az Egyesült Nemzetek Közgyűlésén, ehhez az utolsó éjjelen számtalan változtatást kellett végrehajtanunk, és 200 példányban sokszorosítanunk. Az egész dolog tiszta örültség volt, és engem kikészített. Ez csak alkalmi munka a kambodzsaiaknál, a herceg idelátogatása miatt volt még munkaerőre szükségük, de október 2-án belépek rendes állásba a Grolier Kiadóvállalat szerkesztőjeként. Szerettem a munkát a kambodzsaiaknál, akik kicsi, élénk, kedves és mulatságos emberek. Kitűnően beszélnek franciául, és az angoljuk majdnem olyan aranyos, mint apué. Az ENSz 16. közgyűlése persze rendkívüli eset, a légkör náluk így is hihetetlenül fesztelen, úgy érzem magam, mintha egy keleti család fogadott volna be. Sok intézkedés, szaladgálás után egyik napon csak az volt a dolgom, hogy

90 telefonhívással lemondjam a bejelentett fogadást, Hammarskjöld hirtelen tragikus halála miatt.

Most mesélek a Grolier Kiadóról – ők Grolier Társaságnak nevezik magukat. Elsősorban enciklopédiákat, tankönyveket, kézikönyveket és hasonló tudományos műveket adnak ki. Náluk kapott Pisti alkalmi feladatokat tavaly nyáron: ő írta a középkori történelem egy részét. Hazaérkezésünkkor várt a levelük és a levonat, amit sürgősen, javítva, nyomdakészen kellett visszaküldeni. Az az ötletem támadt, hogy nem postán küldöm, hanem magam viszem be, remélve, hogy beszélgetésbe elegyedem valakivel, és érdeklődhetem a munkalehetőségekről. Szerencsém volt. Kambodzsai köszöntéssel Gloria”

Lecturer a Columbián

1961. szeptember 26. Pityu, mindhármunknak: „Most az eddigieknél is nagyobb hip-hip-hurrá következik. Jövő héttől meghívott előadóként (lecturer) tevékenykedem a Columbia egyetemen. A Rutgers is jó egyetem, de a Columbia Amerika egyik leghíresebb, legkiválóbb egyeteme, és volt diákkollégáim zöldülő képéből látom, hogy engem milyen nagy megtisztetés ért. Legyünk objektívek, meghívásom ismét a szerencsének és Stern professzornak köszönhető, mint életemben eddig annyi minden. Kiderült az utolsó pillanatban, hogy egyik állandó, kinevezett tanár osztályában túl sok (vagyis 25-nél több) hallgató gyűlt össze, ezért osztályát kettéosztották. A második section tanítására a tanár kollégái jelöltek ajánlottak, és ezek közül a tanár engem választott ki. Ma reggel egyórás kihallgatáson voltam Ausubel professzornál, és a beszélgetés végén közölte, hogy minden hétfőn és szerdán d.u. ¼ 2-től ½ 3-ig taníthatom az ő B-osztályát. A tárgy: modern európai történelem, 1815-től. A fizetést órabérben kapom, előadásoként 17 \$, ami aránylag magas fizetés. A szerződés persze csak erre a félévre szól, drukkolhatunk.

A kinevezés hatására drákói rendszabályokat foganatosítottam. A Scholar Exchange munkámat október elsejével befejezem, és csak a tanításnak és a tézisnek élek. Így is rengeteg dolgom lesz, mert a Columbia előadásokra még jobban fel kell készülni, mint a Rutgers-hez. A diákjaim a legjobbak közül valók az országban, remek lehetőségeim lesznek a csúfos megszegyenülésre. Jövő hétre a következő témákból kell készülnöm: görög filozófia, a Metternich-féle konzervatív gondolat, és a weimari intellektuelek. Szerencse, hogy a doktori vizsgára annakidején jól felkészültem, most csak a jegyzeteimet kell kiegészítenem. A Rutgersen két héttel előbb kezdődött a tanítás, mint a Columbián, ott tehát már látom, mi a helyzet. A diákok igen kellemesek, kedvesek, szorgalmasak, ha nem is mind génusz. Esti kurzuson tanítok, tehát nagyrésztük nappali állásban van. Köztük nem egy kész orvos vagy mérnök, és a maga szórakozására akar diplomát szerezni a filozófiai fakultáson. Az óra felét töltöm előadással, a többi időben vitatkozunk, elemzünk. Mindig az a benyomásom, mint a Maryland egyetemen volt, persze magasabb síkon, hogy tehetségben, intelligenciában nincs hiány, csak éppen az alaplétszámokkal vannak bajok, érződik a humanista középiskola hiánya. (Ó, a ciszterek!) Mindenre megtanítható az, aki nyolc éven át gyúrta a latint, matematikát, anyanyelve nyelvét. Ezek a fiatalok sosem tanulták meg az anyanyelvüket, nem kényszerítették őket elemezni, ezért ma is képtelenek nehéz problémákat megoldani. Szégyenlik tudatlanságukat, ezért néha harapófogóval kell kihúzni belőlük a szót.”

1961. október 2. Apunak Pityu: „Ma reggel óta ez az épület újból otthonommá lett. Itt írnám a könyvem, itt készülök első columbiai előadásomra (ma d.u.), és esti két Rutgers-előadásomra. Gloria is új életet kezdett, ma lett Éva kollégája a Grolier's Society-ben. Nagy dicsőség és irigylésreméltó állás.”

1961. október 10. Apunak, Gloria: „Grolier-munkám jól indul. Mindenki nagyon kedves, de még kevésbé ismerem őket, és régi New York-i barátaimmal akarom először újra felvenni a kapcsolatot. Először a történelmi osztályra szántak, de azután az 'államok' címszavakhoz tettek, ami azt jelenti, hogy át kell írnom mind az 50 amerikai állam természeti és egyéb csodáiról szóló címszavát! Ezen a héten Colorado van soron.

Elbúcsúztam a kedves kambodzsaiaktól. Tegnap behívott a követ, és átnyújtott 2 dobozt, amit a herceg a jó munkámért köszönetül nekem hagyott. Azt gondoltam, biztosan csokoládé és egy csinos naptár lesz. De mit kaptam? egy gyönyörű, khmer mintájú ezüst karperecet és egy nagyon csinos, fedeles ezüst tálat, amely túl díszes ahhoz, hogy használni lehessen. És mindkét ajándék selyemmel bélelt, díszes dobozban van, rajta a kambodzsai királyi jelvény.”

1961. október 16. Pityu mindhármunknak. „Köszönjük jó hangulatú leveleiteket, hogy én mikor írom meg esedékes hatalmas beszámolómat, az a diákjaimtól függ. Jó amerikai szokás szerint magán-nyavalyáikkal ostromolnak, javaslatokat adnak be és általában azt hiszik, hogy csak nekik élek. Egy Urcinoli nevű gazembert meg fogok buktatni, mert állandóan be akarja bizonyítani, hogy nincs igazam. A Columbián, ahol jónéhány kitűnő eszű és tudású diákkal állok szemben, az ipari forradalmon és az utópista szocialistákon veszekszünk. Sajnos a diákok mindkét egyetemen beadták első háziolvasmány-kritikáikat: ebben a félévben 850 könyvkritikát, tanulmányt, vizsgadolgozatot kell elolvasnom, kijavítanom és leosztályoznom. Ti nem is tudjátok, milyen rabszolga az amerikai egyetemi tanár.”

1961. október 20. Pityu mindhármunknak. „Pali kívánságára megvizsgáltam a Morningside Height-i helyzetet. Ezen a szép, levegős dombon, a 110. és 125. utca között, több avenue szélességben, tehát több négyzetkilométeren terpeszkednek a Columbia egyetem és kapcsolt intézeteinek épületei – persze mind el se fér. A várostól északra fekszik az egyetem klinikája és orvostudományi intézetei, messze épült fel az atomreaktor, az erdészeti, halászati, tengerészeti, stb. intézete. Kutatóflottájának egyik hajója a déli sarkon tanyázik, a másik a karib tenger fenekét kapargatja, a geológusok a Himalájában kutatnak. A sokezer diákon és tanáron kívül civilek is laknak az egyetem környékén, egy részük a Harlemből átköltözött néger és puerto-ricói. Mint mindenhol a városban, itt is összezsúfolva élnek, szegényen és zajosan. Az egyetem néhány évvel ezelőtt bizottságot létesített a Morningside Heights megmentésére. Milliókat fordítanak erre a célra, megvásárolnak roskadozó házakat, átépítik és a tanároknak vagy családos diákoknak lakásonként bérbe adják. Városi költségen sorozatban épülnek a húsz-harminc emeletes lakóházak a Harlemben és környékén, de ez sem igazi megoldás: minden új ház, amelyben rendkívül alacsony a lakbér, és ahová csak alacsony jövedelmű családok költözhetnek be, automatikusan újból gettóvá válik. Némi előrehaladás azért van: minden lakáshoz modern berendezés, jégszekrény, villanytűzhely tartozik, a gyerekeknek játszótér.

Átmenetileg ennyi elég a városrendezési problémákból. Annyi bizonyos, egyetlen diák sem érzi magát megfélemlítve, panaszra inkább azoknak a 'filisztereknek' lenne joguk, akiknek a szombat esti diákmulatságok űzik ki a szemükből az álmod. A könyvtár ablakából kinézve minden nap Columbia-diákokat látok, amint az utcán a helyi néger sráccokkal baseballoznak. Mindez nem akadályozza meg őket abban, hogy egy óra múlva latinul vagy ógörögül tanuljanak, vagy filozófiáról vitatkozzanak.

Amint tudjátok, én nem a Columbia College-ben, vagy a Barnard College-ben tanítok 18-20 éves fiúkat-lányokat, hanem a koedukált School of General Studies-ban, ahová nem egyenesen a középiskolából kerülnek a diákok. A cél itt is a bachelor degree. A hallgatók egy része ezt már megszerezte valami más szakmában, és most szakmát vált, vagy saját szórakoztatására tanul. A felvételi vizsga könnyebb, a tananyag és a tandíj ugyanaz, ezért itt több a

bukás illetve kibukás (kb 15 %), és a diákok céltudatossága is nagyobb, mint a fiatalabb és hanyagabb college-diákoké. Sikerült heti egy-másfél napot biztosítanom magamnak tézis-írásra. Ez édes-kevés, de talán később sikerül több időt felszabadítanom.

Ebben a 4-oldalas levélben még sok van hátra az egyetemek szervezetéről.

1961. október 10. Pityu megküldte a Columbia egyetem hivatalos levelét, amelyben tisztelettel közlik, hogy kinevezték a Columbia 'Lecturer in History'-jának, 1961. okt. 1-től 1962. febr. 1.-ig. „Annyit mindenesetre már tudok, hogy a Trustee urak kénye-kedve a jövő félévre is meghosszabbította meghívásomat. A jövő őszi kinevezés más lapra tartozik. Persze, ha meglenne a disszertáció! De ez rettentő lassan halad. A Rutgers egyetemnek januárban búcsút mondok, ha ott is tanítanék, sohasem készülnék el az írással.”

1961. október 23. Ezúttal Pityu egész levelét ideírom, betűről betűre: „Drága Apu, Éva és Pali! Sokat gondolkodom azon, nem fáj-e Nektek, hogy leveleinkben nem emlékezünk meg Anyuról. Annyira örülünk annak, hogy jól vagytok, jó hangulatban, hogy szeretnénk elfelejteni Veletek azt a szörnyűséget, ami velünk történt. Errefelé nem ismerik a Halottak Napját, mint annyi mást, ami otthon az év állomásait jelentette, ezért nehéz elképzelni a hangulato-
tokat. Tudom, hogy elmentek Anyuhoz, higgyétek el, hogy gondolatban most is nagyon sokat vagyok Vele. Éjszakánként, gyakran álomban, érzem a hiányát, azokban a pillanatokban, amikor visszasírom az első életemet. Ilyenkor elfog a szorongás, Gloria jelenléte ellenére, múlt és jövő találkozóink ellenére: iszonyatosan szeretnék Veletek lenni, otthon, Anyuval, mindenkivel. Biztosan csak a fiatalságomat siratom, de az elveszett szeretetet is, amivel Anyu és Ti vettetek körül. Milyen jó, hogy van egy Gloriám! Ez alkalommal nem írok másról, csak arról, hogy lelkemben, vágyaimban Veletek vagyok, amikor drága Anyu porait látogatjátok. Nagyon szomorúan öllelek, csókollak Titeket Pityu”

1961 októberében Dóra nagymama elutazott Bécsbe. A lányok előfizettek vendéglőben diákkosztra, egyébként önállóan intézték a dolgaikat.

1961. december 1. Pityu, mindhármunknak. „A helyzet reménytelen. Átolvastam az elmúlt két hónapban érkezett leveleiteket, és összeírtam 14 fő- és számtalan mellékkérdést, amire választ vártok. Ha ehhez hozzászámítom a saját mondanivalómat, és a rám váró munka tömegét, joggal láthatom sötéten a levél jövőjét. Srégen balra tölem 28 kék füzet tornyosul, a diákjaim második zárhelyi dolgozata. (Felháborodottan érdeklődöm, miért nem válaszoltatok az első vizsgadolgozat kérdéseire, amiket jó néhány héttel ezelőtt adtam postára.)” Ezután felsorolja, milyen hétfői előadásaira kell felkészülni, hány könyvkritikát kijavítani, a lakáson vizsgáztatni egy diákot, aki fejfájás miatt nem jelent meg a vizsgán, és négy előtt otthon kell lennie, mert jön a szobafestő, hogy az egész lakást csatatérré változtassa. „Frau Dörfler, a háztulajni, minden zsugori háztulajdonosok mintaképe, beadta a derekát és újralfesteti a lakást. Nemrégiben mi, lakók, röpgyűlésen ítéltük el Frau D. magatartását, és azóta tisztességesen fűt, a kapuzárat megjavíttatta és már messziről érdeklődik Gesundheitünk iránt. Az igazat megvallva, nagyon jól érezzük magunkat kis lakásunkban: az egész emelet a miénk, nincsenek szomszédaink, felettünk csak galambok tanyáznak, nagy csönd van, lakásunk ma már igazán szép és barátságos és csak 90-t fizetünk. Eleget járunk 150-200-as havibérű modern házakba, hogy tudjuk, mit jelent egy kalickát bérelni valamilyen húszemeletes csodaházban, saját napozóval, saját uszodával, a földszinten modern művészek állandó kiállításával (ma már új bérház nem épül képgaléria nélkül), a bejáratnál pálmafákkal és papagájokkal – és azt figyelni, hogy a második szomszéd ma szárazon köhög, és hogy a balszomszéd veszekszik-e a feleségével. Betörni az új házakba is betörnek, és a doormannek titulált öregembert mellékesen még fejbe is kólintják. A mi ún. harmadik betörésünk bal-

sikerrel járt, és ezért szóra sem érdemes. A tettesek vasrudakkal feszegették az ajtót, az ajtófélfát tönkretették, de tovább nem jutottak. Azóta sajátkezűleg kijavítottam és acélsínekkel megvasaltam az ajtót (életemben először forrasztottam is, japán forrasztópálcával), új zárat szereltem fel a meglevő kettő mellé, a kapuzárat megcsinálták, a lakást bebiztosítottuk (2000-re, évi 30-ért), a telefonszámunkat titkosítottuk, és ma már vígan élünk: több betörés nem lesz.

Deák Gida megérkezett hozzánk egy hétre. Igazán kiváló, okos, kedves, művelt (nem csak a szakmája érdeklő). Láttam a nő fényképét: csinos, 21 éves lány, Harvardon végzett, gyereklelekbúvárnak készül. A leírás alapján arra kell következtetnem, hogy nem lennének Baba néni kedvencei” (*ugyanis hithű zsidó család, az esküvő is sátor alatt folyt*).

1961. december 26. Apunak, Gloria. Ír a karácsonyi ajándékokról, és nyugtatja aput, hogy ne aggódjon az ő látása miatt, az utóbbi időben kicsit javult, csak az erős fényt nem bírja. Az orvos szerint az a szörnyű sokk okozta, ami a nőgyógyászati vizsgálaton érte, amikor megtudta, hogy soha nem lehet gyereke. Igyekszik Pityut meggyőzni, fogadjanak egyet örökbe, de most, amikor annyi dolga van, ebbe még nem tudja beleélni magát. Panaszkodik, hogy borzasztó büntudata van, amiért nem tud saját gyereket szülni Pityunak, szüntelenül ez jár a fejében.

1962

1962. január 14. Pityu az itthoniaknak: „Ezekben a napokban a szokottnál is többet gondolok Rátok. Egy évvel ezelőtt, miközben anyu is, ti is rengeteget szenvedtetek, mi a patikákat jártuk, gyanakodva – mert a nemlétező orvosság leírása olyan félelmetesen hangzott –, és mégis könnyelmű felelőtlenül, mert Anyu betegségét még fel sem foghattuk. Anyu halálának emlékezete azóta is az esős, hideg, heidelbergi éjszakákhoz kapcsolódik, a víztől fényes macskakövekhez és a barátságtalan postahivatalhoz, ahol a bürokrata közönyösen morogta, hogy a pesti hívás létrehozatalára újra várunk kell. Mert Heidelbergben voltunk, idegen világban, anyu halála így még lehetetlenebbnek tűnik. Táviratotok egy bronz egér-szoborra támasztva várt ránk a rosszul világított lépcsőházban, a világ üres lett és kegyetlen, és azóta sem állt helyre a rend. Fájt, hogy olyan korán halt meg szegény. Meg kellett volna várni azt a sok csodát, ami velünk az elmúlt évben történt: azt, hogy együtt hegyet másztunk, végtelen sokat beszélgettünk, még veszekedtünk is. (Mármint én veszekedtem, nem apu – hiszen ez volt anyunak is örök bánata.) Megérhette volna a Fekete-tengeri utazást, az én tanárkodásomat és most az én 'polgárosodásomat', ahogy helyi magyar nyelven mondják. Január 9-én esküdtem fel háromszázad-magammal, nem Newarkban, ahogy a mellékelt újságcikk mondja, hanem New Yorkban, a kerületi szövetségi bíróság házában. Az egész eseményből csak egy jelenet rendített meg: elvették a bevándorló igazolványomat és, életemben először, személyazonossági igazolvány nélkül maradtam. Meg kell szoknom, hogy azért hívnak Deák Istvánnak, mert annak nevezem magam, és életem más részletei az én magánügyem, amelybe senki sem ütheti bele az orrát.”

Az említett újság a Jersey Journal január 10.-i száma: „Deak, a Rutgers Egyetem magyar származású professzora, sok meglepő dolgot tapasztalt életében, de egyik sem szárnyalta túl azt a meglepetés-ünnepséget, amellyel tanítványai fogadták, amikor belépett a terembe, kezében új állampolgársági dokumentumával. Asztalán egy 14 inch-es torta várta, piros-fehér-zöld díszítéssel, zászlókkal és 'Amerika köszönt Téged' felirattal, továbbá Cornelius E. Gallagher kongresszusi képviselő gratuláló levele.” Pityu hozzáfűzi, hogy „a 7,50 dolláros tortát a cukrász ingyen adta, mert ismer és gratulál. Az így megmaradt pénzből a diákok finom francia pezsgőt vettek. Az előttem ismeretlen Gallagher a levél mellé egy

hatalmas zászlót is küldött, és egy bizonyítványt arról, hogy a zászló egy napon át a washingtoni Capitol tornyán lengett. Ezekután nehéz lesz bárkit is megbuktatnom, pedig muszáj lesz, mert „most már ’polgári kötelességem’ a közoktatás magas színvonalának biztosítása.”

1962. február 5. Pityu, a hazaiaknak: „Eddig nem írtam erről, de talán gondoltátok, hogy az utóbbi hetekben állásajánlatokra vártam. Azért írom, hogy ’vártam’, és nem állást ’kerestem’, mert Stern úr utasítására sehol sem ajánlkoztam. Ez nemcsak méltóságomon aluli eljárás lett volna, hanem eredménytelen is. Rég bevett szokás szerint a fakultások vezetői és tanárai tapogatóznak a nagyobb egyetemeken barátaiknál esetleges jelöltek után, és a boldog jelölt csak hosszas tárgyalás után értesül arról, hogy neve szóbakerült. Így történt, hogy ma reggel, meglepetésemre, állásajánlatot kaptam a nagyhírű californiai Stanford egyetemről. A történelmi osztály vezetője egyéves szerződést ajánlott, a szerződés megújításának lehetőségével, tíz hónapos tanítási időre, 6000 dolláros fizetéssel. Szeptemberben kellene belépnem az egyetem székhelyén, a San Francisco melletti Palo Alto-ban. Ennek az állásnak vannak előnyei és hátrányai. Előnye, hogy California igen érdekes és szép, Palo Alto igen szép és gazdag város, San Francisco az Államoknak a legkellemesebb, legeurópaibb, és legszeretettebb nagyvárosa, és a Stanford egyetem a nyugati partvidék Harvardja.” (Megjegyzem itt – főleg mert ezt a családtörténetet csak 1973 októberig akarom vinni –, hogy 1979-ben ide hívták meg Gács Pétert, vele ment Fruzsina és Gerzson, itt született meg Aron, ekkor látogattam meg őket én, és innen utaztunk együtt a New York állami Rochesterbe.) Pityu további előnyöket is felsorol: itt dolgozhatna első könyvében, az egyetem híres Hoover könyvtára és archívuma megkönnyítené a kutatómunkát, és a fizetés is igen megfelelő. Hátrányok: „az állás garantáltan csak 2-3 évre terjeszhető ki, itt nem kaphatok tenure-t (állandó tanári kinevezést), de a Columbia és a Stanford ajánlásával máshol kitűnő végleges állást szerezhetek. A Columbián most is taníthatnék, de megint csak part-time teacher-i minőségben, ami sem erkölcsileg, sem anyagilag nem kielégítő. Állandó alkalmaztatás itt kizárt, nincs üres állás, és ha volna, azt nem velem, disszertációtlán szegénylegénnyel töltenék be. Namármost, ha szeptemberben elmegyünk a világ végére, két évig nem jövünk vissza, akkor idén nyáron elmegyünk Európába. Először, hogy a még szükséges kutatási munkát elvégezhessem, másodszor hogy jól és olcsón nyaraljunk, és harmadszor, de nem utolsósorban, hogy együtt legyünk Veletek. Mit szóltok? Majd kiugrunk a bőrünkéből.” Ezután ajánlgatja Olaszországot, Párizst – „bár az ottani szörnyű helyzet nem engedi meg, hogy Párizssal kapcsolatban terveket szőjjünk. Azonnal írjatok a bécsi, milánói, genovai rokonságnak, barátoknak, küldjenek meghívólevelet!” Büszkén sorolja, mennyi pénzük van és mennyi lesz, csak utazhassunk együtt.

1962. február 20. Pityu a hazaiaknak. ”Errefelé meglehetősen nagy az izgalom. Egy órával ezelőtt halászták ki a Karib-tengerből Glenn ezredet, miután háromszor körülrepülte a Földet. Az elmúlt hónapokban tízszer meresztettük a szemünket az üres televíziós képre, amin egy álló rakétán kívül semmit sem lehetett látni, és hallgattuk a bemondó süket dumáját, amivel a várakozás végtelen óráit próbálta kitölteni. Századszor értesültünk arról, h. Glenn jól reggelizett, hogy borotválkozásnál nem vágta meg az arcát, hogy a mamája, felesége, gyermekei izgatottak és bizakodóak, hogy egész Amerika népe bizakodóan vár, hogy a floridai tengerparton a hot dog-árusok óriási üzleteket csinálnak az éjszakákat átvirrasztók között. Azután mindig beborult az ég, magasra csaptak a hullámok, vagy eltörött a százezer csavar-nak valamelyike, ami az ördögi készüléket összetartotta. Ma reggel végre nagyobb bizalommal hallgattuk a bemondó hangját, amint visszafelé számolta az időt: mínusz 116 perc 26 másodperc, aztán mínusz 6 perc, aztán mínusz 60 másodperc. A 10-emeletes rakéta mellől már régen elhúzódott a szerelők tornya, a rakétát és a csúcán eltörpülő apró kalitkát már csak egy köldökzsinórnak nevezett cső kapcsolta a földi világhoz. A rakéta lába fehér oxigén-

felhőben fürdött, azt mondták 6, 5, 4, 3, 2, 1, és aztán 'go!', és a hatalmas készülék tűztengerben megindult fölfelé. Először lassan mozgott, azt hitte az ember, ott borul fel mindjárt, de akkor bömbölni kezdett, és mint a nyíl, egyenesen az égbe röpült. A televíziós készülékek messze követték az útját, a szivaralakú tűzfelhő keletre fordult, lent az emberek éljeneztek, végre eltűnt a messzeségben. Most jött a legfontosabb pillanat: az első 45 másodpercben beérkező adatokat rádiókészülékek Floridából Marylandbe irányították, és onnan az elektronikus számológépek másodperceken belül visszaküldték jelentésüket a rakéta irányáról, sebességéről, helyzetéről. A 'dynamics officer'-nek 30 másodperc állt a rendelkezésére, hogy a rakétát útjára eressze vagy visszaparancsolja a földre. Fiatal ember volt, nyugodtnak látszott, és mondott valamit, amiből állítólag arra lehetett következtetni, hogy minden rendben van, mehet Glenn, Isten hírével. Mindjárt utána Glenn hangját hallottuk: 'O.K., everything is fine, it is rather bumpy up here, I feel fine, Florida looks nice.' Percekkel később már egy hajóval tárgyalt az Atlanti óceánon, majd egyik Nigériában állomásozó tudóstársasággal, később közölte, hogy Ausztráliában sötét van, az éjszaka gyönyörű. Itt lent közben majd megbolondultak az emberek, a pénzükért legalább láthattak valamit. Glenn kalitkájába 12 kilométeres kábel és vezeték volt beszerelve, nehezen tudtam elhinni, hogy ebből nem lesz valami baj. Glenn egész idő alatt szakadatlanul beszélt a sok figyelőállomás egyikével. Meghallgattuk a szívverését, a légzését, értesültünk róla, hogy bőre szabályszerűen párolog, és titokban azon gondolkodtunk, mi van, ha pisilnie kell. Glenn különben a dobozát maga irányította – azt hiszem, ez fontos újítás –, kézi fényképezőgéppel felvételeket készített, és a szak-halandzsán kívül is érdekesekeket mondott, viccelt is: üzenetet küldött fegyverneme, a tengerészgyalogosok parancsnokának, és zsoldemelést kért, tekintve, hogy az előírt havi repülési időt ezzel a repüléssel túllépte. Négy és fél órai utazás után lehozták az égből. Előírászerűen egy hajó mellé esett, kalitkástul felhúzták a fedélzetre, mint annakidején a portugál hajósok Gullivert óriások-készítette kalitkájában. Ezüst ruhájában kedvesen mosolygott. A televízió és az újságok azóta is magyarázzák, mi történt, de a magyarázatnak a felét sem érteni.

Áttérek a mi kevésbé hatásos, de nem kevésbé fontos repülésünkre. Június 7-én indulunk Rómába. Július 17-én indulunk vissza Párizsba, augusztus végén Kaliforniában kell lennünk. Reálisan kell gondolkoznunk. Bármennyire is csodálatos lenne, elképzelhetetlen, hogy ezalatt a 6 hét alatt mind a hárman külföldre utazhassatok.” Ezután sorra veszi, Olaszországban vagy Párizsban kitől kaphatnánk meghívólevelet, és milyen esélye van annak, hogy idejében vízumot adjanak. Másik lehetőség, hogy Gloria egy társasutazásra Budapestre megy.” Ezután elmondja, hogy a Stanford mellett döntött, bár Stern ezzel nem egészen értett egyet, továbbá még két egyetemre kapott ajánlatot, de ezek nem elég jók. Nagyon boldogok, hogy Kaliforniába mehetnek, előreláthatólag ott elég szabadideje lesz a disszertáció elkészítésére, ami nélkül nem lehet a Columbián professzor. „A tézissel haladok, Sternnek adtam egy 40-oldalas újabb áttekintést, azt válaszolta: 'It is a superb and publishable topic and will bring you much pain and the rest of the world much pleasure and instruction.' Szegény világ, ha neki már csak az én weimari íróim szereznek örömet! Most egy fejezeten dolgozom: 'A német politikai újságírók és a weimari köztársaság összeomlásának első stádiuma: a Young terv, a Nagy Koalíció bukása, a gazdasági krízis kezdete.' Néhány hét múlva meglesz. Persze még rengeteget kell olvasnom, néhány újságcikkre nem tudok New Yorkban ráakadni, és Németországban még nem tudtam, hogy szükségem lesz rá, ezt is be kell még illeszteni a nyári tervekbe.”

1962. február 23. Apunak, Pityu: „Glenn most beszélt a TV-n. Tudjátok, hogy csak csodával határos módon maradt életben? Amit akkor sem ő, sem mi nem tudtunk, de amivel a kilövőállomás szakértői egész idő alatt tisztában voltak: majdnem biztos volt, hogy az atmoszférába való visszatéréskor fáklyaként el fog égni. Az út kezdetén a figyelőállomások jelentést kaptak az égből, hogy a csatlóást a súrlódás-okozta hőségtől megvédő burkolat meglazult és könnyen

leválhat. A szakértők konferenciát hívtak össze, és amíg Glenn vígan csevegett a földiekkel, kétségbeesetten keresték a megoldást. Glenn nem értesítették, úgysem tehetett volna semmit. Végre a kisebbik veszélyt választották: úgy döntöttek, hogy a burkolat rögzítése érdekében nem fogják a burkolatra erősített lökhajtásos rakétákat leválasztani. Ezek a rakéták lehetővé tették, hogy Glenn a skatulyáját a megfelelő irányba fordítsa és megállítsa az esetleges tengelykörüli forgást. Terv szerint azonban a rakétáknak az atmoszférába belépés előtt le kellett volna válniuk. A szakemberek abban egy pillanatig sem kételkedtek, hogy a rakéta-hüvelyek a levegő sűrűsödése következtében el fognak égni, de remélték, hogy a védőpáncélt legalább addig a helyén tartják, amíg a csatlós alsóbb rétegekbe nem ér. Így is történt. Glenn egyszerre erős rázkódásokat érzett, és ablaka előtt futballabda nagyságú lángoló acéltöredékek röpültek el. Meg volt győződve róla, hogy ezek a védőpáncél töredékei (a rakétahüvelyekről nem tudott), és felkészült arra, hogy a következő percekben lassan meg fog sülni. Ennek ellenére nyugodtan adta le jelentéseit, egy szóval sem érezte aggodalmát. Az égő acéltöredékek végeredményben helyén tartották a védőpáncélt. Amint Glenn most mondta: 'Bizony a nap mindannyiunkra nézve igen kellemetlenül végződhetett volna.' Mindenki nevetett, csak jelenlevő szép felesége nyelt kínosan. Szóval tényleg bámulatra méltó ember, nagyszámú manővert hajtott végre. Számunkra legérdekesebb, hogy a kísérlet minden gondját, izgalmát végigéltük."

1962. március 19. Pityu haza. Tervezgeti a nyári találkozást. Persze jó lett volna Rómában, de ott csak rövid ideig lesznek, Gloria elmegy meglátogatni a nővérét, ő pedig Münchenbe utazik az autójáért, majd a németországi kutatások folytatására. Erre a célra támogatást kért és kapott a német kultuszhatóságoktól. Kértek részletes tervet: Münchenen kívül Stuttgartban, Freiburgban, Heidelbergben, Frankfurtban és Bonnban akar tovább kutatni. Reméli, hogy az útiköltségeit megtérítik. Tovább tervezgeti a családi találkozást, esetleg Németországban. Gloria szemével baj van, fényre nagyon érzékeny, és sokat bánkódik a gyermektelensége miatt. Az örökbefogadás sem egyszerű, egyrészt azért, mert református templomban esküdtek, másrészt már nem elég fiatalok.

1962. március 12. Gloria mindhármunknak (hevenyészett fordításomban). „Pityunak tegnap telefonáltak az Észak-Illinois-i (DeKalb) egyetemről, assistant professori állást ajánlottak, több fizetéssel, mint a Stanford, még hozzá a német történelem specialistájaként. Ez jól hangzik, de az ég szerelmére, hol van az a DeKalb, és kik élnek ott? Hegyek nincsenek, csupa síkság és farmok. Pityu azt mondja, ugyanolyan döntés előtt áll, mint Hamlet: nagy hal legyen egy kis tóban, vagy kis hal egy nagyban. Várjuk vissza Sternt, megtudni, mit tanácsol.”

1962. április 2. Pityu mindhármunknak, New Yorkból: „A New York-i tavasznál nincs szebb, mint ahogy a tél is nagyobbra friss, száraz, hideg levegő és napsütés jegyében telik el. Csak a nyár, az a mocsaras nyár ne lenne! Milyen szerencsés vagyok, nincs is ennél jobb élet. Délelőtt itthon dolgozgatok, közben besétálok az egyetemre. Igaz, hogy többet dolgozom, mint három teherautósofőr (nagy kunszt, azok egyáltalán nem dolgoznak), de a munka-beosztásom teljesen tőlem függ, és amit csinállok, annak minden percét élvezem. És ezért még fizetnek is: szeptembertől fogva, 9 hónapi munkáért, 6000 dollárt. Lett volna egy lehetőség a Columbia tanárképző intézetében, de a téma badarsága miatt leszavaztuk. Aztán a Virginia egyetem női kollégiuma (Mary Washington college) meghívott assistant prof.-nak, 6400-ért, és a többi között nagyon érdekes orosz történelmet taníthattam volna, de ebből sem lett semmi, mert 1) heti 15 órát kellene tanítanom, ami hallatlan, 3-féle témát, 2) mert az egyetem, bár szép meg régi – Jefferson alapította és ő is tervezte az épületet – nem tartozik az elsőrangú intézetek közé, és 3) mert Délre nem szívesen mennék. Azóta újabb krízis állt be: telefonált Dr Bowen, a Northern Illinois egyetem történelmi intézetének igazgatója, és fényes állást

ajánlott. Először 6400-at ígért, de mert Stanfordinál kezdtem beszélni, gyorsan felemelte 6760-ra, sőt ha hajlandó lennék nyári szemeszterben is előadni, akkor 9000-et kereshetnék egy évben. Első félévben heti 9 órát tanítanék, Európa újkori történetét, vagyis azt, amit most tanítok, a második félévben heti 6 óra általános európai, és 6 órában modern német történelmet, vagyis a szakmámat. Óriási előnye, hogy nem gólyákat nyúznék, hanem történésznek készülő szakmabelieket. A doktorátus megszerzésével automatikusan asst.prof.-rá lépnék elő, és életem végéig ott maradhatnék. Bowennel, aki kitűnő történész, a Columbián és Washingtonban találkoztam, már többször írt, de az ügy most lett időszerű. Hát most mi legyen? Amilyen szerencsém van, Stern most éppen nyaral, Bowen pedig azonnalra kér választ. Választhatunk a gyönyörű Kalifornia és a pompás Stanford egyetem, illetve az ijesztő hangzású DeKalb 19 000 lakosú metropolisz és a fertelmes Chicago közelsége között. DeKalb-ban rendes tanár lennék, nagy fizetéssel és megfelelő tekintéllyel. Döntsen a Stern. Holnap megjön és itt vacsorázik feleségével, két gyerekekkel, fogalmunk sincs, mi legyen a menü. Mennyi baj van!”

1962. április 12. Gloria megírja apunak a döntést: végülis Massachusettsbe mennek, a Smith College-ba. Előzőleg már elfogadták a Stanford ajánlatát, de most többek javaslatára óvatosan és tapintatosan elköszöntek a Stanford elnökétől. Azóta gratuláló levelet kaptak tőle. „És most következik a történet legfontosabb része – írja Gloria. A Smith Amerika leghíresebb leányegyeteme, a lányok köztudottan szépek és gazdagok. A jövő évben előreláthatólag egyebet sem fogok hallani, mint hogy mennyire remegett a kis aranyosoknak a térde a vizsga alatt. Nagyon büszkék vagyunk arra, hogy Pityunak ilyen nagy híre van, de a Smith-görlok bizonyára csak azt látják, hogy nagyon jóképű, és egyáltalán nem figyelnek arra, amit előad.”

1962. április 24. Pityu mindhármunknak. Elmondja, hogy Stern tanácsára választotta a Smith College-et. „Úgy gondoskodik rólam, mint apa a hülye fiáról. Kollégáim savanyú arccal hallgatják az új fejleményeket, van, akinek még egyetlen lehetőség sem kínálkozott, én meg nem akarok Stanfordinba menni, pedig az fényes hely. Fényes, de ideiglenes, az odaköltözés egy vagyona kerül, és önérzetemet sérti, hogy nem leszek a tanári kar teljes jogú tagja. A Smith College a Stanfordinnal egyenértékű, az ország legrégebb női kollégiuma. Bejutni nagyon nehéz, a tandíj hallatlanul magas (szerencsére a hallgatók fele ösztöndíjas). A tanári kar elsőrangú, a diákjai a tehetségükről híresek. Aránylag kisebb egyetem, csak 2 és félezer hallgatója van. A történelmi intézet 12 tanárból áll, illetőleg most már 13-ból.” Elmondja, hogy oda-utazott, gyönyörű az egyetem: parkok, tavak, dombok. A tanárok előzőleg elolvasták az életrajzait, az ajánlóleveleket, és most alaposan levizsgáztatták beszélgetés formájában, főleg a készülő disszertációjából. Másnap összeült a tanári kar és közölték a feltételeket: heti 8 óra, a fizetés annyi, mint a Stanfordinon, a téma: Európa története 1500-tól napjainkig. Az egyetem elnöke, dr. Mendenhall, azelőtt a Yale történelmi igazgatója, ugyanazt adja elő. „A szerződés csak egy évre szól, de nem bánom. Az, hogy a Smithen tanítottam, mindig kitűnő ajánlólevél marad. Nagy előny, hogy New York közel van. A Smith könyvtára kitűnő (félmillió könyv), de rendelkezésemre áll három más massachusettsi egyetem könyvtára is. A lányokat is láttam. Gazdag diáklányok stílusának megfelelően rongyokban, szakadt cowboy-nadrágban, vagy fertelmes, térdigérő sortban szaladgálnak és a könyvtárban a lábukat az asztalon tartják. A hét végén boyfriendjeikkel elvonulnak valahova, ilyenkor állítólag nem lehet rájukismerni.”

1962. május 11. Pityu mindhármunknak. Minden eddigi levélben szó van várható közös utazásunkról, a meghívólevelekről, útlevel- és vízumügyekről, az időpont megválasztásáról, és hogy micsoda öröm lesz ötünknek együtt lenni. Úgy látszik, apu útlevele megjött, a miénket még várjuk, mert ez a levél így kezdődik: „E pillanatban, születésnap ajándékként érkezett apu távirata. Óriási az öröm. Kérünk azonnali tájékoztatást, hogy most mit csinál-

junk? Kinek, mit táviratozzunk? Kiket sürgessek, franciákat, svájciakat, és milyen formában? Mennyi pénzt küldjek haza a Nemzeti Bank számlájára? Hát nem csodálatos? Nagyon meg vagyunk elégedve a világgal. Csak Évák útlevele és vízuma is rendben legyen idejében! A Blond-ügy fantasztikus!” Georges és Germaine Blondról és megismerkedésünk történetéről majd írok.

Májusban sorra érkeztek levelek Pityutól, mind a svájci és francia vízumhatóságok elviselhetetlen bürokratizmusáról, osztrák, svájci, francia ismerősök és rokonok (például Deák Imréné, Juliska néni) címeivel, mert meghívókat kell tőlük szereznünk, amelyben kötelezik magukat, hogy minden költségünket fedezik, stb. Megkérte egy ismerőst, Dachné Réti Ágnes, kutassa fel Juliska nénit, de ha nem találja, küldjön nekünk ő meghívót. Ágnes ismer engem Turnay Alice-től, szeretettel beszélt rólam, de ő maga nem tud segíteni, mert ő osztrák (1956-ban ment ki), a férje amerikai, tehát a svájciaknál idegennek számít. Legfőbb találkozásunk Ausztriában (Curt bácsi meghívója után), átutazó vízummal megyünk Franciaországba, ahová ő előbb elmegy, hogy a hatóságoknál megsürgesse a vízumainkat.

Végül ez sikerült is, Zürichbe vonattal utaztunk, és másnap továbbmentünk, Pityuval, bérelt autójával, Franciaországba. A határon apu kétségbeesetten nyújtogatta az útlevelét az utolsó pillanatban megkapott francia vízummal (az aggodalmas várásba szószerint belebetegedett otthon), az őrt egyáltalán nem érdekelt, lepecsételni sem volt hajlandó, pedig attól kellett félni, hogy a hazautazásnál ebből lesz majd a baj.

Georges és Germaine Blond

George és Germaine

A kapcsolat születése: A Corvina könyvtárosa, Frommer néni, akit a legjóságosabb boszorkánynak nevezünk, bár a Frommer-pisztolyos, fegyvergyártó család leszármazottja volt, meggyőződéses kommunistaként őrizte a szerkesztőket minden ellenséges, kapitalista, idealista, stb. befolyástól. (Járt a kiadónak több nyugati folyóirat, mielőtt az idegennyelvi szerkesztőknek kiadta volna, gondosan elolvasta, és kivágta azokat a cikkeket, amelyeket értelmetlennek tartott ideológiai fejlődésünkre.) Egy, a Fayard párizsi kiadótól érkezett 1957-es könyv: Georges Blond: *'J'ai vu vivre l'Amérique'* című útibeszámolójában azonban több helyen is szimpatizánsnak tűnhetett, ezért én kölcsönkaptam, apunak adtam olvasni, aki el volt ragadtatva, utána mi is: roppant érdekes volt, a mi Nyugattól, pláne Amerikától elzárt életünkben csupa szenzáció, csupa reveláció, az amerikai életformának elfogulatlan dicsérete és elutasítása. Életemben először szántam rá magam, hogy levelet írjak ismeretlenül egy szerzőnek, azzal kezdtem, hogy valószínűleg nem sok visszajelzést kapott a vasfüggönyön túlról, feltételezem tehát, hogy érdekli egy véletlen olvasójának a véleménye.

Nagyon hamar megjött az örvendező válasz, és a levél végén egy meghívás: ha erre járunk, keressük fel őket. Ezen keserűen kacagtunk: soha az életben nem fogunk mi eljutni Párizsba. Ki hitte volna, hogy látogatás majd látogatást követ: 1962 nyarán körutazás apuval és Pityuval, 1965-ben kiállítás a párizsi Galerie de l'Universitében (Blondék fizették a költségeket), azután 1973-ban Zsókéval és Fischer Ivánnal náluk laktunk, a következő évben ők jöttek Budapestre, Fruzsna és Panka is kapott náluk szállást érettségi után. Közben kerestem és találtam kiadót néhány könyvükre, meg is jelent Pödör Laci remek fordításában az amerikai útikönyv: *'Egy francia házaspár Amerikában'* (az 1. kiadás 1966-ban, a 2. 1968-ban) és *'A táplálkozás története'* 1971-ben, (mindkettő a Gondolat Kiadónál).

1962. június 13-án Münchenből írt Pityu, elsősorban a vízumügyekről és az útitervről: „Tehát július elején találkozunk Zürichben, Juliska néni boldogan vár, négyen együtt elautozunk Genfbe, onnan Chamonix, Párizs. Július 5-6.-án már ott is leszünk. A gépem 18-án indul vissza, addig nagyszerűen nyaralunk. Évák Párizsból mehetnek Blondék Lot megyei nyaralójába, onnan Firenzén át haza.” Nagy vonalakban így is folyt a program, Apu Pityuval Párizs után a Loire völgyébe, onnan vissza Párizsba és egyedül haza, mi ketten pedig Blondékkal Toulouse-ba, onnan vonattal Cannes, Nizza, Monte Carlo, Genova, majd Lazagnával Firenze, és megint kettesben a csodák csodája: Róma. Milyen boldogok voltunk! *(A látványosságokról képeslapok tömege tanúskodik egy itthon készült albumban.)*

1962. július közepétől augusztus közepéig. Elmondhatatlan, hihetetlen boldogság volt az első igazi külföldi utazás lehetősége. Ezt a mai fiatalok nem ismerhetik, ők szerencsére már természetesnek tartják, hogy utazhatnak. Tisztán emlékszem rá, micsoda vad öröm és hála öntött el, amikor Pityu meghívása érkezett: menjünk Párizsba, amíg ő ott lesz. A bútorokat ölelgettem (jobb híján), és azt mondogattam, minden bajt jóvá tett ezzel az ajánlattal! Némi protekcióval közös 'piros útlevelet' kaptunk.

1962. július 6-án indultunk Apuval hármásban, vonaton. Bécsben Curt bácsiékkal találkoztunk, másnap értünk Zürichbe, Pityu és Juliska néni várt. Pityu Volkswagent bérelt, elvitt Luzernbe, a Pilatusbahnon fel a Pilatusra. Kirándultunk hóborította hegyen, tavaknál, Lausanne-ban meglátogattuk Pali unokahúgát, Ingridet (Curt bácsi lányát), Genfben Szentmihályi Ilu két fiát, Pistit és Mikit. Dijon, Párizs, végre Párizs, Párizs!!! Blondék lakásában laktunk mind a hárman. Napszámba jártuk az utcákat, sorra a múzeumokat.

Párizs után kettesben le Dél-Franciaországba, a Blondéktól kapott vonatjeggyel Albi-ba, Saint-Paul-de-Loubressacba, nyaralás és utazgatás a ringó batárjukon, majd tovább vonattal Genovába, Lazagnához, vele Firenzébe, majd már csak kettesben Rómába, Velencébe!

Nem sorolom a csodálatos helyeket, közel egy hónapig úsztunk a boldog ámulatban. Később nagy öröm volt, hogy némiképpen sikerült viszonzni Blondék kedvességét, bizalmát és nagylelkűségét azzal, hogy magyar kiadót találtam több könyvüknek is.

Éva Rómában

1962. július 19. Apunak, Pityu, a Le Bourget repülőtérről: „Csekély 21 órát utaztam, és nagyon elkeseredtem, hogy olyan sietve és túl korán búcsúztunk el egymástól. Még jobban fáj, hogy annyi mindenről nem beszéltünk. Két hetet kellett volna az autóban töltenünk, az utazás volt az egészből a legszebb. Azért nagyon boldog voltam. Gloria édes, csinos, jókedvű, szerelmes, újra felfedeztem és rettenetesen beleszerettem. Alapjában véve én vagyok a legszerencsésebb ember a világon.”

1962. július 24. Apunak én, Cahors-ból: „Cahors régi szép város (a képen sajnos az új része látszik). Persze vártak Blondék mindketten az állomáson, egy csodás kocsival. Hanem a Saint Paul-i ház! a Rue Babylone (*Blondék párizsi lakása*) elbújhat mellette. Régi várfalból alakított óriási parasztház, belül tökéletesen felszerelve (hideg-meleg víz, nagy kád zuhannyal, 2 frizsider, beépített szekrények, szagelnyelő, hatalmas dupla mosogató, háztartási gépek, gáz,

stb.*), rusztikusan, tündérien berendezve, *teraszos* kert, wie es im Buch steht, hársfa alatt üldögélve isszuk a whiskyt. Elvittek kirándulni Albiba (albigensek), 13. sz.-i katedrális, Toulouse Lautrec-kiállítás, holnap Toulouse.

**Jellemző, mi minden számított nekünk csodának.*

1962. augusztus 9. Pityu kettőnknek, haza. „Kicsit féltékeny vagyok Blondra és Lazagnára. Hiszen ezek lényegesen előkelőbbben láttak vendégül, mint ahogyan az nekünk sikerült. A fő, hogy minden sikerült, nem fantasztikus? Óriási mesélés folyik? Viszontlátásra!”

1962. augusztus 10. Gloria New Yorkból, kettőnknek: „Megkaptam az útibeszámolókat, az egész olyan, mint egy tündérmese, bár ez elsősorban a ti remek fantáziátoknak és életörömeteknek (joie de vivre) köszönhető. Blondék vendégszeretete példa nélkül áll az én úti tapasztalataimban. Elég csodálatos, hogy a párizsi lakásukat átengedték, de hogy még délre is utaztattak, az szinte hihetetlen.”

Itt mondom el, hogy indulásunk előtt hosszú levelet kaptunk tőlük: a Rue de Babylone-i lakás kulcsa a házmesternél van, az ágynemű a szekrényben, a frizsiderek teletöltve ránk várnak. Odaérkezve az asztalon találtunk egy párizsi útikalauzt és térképet, bejelölve, hogyan közlekedhetünk, földalatti-jegyeket, és vonatjegyeket, hogy meglátogathassuk őket St-Paul-de Loubressac falucskában, lent délen, Albi közelében. Pedig nem tudhatták, hogy az ilyen keleti népség nem rak-e tüzet a padlón, és nem tulajdonít-e el mindent, amit a lakásban talál, hiszen nem ismertük egymást.

1962. július 20. Az én levelem Párizsból, dr. Veress Pálnénak és unokáinak: „Tegnapelőtt fájó szívvel elbúcsúztattuk Pityut. Most már nem érzem olyan reménytelenül véglegesnek az elválást, mint tavaly Bécsben. Gyalog és metrón folytatjuk a múzeumbajarást és városnézést. A metrórendszer szenzációs: minden állomáson térkép, megnyomod, hová akarsz menni, kis lámpák jelzik, melyik metróval menj, hol szállj át mire. Gyalog nehezebb tájékozódni, Apapi és Pali folyton térképet vesz elő, én egyáltalán nem ismerem ki magam. Ma Versailles-ban voltunk. Nem szerettem volna királynő lenni, barátságtalanok ezek a hatalmas pompás termek, de a park, az gyönyörű. Voltunk az úgynevezett 'tanyában' is, ahol Mária Antoinette az udvarhölgyeivel a keféltésző, illatosított báránycákát legeltette. Pityu tegnap visszaindult Amerikába, Nagypapi 3 nap múlva Zürichen át haza, mi meg Saint Paulba, Blondékhoz.”

1962. július 26. Én haza, mindenkinek: „Blondék elvittek Toulouse-ba, onnan indultunk vonattal Olaszországba. 15 órás út, irtózatosságot és zsúfoltság, de kicsoda szépségeket láttunk a francia és az olasz Riviérán! gyönyörű nyaralók, strandok tele színes napernyőkkel, vörös vitorlások és vörös sziklák, rengeteg autó lakókocsival, sáttáborok tarka sátrakból, oleánderek tele rózsaszín virággal, datolyapálmák, agavék, kaktusz, ciprus, pinea, és mindehhez a hihetetlenül kék Földközi tenger! Lazagna öccse vitt el autón az Orione motoros hajóhoz, ezen utaztuk be a kikötőt. Egy órás út, hatalmas hajók közt. A legszebb a 7emeletes Leonardo da Vinci (1400 utas, 600 főnyi legénység). Utána sétáltunk a sikátorokban, kifacsart narancslevet ittunk egy matróz-bárban, és megnéztük azt a házat, ahol két éve apa kiállítása volt.”

1962. augusztus 29. Pityu, még New Yorkból. „Most látjuk, mennyire szívünkhöz nőtt ez a gyönyörű kis lakás, de kár, hogy nem látjátok. Ízléses, praktikus, tágas, érdekes, bolond lakás. Törjük a fejünket, hány képet vigyünk magunkkal. Picasso 'Don Quijote' metszetét biztosan, és a Goyát is. Meg természetesen az eredeti festményeinket: a nehéz aranykeretben függő virágvázas képet és a családi festményt. Nagy szívfájdalmunkra a furulyázó kislányos képet

már elrabolta tőlünk Lola sógornóm: 35\$-t fizetett érte. Éppen tegnap kínált érte egy amatőr 50-et. A kápolnás képet sem tartjuk meg, de az oroszlanos vázát (nyomat) biztosan, mert nagyon megszerettük. Kiadtuk a lakást, jövő lakóik nagyon boldogok. Nem tudják, mennyi vér és verejték 'fekszik' ebben a lakásban: a háromszor átfestett konyha, a befestett és újabban tapétázott fürdőszoba, a sok falra szerelt szekrény és könyvszekrény, pirosra festett padló a dolgozószobámban, aukciókról hazacipelte divány és tükör, házilag összeállított hatalmas íróasztal.

Új northamptoni lakásunk persze nem büszkélkedhetik hasonló remekművekkel. Gloria tehetsége kell ahhoz, hogy széppé és barátságossá váljon. Kétszintes ház, a fönti teljesen a miénk, a földszinten lakik a tulajdonos, Mr. Peter Januszkiewicz a feleségével, nagyon kedvesek, rögtön megnyerték a szívünket, őket pedig azzal főztem meg, hogy azonnal hibátlanul le tudtam írni a nevüket. Lengyelek, mint a város legtöbb lakója, sőt a polgármester is. A Smith professzorok fogcsikorgatva republikánus jelöltre szavaznak, hogy végre megszabaduljanak a várost leigázó lengyel demokrata 'machine' átkától. A ház természetesen fából van, mint New Englandben mindegyik, nagy kerttel, amit természetesen használni fogunk, ilyesmi erre magától értetődő, mint az is, hogy elvárják, hogy úgy bejárjunk hozzájuk, mintha a saját lakásunkba mennénk. Szerencsére nem igazi amerikaiak, azt hiszem, 1940-ben jöttek, így megértik, hogy magánéletet akarunk élni."

Ebben a levélben megköszönik a régi ezüst evőeszközt, amit nekik vettünk Genovában, egy régiségboltban, hogy valamiképpen megháláljuk sok-sok anyagi támogatásukat. Lazagna adta fel postán, Pityuék alighanem azt hiszik, hogy ő küldte, bár lehet, hogy ez is csak a megszokott konspirációs óvatosság.

1962. október 22. Apunak, Gloria: "Nagyon szomorú levelet kaptunk Pali mamájának állapotáról. Azt írjátok, elvesztette az életkedvét. Borzasztó, hogy a kórházaknak ilyen osztályai túlszűfoltak, az egyetlen megoldás volna, ha ők egész nap vele lehetnének, de ki teheti ezt meg? Szegény Éva és Pali, nagy aggodalomban lehetnek, ráadásul fontos segítséget veszítenek el. Én sokat dolgozom, minden erőmmel azon leszek, hogy 1963 júniusára befejezhessem a tanulást. Így lesz egy második, tanári szakmám, mert jó kiadói szerkesztőmunkát csak nagyobb városokban lehet remélni. Nem könnyű megint diáknak lenni, a többiek közt én vagyok a nagymama, legföljebb ha 10 felnőtt készül a master's degree-re, a többi 2200 csupa felnőtt gyerek. Pityu jól halad a disszertációval. Voltunk New Yorkban, hogy Sternnel és családjával találkozzunk (budapesti látogatása óta akkora a barátság, hogy már nem Professor Stern, hanem Fritz!) Lelkesen dicsért mindhármatokat, százszor elmondta, mennyi fáradságot fordítottatok arra, hogy kellemsé tegyétek a látogatását. Nagy ritkaság, hogy egy amerikai turista megismerkedjék valakivel Kelet-Európában, és ő ezt nagyon méltányolta."

1962. október 31. Pityu, mindhármunknak. Fájjalja Dóra nagymami súlyos állapotát, és aggódik, hogyan fogunk boldogulni a segítsége nélkül. "Fruzsa nagyszerű lány lehet, de azért mégsem felnőtt. A hajnali ebédfőzés pedig egészen lehetetlennek tűnik. Fáj a szívünk, hogy legalább anyagilag nem tudunk segíteni. Jövőre jobb helyzetben leszünk, mert Gloria Master's Degree-je biztos jövedelmi forrás. Óriási a középiskolai tanárhiány, és ő jövő tavasztól a legmagasabb kvalifikációval fog rendelkezni. Most egy helyi középiskolában 'koca', és nagyon meg van elégedve azzal, amit tapasztal. A 12–13-éves gyerekek kedvesek, szorgalmasak, rendesek. Tegnap angolórán a Pygmaliont olvasták, és Gloria, közgyönyörűségre, valódi cockney kiejtéssel alakította Elisa szerepét."

1962. november 2-án Dóra nagymama meghalt a János kórházban, néhány heti betegség után, "csendesen, szerényen, ahogyan élt"—írta kondoleáló levelében Zsófi. Idézek egy másik

levélből is, Tante Rosa, Curt bácsi elvált és Svájcban élő feleségétől: “Sie hatte solche Freude an Eurem schönen Familienleben. Sie schrieb mir immer wieder, dass Ihr sehr gut und lieb zu Ihr seid. Sie hat mir Deine Frau als einen prachtvollen Menschen geschildert.”

1962. november 15. Pityu mindhármunknak. “Sajnálom, hogy megint nem lehetünk veletek bajotokban, gondotokban. Nem sok vigasztalást jelentene, de mégis segítene, ha együtt lehetnénk a temetőben. Különösen rossz, hogy Dóra néni ilyen tragikus körülmények közt, búcsú nélkül halt meg. Dehát, igaz, a búcsú sem jobb, éppen olyan fájdalmas.”

A 6-oldalas levélben ismerteti Northampton régi házait, lakosságát, politikai felfogását, részletesen elmagyarázza, mi az a supermarket, mekkora a gazdasági pangás az üzemek elköltözése miatt, azután rátér a ‘lányaira’. “Ma estére meg vagyunk hívva vacsorára az egyik lányotthonba. Állítólag ez a legkellemesebb otthon, alig 20-30 bennlakóval, és sajátossága, hogy a lányok maguk főznek. Csütörtök este a vendégfogadás ideje mindegyik otthonban, persze csak tanárokat szabad szegényeknek meghívniuk. Egy fillérjükbe se kerül, az egyetem fizeti a fraternizálás árát. Eddig minden héten volt meghívásunk, ilyenkor gyertyák égnek az asztalokon, mindenki nagyon ünnepélyes, vacsora előtt énekelnek, és az udvariasság nem ismer határokat. A koszt eddig kitűnőnek bizonyult (kézírásos beszúrása: ezt revideálok, tekintettel a lányok főzte rossz vacsorára). Vacsora után félórás fecsegés, rossz kávé kíséretében, aztán távozni illik, részben, hogy a lányok tanulhassanak, részben, hogy a hímnemű tanároknak bűnös gondolataik ne támadhassanak. A lányok gyertyafényben még szebbek, mint amit írtam róluk, túlnyomó többségükben okosak, művelődni vágyók, szóval kiváló teremtmények. Azt mondják, némelyiküknek a papája mellényzsebből kifizethetné az egész egyetemet, de pénzről, papáról itt senki nem beszél, én pedig nem tudom megkülönböztetni a gazdagokat az ösztöndíjas lányoktól. Gondolom, a legrongyosabbak egyben a leggazdagabbak is. Annál nagyobb a meglepetés, amikor esténként gyönyörűen kifestett, elegáns és sexy hölgyeket látunk viszont. Ami az erkölcsüket illeti, az nem a tanárok gondja. Hétköznap este féltizenegykor otthon a helyük, de hogy hét végén mit csinálnak, azzal senki sem törődik. Szombat reggel autóbuszok és magánautók hozzák a Yale- Princeton- és Harvard egyetemi fiatalemberket, akikkel éjjel néha sötét autóban vagy az erdők mélyén pillantom meg a diáklányaimat. Akit zavar az egyetem közelsége, az barátjához utazik és csak hétfő reggel tér haza. Egy legújabb statisztikai jelentés szerint a Smith és hasonló egyetemek lányai 70 %-ban érintetlenül élék túl az első évet, de azután az arányszám jelentősen romlik, és a diplomát szerző ‘seniorok’ többségükben már nemcsak tudással, hanem megfelelő élet-tapasztalatokkal is rendelkeznek. Minket, nős tanárokat – szerencsénkre vagy szerencsétlenségünkre – a kérdés csak annyiban érint, hogy nemcsak tanulmányi, hanem lelki krízisekkel is meg kell küzdenünk. Az első tanulmányi év a lányok szexuális öntudatra ébredését hozza magával, és a kevés agglegény-tanár egyikét sem hallottam még nőhiányra panaszkodni. (A Francia Intézet egyik tanárát tavaly azért dobták ki, mert gyors egymásutánban két lányt hozott másállapotba.) A fentiekkel remélem megválaszoltam Apu aggódó kérdéseit. Az illetékes szülőket senki se kérdezi, az ő egyetlen feladatuk: fizetni. Kb. 10 000 \$-ba kerül egy lány egyetemi tandíja, és ez a teher azokat sújtja leginkább, akik nem elég szegények ahhoz, hogy ösztöndíjra tartsanak igényt, de nem is olyan gazdagok, hogy ez az összeg ne jelentsen megpróbáltatást.

Gloria tehetségéért, kiváló eszéért többen lelkesednek. Időnként megállít egy tanár: ‘You are Gloria Deak’s husband, aren’t you?’ Én a jövő héten magyar történelemről tartok előadást, a rendes menetrendtől függetlenül. Erősen fel kell készülnöm, mert, amint megsúgták, a történelmi intézet majd minden tanára kíváncsi a mondanivalómra. Gondolom, ez megint olyan vizsgaféle lesz, nem először, mert rendes óráimra is bejárnak az idősebb tanárok, egyáltalán ki-bejárunk egymás előadásaira, örökösen találkozunk, megbeszélünk. Két

hónap múlva esedékes a magyar szélsőjobbról szóló munkám, és réges-régen esedékes a disszertációm.”

1962. december 22. Pityu, kettőnknek, másnap apunak: “A karácsonyt New Yorkban ünnepeljük, Orest Ranum történész barátom lakásán, aki az ünnepekre elutazott és ránk-hagyta. Régi bútorok, szép képek, tiszta G. Blond környezet. Én ugyan a napot a könyvtárban töltöm, de Gloria végre nyaral, azaz a hófúvással, ítéletidővel dacolva bevásárol, ami állítólag a legnagyobb női élvezetek egyike. A szemesztert mind a ketten szerencsésen befejeztük, rám még 90 kijavíthatlan házidolgozat vár, de Gloria minden dolgozatát beadta. Kettőt elolvastam, kitűnően ír – kár, hogy filozófiai-esztétikai elmélkedéseiből alig értek valamit. Ilyen zseni az én feleségem!

A második levél: “Egy héttel ezelőtt meghívott a történelmi intézet igazgatója, Prof. Sheehan, és puddingevés közben közölte, hogy szerződésemet szeretnék egy évvel meghosszabbítani. Jelentős fizetésemelést ígért, és új, specialitásomnak megfelelő kurzusokat, így pl. a XX. század történetét kell tanítanom, életemben először valódi történész-hallgatóknak (Junior és Senior year). Bár más álláslehetőségeim is vannak, az ajánlatot persze elfogadtam. Az ajánlatot egyébként hosszú vizsgálat előzte meg, néhány előadásomra becsődült a történelmi intézet minden tagja, nekem megfelelő hasfájást okozva. Több száz hallgató előtt kellett speciális előadásokat tartanom (Osztrák-Magyar Monarchia), és az intézet szavazással döntött a sorsomról.”

1963

1963. január 9. Gloria levele kettőnknek, Northamptonból. Megjötték a New York-i karácsonyozásból, és nagy rémületükre apu betegségéről szóló hír fogadta őket. Gyomorvéréssel kórházba került karácsonykor, szerencsére csak néhány napra, legalábbis így emlékszem, és ezt erősíti meg a január 13-i Gloria-levél is, amelyben főleg arról ír, hogyan fogja kalauzolni aput Northamptonban és New Yorkban.

Ugyanebben a levélben Pityu: “Nem tartozik szorosan a munkámhoz, de nagyon jó lenne tudni, mi történt a deportálásban Marcsival. Rátok bízom, hogy megkéritek-e rá. Lehet, hogy nem szívesen gondol a szörnyűségekre.” Bizony nagyon nehéz volt valamit megtudni tőle, próbáltam magnóra beszéltetni, azt egyáltalán nem tűrte. “Persze az is nagyon jó lenne, ha Apu felgyógyulva beszámolna Kistarcsáról. Azt hiszem, kb. ismerem az ottani helyzetet. Gondolom, a B-pavillonban voltál a túsokkal. A tábor nagy részét elvitték a németek. Az első vonat az általános deportációt megelőzően indult útnak, a második a deportáció után, ezeket Eichmann valósággal kilopta az országból, azután, hogy Horthy letiltotta a deportációkat. Ezek a kistarcsai és sárbogárdi áldozatok voltak az egyetlenek, akiket magyar segítség nélkül raktak vagonokba. Tizenkét óra alatt, gyorsvonati sebességgel utaztak Auschwitzba. Milyen csodálatos szerencsénk volt, helyesebben: mennyit köszönhetünk Stollár Bélának! Folyton ő jár az eszemben.”

1963. január 19. Pityu mindhármunknak. “Ma kaptuk meg a gyomor- helyesebben a bél-fekélyről szóló jelentést. Nem értem, hogy lehet a vasgyomrú apámnak fekélye, bár volt oka rá, hogy izgulással, bánattal, gonddal tönkretégye a gyomrát. A lényeg az, hogy ez gyógyítható betegség, mindannyian könnyebben lélegzünk. Saját régen múlt, keserű tapasztalataimból tudom, hogy most hosszú időre végeszakad a pipázásnak, a sörnek, a szódaíznek, sült vagy rántott húsnak, savanyúságnak, friss gyümölcsnek és számtalan más jónak. Nem utolsó sorban felfüggesztendő az izgulás. Nekem egy szerelmi bánatot kellett felszámolnom, apunak a ‘gyerünk, elkésünk’ és hasonlókat. Persze a munkatempót is lassítani kell. Kémeim jelentése

szerint apu néha éjfélig is gépel. Ezennel bejelentem, hogy ezentúl havonta rendszeresen küldünk IKKA-csomagot, egyelőre szerény formában, de nyártól mindketten keresünk, akkortól tisztességesebb mennyiségben. Tudom, hogy havi 10 \$ egy csepp a tengerben, később majd javulni fog a helyzet. Lényegesen jobban állnánk, ha nem követjük el azt a hibát, hogy Gloria képeit Párizsban hagyjuk. Három áthozott képet eladtunk (összesen \$105), de lényegesen többet is el tudnánk adni, csak hogy hiába írtunk párizsi kiállításrendezőknak, azt írja, hogy a képeket átadta valakinek, és most bottal üthetjük a nyomukat. Ami pénz van, azt bankba tettük, mert persze ehhez a tartalékhoz nem nyúlunk.” *(A magyarázat: Természetesen Pali metszeteiről van szó, ezek egy galériában voltak eladásra, de a galéria megszűnt, a képekkel együtt.)*

1963. február 18. Fritz Stern professzor levele Pityunak. Értesíti, hogy a Columbia rendes instruktorként akarja alkalmazni, legalább három évig. A levél egy részét lefordítom, bár a kedvességét és udvariasságát nehéz magyarul visszaadni – bár megtanulnánk mi is itthon némi udvarias viselkedést és stílust! Tehát: “Megértem, persze, hogy nagyon jól érezted magad a Smith egyetemen, és hogy nagyvonalúak voltak irányodban. Ennek ellenére remélem, hogy visszajössz hozzánk, hogy a diákjaidat és bennünket is jelenléted örömeiben részesítsd. Aligha kell ehhez hozzátennem, hogy én több okból is boldog volnék, ha itt volnál. Egyetlen gond, hogy a bizottság azt kívánja, fejezd be a disszertációd az első évben. Elfogadtam ezt a feltételt, bízva abban, hogy ez nem fog téged túlságosan megterhelni. Az egyetemi fokozatod, a publikációid, a Smithen és a Columbián szerzett alapos gyakorlatod jogán rendkívül jó lesz a helyzeted ahhoz, hogy apád magas elvárásainak megfelelően alakíthasd jövő pályádat. Ha valamilyen kérdésed vagy kétséged van, bármilyen időpontban felhívhatsz.” Ugyanezeket a feltételeket hasonlóan udvarias levélben közölte vele Henry F. Graff, a Columbia elnöke is, február 19-i levelében.

1963. február 24. Pityu mindhármunknak beszámol a Columbia leveleiről, sőt arról is, hogy éppen ezt megelőzően a Smith College megújította a szerződését egy évre, 6500 \$-ra emelte a fizetését, és közölte, hogy a jövő évben nemcsak általános bevezetést fog tanítani, hanem ezen kívül egy ‘történelmi metodikának’ nevezett kurzust, majd a XX. század történetét. Döntés előtt felhívta Fritzt és Orest Ranumot, további részletekért. “Fritz abban reménykedik, hogy a disszertáció sikeres befejezése után egy évvel, tehát még a szerződés lejártá előtt, assistant professorrá neveznek ki, ami újabb legalább 3 éves szerződést jelentene. Azt hiszem, nem kell részleteznem, mit jelent a Columbián tanítani, rendes fizetésért, nem a felnőtteknek kitalált General Studies-ban, hanem az igazi helyen: a College-ban, ahol mind Fritz, mind Orest tanár. A College a Harvard College-zsal egyenértékű. Orest szerint Fritz velem kapcsolatban mindenféle álmokat sző, és engem a hamarosan nyugdíjba menő Prof. Wuroinen helyében képzel. A jelölőbizottság ülésén állítólag nem is Fritz, hanem mások hozták fel a nevem, és közös elhatározással hívtak meg. Az ajánlott fizetés nagyobb, mint amit valaha is egy PhD-vel nem rendelkező instructornak megszavaztak. A Smith történelmi department vezetőihez mentem fentieket bejelenteni, savanyú képet vágta és felszólítottak, várjak a válasszal, amíg a department összeül, hogy a Columbia ajánlatát ellenajánlattal egyensúlyozza. Hogy mindezek az urak mit látnak bennem, azt nem tudom. Egy nap le leszek álcázva. Se egy rongy könyvet nem írtam, se a tézisemet nem fejeztem be, sem zseni nem vagyok. A Columbia-bizottságot állítólag a szóbelin szereplésem hatotta meg, itt pedig néhány tanár tartja kellemesnek a társaságomat, vagy inkább – ettől félek – Gloriáét, akit sokan és őszintén szeretnek. Gloria ebben a félévben minden tárgyból A-t, vagyis a legjobb jegyet kapta. Az új félévben 15 pontot vett fel, még nálam is többet dolgozik, de nagyon élvezi. Tárgyai: etika, pedagógia, Restoration Drama (angol drámairodalom a XVII. sz. második felében) és Joyce Ulysses-e. Ehhez járul, hogy az egyik helyi középiskolában hatvan

órát kell kocáskodnia. A kurzusai ijesztően nehezek, így pl. az Ulysses bolond tanára számára minden héten dolgozatot kell írnia, mégpedig a regényben található ‘kalap’ szóval kapcsolatban. Komoly feladat, de még mindig jobb, mint más diáklányoké, akikre a ‘kutya’, vagy ‘tett’ vagy hasonló szavakat jelölte ki. E szavakat szimbolikus, filozófiai, erotikus, stb. szempontból kell analizálniuk, a nagyhírű vén tanár, Mr Fisher legnagyobb öröme, aki a beszélgetéseket elkerülhetetlenül erotikus síkra tereli. A kutatások eredményét egy gyűjteményes könyvben kiadják. Gloria kalapdolgozata tényleg jó és mulatságos.”

1963. február 28. Pityu mindhármunknak. “Nagyban folyik az árverés. A jelek szerint jó áron fogok elkelní. Ott tartottunk, hogy a Columbia 3 éves instructori szerződést kínált évi 7000-rel, a Smith történelmi departmense összeült annak megvitatására, megérek-e nekik ennyit. Úgy látszik, jó az árfolyamom, mert azóta ők is 3 éves szerződést kínáltak az eddigi egyéves helyett, és garantálták, hogy a doktori címem megszerzése után azonnal assistant prof.-nak neveznek ki évi 7500-zal. Megtelefonáltam Fritznek, nem telt bele 24 óra, telefonhívást kaptam a Columbia történelmi osztályának igazgatójától: kötelezi magát, hogy doktori címem megszerzése után azonnal assistant prof.-á neveztet ki, legalább 8 000 \$ fizetéssel és új 3 éves szerződéssel, továbbá biztos benne, hogy ennek lejárta, tehát összesen 4 év után, meg fogják hosszabbítani. Hogy a hasam fáj a boldogtalanságtól, azt nem kell mondanom. Itt kell hagynom ezt a csodálatos helyet, jövőre be kell fejeznem a tézisemet, édes, kedves lányok helyett ronda férfiakat kell tanítanom – arról nem is szólva, hogy előbb-utóbb úgyis lelepleznek. Világgraszoló botrány lesz ebből.”

1963. április 17. Pityu, mindhármunknak: “Este 11 előtt nem kerülünk haza, reggel 8-kor már hajszoljuk egymást: ki az ágyból, tornászni, indulni az egyetemre. Szerencse, hogy az idő pompás, és a gyönyörű parkokon átsietve nehéz sajnálni magunkat. Csak a szívünk fáj, hogy nem élvezhetjük a lehetőségeket: a hegyeket, tavakat, az ingyen teniszt és evezést. Az utóbbinak nem tudtam ellenállni, már többször eveztem Mendenhall elnök társaságában, akinek annakidején telebeszéltem a fejét dunai evezős-sikereimmal, és most szavamon fogott. Vett egy gömbölyű fenekű, cédrusból faragott kétpárevezős versenyhajót és befogott partnernak. Az első óra lebegés volt: egy ilyen hajóban lélegzeni sem szabad, mert felborul az egyensúly, de hamar megszoktuk egymást, és most a lányok áhítatos tiszteletétől kísérvé száguldozunk a folyón. Mendenhall kedves, közvetlen, mulatságos ember, és azt hiszem, kitűnő rector, ugyanis jól tud pénzt fölhajtani. Valaha tengerész volt és evezés közben is csatahajón képzeletét, érthetetlen szaknyelven adja ki utasításait. Tengeri csatákról írt néhány könyvet: gondolom, meglehetősen link specialitása miatt ajánlották fel neki az elnöki állást. Egy XVIII. századbéli angol stílusú kastélyban lakik.”

Ezután felsorolja a teendőit: 88 dolgozatot kell javítania, 8-10 oldalasak, az I. világháború előtti évek társadalmi és politikai kérdéseiről. Ezenkívül tanít, tanácsokat ad, téziseket olvas (80-100 oldal egyenként), és egy előadásra készül a II. világháború történetéről, 250 lány és a teljes történelmi department jelenlétével. Egy vizsgabizottságba is beválasztották. És a legfontosabb: a disszertáció.

1963. május 27. Apunak Gloria: “My students days are over. I took my last exam, and turned in my last brilliant piece of prose this week, so now I can stop being intellectual, and sew buttons on my husband’s shirts like a decent, unpretentious wife.

There will be an enormous fuss made for the graduation weekend. Diplomas are awarded on June 2nd and in the meantime the campus has been turned into some sort of Carnival ground. All students, except those receiving their Bachelor’s and Master’s, were asked to go home following the last exam since the college will be taken over by the dear Alumnae who will have their annual reunion. The oldest class of women who will come are

those who graduated in 1897, and they are being accommodated in the College Infirmary... There will be teas, dinners and dances for about 3 days.

Now for that awful dissertation – with the help of God it should get done this summer. I'm not working or anything this summer, just so that I can help as much as I can. I only wish that Pityu wouldn't think he is writing the Koran or the Bible, it is just a thesis like a thousand other theses.

We are at the moment in the full throes of our gipsy life: since we will be here for the whole summer, we are moving from the small flat we are in and taking a house with a garden in the back. We are packing everything and storing in the new attic until the next gipsy move to New York. I don't want to move back to 92nd Street as I am tired of climbing 5 flights of stairs every day with a million packages after a day's work, so we will need to find something else. Smith College continues to be the best place in the world. All professors who remain here during the summer to write are assigned an office in a modern building, air-conditioned, so Pityu will be able to groan over his manuscript in great comfort. His students here rolled their eyes very lovingly when they said goodbye and wrote little notes at the end of their exams proclaiming their love (discreetly). He hasn't stopped sighing over his darlings yet."

1963. július. A II. gyereknaplóból: "Megérkeztek az NDK-s Huhleék, a két cserepartnerral: Reginával és Juttával. Reginát megszerettük a nyár folyamán, a kis hisztis, vihogó, falusias Juttát nem. Két hétig voltam velük a Balatonon, és küzködtem, hogy németül folyjon a beszélgetés. Utána Looseék jöttek a négy lányért és vitték őket a Sächsische Schweizbe. Jó dolguk volt, sokat utaztak, kirándultak, közel 7 hétig voltak ott, mert himlőjárvány fenyegett, be kellett oltatni magunkat, hogy értük mehessünk. A Loose-nagymama búcsúzóul átnyújtott Pankának egy róla titokban vezetett naplót."

A nagylányok már évek óta tanulnak németül – sajnos a Nagymami sem Ildivel, sem velük nem beszél az anyanyelvén –, próbálkoztunk egy Kmettyné-vezette német óvodával a Moszkva téren, Debreczy Magdi óvodájával a Trombitás úton, komoly eredményt ez az NDK-s cserenyaralás hozott. A térképből kiválasztottam egy Szász-Svájci falut, írtam az igazgatónak, és ő talált két családot, az ő lányai voltak, Regina és Jutta. Hazafelé három napot töltöttünk Prágában, a lányok itták apjuk művészettörténeti magyarázatait, jól bírták a városnézést, érdeklődtek, lelkesedtek. Hazafelé a vonaton vizsgáztató barkochbát rendeztünk, remekül tudtak minden stílust, épületet, teret, történelmet.

Éva a lányokkal Prágában, 1963 szeptember

Ebben az évben én kezdtem Zsókéval németezni, és meghívtam erre az utcában lakó Fodor Kálmánkát is. (Osztálytársak voltak, ez a szegény fiú gyermekparalízist kapott utolsó pillanatban, a paralízis-oltás bevezetése előtt.) Mindenféle játékot eszeltem ki, gyorsan tanultak – elvégeztük egy nyelvkönyv első évének anyagát és ezt jól tudják is –, és nagyon jól szórakoztak, Kálmán boldogtalan volt, ha egyszer-egyszer egy óra elmaradt. Hamarosan még hatékonyabb tanárhoz került Zsóka: Kecskeméti Ágota néni egyenesen megkért, hogy küldjem hozzá tanulni, mert a három unokája (Kozma Gyuri, Ferge Anna és Sanyi) sokkal rendesebben viselkedik és tanul, ha az ő példáját látja. A nagylányok is jártak Ágota nénihez (de ők nem ingyen), és tanultak németül Dénes Irén festőművésztől is. De még némi latin-tanulásra is rávettük őket, Moravcsik Edit egyetemi adjunktusnál. Sok dolguk volt, hiszen zenét is tanultak az állami zongoraiskolában és ígéretes ‘konzisok’-tól (Huzella Elek konzervatóriumi tanár szervezte). És mindketten rengeteget olvastak: Jókait, Mikszáthot, Vernét, és sok-sok verset. Az esti mese is legtöbbször vers volt (néha rögtönzött bábjáték az ajtóra akasztott pokróc mögül), Zsóka, már félálomban, megölelt és azt motyogta: ‘Mondd el’. Ez a József Attila-verset jelentette, a ‘Látod, elalszik anyuká’-nál arcához húzta a fejemet.

1963. július 28. Apunak Gloria. “The dissertation is half written! The details: We are here living and working under the most ideal conditions, and every day we are more reluctant to leave. Pityu and I both have an air conditioned office – with the wise distance of five doors from each other – and I pull the pages from him as he writes, able to do a little of the research, all of the editing, and the typing, re-typing and re-typing. Since all my time is devoted to the dissertation, Pityu lives in fear that he can’t go fast enough to keep me occupied. But he is doing extraordinary well. The first 150 pages were finished last week just about the time when Prof. Stern returned from Europe. We prepared two copies – one to give to Prof. von Klemperer and one to send to Stern who went immediately from the airport to his summer home in Vermont. We have not yet heard from Stern, but von Klemperer told someone at a dinner party, after reading only the introduction – that if he were a publisher, he would ‘grab’ Pityu’s manuscript... Pityu’s reaction on hearing this was dressed in his most eloquent Hungarian pessimism: ‘Végem van! Wait still he reads the rest! It will never fulfill the boasts of the introduction!’ Von Klemperer has since read all of it and congratulated Pityu. He took extensive notes so that he could discuss certain points with him, and altogether he is a darling to take so much trouble and time with someone towards whom he has no responsibility to do so.”

1963. augusztus 17. Pityu mindhármunknak, New Yorkból. “Fritz barátunknak elküldtem vagy 200 oldalt. Elolvasta, agyonkritizálta – nem mindig jogtalanul – de lényegileg elfogadta, amit eddig írtam. Hátra van még 100 oldal. Mit nem adnék még legalább két hónapnyi szabadidőért! Megírni a hiányzó fejezeteket, átírni a rosszakat, titokban anyagot gyűjteni (mert azt persze senki nem tudja, milyen hiányos a tudásom), bibliográfiát, indexet, előszót, utószót írni, kiigazítani a lábjegyzeteket, költözni Northamptonból New Yorkba, a 92. utcából új lakásunkba, új Columbia irodámba, találkozni kollégákkal, előkészülni a közép európai előadásaimra (megint csak én tudom, mennyire nem tudok semmit), előkészülni a Contemporary Civilizations szemináriumra! Stern szerint e csekély kis feladatokat könnyűszerrel megoldom – de jaj nekem, ha valamit is rosszul teljesítek! ‘Mit se törődj a stílussal. Írj!’ utasított júniusban. Most viszont fel van háborodva, mert nem minden mondatom tükrözi a ‘traditional Deák brilliance’-t.

Gloria segítsége felmérhetetlen. Lektor, szerkesztő, tudományos kutató, gépíró, lelkitámasz, dada, szakácsnő, kutyaápoló, barátok megőrzője, feleség, költöztető, csomagoló egyszemélyben. Nélküle sehol sem lennék, talán nem is élnék. Lakásunkról: óriási szerencsével kitűnő otthonhoz jutottunk, a Columbia közvetlen közelében, szép utcában, a folyó mellett, a Columbia legjobb lakóházában, Stern szomszédságában. Negyedik emelet, lift, portás, 3 szoba, konyha, cselédszoba – ez lesz az irodám –, külön fürdőszobával. Vérzik a szívünk northamptoni barátainkért, de hát ebben az országban mindenki állandóan költözik.”

1963. augusztus 28. Pityu képeslapja New Yorkból: “Megkaptuk Apu dunai, bakonybéles, monostoros és mindenképpen nagyon érdekes levelét. Tegnapelőtt megrakott autóval megérkeztünk a ‘városba’ – hogy egy ilyen Volkswagenbe mi minden befér! 19 láda és 8 óriáskoffer még úton van. A lakást egyelőre ragasztják, festik, reparálják még legalább 10 napig.

1963. szeptember 16. Apunak Gloria, 25 Claremont Avenue, New York 27. N.Y. “We are at the moment feeling a little like earthquake victims – there is plaster and paint falling about our heads, our possessions look quite miserable, and when we take a shower we are not sure whether a Puerto Rican painter or a Scottish carpenter will burst into the bathroom. This building is quite a different cup of tea from 92th street. The most important is

that there are two men assigned to do nothing but make constant repairs so that we can throw away our hammer and screwdriver which we needed desperately at 92nd Street.

We have a Nobel Prize Winner and a Pulitzer Prize winner living under the same roof, and probably many other undiscovered luminaries of the University. All this has the effect on Pityu of making him want to shrink into a corner of the elevator! There is a marvelous old-world elegance about the house – old wood and old brass beautifully polished. The only negative factor is the view. All the windows except the kitchen face the Hudson River, but between us and the River there is the small item of another block of houses. Tall houses. Our view is sociologically very interesting, across the courtyard there is the human adventure story told in many versions.”

1963. szeptember 25. Pityu lapja mindhármunknak. “Holnap kezdődik a tanítás: első lecke Arisztotelész ‘Politikája’; holnapután tartom első ‘középeurópai’ előadásomat. Mi vagyok én, reneszánsz humanista, aki mindenhez ért? Holnap le leszek leplezve. A lakásunkat kifestették, most gyönyörű minden, eladtuk az autót 1350-ért (vételár), itt semmi hasznát nem vesszük, ebből vettünk egy csillárt és még szőnyegekre is futja.”

1963. október 16-án nyílt meg Pali kiállítása Budapesten, a Derkovits-teremben, Somlyó Gyuri érdekes megnyitóbeszédével. “A lányok nagyon élvezték apjuk ünnepeltetését, méltányolják a képeit. Néhány mondat Somlyó György megnyitó beszédéből: “Képei önmagukért kezdenek beszélni, a saját nyelvükön. A férfi-portré karikaturába hajló, kegyetlen humora, s a lány-arcok megejtő lírája izgalmas disszonanciában felel egymásra. Érezzük: itt a művész keze által a dolgokat egyszerre érinti a pontos valóság-igény műszere és a szeretet varázspálcája. A festő világa, egyetlen, maga-választotta szűk ösvényén is az emberi teljesség felé indul, s éppúgy nyomon próbálja követni a természet geometria felé áhító, tömör alakzatait, mint a fantázia illanó formáit.”

Somlyó Gyuri kiállításmegnyitója, mellette Pali és Zsóka

1963. október 22. Gloria levele kettőnknek. “What good news, what very good news about the art show. We are immensely thrilled and proud. I am very curious to know whether you did all the paintings in one media or not. Pityu never managed to explain very well the special process that you use. We thought about you, Eva, when I went to my first auction to look for an Oriental rug. I know so little about craftsmanship that I will soon take out some books and study the problem a bit first. I will go to many auctions before I dare raise my hand but I don’t have so much time, despite the fact that I don’t have a regular office job. Between doing some free lance writing for the Encyclopedia, translating for the Cambodian Delegation, helping Pityu doing research in philosophy, and trying to arrange the apartment, the day flies.”

1963. november 3. Pityu mindnyájunknak. Gratulál Pali Derkovits-termi kiállítása sikeréhez, de fájjalja, hogy nekik csak egyetlen Veress-képük van. “Mi vagyunk a szegény, elfelejtett rokonok.” Rátér az állampolgársága ügyére. “Sokáig elhanyagoltam, de most már megindult. A washingtoni konzulátus hosszú kérdőívet küldött és számtalan okmányt kért. Ijedtemben rögtön felhívtam őket, és minden nehézség nélkül megoldható megegyezésre jutottam egy igen kedves titkárnővel. Furcsa érzés volt 15 év után először magyar hivatalos személlyel tárgyalni. Most amerikai állampolgárságom igazolását intézem. Az eredetit sem elküldenem, sem lemásolnom nem szabad, hanem 3 fénykép és egy tizes lefizetése esetén kérhetem egy igazolás kiadását. Minthogy elbocsátásom ára 47 \$, nem is olyan olcsó multság, bár valószínűleg úgy járunk vele, mint ti valamikor a svájci-francia határon a sok szép vízzel. Az eljárás 2-3 hónapot vesz igénybe.” Apu – és rajta kívül minden, a helyzetet ismerő barát – egyetértett abban, hogy csak akkor szabad hazajönnie, ha már nem magyar állampolgár, és megkapta az amerikai. 1963 őszén Pityu ezt írta Palinak és nekem: “Ezt a szomorú levelet nektek küldöm, hogy előkészíthessétek Aput a rossz hírre. Lehet, hogy nincs igazam, de az érzésem, hogy az állampolgárságból való elbocsátási kérvényem okozta a vízumkérés elutasítását. Erről ne szóljatok Apunak, mert külön gondokat okoznátok neki. Ha úgy gondoljátok, hogy feltétlenül idén kell találkoznom vele, mert a találkozó elmaradása rosszat tenne idegeinek és egészségének, akkor ne mutassátok meg a levelet, hanem azonnal írjatok vagy táviratozzatok. Ebben az esetben új levelet írok, amelyben közlöm, hogy vízumkérelmemet ugyan elutasították, de Bécsben szeretnék találkozni vele. Ez esetben nem 5 hétre mennék, hanem csak kettőre, rendes légijáratral, sajnos ez kb. 500 \$ és a grantot vissza kellene adnom. De boldogan megyek, ha ti ezt szükségesnek és helyesnek tartjátok.”

1963. november 23. Pityu mindhármunknak. “Tegnap óta elmondhatatlan szomorúságban élünk. Amikor a rádió jelentette a Kennedy-gyilkosság hírét, a városban megállt az élet. Mindenki az utcán tolongott, tanácstalanul és kétségbeesve. Sokan sírtak, Gloria és én is vigasztalhatatlanok vagyunk. Úgy érezzük, egy közeli családtagunkat ölték meg. Nem említettem, de rendkívüli bizalommal és szeretettel gondoltunk mindig az elnökre, akitől békét, faji és társadalmi igazságosságot vártunk, sőt kaptunk is. Ti, akik őt nem láthattátok, nem tudjátok felmérni, mennyi energia, önbizalom és érett bölcsesség sugárzott belőle. Lehet, hogy hiba volt ennyi bizalmat helyezni egy emberbe: veszélyes jelenség, de ebben az örült világban és faji gyűlöletheadjában, ami az elmúlt hónapokat jellemezte, nehéz volt nem Kennedytől várni a megoldást. Sajnáljuk nagyon a szép és okos feleségét, és sajnáljuk magunkat. Először biztosak voltunk abban, hogy egy szélsőjobboldali örült ölte meg, de sajnos nem így van. Az újságok és a televízió egyelőre igen mérsékeltlen kezeli az ügyet, de mi lesz, ha bebizonyosodik a vád, és az esküdtbírók valóban bűnösnek találja ezt a szerencsétlen alakot? Nem tudom, mit tudtok az állítólagos gyilkosról. Múltja, családi körülményei lidércnyomásként ülnek rajtunk. Lehet, hogy egy embernek a gáztette lerombolja mindazt, amit az elnök az elmúlt években a békéért tett?

Most minden az új elnöktől függ. Johnson tapasztalt politikus, tisztességes ember, nem kétséges, hogy Kennedy után ő a legrátermettebb. Tehetségben, észben, fantáziában nem ér föl vele. Az elmúlt években tisztességesen kiállt Kennedy békepolitikája és faji egyenlőséget szorgalmazó programja mellett, de ő maga déli származású, életét egészen más körülmények között töltötte, nem is egészséges. Lesz-e ereje?

‘Le roi est mort, vive le roi’: egy félórával az elnök halála után egy női bíró feleskette egy repülőgépből az új elnököt. A televízió tegnap óta megállás nélkül híreket és részleteket közöl. Az iskolák, szórakozóhelyek a maguk jószántából bezártak. A TV előtt ülünk és rossz sorsunkon töprengünk.”

1963. december 16. Pityu mindhármunknak. “Nem egészen értem a pestiek óriási felháborodását az amerikai adminisztrációval kapcsolatban. Elnökök gyilkosainak letartóztatása, kivizsgálása és életben tartása a helyi hatóságok ügykörébe tartozik, éppúgy, mint minden más gyilkosság. Nem kétséges, hogy ma egy ilyen feladat felülmúlja a városi rendőrség teljesítőképességét – minden valószínűség szerint ‘federalizálni’ fogják az elnökgyilkosságot a közeljövőben, de egy nemlétező törvény paragrafusait mégsem alkalmazhatták Kennedy szörnyű esetében. A dallasi rendőrség bizonyára tehetségtelen és értéktelen alakok gyülekezete, ez azonban nem jelenti azt, hogy a rendőrség valami szörnyű összeesküvéssel vádolható. A gyilkos kilétéhez nem fér kétség, és bár sem az FBI, sem az új elnök által kijelölt vizsgálóbizottság nem fejezte be munkáját, nem valószínű, hogy földrengető megállapításra jussanak. Oswald meggyilkolása nem annyira a rendőrök hibája, mint a világ minden tájáról odasereglett többszáz fotóriporteré, akik hihetetlen nyomásnak vetették alá a rendőrkapitányt. A televízió mutatta, már az előző napon is szabályszerű ostrom alá vették a kihallgatósobákat, fenyegetőztek, ordítottak, a szerencsétlen Oswaldnak, feleségének, anyjának, ismerőseinek több tucat mikrofont nyomtak az orra alá és megbolondítottak mindenkit, így a dicsőségre vágyó rendőrkapitányt is. Az, hogy Rubinstein beférkőzhetett a pincébe, ahol biztonsági okokból erős fedezet alatt kísérték Oswaldot a rabszállító kocsira felé, igazán nem csoda. Újságírók, fotóriporterek, FBI detektívek nyüzsögtek, a kérdést csak úgy lehetett volna megoldani, ha mindenkit kizárnak a házból. Lehet, hogy Ruby titkos szálak fűzték Oswaldhoz, de ez egyelőre csak híresztelés. Sokkal valószínűbb, hogy ez a tehetségtelen kis sikkasztó és fezőr feltűnési vágyból, hogy megmutassa, ő is valaki, lőtte le Oswaldot. Sem Oswald, sem Ruby nem volt gengszter, hanem meghibbant idealisták. Oswaldon kívül még egyetlen embert sem tartóztattak le, és az a szervezet, amelyhez tartozott, vígan folytatja tevékenységét. Oswald édesanyja meggazdagodott fia halálából, már eladta az emlékiratait, és úgy nyilatkozik a rádióban, mintha nem ő volna hibás a fia szerencsétlen gyerekkoráért. Oswald szép és szerény feleségének ismeretlenek eddig 10 000 \$-t küldtek egydolláronként, és senkinek sem jut eszébe, hogy egy szóval is bántsa. Oswald meggyilkolását majdnem olyan felháborodás követte, mint Kennedyét. Az általam is várt reakció nem következett be, annál nagyobb az agitáció mindenféle, elsősorban jobboldali gyűlöletpropaganda ellen. Johnson szerencsére elődje politikáját akarja követni. A baj az, hogy a tökkelütött, önző és reakciós képviselőház pontosan olyan gyűlölettel fordul ellene, mint annakidején Kennedyvel szembe fordult, és lehetetlenné tette a legszerényebb reformtörvény bevezetését is.”

1964

1964. január 8. A Yale egyetem elnöke, Edmund S. Morgan levele, New Haven, Connecticut, Pityunak New Yorkba. “We would like to offer you an assistant professorship, for a five-year term, with a beginning salary of 8,000 \$, which will be supplemented by summer research

grants of 1,000 \$ a year. I am sending a faculty handbook that describes the various fringe benefits.

As for teaching, there are several possibilities. Let me propose one that appeals to me because of our needs here and see whether it would suit yours. Professor Holborn is going to withdraw from undergraduate teaching, and there is a need for the course he teaches on Europe since 1815 – it is presently the largest European history course. Would it interest you to develop a lecture course on nineteenth-century Europe (we think of a separate course on the twentieth century, already assigned), concentrating on political and social history, and incorporating some of the material you now use in your course on central Europe. If you were to do this, it would be a new course for you, and we would want to give you a lighter than usual teaching load. I would think of an additional seminar course either for undergraduates or for graduate students (depending on the demand) on some aspect of central European history as constituting the remainder of your teaching duties the first year. The second year we might ask you in addition to teach another graduate course of some kind. If this does not appeal to you, we have another course that has been listed by the department but not taught for several years, that we would like to revive, entitled ‘Liberal and Collectivist Movements in Modern Europe’. In this course, too, I should think you might be able to incorporate a good deal of material from your present course. Actually, in the opinion of our director of undergraduate studies this course is more needed than the other.

The reason I suggest these lecture courses rather than the one on central Europe is that we already have one on eastern Europe, and some members of the department think that there would not initially be enough student interest to warrant a simultaneous course on central Europe except as a seminar. If you feel that you would prefer to give Central Europe as a lecture anyhow, then we could work out a different sort of program. We are interested in bringing you here, and from our point of view, the question of what you teach is secondary. I hope, therefore, if your decision hinges on the kind of courses you will teach, that you will let me know what sort of program would most appeal to you, and we will do our best to match our needs to yours.“

Hát ez igazán fantasztikus, hogy ennek ellent bírt állni. Íme erről szóló levele haza: 1964. január 28. “Yale-nek, hosszú tépelődés után, megköszöntem megtisztelő ajánlatát és ittmaradás mellett döntöttem. Fenntartom, hogy elhatározásomban nem atyai intelmek vezetnek, mégis feltűnő, hogy mind Smith-, mind Columbia-Yale ügyben, mind korábbi krízisek idején, végső elhatározásom meglepetésszerűen megegyezett apu döntésével. Itt az egyetemen közben nagy volt az izgalom. Mert Yale el akart csábítani, egyszerre értékes lettem. Jövő évi fizetésemet hamar felemelték 9,000-re, és fűt-fát ígértek, illetve jósoltak a jövőre. Az utóbbiakat nem említem, mert nem kell komolyan venni.”

1964. január 14. Apunak, Gloria: “Do you want to hear some good news? We are now entering the great threshold of the last chapter of the dissertation – mirabile dictu. I think Pityu has written the first five lines. We have both worked like galley-slaves, every night, until about 2 o’clock in the morning, with incredible progress to show for it, but it has a different effect on the both of us. I get terribly excited everytime we mail a chapter to the typist. The final version must be painstakingly typed by a professional, with no errors, and a very strict format. I am not doing the typing myself, because I am occupied full time editing and typing the first draft. When the dissertation is finished, that will be only Phase I, but the most difficult phase. Phase II. will begin around February 15th, when the two readers (Prof. Stern and Prof. Roberts) will examine it and suggest revisions. Then the date will be set for the Defense, which is Phase III. We hope that it will be set for April 15th or so. Then the manuscript must again be revised to incorporate any changes which the jury recommend. After

that, he quietly walks over to the office of the Dean with the bundle under his arm – and on that day he becomes Herr Doktor.”

Gloria ezután elmondja, mindenki örültnek tartja Pityut, hogy nem fogadta el Yale ajánlatát. Minden történész, öregje-fiatalja arról ábrándozik, hogy a Yale-re kerülhetne talán egyszer, és ilyen ajánlatra Pityu is aligha számíthat még egyszer. Az is mellette szólt, hogy Northamptonban rájöttek, mennyivel jobb vidéken, zöldben lakni, New Havenben az autót is megtarthatnák. Ezután rátér arra, hogy várják a magyar követségtől az állampolgárságból elbocsátási levelet: apu kikötötte, hogy addig ne jöjjön Magyarországra, amíg nem kizárólag amerikai állampolgár. Július elején akarnak jönni. Pityu sürgönye, a dátum olvashatatlan: “Elbocsátásról semmi hírem. KészüljeteK tátrai találkozóra július elsején csók Doktor Asst Professor Pityu”

1964. június. A magyar vízumot megkapták, az elbocsátás minden közbenjárás ellenére, nem érkezett meg, de Pityu fölöslegesnek tartja, mindenképpen jönnek. Apu és a 9-éves Zsóka utazik eléjük Poprádra, felmennek a Lomnici csúcsra. Apu és Gloria is mesélte, hogy a határátlépéskor Pityu szemmel láthatólag rettentő meghatott, izgatott és boldog volt.

Itthon egy hetet töltöttünk mind Balatonyörökön, aztán ők elmentek Körösnagyharsányba, Róza nénit boldoggá tették. Utána végigjárták Jugoszláviát, Észak-Olaszországot, és vissza New Yorkba. Baba néni és Kari bácsi, utánuk Gida és Marilyn lakott náluk New Yorkban néhány napig. Nagylányaink már diákmunkával töltöttek egy hónapot: Fruzsza a Corvinában dolgozott, Panka a városmajori kertészetben növényeket ápolt. Panka nagy sikert aratott drótból, raffiából, parafadugóból készített figuráival, még egy TV-adásban is bemutatták, a Pajtás Újságban írtak róla.

Zsókának igen felelősségteljes családi megbízatása volt: 1964-től, 9 éves korától egészen 1969 nyaráig, 14 éves koráig, végtelen gonddal (és önzetlenséggel) vezette a család programjainak naplóját, beírta és rajzocskákkal, színházjegyekkel, műsorokkal díszítette, dokumentálta még azokat a programokat is, amiken ő nem vehetett részt. Ízelítőül az első év: Okt. 17. bábszínházban voltunk. Beragasztva egy jegy, a Szentivánéji álom műsorismertetőjéből kivágott szereposztás és Zsóka színesceruza-rajza a nézőtérrel és a bábokról. Okt. 22. Operában voltam Pankával. Pillangókisasszony szereposztása és színesceruza-rajz. Okt. 24. anya és apa színházban, Szomoró: II. József császár szereposztása, és Zsóka rajza a József Attila színház bejáratáról. Nov.4. Anya és a nagylányok moziban voltak. Shakespeare: Ötödik Henrik. Rajz: katonai sátrak és angol lobogó. Nov. 7. és 8. az egész család Balatonszepezden volt, Sárközi Márta néninél. Gombát szedtünk. Rajz a lila pereszka-gombáról, 3 pici fekete-fehér dia Mártáról, és egy vonatjegy. Nov.19. Az apa nélkül, négyen filmvetítésen, a Három testőrt néztük meg. Mellette a Magyar Fotóművészek Szövetségének meghívója a Földművelésügyi Minisztérium vetítőjébe. Nov. 21. felavatták az Erzsébet-hidat, együtt elmentünk megnézni. 5 kis dia és színes rajz. Nov.21. Anya és a nagyok megnézték a ‘Képek a magyar némafilm történetéből’ c. filmet. Mozijegy és rajz egy bajszos, cilinderes férfiról. Nov.29. anyáék és én megnéztük a Homérosz földjén-t. Filmjelenet rajza. Dec. 5. a MOM-ban koncerten voltam. Zvezető: Lukin László. Közös éneklés: Beethoven: Örömoda. Mozart: A színigazgató, vígopera. Beethoven: Visztontszerelem, dal. Beethoven: Karfantázia, részlet. Rajz: hegedű, vonóval. Dec.6. A Corvinában Mikulás-ünnepséget tartottunk. Micimackó. Rajz az összes bábuval. Mellette az otthoni, a szülőknek készült Mikulás fényképe. Dec.12. Az egész család egy amerikai filmvetítésen volt. A rajzon egy autó és egy medve. Dec.17. Fruzsi és én Operában voltunk: Hoffmann meséi. Rajz: Olympia énekel. Dec.25. én a Parlamentben karácsonyi ünnepségen voltam.*

**(Ez nagy megtiszteltetés, minden iskola egy gyereket küldhetett, beragasztva a meghívó is.)*

Rajz a Parlamentről és az óriási karácsonyfáról, mellé írta, hogy a fa olyan magas, mint egy 6-emeletes ház, 500 m pattogatott kukorica-lánc és 50 kg szaloncukor van rajta. Dec.25.-26. Karácsony. Rajz és a gyerekek készítette kivilágított papírangyal fényképe. Dec.26. Zsófi néninél Ottó indiai filmet vetített. Rajz: Turbános férfi teveháton. Dec.29. Az egész család az Alfa moziban megnézte a Limonádé Joe-t. Jegy, és rajz Joe-ról. Dec. 31. Szilveszterkor kimentünk mind együtt a Nagykörútra, dudálni. – Hát ez programdús év volt, és sok elfelejtett emléket ébreszt fel.

Zsóka ezen a télen sokat volt beteg, mindig egyedül, itthon. Ahányszor telefonon megkérdeztem, mit csinál, mindig kiderült, hogy a lemezejátszón klasszikus zenét hallgat. Karácsonykor megvettük lemezen a Sevillai borbélyt, hozzá a kispartitúrát, állandóan éneklük, együtt. Amúgyis gyakori a muzsikálás, furulyázás, házizenekar. A régi francia rádiós-lemezekről sok gyerekdalt megtanultak.

1965. február 4. Pityu mindnyájunknak. “Tegnap megkezdődött a második félév. Gloria újra egyetemre jár. Első félévben A-t kapott németből, egyedülként az osztályban. Állítólag a legelvontabb témákról vitatkoznak (német beszéd-órák), így ha majd komoly dolgokról lesz szó apuval, nem fog szégyent vallani. Én is elkezdtem tanítani. Tizenkét szemináriumi diákom szorgalmasan írja a Master’s Essay-jét. Ez rengeteg munkát ad, de nagyon élvezem. A Contemporary Civilisation a megszokott medrében csörgedez: a felvilágosodott filozófusokról magyarázok, félek, nagyon obskurantus módon. Középeurópai történelemóráim elég szórakoztatóak, legalábbis számomra.

Az örökbefogadó hivatal, amelynek az elmúlt évben semmi nem volt sürgős, most azzal lepett meg, hogyha akarjuk, egy-két hónapon belül örökbefogadhatunk egy gyereket, még hozzá egy csecsemőt. A gyereket persze ők választják ki, bonyolult szociológiai és egyéb tanulmányok alapján. Hát igen, Hic Rhodos, hic salta. Lelkitusáimat nem érdemes vázolni, vannak és lesznek még. Végeredményben győzni fog, ha nem is az apai ösztön, mert ilyesmit nem érzek, hanem a megfontolás. Gloriának ez a szíve vágya, nem akarom megfosztani ettől az örömtől. Meg aztán: elképzelhető, hogy a gyerek mindkettőnknek örömet hoz majd. Úgy helyes, hogy semmiféle fontos tapasztalat ne maradjon ki az ember életéből, gyerek számára van helyünk, energiánk és remélhetőleg pénzünk is. Nem utolsósorban: alkalmunk nyílik arra, hogy egy esetleg tragikus sorsra kárhoztatott lénynek emberi és értelmes életkörülményt nyújtsunk. Nem túlságosan lelkes meggondolások, de nem is az elkeseredés szülöttei. Gloriának eddig mindenben igaza volt, reméljük, most is helyesen cselekszik. Azt mindenestre megfogaduk Gloriával, hogy lehetőleg nem fogadunk gyereket örökbe tavasszal. Ez nemcsak anyagilag döntene romlásba minket (750 \$, több, mint a gyerekszülés), hanem nyári terveinket is dugába döntené.” Következik a probléma részletes ismertetése: Gloriának a munkahelyén csak 2 hét szabadság jár, ezt a főnöke szabadságával kell egyeztetni. Az olcsó légitársaságokkal gondok vannak, az Icelandicre azonnal kellene jelentkezni. Pityu 2 hónapra jönne Európába, egyet Bécsben, egyet Pesten töltene. Aput pár napra Bécsben is vendégül láthatná. Kevés ideje lesz könyvtári kutatásra, stb.

“Majd elfelejtettem két nem érdektelen hírt: egy hete kálvinista vagyok. A gyerekre való tekintettel beléptem a minket eskető Hamza Bandi First Magyar Presbyterian Church-ébe. Sajnos minden protestáns felekezet közül a kálvinistát szeretem legkevésbé, bár ez a mai kálvinizmus messze jár a XVI. sz.-itól (amit jobban ismerek, mint a mait), és még mindig szimpatikusabb a katolikus vallásnál. A másik hír, hogy az Elnöki tanács néhány héttel ezelőtt eleget tett a kérésemnek és elbocsátott a magyar állampolgárságból. Bármennyire tudom, hogy ez csak formalitás és lélekben magyar maradok, nagyon fáj. Én egészen jól meglettem volna két állampolgársággal is.”

1965. március 19. Pityu mindhármunknak, elmaradt válaszok főleg apu kérdéseire: “Gloria egyetemi ténykedésének egyetlen célja, hogy németül tanuljon. Tanulhatna a Berlitzben is, de az egyetem, rám való tekintettel, ingyen van, és a tanítás kiváló. Csak egy kurzusra jár, német társalgásra, így nyelvtanról még mindig fogalma sincs, de tehetségéhez illően majdnem folyékonyan beszél, igen bájos kiejtéssel. A Prof. Rothschild-del közösen adott szemináriumok célja, hogy 10-12 graduate studentet előkészítsünk a doktori disszertáció megírására. Itt nincs előadás, még közös kutatás is alig, hanem néhány hetes előkészítés után mindegyik diák maga kezd el kutatni valamilyen téma után és lehetőleg hamarosan hozzá is fog az íráshoz. A most folyamatban levő graduate szeminárium is hasonló, kivéve, hogy itt a Master’s Essay-jük megírásával folalkoznak. Persze sem itt, sem a doktori szemináriumokban nem fejezik be a munkás az év végére, de legalább beindítják. A baj az, hogy nekik én vagyok a sponsoruk, tehát kötelességem velük és a tézisükkel foglalkozni, még akkor is, ha 10 évig tart a munkájuk. (Ezért lett Stern az én istápolóm, ő az én ‘Doktorvater’-em.) A Master’s és a doktori szeminárium között témabeli különbség is van, mert míg a mostaniba fel kellett vennem mindenkit, akit XIX. és XX. századi európai szociális és politikai történelem érdekelt, a doktori hallgatókat erősen megválogatjuk, és témakörük Középeurópára korlátozódik 1867 és 1945 között. Mostani szemináriumon a következő csodabogarak szerepelnek: Togliatti hozzájárulása a marxista teóriához, a Filiki Hetairia nevű görög forradalmi szövetség az 1820-as években, az 1918-as ukrán forradalmi pártok ideológiája, a nők egyenjogúságának kérdése a weimari köztársaságban, a protestáns egyház és az állam ugyanott, a Reichstag 1918 nyarán, stb., stb. Képzeltetek, mennyit értek én minden egyes témához, és hogy mennyit kell tanulnom és tanulok is. A Yale-i szeminárium a fentihez hasonló lesz, azzal a különbséggel, hogy a diákok a maguk gyönyörűségére veszik fel a kurzust, nem tézisírásra. A Yale ajánlatát rengeteg tétovázás után mégis elfogadtam, mégiscsak hallatlan lett volna pont Yale-t elutasítani, most már másodszer. A munka is rettentően érdekel, a diákok egészen elsőrangúak, kevesebben vannak, mint a Columbián, mind teljes ösztöndíjat kapnak, és Fritz szerint a mieinknél általában kiválóbbak. A pénz sem megvetendő, elvégre eddig egyetlen egyetem sem fizetett nekem 89 os órabért. A szemináriumokat úgy rendezem, hogy minden alkalomra két-két diák ír dolgozatot, azt egy héttel előre beadja és a társainak is szétosztja. A diákok is, én is kötelesek vagyunk gondosan elolvasni, kijavítani, szapulni, javaslatokat tenni és a tudásunkat fitogtatni. Kritizálni könnyű. Yale-en a szeminárium témaköre a Habsburg Monarchia lesz (1867-1918), vagy az utódállamok (1918-1945), különös tekintettel a parasztpártokra, népi mozgalmakra, fasizmusra és kommunista pártokra.

Más téma: Borsiczky Csöpi nagymamának érzi magát, ami szép teljesítmény 36 évesen, és az ő nagyon is csábos külsejével. A gyerekek meglehetősen siettek, de hát ez már a családban van. Csöpinek azt hisszük, van egy beau-ja (*férje, Sanyi, a roppant szeretetreméltó nőgyógyász barátunk néhány éve meghalt*), nagyon örülnék neki.

1965. április 8. Pityu mindhármunknak. Beszámol különböző folyóiratoknak készített könyv-recenzióiról, de hozzáteszi: “A legfontosabb a disszertációm átírása. A kiadó már megvan (California University Press), csak éppen a kézirat nincs meg. A munkám miatt jövő nyáron valószínűleg nem látogathatok haza, de apu jövő évi New York-i látogatását egész nyárra tervbevéttük. Errefelé nagy szükség lesz egy nagyapára!

Veress-kiállítás Párizsban!

1965. ápr. 1. Pali meghívója egy sor barátoknak: “Párizsi kiállításom anyagát elindulásom előtt, április 3-án és 4-én otthon bemutatom. Nagyon örülnék, ha eljőnnél – eljönne – eljőnnétek – eljőnnének megnézni.” A listán kb.50 név szerepel, nagyon sokan eljöttek, jó volt a hangulat.

1965. április 15. Pityu levele kettőnknek. “Isten hozott Párizsba. Óriási nagy baj, hogy nem lehetünk veletek és nem élvezhetjük Pali sikereit. Bíró Livia mesélte, milyen szép és elegáns a kiállítóhelyiség, és milyen csoda, hogy egy külföldi ilyen teremhez jut. Éljen Blond!”

1965. április 21. Panka levele Párizsba. “Az önállóság egyelőre nagyon jól megy, nem éhezünk, a gyomrunkat se rontottuk el (ha nem levelet írnék, azt is mondanám, hogy akár vissza se gyertek, de ehhez szükségesek a pajkos oldalpillantások.) Jól mozgósítottatok a népet, félóránként telefonál valaki, hogy hogy vagyunk, és nincs-e szükségünk valamire. Ó mi szegény elhagyatott árvagyerekek! Az ‘Akiért a harang szól’-t olvasom, irtó klassz, nagyon tetszik.”

1965. április 21. Az én levelem az otthoniaknak. “Minden rendben, a képek a Galériában, mi Mitchelléknél az ágyban. A részletek: Hegyeshalom után egyre-másra jöttek a vonaton bécsi magyar kereskedők, magyar nyelvű reklámcédulákkal, hogy vásároljunk a boltjukban. (Mariahilferstrasse később jelszó lett.) Így mutatkozott be a kapitalizmus, meg úgy is, hogy végig Ausztrián a vonat menti csöpp kertek parányi vikendházaikkal, hihetetlenül ápoltak, gondozottak voltak. Linzben megtelt a vonat (addig csak lézengtünk). Éjjel esni kezdett, Franciaországban havazott! Utazott velünk egy 11-éves marokkói kislány, rém izgatott lett: még sosem látott havat. A határvizsgálat a szokott módon folyt, kár volt a sok izgulásért, utánjárásért, sem a képek kiviteli engedélyét nem ellenőrizték, sem azt, hogy van-e vízumunk. Hát várhatják, amíg mégegyszer idegbajt kapok miattuk! Georges várt a pályaudvaron, rögtön megint otthon éreztük magunkat az ismerős lakásban. A fürdőszobát gyönyörűen felújították, így az utolsó vigaszunk is összeomlott, hogy valami nincs rendben a lakásukban. Blondék rögtön vittek a galériába. Meglepett, hogy milyen kicsi a kiállítóhelyiség, egy szoba az emeleten, a földszinten egy másik kiállítás van, de nem baj, hozzá is sokan jönnek, mert francia. Ez a festő – a nevére persze nem emlékszem – előre vigasztalni próbálta Palit, hogy olyan rengeteg kiállítás nyílik ilyenkor, és olyan kevés lap foglalkozik velük, ne számítson kritikára, őrá sem írt senki.

Mme Paray, akinek az absztraktok nagyon tetszettek, a portrékat mind kiszuperálta, illetve egy mappában az asztalra tette, üveglappal lefedve. A teremberről Blondék nem hajlandók nyilatkozni. Délután megnéztük a Szajna-parti bouquiniste-okat (némi alkudozás után vettem egy argot-szótárt – a következő könyvtárúsnál kiderült, hogy olcsóbban adja ugyanezt, mint amire én büszkén lealkudtam). Egy boulangerie-ben vettünk baguette-et, az épicerie-ben pompás camembert-t (büdössajtot) vacsorára. Ilyen jó dolgunk van!”

1965. április, hétfő. Az én levelem az otthoniaknak. “Tegnap csodás napunk volt: Mitchellék kocsin elvittek Chartres-ba. Hát ilyen gyönyörűt képzelni se lehet. Hatalmas, 13. század-beli katedrális, 120 óriási színes üveglappal, álomszép. Órákat töltöttünk bent, hihetetlenül egyszerű, nincs más dísz, mint a hatalmas oszlop- kötegek, az ablakok, és kívül a remek kőszobrok. Felmásztunk a toronyba is. Este Blondékkal moziban voltunk, a Mayfair Ladyt láttuk, a Pygmalion cinerama-változatát, óriási vászon, plasztikus mifene, New Yorkban 7 éve megy egyfolytában, és állati vacak, viszont ¼ 10-től ½ 1-ig tartott, majd megőrültünk, Blondék is.

Mindenki azzal traktál, hogy nagyon rosszkor van a kiállítás, bajban vannak a galériák és egyéb luxuscikk-üzletek. Nézegetni jönnek elég sűrűn, tegnap d.u. nagy forgalom volt, többek közt Marabini, Pityu két másik barátja, egy valódi hercegnő (Blondné barátnője), egy brazil festő, aki ismeretlenül már másodszor jött megnézni, mert annyira tetszett neki, és még több újságíró. Este Blondékkal és Mitchellékkal vacsora a Lipp vendéglőben, ez az értelmiség találkozóhelye, tegnap még politikai nagyság is megjelent: Pompidou, a miniszterelnök.”

1965. április 22. Az én levelem az otthoniaknak. “Második nap: nagy gyaloglás végig a Rue de Rivolin, izgalmas kirakatokkal. *(Az egyikre fel akartam hívni Pali figyelmét, de türelmetlenül elhárította: ‘Én már nézem az épületeket, az autókat, a nőket, ennél több nem fér belém!’)* Át a Tuillériák kertjén a Concorde térre, ahol XVI. Lajosékat lefejezték, és ahol, mintha felvonulás lenne, állandóan futnak körbe-körbe az autók. Dél előtt a Galériába, a képakasztás csak ma lesz. Délután a Magyar Intézetbe, kedvesen fogadtak, de csak most hívnak meg franciákat, ami elég késő. Az intézetiek ott lesznek a megnyitáson, a kultúrattasé is, sőt a kiállításról kimaradt képeket két hétre kiakasztják az Intézetben, ahol sűrűn vannak koncertek, stb., tehát nem cipeltük hiába. Sétáltunk egyet a Luxembourg-kertben is, aztán haza, paszpartuzni. Igaz, délelőtt még végigjártuk azt a rakpartot, ahol a virágosok és a kisállatkereskedők árulnak, gyönyörű! (vettem snidlingmagot, otthon két éve nem kapni). Este felhívtunk ismerősöket, több-kevesebb sikerrel. András Márta, Szűcs Gyuri, Csécsy Mária még húsvétol, Marabunak nincs telefonja. ‘Ébredés-kudi’: banán !!!” *(Ez is családi szóhasználat: valami falatnyi finomság, ami megkönnyíti a felébredést.)*

1965. április 23. Fruzsza levele kettőnknek, Párizsba, Mitchellék címére. “Képzeljétek, ma megint jön Apapi vacsorát adni, vasárnap meg elvisz bennünket kirándulni a Budaörsi hegyekbe. A barátnőim párszor itt aludtak, állati sokat röhögtünk, és jól jártunk, mert szállásdíj fejében ők hozták a kaját. A napokban megnyertem az iskolában egy francia-versenyt. Hétfőn tartom meg az előadást Bulgáriáról. Politechnikán csináltam egy gyönyörű pecsenyesütőt, de már elajándékoztam Apapinak. Blondékat és Mitchelléket csókolgatjuk.”

1965. április 24. szombat. Én az otthonmaradtaknak. “Hát megvolt a nagy nap és jól sikerült. Eljött kb. 100 ember, köztük több jónevű kritikus, általában tetszettek a képek. Még sok látogató van beígérve. Mi minden d.u. 5-től 7-ig ott leszünk, állítólag akkor a legnagyobb a forgalom. A megnyitáson itt nincs semm ünnepélyesség vagy beszéd, csak jönnek, bemutatkoznak és beszélgetnek. Klasszul keveredtek emigráns és hivatalos magyarok, meg a franciák. Mindenki ájuldozik, hogy ebben a főelőkelő galériában sikerült helyet kapni. Hát Blondék igazán csodálatosak. A közönség jelentős részét is ők mozgósították, utána pedig 20-személyes cocktail-partyt rendeztek a tiszteletünkre a lakásukon, ahol a kiállításra be nem vitt figuratív képeket kiakasztották. A menü: halas pizza, sonkás soufflé, sajtos meleg hasé, libamájás-gombás molnárika, csöpp hot-dogok, kaviáros, olajbogyós, ringlis, sonkás, húsos, sajtos, tojásos szendvicsek tömkelege, kis finom marcipános-gyümölcsös mignonok, pezsgő és whisky. Ez egyben a házassági évfordulójuk is volt. Csodás, virágüzletben rendelt virág-arrangement-ok, 2 személyzet. Meghívták Mitchelléket, Csécsy Mádát és Pődör Katit is. Innen éjfélkor elmentünk Mitchellékkal a Les Halles-ba, a vásárcsarnokba, ahol folyt az éjszakai rakodás, és egy csarnoki divatos vendéglőben remek (a mi korhelylevesünket helyettesítő) ú.n. hagymalevest ettünk, amelyik igazában nyúlós sajtőzelék.

Most ébrednek a Mitchell-gyerekek, akiket még nem is láttunk, 3- és 5-évesek, elmondhatatlanul gyönyörűek, két baba.”*

* *Allan Mitchell történész prof., felesége Ingrid, Pityu barátai. Meghívtak bennünket párizsi lakásukba, azzal a kéréssel, hogy ellenszolgáltatásként fesse le Pali a kislányaikat.*

1965. április 26. Apu lapja Párizsba. “A tegnapi Népszabadságban megjelent közleményből értesültem, hogy a megnyitás az illetékes szervek jelenlétében megtörtént. Állítólag a rádió is bement, de én nem hallottam. Gratulálok, sok sikert! Idehaza minden rendben. Szombaton megint a lányoknál vacsoráztam, a lakásban csodálatos rend van, por- és felfordulásmentes minden, pedig Fruzsza nagyszámú hálóvendéget is fogadott. Vasárnap kirándultunk a Csiki hegyekbe, velünk volt Panka barátnője, Dés Magda. Zsókat ma viszi Fruzsza a Baár Madas (illetve Móricz) igazgatójához bemutatni.”

1965. május 1. Pali az otthoniaknak. “Mikor ezt írom, Édesanya remélem Curt bácsiéknál alszik. Reggel nekifogtam a portréfestésnek. A két kisasszony összeveszett, melyik legyen az első, de sorshúzást rendeltem el, és úgy intéztem, hogy a kicsi legyen az első. Amíg a kicsit festettem, Mitchellék a repülőtérré mentek skót barátai elébe. Mire megjöttek, majdnem készen voltam és teljes sikert arattam. Szemmel láthatóan tényleg el vannak ragadtatva. Ebéd a skótékkal együtt kínai vendéglőben, engem is meghívtak. Az átlátszó nudli és a szójás sült után jön a számla, Allan fizet, aztán számol és rámbök: 10 frank, a skótra bök: 20 frank. Én szó nélkül odaadtam a tizest, a skót előbb egy kis táblázat segítségével kiszámította, mennyi az font sterlingben. Így jár az ember a skótokkal! A skót egyébként orvos és nagyon helyes pofa. Sokat mesélt egy 3-hónapos turnéről, amikor egész Amerikát becsavarogta, Kanadától Mexikóig. Ebéd után a Louvre-ba mentem, megnéztem a francia templomok kincseit. Nagyon szép volt, csodálatos faliszőnyegek és aranybálványok, köztük a legrégebbiek éppen olyan vadak és idegenszerűek, mint az ‘Ember-múzeumban’ látott indián meg néger bálványok.

Délután engednem kellett Katti követelésének, hogy most már őt is fesse le. Mitchellék hazaérkezésekor megvolt az újabb csoda: elkészült a nagyobbik lány képe is, legalább ugyanolyan sikerrel. A való helyzet az, hogy Alexandra képe tényleg jó, Kattié gyengébb, de nagyon hasonlít. A szülők minduntalan újból bejönnek megnézni. Persze elmagyaráztam, hogy az elkészülés idejébe bele kell számítani a készülődést, a vázlatokat (ma reggel is csináltam egy csomót, nagyobb méretben, krétával), nem csak a kivitelezést, ami annál jobb, minél gyorsabb, stb. Egyik kép sincs teljesen készen, holnap még elronthatom őket, de bízom benne, hogy nem fogom.”

1965. május 4. Pali az otthoniaknak. “A kicsi portréja kész, a nagyon ma délelőtt még dolgozom, mert egy kis malór: a székéből alakított festőállványt az egyik kislány felborította, rá a palettára, és tele lett piros-kék-zöld foltokkal, le kell vakarnom és újrakezdeni. Az idő pocsék volt, mégis folyton sóhajtoztam, hogy még ezt is, azt is látnod kellett volna neked is. Ez ugyan a Louvre Caravaggio-kiállítására nem vonatkozik, az elég pocsék. Ebéd után a Marais-ban és a Musée Carnavalet-ben voltam. A Marais nem nagyon érdekes: düledező, ócska, de nem szépen romos negyed, tele ‘strictement cosher’ vendéglőkkel és húsboltokkal. Úgy látszik, ez volt a gettó. A múzeum viszont annál izgalmasabb. Nagyon ügyesen rendezve, mérhetetlenül gazdag anyag, legközelebb okvetlenül együtt megnézendő. Blondék ma elutaznak, átköltözöm az ő lakásukba.”

Az én válaszom: “Örülök, hogy sikerültek a portrék. Pankát felvették a gimnázium francia tagozatú osztályára.”

1965. május 3, hétfő. Én hazulról, Palinak Párizsba: “Kutyafuttában írok, csak a legfontosabbakat: Apu és a gyerekek vártak, remek színben, otthon minden rendben – ők azt mondják, most bebizonyították, hogy csak a felnőttek rendetlenek. A lakás ragyogott, virággal fogadtak, el vagyok bűvölve tőlük, és mindenki, aki közben járt náluk. Képzeld, a ‘leányszállás’ idején meghívták vacsora utáni feketére az aggódó szülőket: Bibó István és felesége, Ravasz Boriska – az én latin tanárnőm volt –, és Szalai Sándorné Kati két órát társalgott nálunk, igen jó hangulatban. Az iskolában tengernyi ötöst szereztek, otthon is mindent rendben elláttak. Nagy

volt a boldogság az ajándékokkal, a ruhák jók, a legszebbet Ildi kapta (az volt a legkisebb). Apu remek halpaprikást és narancsdzsemmet főzött a tiszteletemre.

Most már bent vagyok a Corvinában és dolgozom. Nagy Péter azt ajánlja, agitáld meg a Magyar Intézetet, ha lesznek kritikák, adják le ők a Külügyön keresztül, az egészen más, mintha te próbálsz itthon elsütöni, és nekik is jó, mert úgy tehetnek, mintha ők intézték volna. Fontos!”

1965. május 5. Pali nekem, a 4.-i levél folytatása: “Itt az első, még hozzá kettős győzelem: az Arts és a Carrefour, az utóbbi nagyon favorabilis. Nagyon örülök, de tudd meg, hogy nélküled rém unalmas ez a Párizs. Mennyi minden van, amit neked is látnod kellett volna! Tegnap a Latin negyedben csavarogtam – tour de galleries –, persze nem csak galériákat nézegettem, de a régiségboltokat is, hónapokig lenne itt gyönyörködni való. A Sárkány utcai vacsoránál is ott kellett volna lenned. Szabad tűzön sütötték, tulipiros volt az abrosz, a felszolgáló pincéren kívül volt egy szép szőke nő is, aki gondját viselte a vendégeknek, bort töltött, megkérdezte, izlik-e, elmagyarázta, hogy mi van benne vagy hogyan készül, intézkedett, hogy nekem rendes olaszos kávé adjanak a filteres helyett, stb. Másnap megjött a Mitchell mama, olyan, mint az amerikai filmekben látható anyós, sovány, fiatalos, ellentmondást nem tűrő, mindent kritizál, stb. Szegény Ingrid bosszút állt és néhány nap kimenőt adott a bébiszitternek. A gyerekportrékat az anyós viszont sikoltozva dicsérte (Mitchellék láthatólag jobban drukoltak, hogy mit szól hozzá, mint én). Bementem a galériába, volt néhány látogató, köztük a skót, akivel búcsúzóul címet cseréltünk, és kijelentette, hogy látogassam illetve látogassuk meg, nem udvariaskodásból mondja, hanem egész komolyan, ha meghívólevél vagy bármi más kell, írjak, stb.

Allan kijelentette, hogy hajlandó a két portrét elfogadni ajándékba, azzal a feltétellel, hogy egy képet vásárol a kiállításon. Átköltöztem a Babylon utcába, Blondék nagyon aranyosan előkészítettek mindent, cédulák mindenhol, mi hol van, hogyan kell kezelni, stb., a párnán is egy ‘Bonnes nuits, cher Paul’. A konyhaasztalon cukor, só, dzsem, stb. Mitchelléktől állandó vacsorameghívásom van, de azt hiszem, ritkán fogom igénybevenni, mert a mamát unom. Folyton rátok gondolok.”

1965. május, hétfő reggel. Én Palinak, hazulról, Párizsba: “Minél többet gondolok vissza a látott galériákra, annál erősebb az a meggyőződés, hogy a közelébe se jönnek a tiednek. Igazán sehol semmi hasonlóan újat, erőteljeset, tudatosan jót nem láttunk, beleértve a Musée de l’Art Moderne felső emeletét is (kivéve Bissiere szőnyegét – vagy a Chagalok is a legfelsőn voltak?) Rettenően bízom abban, hogy ezt a 3 hetet jól ki tudod használni, a programokat velem letudtad, a portréfestés beindította az ihletet, és a továbbiakban sokat fogsz nézni, látni és dolgozni. Talán lehetne a Kult. Kapcsolatoknál kiskiállítást rendezni. Vagy egyelőre elegendő volt a kiállítási izgalomból? Úgy vagyok ezzel, mint te voltál, mikor heteken át a tengerparton nyaraltattad a családodat: borzasztó büszke és boldog vagyok, hogy az én önmegtartóztatásomnak köszönhetően 3 igazi alkotóheted van. Ha ottmaradtam volna, az nemcsak anyagilag, de egyébként is akadályozott és más útra terelt volna, ez így igazi! Kell is erről időnként biztosítanom magam, mert közben el-elfog a kérdés, miért is jöttem ilyen hamar haza. De tudom, így volt ez a legjobb.

A kertben reggeliztünk és ebédeltünk, csupa párizsi különlegességet, minden remekül sikerült, még apu is el volt ragadtatva. Délután mindenki elvonult: Apu, Marcsi és Veress Kati haza, Fruzsza Szalai Pannihoz, Panka Dész Magdákhoz, tévét nézni. Fura boldogtalan-elégedetlen kislány ez a Magda, megint nagyon panaszkodott a szülőkre, nehéz megállapítani, igaza van-e. Talán jobb lett volna Pankának kicsit aktívabb, derűsebb barátnő, bár az is lehet, hogy így neki kell a vezető-élénkítő szerepet vállalnia, és az jót tesz neki. Most mindenesetre jó passzban van. Egyébként Dészék fekete pulija félrelépett és most három szénfekete,

feltehetőleg nem fajtiszta kölyke van, az egyiket megkaphatjuk. Fruzsza ellenzi, mi hárman vágyva-vágyunk rá, a te döntésedet várjuk. (Hamarosan hozta egy levél a döntést: ha lesz a kertben elkülönített helye, akkor jöhet. Remek, kedves és okos házőrző és terelőkutya lett belőle, a Mózsi. (Pali megfestette az igen kifejező, egész karakterét tükröző portréját.).

Tudod-e, hogy meggondoltam Zsóka átlorántffyzását? (a Móricz, illetve Baár Madas gimnázium a Lorántffy Zuzsanna utcában van. Ugyanabban az épületben volt egy zenei általános, oda mehetett volna.) Mindhárman agítálnak, hogy ne vigyük át, az osztályfőnöke Pados Pál lesz (volt újságíró, Stollár Béla barátja, én is ismerem, az egész iskola kedvence), tulajdonképpen gimnáziumi tanár, de szeretet kisebbeket tanítani, magyart, orosz és történelmet, az énektanárnő az édes Erzszi néni marad, ez az iskola közelebb is van, és ha kicsi korában kibírta a piszkos, rosszul fűtött iskolát, akkor most már mindegy. Nagyon oda van, hogy maradni akar, most már van igazi barátnője is, Hága Jutka, a napokban eljött, nekem is nagyon tetszett.”

1965. május 4. Én Palinak: “Ma született egy jó NDK cserelhetőség. Az a helyes német könyvkiadós nő, aki itt volt lektorcserevel és összebarátkoztunk (Lisa Lemke) ajánlott egy szobrászcsaládot, 15-éves lánnyal (Inge és Rosita Hunzinger), akik egy Berlin melletti villanegyedben laknak, és akik a Keleti-tengernél, ahrenshoopi házukban szívesen vendégül látnának egy lányt. Pankát?, vagy inkább Fruzsza menjen a tengerhez? “

1965. május 8. Pali a családnak, Párizsból. “Végre megérkezett édesanya levele, és ebből úgy látom, hogy kiérdemeltétek atyai dicséretemet. Én folytatom a nagyváros felderítését. Ma a múzeumok zárva vannak a nemzeti ünnep miatt (*a II. világháború végének évfordulója*), így csak sétálok a városban és rajzolgatok. Végigmentem a nagy Boulevard-on – tisztára farsangi hangulat, azt mondják, ez máskor is így van, nem csak ünnepen. Az utcán indiaiak, néger, vietnamiak, arabok nyüzsögnek, sokan nemzeti viseletben. Mindenfelét árulnak, hangosan kínálgatnak. Egy üvegbódéban gyönyörű indiai jósnő ül, monoton hangon ajánlgatja, hogy 50 fillérért vegyem meg a jövőmet; közelebről megnézem, hát viaszból van és magnetofon mondja a szöveget.”

Május 10-én folytatja a beszámolót: “Láttam színházban egy afrikai együttest, csodálatos volt. Hasonló a guineaihoz, amit a pesti nagycirkuszban láttunk, de sokkal jobban rendezve, gyönyörű díszletekkel, és mégsem elgiccsejtve, vagy legalábbis nem olyan mértékben, hogy a nem-néger észrevegye. A fő élmény azonban a közönség volt: nagy többségben szenegáli néger, akik együtt dobogtak, énekeltek a szereplőkkel. De azért a népies giccs keletkezését észre lehetett venni: kijött egy kövér énekesnő és egy sovány énekes, lehetetlen éles fejhangon vmi nyávogó balladába fogtak, s a közönség velük énekelt, háromszor újrátartott, magánkívül volt. A szünetben: csodálatos néger hercegnők a büfében, selyempalást nemzeti viseletben.

Most, a Salon de la jeune sculpture, a múzeumok és a legtöbb galéria tanulmányozása után már látom, hogy merre van az én saját külön utam, amin senki más nem jár. (Mit szólsz a Monde kritikushoz, aki magyar folklórt látott bennem? Ha hülyeség is, politikailag jól hangzik.) A Cluny múzeumot hiba volt nem együtt megnézni. Ott vannak a ‘Dame de la licorne’-szőnyegek.* Egyébként megjelent a legtekintélyesebb lapban, a Le Monde-ban is kritika a kiállításomról, jó, elég hosszú, nagyon gratulálnak hozzá.”

* Ezt aztán pótoltuk 1973 szeptemberében.

1965. május 13. Én Palinak, Párizsba. “Hétfőn este az összes lánnyal az ‘Álomi Bab-színházban’ voltunk (kicsi korukban így értelmezték a nevet) – és életem legnagyobb színházi élményében volt részem. A Fából faragott királyfi is gyönyörű volt, műfajszzerűbb és moder-

nebb, mint a Szentivánéji, de utána a Petruska! Ha ezt Párizsban látjuk, sírvafakadunk, hogy ilyen nálunk soha nem lesz! Ötletes, elmondhatatlanul szellemes díszletek, figurák, alig várom, hogy megnézd, mindnyájan boldogan feláldozzuk magunkat és újra megnézzük veled. A színházban olyan nagy emberekkel találkoztunk, ugyancsak teljes lelkesülésben, mint Sárközi Márta és Darvas Lili, Zádor Ági és Passuthné. A lányaink ragyogóak voltak új kosztümjeikben, sajnos a kicsié még nem volt kész. Házi hírek: Tegnap már az új tündér, Annus takarított, nagyon rendesen. És pontosan jött! És Vojmókuci megcsinálta Panka konnektorát és a fészerajtót. És szombaton kész lesz az autogejzír. Hát ilyen híreim vannak nekem! A tieid annál izgalmasabbak! (Vojmókuci, becsületes nevén Vojmovszki úr itt lakott a Pethényi-lépcsőn, ornitológus és ezermester volt, eredetileg házmester egy bérházban, de úgy meggyűlölte, hogy öt éjjel-nappal, bármikor ki lehet csöngetni, hogy a mostani kis kertés lakásához nem szerelt fel csengőt, ha szükségünk volt valamire, a kerítéséhez jártunk kajabálni: Vojmovszki úr, Vojmovszki úr!)

1965. május. Fruzsza az apjának, Párizsba. “Nagyon örültünk a jó kiállítási kritikáknak. Most volt 2 nap érettségi szünet, ezalatt kikergettek minket Hidegkútra, köveket hordani. Azért az sem volt rossz. Képzeld, kihíztam a fürdőruhám, és most ketté kell vágatni. Ma tanultuk franciaórán a múltidőt. A német tanárnő, az a szadista, föladvott 10 gépelt oldalt szórul szóra megtanulni. Holnap megyünk Gárdonyba Grandpierre Lili nénihez. Nem kell minket sajnálni, nagyon jó dolgunk van. Voltunk bábszínházban, moziban, vendégségben. A nyárra egyre több meghívás érkezik, már választani is alig tudunk.”

1965. május 13. Pali Párizsból nekem. “Örülök Panka felvételének (Móricz gimnázium), s egyáltalán mindennek – mikor a kertről írtál, először éreztem intenzív honvágyat. A gyereknnyaralási tervekhez: nem Fruzsát kéne a Keleti-tengerhez küldeni, ha Panka úgyis meg van hívva Bécsbe Meiselékhez? Zsóka még túl kicsi és nem tud eléggé németül, hogy hetekre Hansi karmai közé engedjük. Május 9-én, a Salon de Mai után nagyon helyes magyar fiúkkal ismerkedtem meg – 13-évesen egyedül jöttek ki 56-ban, már erős akcentussal, akadozva beszélnek a magyart. Ugyanaznap még megnéztem az ifjú szobrászat szalonját és a Rodin-múzeumot is láttam, Hajdu, Beck András viszonylag jó. Május 10. Musée de Cluny, erről már írtam, hogy együtt kell majd legközelebb megnéznünk. Május 11. A Magyar Intézetben óriási reverenciával fogadtak, persze, hogy írnak jelentést, de még mennyire: már hatra emelkedett a kritikáim száma, ez mindenki szerint úgyszólván példátlan eredmény. Szerdán vacsora utáni séta közben váratlanul bekerültem a Beaux Arts-diákok felvonulásába. Óriási rendőri készültség, két Boulevard forgalma megbénult, jelmezes tömeg, teherautókra épített, háznagyságú szürrealista illetve pop-art díszletek, vad utcai táncolás, remek volt. Rájöttem, marhaság volt olyan hamar elutaznod. Legalább 3 napig együtt kellett volna laknunk a Babylon utcában, teljes függetlenségben.”

1965. május 15. Pali Párizsból nekem. “Volt két elvesztegetett délelőttöm a barátság oltárán: egyet Bíró Líviával töltöttem (gyönyörű, de nagyon fád), különféle galériákba kellett volna kalauzolni, későbbi ingyen kiállítás érdekében, de elkésett, az ismerősöket nem találta, stb. A másik: Szűcs Gyurival autón a 60 km-re levő vidéki házat néztük meg. Érdekes volt viszont a Leclerc szobrásznak szentelt délelőtt: nagy műteremházban, több művésszel nagy beszélgetés, sok jó és sok örült absztrakt szobor. Este a Zamanski vacsora unalmas, de rövid volt, pénteken Mitchellék elhurcoltak couscoust, vízben főtt darára emlékeztető arab specialitást enni. Ma, szombaton Mme Paraynál tartott vacsora nagyon érdekes volt: egy prágai származású festőnő és egy konkurrens galéria-igazgató volt jelen.

Mint látod, számottevő 'alkotó tevékenységgel' nem foglalkoztam, tele vagyok programokkal, de azt hiszem, így használtam ki helyesen az időmet."

1965. május 17. Pali nekem, Párizsból. "Tudd meg, hogy már nagyon vágyom utálatok és nem sajnálkozva, hanem örömmel indulok néhány nap múlva haza. Nagyon-nagyon hiányzol, és mindenféle szempontból, még az én művészeti fejlődésem szempontjából is, teljesen fölösleges volt annyira hamar elutaznod. Ez az egyetlen dolog bánt csak az egész párizsi úton, de ez aztán nagyon. Gloriától kaptam lapot, azzal a kérdéssel, van-e pénzem, küldjek SOS-t, ha csődbe jutok. Marabu felhívott, hogy nem kell-e pénz, Allan képet akar venni, és még van a meglévő pénzből is, tehát jól el vagyok látva."

1965. június 16. Pityu mindhármunknak. "Meglhetősen rossz hírem van. A washingtoni magyar követség a vízumkéresemet minden indokolás nélkül elutasította. Mi történhetett? A magyar külképviseletek a legutóbbi időben rendkívül megkönnyítették a vízumkérés módját. Amíg azelőtt az 1943 után eltávozott egyénnek hosszú kérdőívet kellett kitöltenie, és a kérvényre csak 5 hét után kaphatott választ, most mi is, akár minden más turista, rövid kérdőívet töltünk ki, és kérésünkre 5 napon belül válaszolnak. Tudtam erről, ezért nem is siettem, kérvényemet ezelőtt 10 nappal küldtem el egy utazási iroda útján (másképpen nem fogadja el a követség). A válasz, amint látjátok, elég hamar megérkezett. El tudjátok képzelni megdöbbenésemet, időtlen idők óta nem hallottam elutasításról. Rögtön elmentem Hamza Bandi barátomhoz, aki a követséggel szoros kapcsolatban áll. Telefonált nekik, de érdemleges választ nem kapott, csak annyit, hogy az elutasítás Budapestről érkezett. A követség első titkárának tanácsára azonnal írtam Washingtonba egy hosszú levelet, amelyben elmondtam utazásom okát, megemlítettem a magyar történészekkel való kapcsolataimat* és kértem, változtassák meg, vagy legalábbis indokolják a határozatot.

**Éppen ezt rótták fel neki, lásd Révész Béla: Hírszerzés, propaganda és ellenzék Magyarországon, 1976-os állambiztonsági jelentés – megjelent a Múltunk című folyóiratban.*

Az bizonyos, hogy nem szolgáltam rá. Semmit sem tettem, ami ezt a magatartást indokolná, ellenkezőleg elég sokat szorgoskodtam annak érdekében, hogy például magyar történészek amerikai látogatását lehetővé tegyem (jövő tavasszal az Indiana University-n lesz egy Habsburg Monarchia kongresszus, amin én is előadok, és amire meghívtuk Ránkit, Hanákat és még egy harmadik történészt. Boldogan jönne, csak még az útiköltséget kell előteremtünk. Meglesz.) Kérem, ha Pamlényivel vagy barátaival találkoztok, ne említsétek a vízumügyet, félreérthetnék. A Századok-nak szóló 40 oldalas cikket végre megírtam és postára adtam." A továbbiakban elmondja, hogy Gloria szerint ez Isten ujjá, elvégre a legsürgősebb a disszertáció kiadásra előkészítése, amíg a könyv nem jelenik meg, nem lehet szó sem kinevezésről, sem tenure-ről (állandó megbízatás). Stern amúgyis szerette volna, ha ottmarad a nyáron, nem vesztegeti az időt a Dualizmus korával. "Legokosabb, ha az utazást jövő nyárra ütemezem be, de apunak minél előbb, tehát még az ősszel vagy a télen jönnie kell. Főleg azért fellebbeztem a követségen, hogy a helyzetet tisztázzam, és a jövő évi vízumot biztosítsam. Bosszant, hogy amíg engem itt nem is egy oldalról támadnak, amiért otthon voltam, és mert minden vietnami háború-ellenes tüntetésen részt veszek, addig otthonról is a fejemre ütnek. Csak tudnám, miért?"

1965. június Mme Paray, a Galerie de l'Université igazgatója, nekem, Párizsból. Megköszöni a köszönőlevelemet, sajnálkozik, hogy nem maradtam tovább. "Votre mari a du vous écrire que la Presse était élogieuse, mais les acheteurs sont tres rares, hélas. Nous prolongeons l'exposition jusqu'a son départ car pendant 2 jours nous avons des travaux pour améliorer la

présentation de la salle et il promet aussi un bénéficiaire. Cela donnera peut-être aussi des chances plus grandes de vente.”

1965. június. Pali Horányból, a Művész Szakszervezetek Üdüléjéből, nekünk haza: Ki kellett használni a beutalást, annak ellenére, hogy éppen csak hazaért Párizsból, és hogy “az üdülő nagyon primitív: víz nincs, budi van, a szobák icipicik, éppen hogy elférek. Nyugszék nincs, ami előnyös a szorgalomnak. Posta nincs, csak Szigetmonostoron, amúgyis odajárok festeni, nagyon kedves falu. Vásároltam kockalekvárt. Nagyon várlak vasárnapra!”

Másnap újabb lap: “Láttam búbos bankát, tehéncsordát. Sajnos folyóvíz helyett televíziló van, így este a szobámba vagyok száműzve.”

1965. július 11. Fruzsina haza, Hunzingeréktől, Ahrenshoopból (most már Fruzsina ír alá): “Megérkeztem a Keleti-tengerhez. Az út klassz volt, de hogy a tenger milyen, azt nem is lehet leírni. Állati nagy hullámok, úszni csak egyszer lehetett, különben csak masszíroztatjuk magunkat a hullámokkal. Sajnos farkasordító hideg van és szél, de mindenhova autóval megyünk. Voltunk Rostockban, bementünk egy templomba, egy svéd pasas rakosgatott valamit, svéd koncertet készített elő, meghallgattunk három Bach-ot egymás után, erre meghatódott, és elárulta, hogy aznap este egy közeli kisvárosban a lipcsei Tamás-templom fiúkórusa énekel. Odaautóztunk, volt még jegy, csodálatos volt. Énekeltek egy Kodályt is. Inge Hunzinger háza nádfedeles, itt csak ilyen szabad építeni. Holnap a Rügen félszigetre megyünk. Voltunk sétálni egy természetvédelmi területen, az erdőben láttam két őzet, nyulakat és sajnos több milliárd szúnyogot, közvetlen közelből. A vízparti fák teljesen kopaszok és mind egy irányban, a part felé nőtt. A homok durva, és rengeteg szép, lyukas kavicsot lehet gyűjteni. Sajnos már csak egy hét van hátra, de azért örülök is, a Balcsinál se kutya!” Panka ezen a nyáron Segesváron volt német szóra, cseregyerekként, a Fabini-családnál. Két nagy fiuk, Wilhelm és Helmuth nyaralt nálunk a következő évben. Orvoscsalád, a gyerekek műveltek, kellemesek voltak, jól megbarátkoztak egymással, hébe-hóba máig is tart köztünk a levelezés.

1965 nyarán – mint éveken keresztül minden nyáron – két hetet töltöttünk a Kereskedelmi Kamara kitűnő balatongyőreki üdülőjében, ezúttal Pali nélkül, Rosita “Rózsika” Hunzinger német cserebarátnővel. Augusztus 4-én ezt írtam Palinak haza: “Édesem, talán még sosem fordult elő velem ilyesmi: nem ízlik nekem ez a nyaralás. Elhagyatottnak, öregnek érzem magam, tele önváddal, hogy én vagyok oka elhagyatottságomnak, öregségemnek is. Jobban kellett volna ápolnom, kímélnem magam, hogy szebb maradjak, szigorúbbnak vagy jobbnak lenni a gyerekekhez, hogy jobban hozzám tartozzanak. Rossz hangulatom (úgy-e ilyen még nem is hallottál tőlem?) odáig fajult, hogy egyik este, amikor a nagylányok szokás szerint eltűntek, én meg 9-kor lefeküdtem Zsókával, sírvafakadtam, 10-kor aztán felkeltem, keresni őket. Kiderült, hogy illedelmesen ülnek a társalgóban. Észrevették, hogy ki van sírva a szemem és megszeppentek. Tegnap aztán egész nap együtt kirándultunk, megcsináltuk a tervezett gerincvándorlást a Mihály-dombról, gyönyörű volt. Rosita mindig előrement, külön utakon, de ezt úgy fogtam fel, mint hódolást a táj szépségének. Voltunk vitorlázni is, és biciklit béreltem nekik, hogy kiönállósodhassák magukat. R. közben sokkírozó történeteket mesélt napok alatt kiteljesedő fiú-ügyeiről. Ez a pár év, ami elválasztja a mi fiatalságunktól, hogyan hozhatott ekkora változást? Az a kötelességem, hogy máris pesszariumot adjak nekik és elmagyarazzam a használatát? Nem tudják, hogy a sietséggel mitől fosztják meg magukat? Vagy éppen így edzenek a harmonikus felnőttiségre? Nem akarok felelős lenni!!!”

1965. augusztus 21. Pityu hármunknak és a lányoknak. Beszámol Cape Cod-i nyaralásukról.*

** Erről a New York és Boston között az Atlanti óceánba nyúló félszigetről most csak annyit: 32 évvel később, 1997-ben itt ünnepelte az egész család együtt a kettőnk aranylakodalmát, az ötvenedik házassági évfordulókat. De szép is volt!*

“Nyaralásunk feledhetetlenül szép, de rövid volt. Rengeteg rákot ettünk, élveztük a gyönyörű természetet és a végtelen úszásokat a szinte elhagyott tavakban. Ez a hely most nemzeti park, építkezni nem szabad, mi egy régi csodaházban lakunk, régi emlékek között. A ház építője, Nathaniel Dyer, bálnavadász volt. Hazafelé meglátogattuk Mystic városát Connecticutban, amit a helyiek élelmessége múzeummá alakított. Minden olyan, mint 100 évvel ezelőtt (régi műhelyek, kötélgyár, kocsmá, iskola, templom). Egy négyzetkilométeres területen szabadon sétálhatnak a látogatók (belépődíj 2,50), beszélgethetnek a mesteremberekkel. Felmentünk egy 1820-ban épült bálnavadászhajóra, amely majdnem 100 évig volt szolgálatban, és a tulajdonosainak több milliót jövedelmezett. A kötélhágcsó a harmadik keresztvitorla táján csak néhány cm széles és remekül lengedezik. Az pedig, hogy valaki hogyan szaladgálhat és fagyos kézzel hogyan bonthat ki fagyott vitorlákat, teljesen elképzelhetetlen.

Belekkukkantottunk a csepp kis csónakokba, megtapogattuk a szigonyokat (állandóan a 15-éves kapitány járt az eszemben, Gloria persze nem olvasott Vernét), megcsodáltuk a kovácsműhelyt és az üstöket, amikben a bálnaszalonnát főzték, és illően borzongtunk a hajóbörtön láttán, amely közvetlenül a kapitány kajütje alatt található, csak egy ráccsal elválasztva.

Néhány nappal ezelőtt visszavonhatatlanul elhatároztuk, hogy örökbefogadunk egy srácot. A döntés rám jellemző körülmények között született. Miután egy éve nyavalygok és tiltakozom, anélkül, hogy biztos lennék a dolgomban, végre Fortunára bíztam a döntést. Gloria biztosított arról, hogy a döntés rám tartozik, én feldobtam egy negyed dollárost, fej gyerek, írás nem-gyerek, és meghajoltam a végzet akarata előtt. A pénz fejre esett, és ezzel lezárta a kérdést. Nagyon örülök, hogy ezt az utat választottam, mert így nem tehetek szemrehányást sem magamnak, sem Gloriának, és mint valódi dzsentlemen, tartani fogom magam a játékszabályokhoz. A bennünket patronáló nő jelenleg szabadságon van, így még nem tudjuk, mikor tölti be a lakásunkat gyerekbögés."

1965. október 8. Pityu hármunknak. “Nem jött levél, Apu hallgatásából arra következtetek, hogy még mindig nincs útlevelel. Minél előbb szeretnénk Aput New Yorkban megölelni, így amint megjött az útlevelel, készüljön az utazásra. Róza nénitől (Körösnagyharsány) gyönyörű maga-hímezte párnát kaptunk, nagyon megköszöntük, és utasításodhoz híven csak karácsonykor fogjuk viszonzni.” (Apu mindig nagyon ügyelt arra, hogy egy ajándék viszonzása ne tűnhesen ‘megfizetés’-nek.)

1965. október 18. Pityu távirata apunak: “NEGY HONAPJA SZULETTEM SZOEKE VAGYOK BARNASZEMU MAJDNEH HET KILO BOEGOEK NEVETEK SZEPE VAGYOK EGESZSEGES EVIKE”
És a mi választáviratunk: “ANKUNFT EVA DEAK DER VIERTEN MIT GROSSER FREUDE BEGRUESST GLUECK GESUNDHEIT UND FREUDE WUENSCHT APU EVA PALI FRUPAZSO”

1965. október 21. Gloria levele mindhármunknak, címe: 25 Claremont Ave. New York. “We are bewildered, we are exhilarated, we are thoroughly confused all because we have been parents for two whole days! Pityu couldn’t sleep the whole night after we came home with the baby because his world had come to an end and I didn’t sleep because she awoke at 1:00 am screaming and then again at 4:00 am screaming some more. Yesterday I didn’t get out of my nightgown the whole day: the list of instructions seemed to provide that the baby do this and do that at every hour, now she must get milk, now she must sleep, now she must be bathed, now she must have vitamins etc etc ad nauseam – there was no provision that the mother should think, or eat, or scream herself. And all day there were visitors: historians, professors,

friends, Nobel prize winners, neighbors paying court to a little terror in a highly ribboned bassinet. I really have no way of describing her except to say that she is spirited. Non-family consensus is that she is exceedingly beautiful and perhaps she is. She is very fair with dark, piercing eyes, with reddish-blond fuzz that passes for hair. She is unsatiable as to food and attention. Her heritage is that she comes from exceptional parents and that she herself is advanced for her age. Her greatest asset is that she has robust health and doesn't leave me with any fear as to her indestructibility – last night she did us the favor of sleeping through the whole night so that today we are rested, grateful and I suppose a little proud. Her wardrobe is partly from Paris, her bed, her baby carriage and her feeding chair are all very attractive. All of this came as gifts, secondhand and new both. We have not spent one dollar except for food, isn't this incredible? And when she goes to university, that will be free too! I am not sure how our lives or our relationship will be changed by her – though everyone is quick to assure us that it will. How do you like her name? We will think of a second one too.”

Pityu a levél végén: “Bizony szégyellem bevallani, de ilyen szép gyerek nincs még a világon. A végén még én is gyerekbolond leszek? Ezt meg kell akadályozni. A srác nem bög túl sokat, tegnap éjjel 11-től ma reggel 8-ig aludt, sokat mosolyog és rém kíváncsi.”

1965. október 30. Pityu mindnyájunknak. “Táviratotokat leírhatatlan gaudiummal fogadtuk. Azonnal írok, nem azért hogy édelegjek, bár szívesen tenném, hanem, hogy megbeszéljük terveinket. A kislányról most csak annyit, hogy egészen jól megszokott nálunk: az első nap rengeteget sírt, ma már főleg mosolyog, gögicsél, krárog, köp, hortyog, rugkapál, fröcsög, dühöng, eszik, alszik és bámul. A levélhez mellékelem a vele kapott orvosi jelentést, amelyből kiderül, hogy Évike teljesen egészséges, jól fejlődik és legnagyobb baja e pillanatban 2 szűnyogcsípés. Igen hálásak vagyunk nevelőanyjának, aki születése óta gondoskodott róla és agyonkényeztette. Írtam, hogy a döntő pillanatban nevelőanyja nem akarta visszaadni a gyereket? Mindez nagyon jó, mert még négy hónapi intézeti nevelés megárthatott volna. Most látom csak, mennyi szeretet kell ennek a kis teremtménynek ahhoz, hogy fejlődjön és jól érezze magát. A valódi szülőkről csak nagyon keveset tudunk, mint ahogy ők nem tudnak rólunk semmit. Mind a ketten művelt emberek, személyesen és felmenő ágilag egészségesek és normálisak. Az anya 22 éves, az apa 34, és mind a ketten jó állásban vannak. Évi tegnap óta húst is eszik és már régen teljes tejet iszik. El sem tudjátok képzelni, milyen egyszerű itt egy csecsemőt ellátni. Hetenként kétszer jön a pelenkaszolgálat: minden alkalommal 96 pelenkát hoznak, egyet sem kellett vennünk és egyhez sem nyúlunk, mert a piszkosat egy fertőtlenített hordóba dobják (heti 4 \$-ért). A ruháit géppel mosatjuk, vasalni pesze semmit sem kell. A koszt teljesen elkészítve kapható, szerintem mindnek egy az íze, de a srácnak állítólag 10,000-rel több ízlelőbimbója van, mint nekünk, így rendkívül élvezzi a répalekvárt és egyéb szörnyűségeket. Éva szép kis stafirunggal érkezett, de barátaink annyi mindennel elláttak minket, még a kosztjával is, hogy eddig egy fillért sem költöttünk.”

1965. november 8. Pityu mindnyájunknak. “Holnap lesz két hete, hogy nálunk van. Kezdetben sokat sírt, egy ideig eltartott, amíg megszokta az új rendszert. Két hét alatt megtanult mászkálni, igaz, csak hátrafelé. Ma reggel az ágy sarkában találtam, takarókba gubancolódva. Nem sírt, mikor meglátott, hatalmasokat mosolygott. A hasát dörgöltem, mire hosszúkat nyújtózott, visongott és a levegőbe emelte stöpszli kis lábát, hogy tornáztassam.” És így megy ez tovább, egy nagy, sűrűn teleírt oldalon át: látszik, Pityu is ráérezett arra a gyönyörűségre, hogy egy látszólag értelmetlen kis lény a szemünk láttára emberré formálódik. Aztán a nevével folytatja: “Ma történt döntés. Persze Gloria döntött, illetve neki volt joga ahhoz, hogy a magyar keresztnév után neki tetsző középső nevet válasszon. Fogódzzatok meg: új családtagotok neve Eva Shelley Deak. Én sokat jajgattam, de belátom, hogy ilyesmi itt nemcsak hogy nem rendkívüli, hanem nagyonis szokásos. Gondoljatok Jerome K.(Klapka)

Jerome-re. (A Három ember egy csónakban egyik kedvenc olvasmányom volt.) A középső név családi név, vagy valami híres ember neve. Shelley Gloria rajongásának tárgya, és Éva miatt hagyta ott Gloria. Azon kapom magam rajta, hogy még vendégek jelenlétében is őt bámulom. Mi van azon örülnivaló, hogy megtalálja a saját száját és abba mindent belegyömöszöl? Néha én cserélek pelenkát, és ha Gloria nem néz oda, meztelenül hagyom. Ha nincs rajta ruha, rögtön a lábát kezdi tanulmányozni, megragadja a hüvelykujjait és halálos komolysággal tartja, amíg bírja. Na és? kérdeztem magamtól, mikor mások porontyait kellett megcsodálnom. Most nem tudok betelni a látvánnyal. Gloria boldogsága leírhatatlan. Tegnap utánanézttem a parkban, amint a kocsit tolt, hamis hangján énekelt a gyerekek és Wordsworth-ot szavalt tátottszájú hallgatóságának. Anya lett belőle, a 9-hónapos terhesség kínja és a 3-hónapos csecsemőkor izgalmai nélkül. Kedvesebb, finomabb, megértőbb, mint valaha. És nagyon nagyon boldog.

A szomszédban lakó Juvilerék meghívták Aput, lakjon ott, végtelenül kedves emberek. A férfi, Peter, Political Science-et tanít, tavaly jött meg a Szovjetunióból, ahol két évet töltött. Az asszony, Nina, félig olasz, elképesztően érdekes és szép, kitűnően fest. Lakásuk óriási (a papa fizeti), tele francia impresszionista és más drága képekkel. Apu jól érzi majd magát náluk. Nálunk is bőven van hely, csak éppen nincs saját szobája.”

1965. november 30. Apunak Pityu. Megküldi az affidavitet és megírja részletesen, hogyan készítette elő apu odautazását, igazán megható pontossággal. A fő pontok, rövidítve: indulás december 21-én vonattal, couchette-tel, átszállás Koblenzben, vonattal Luxemburgba, ahol a szálloda szolgálja várja (kifizetve). Az Icelandicnél adja le előbb a csomagját, hitelesítse a jegyét, és vegye át az odaküldött pénzt. 23-án reggel érkezik Rejkjavikba, onnan repül a Kennedyre, ahol Pityu várja. (Hát nem volt egyszerű út, de ez volt a legolcsóbb, és mi is így mentünk később, láttuk a magasból a gejíreket.)

“Na mit szólnak? Most már csak az amerikai vízumot kell megkapnod. Írtam a budapesti konzulátusnak és a külügyminisztériumnak. Stern is írt egy megbotránkozott levelet Washingtonba, és én még a szenátoromnak is írtam, aki megígérte, hogy utánanéző. Tehát nem egészen egy hónap múlva találkozunk! Majd kiugrunk a bőrünkől örömeinkben!”

Amerikai útinapló

Apu-Nagyapó 1966-os noteszából (74 éves)

Ind. 1965.dec.21. Bp. Keleti pu. 14⁴⁷ Bukarest-Aachen express

Indulás előtt kísérők tömege a kocsiban, majd pánikszzerű menekülésük indítási jelre. Éva télikabát-gombja áldozat.

A peronon a Veress-család, Kovács Pali és Keri, Tímár Pali. Útközben Csík bácsit patronálom (Páty). Átszállás 19-kor Bécsben couchette kocsiba, ind. 20²⁰-kor Bécsből, reggel 7²⁰ érk. Koblenzbe. Reggeli az állomás éttermében, átszállás luxemburgi gyorsba, érkezés 11-kor, beszállásolás Alfa Hotel. Városnézés, ebéd kávéházban, városnézés. Nevezetességek: pályaudvar, szenzációs épület magas toronnyal, kereskedelmi útvonalak. A régi városnegyed körülfogják a Petrustal-i erődítmények (XVII.sz.) A Centre-ban nagyhercegi palota az utcáiba beépítve, kétemeletes (1572, 1741, 1871. neobarokk). Érdekes Liebfrauenkirche (1613.) neogótikus, oszlopok domborművekkel, kereszthajó kazettás mennyezettel. Hivatalos nyelv francia, francia feliratok. Jólét. Az egész állam lakosainak száma 600 000, ennek ellenére láttam „fegyveres erők minisztériumát”, földművelésügyi min.-t, pénzügymin.-t: csupa nagy épületszomszéd, és egy épülőben levő Regierungsgebäude, amely legalább 10 emeletes. A lakosság teljesen érthetetlen, német alapú tájszólást beszél. Este 9-kor busz vitt a repülőtérre, indulás 11-kor az Icelandic Airlines négymotoros, kb. 130 személyes gépén. Vacsora éjfélkor marhasült, saláták, banán, konyak, stb. Érkezés Rejkjavikba.

XII.23. ½ 12-kor kiszállás, 1½ óra után vissza ugyanabba a gépbe (ok: h. a repülőársaságok kartell előírásait ki lehessen játszani és ezáltal kb. 100 dollárral olcsóbban utazni, ugyanis a Rejkjavik-NY útvonalra nem vonatkoznak kartell-előírások. Teljesen sima út után érkelek 5³⁰, másfél órával a menetrendszerű idő előtt, a Kennedy-re. Az immigration officer „Isten hozta” köszöntéssel fogad (ennyi a magyar tudománya). Vámvizsgálat, a csomagokat megnézik, de kifogásuk nincs. Közben Pityu megjelenik a vámhelyiség karzatán, boldog integetés, majd boldog ölelés. Kölcsönként kocsin behajtunk a városba és ott folytatódik az ölelés Glóriával és – karjaimba veszem az új unokát! Ebéd előtt séta a Columbia területén, megnézem P. tanári szobáját. Évike nagyon jó, dundi kislány, barátságos, eleinte nagyon komolyan nézeget, később azonban néha már elmosolyodik, selmán(?) néz reám. Aztán beszélgetés, először Gida hív fel, de alszom, majd Kari és Margit. Bodnár Margit lemondja a karácsony estét, mert együtt kell lennie Verával és Granttal NY legdrágább szállodájában. A lakás olyan, amilyennek elképzeltem, irigyeltem, mert minden kifogástalan, nincs kopás, nincs girbe-görbe edény, minden ragyog. Tekintve h. a nekem szánt fekvőhely még nem kész, átmegek Stern lakásába, ahol teljesen egyedül vagyok 6 szobában. Az asztalon nagyon kedves levél és finom lotharingiai bor várt.

XII.24. Előkészületek karácsony estére, fadiszítés, pontyvásárlás. Gl. Nővére, Irene is jön. A vacsora: rácponty (az én főztöm) és beigli (Margit küldte). Az előbbi óriási siker (a 2 ½ kilós hal teljesen elfogyott, a krumpli is nagyszerű), az utóbbi teljes debacle. Vacsora után a rengeteg ajándék szétosztása. A velem hozottakból a legnagyobb siker: a kötény, a terítő, a kolomp, a pipa és az ezüst pohár. Kaptam inget, gyapjúharisnyát (Iréntől), pénztárcát, pipát. Éjfél misén voltunk.

XII.25. Esős idő, itthon vagyunk. Pihenés, olvasás, levélírás, tv-nézés, de csak 10 percig bírtuk. Este P-val moziban a Broadwayn „Buttle of the Bulge”. Szívtuk a fogunkat, fejenként 3,50. Az ardennes-i erdőben folytatott harcokról 1944. nov. szigorú de joviális USA tábornok, kemény, becsületes, de a hitlerizmustól elvakított ezredes, humoros tisztiszolga.

XII.26. Hideg, napfényes séta a Riverside Dr-on, persze gyerekekkel együtt. Találkozás P. néhány tanártársával. A Wisconsin egyetem érdeklődik P-nál, szerződne-e velük a Habsburg-mon.-ról szóló előadásokra. Este vendégek: Horváth János közgazdász és a felesége Erzsébet. A vacsora fénypontja az általam sült 2 ½ kilós ürücomb, amelyet P. házigazdai méltósággal szeletelt és osztogatott. A hús minőségét (szalonnával és enyhén fokhagymával ízesítve) Gundel is megirigyelhetette volna. Vacsora után váratlanul betoppant Borsitzky Veronika és férje. Nagyon helyes ifjú pár, a férj kicsit bolond, de igaz ember, mert nagyon ízlett neki a Csongor szivar.

XII.27. D.e. régi emlékekre és impressziókra vadásztam. Buszon mentem a 5th Ave-ra a 32. utcáig, felutaztam az Empire State Build. kilátó tornyába (itt nem voltam 39-ben) és elmerengtem a házrengetegen. Utána részint gyalog, részint buszon végig a 5th Ave-n, közben az egyik népszerű Chock full of nuts-ban ebédeltem (60 cent, de jó volt). Elértem a Rockefeller centerre, de a régi lelkes izgalmat nem tudta előidézni. Majd a katedrális és a St. Thomas templom következett. Márványfaragások tömege.

XII.28. Metropolitan Mus. Szobor, bútor, gobelin gyűjt. Csodálatos ciprusi mészkőszobrok Kr.e.5.sz.-ból, és mykénei plasztikák Kr.e.12.sz. Késő d.u.-ig ott. Vacsora David Macknál, felesége kultúrtörténész. Nagyszabású lakás. Rajtunk kívül a Metr. mus. képrestaurátora (müncheni) néger feleségével. Ő volt az asztalszomszédom, rém kedves, bájos, és beszélt kicsit németül is. Még két házaspár angol nyelvtudással, tehát rám nézve érdektelenek.

XII.29. Guggenheim kiállítócsarnok: spirálisan kapcsolódó 8 emelet, állandó Picasso-kiáll. főleg ifjúkori képekből. Retrospektív Munch-kiáll., expresszionista képek, enyhén belepve az idő porától, semmi különös. Séta a Central Parkban, ott ebéd önkiszolgáló büfében, 2 doll. Utána Gallery of Modern Art, mind a 8 emeleten Salvadore Dali csodálatos szuperrealista képei. Tökéletes rajz, soha nem látott fényhatások, színpompa, humor (pl. Picasso portréja messze kiöltött nyelvvel, amelyet egy merőkanállal meg is hosszabbított).

XII.30. Indulás a La Guardia rep.térről sugárhajtású géppel Buffalóba. Gida vár, megyünk a lakására (3 szoba, egyszerű bérlakás). Gida és Maryline a tenyerükön hordoznak.

XII.31. Buffalo: óriásira dagadt falu. Kirándulás a Niagarához. Eső, szél, köd. A toronyból szép kilátás, tajtékzó víz. Vacsora után My fair lady. Egész jó volt, közben jóízű szundítás. Szilveszter est Gida magyar kollégájánál, 5-6 magyar család.

I.1. D.u. ind. négymotoros rep.gépen Detroitba. Kari vár. Saját ház Warrenben: barakkpaloták, ameddig a szem ellát. Földszintes házak, ihol-néhol facsemeték, a ház előtt gondozott pázsit, hátsó tenyérnyi kert bekerítve. A házak magassága padlástérrel együtt 4 m, ajtónyílás a föld színén. Kétségbeejtő. A házak egymástól 3 m-nyire. Belül számunkra elképzelhetetlen luxus: légfűtés termosztatikus szabályozással, légnedvesség-szabályozó, a konyhában elektromos tűzhely páraelszívóval, a lefolyó hulladékaprítóval, üvegajtós sütő, időzítő kapcsoló, hőfokbeállító. Kiváló minőségű padlóburkolat, tolható alumínium-ablakok, beépített szekrények, szép parkett, a livingroomban faltól falig szőnyeg. Előszoba nincs, ajtó csak a háló- és a fürdőszobán, kellemes berendezés. Jimmy aranyos kölyök, hasonlít Péterkéhez, a kislány Krisztinához. Mindenki nagyon aranyos volt, láthatólag örültek a látogatásomnak.

I.2. D.e. séta a sivatagban, vasárnapi mise, teljesen angol nyelven, amit a civil előimádkozó latinul mond, az is inkább angolhoz hasonlít. Valószínűleg az Istennek szól, de nem hiszem, hogy megértené. A prédikációt diakónus mondja. Evangéliumolvasás nincs, csak a prédikáló mondja el a tartalmát angolul. A plébános egész idő alatt a közönséggel szembenézve ül. A közönség helyettesíti a kórust, buzgón énekel.

I.3. D.e. a Ford törzsgyárának (Rouge Plant) megtekintése. A vezetésen csak 5-en vettünk részt és igen kényelmesen nézhettünk végig mindent. Megmutatták a kocsizót és a kohóművet (csak kívülről), ezek aránylag kis üzemek. A járműszerelést részletesen láthattuk, de ami a legérdekesebb lett volna, a motorgyártást nem. A szerelőszalagot végigjártuk, ezekre adagolják a rendelés szerint programozott alkatrészeket. Kezdődik az alvázlapok összehegesztésével és végződik a tank megtöltésével. A sofőr beül és már szalad is a kocsizó ellenőrző helyekre. 5 mp-enként indul 1-1 kocsizó, átfutási időtartam kb. 1 óra. Innen a rep.térre, érkezés NY-ba a New Havenre.

I.4. Közlekedési sztrájk. Gyalog a Metropol. mus.

I.5. Közl. sztrájk. Gyalog Szegő Aladárhoz, utána Amer. Mus. of Natural Hist.

I.6. Közl. sztrájk. Gyalog Metropol. mus.

I.7. Közl. sztrájk. Columbia egyet. könyvtára.

I.8. Long Islanden Great-Neck villanegyedben az óceán öblébe benyúló félszigeten Anneliese Falk és édesanyja. Régi estate-ek, azelőtt milliomosok, most gazdag zsidók lakják. Hangulatos, gyönyörű parkokban, erdő közepén, kilátás a tengerre. Elragadó.

I.9. Átgyalogoltam Bodnár Margithoz (1 ¼ óra), gigantikus házszőrnyeteg, 26. emeletén egyszobás lakás, Pazar kényelemmel, gyönyörű kilátás a Hudsonra, olajfűtés, air condition, havi 250 dollár.

I.10. A Journal of Contemporary History I.évf.1. számából Seton Watson cikke: Fascism Right and Left. (Apu hosszan idéz belőle, a végén:) „I must also mention Mr Deák,s chapter on Hungary, which has perhaps less depth than Mr W,s but is both perceptive and clear.” Este Bíró Lídia.

I.11. Lídiával együtt újra megnéztem a Dali kiállítást, utána Museum of Modern Art. René Magritte szürrealista kiállítása, azonkívül 20.sz. szürrealista, kubista, expresszionista, absztrakt képek, szobrok, stb. Vacsora Szegő Aladárnál, Halász Imréékkel.

I.12. Pihenőnap.

I.13. Macy áruház. Este Halász Sándorékhoz Englewoodba.

I.14. NY Publik Library. Dr Zipser Maier: Des Flavius Josephus Werk „Über das hohe Alter des jüdischen Volkes gegen Apion” nach hebräischen Originalquellen, erläutert von dr.M.Zipser. Nach dem Tode des Verfassers hrsg.u.bevorwortet von dr.A.Jelinek. Wien. Beck 1871. (Zipser Maier Apai anyai nagyapja volt.) /Z.M. apai nagyanyámnak, Malvinnak az apja (lásd Révai lex.)/

I.15. Morgan Library. Rajz- nyomategyűjtemény. Museum of Primitive Art, afganisztáni leletek, II-XII.sz. Görög, hindu arab befolyás. D.u. NY Public Libr. XIX.sz. nyomatok NY-ról. Este Hellmuth Huber történéssz.

I.16. Pihenés. Vacsora Prof Cloughnál. Jó vacsora, mérsékelten jó társalgás (Shakespeare).

I.17. Halász Sándornál NY City Univ. Ábrázoló tanszék, computer. NY Public Libr. Szabadalmi irattár. Este értesülök Keresztes Ilonka haláláról.

I.18. Dr Steinhertz Dezső szabadalmi ügyvivőnél, felhőkarcoló 44. emeletén. Gyönyörű kilátás a szigetcsúcsra. Ebéd a Hiltonban. Este vendégek: Bodnár Margit, Király Béla, Jónás Pál, általam készített kocsonyára.

I.19. Egész nap itthon. Bodnár Vera, este érte jön a férje, szimpatikus óriás.

I.20. New York legrégebbi része, a déli csúcs. A Miss Liberty hajón átkelés a szoborhoz. Felmászom 6 emelet magasra, rajtam kívül csak 3 néger jött fel. A felhőkarcoló-tömeg kastélyszerű benyomás.

I.21. Séta a Greenwich negyedben. Este vacsora kínai vendéglőben Király Bélával. Mozi.

I.22. Otthon.

I.23. Halász Imrééknél.

I.24. P-val autón Northamptonba. Csöndes villaváros erdő közepén, múlt századi fából épült kényelmes villák. Vacsora Prof. Mitchellnél. Könyvtár.

I.25. Áruházban GI-val.

I.27. Róna Veránál, utána a férje irodájában. Este Carnegie Hall: Mendelssohn Elijah oratórium.

I.28. Vacsora Jónás Palival, olasz vendéglőben.

I.29. Pihenőnap (születésnapja).

I.30. Dühöngő hóviharban a Cloisters.

I.31. Német konzulátus.

II.1. Frick múzeum. A palota neoklasszikus épület, óriási átriummal, 40 m hosszú bálterem, Rembrandt, Tizian, Goya stb. XIV-XVI.sz. bútorok.

II.2. Szaladgálás német vízumért. Spanyol múzeum.

II.3. Vacsora Eisele prof.-nál.

II.5. Party Margitnál.

II.6. Ebéd Lolánál, Annus barátnőjénél, Larchman village, 27 km NY-tól. Tengerpart, gyönyörű.

II.7. Metrop. Opera GI-val: Verdi Álarcosbál.

II.10. The Jewish Museum. Liturgikus eszközök, textíliák, zsidó nevezetességek plakettjei (Munkácsy). Museum of the City NY: Philip Guston háromszínű (szürke, fekete, rózsaszín) nagy absztrakt képei (azonos téma). Este Fischer Józseféknél (Juszuf).

II.12. Brooklyn Museum. Elsőrendű egyiptomi egyiptomi és amerikai gyűjt. Mexikói kisplasztikák, maja piramistemplom makettje, asszír reliefablák.

II.13. Vacsora Peter és Nina Juvilernél.

II.16. Vacsora Jónás Paliéknál.

II.17. New Haven, Yale egyetem. Oxford stílusú iskolák, konviktusok, könyvtárak, gótikus katedrálisok v. angol várkastélyok stílusában. Fogadás a gyönyörű kollégiumban.

II.18. Juviler-gyűjtemény: Picasso, Chagall, posztimpresszionisták.

II.19. Party Anneliesel Franknál (Great-Neck).

II.20. Vacsora Norbert Muhlen írónál.

II.20.-24. Gida, Halászek, Caroll Novak vendégek

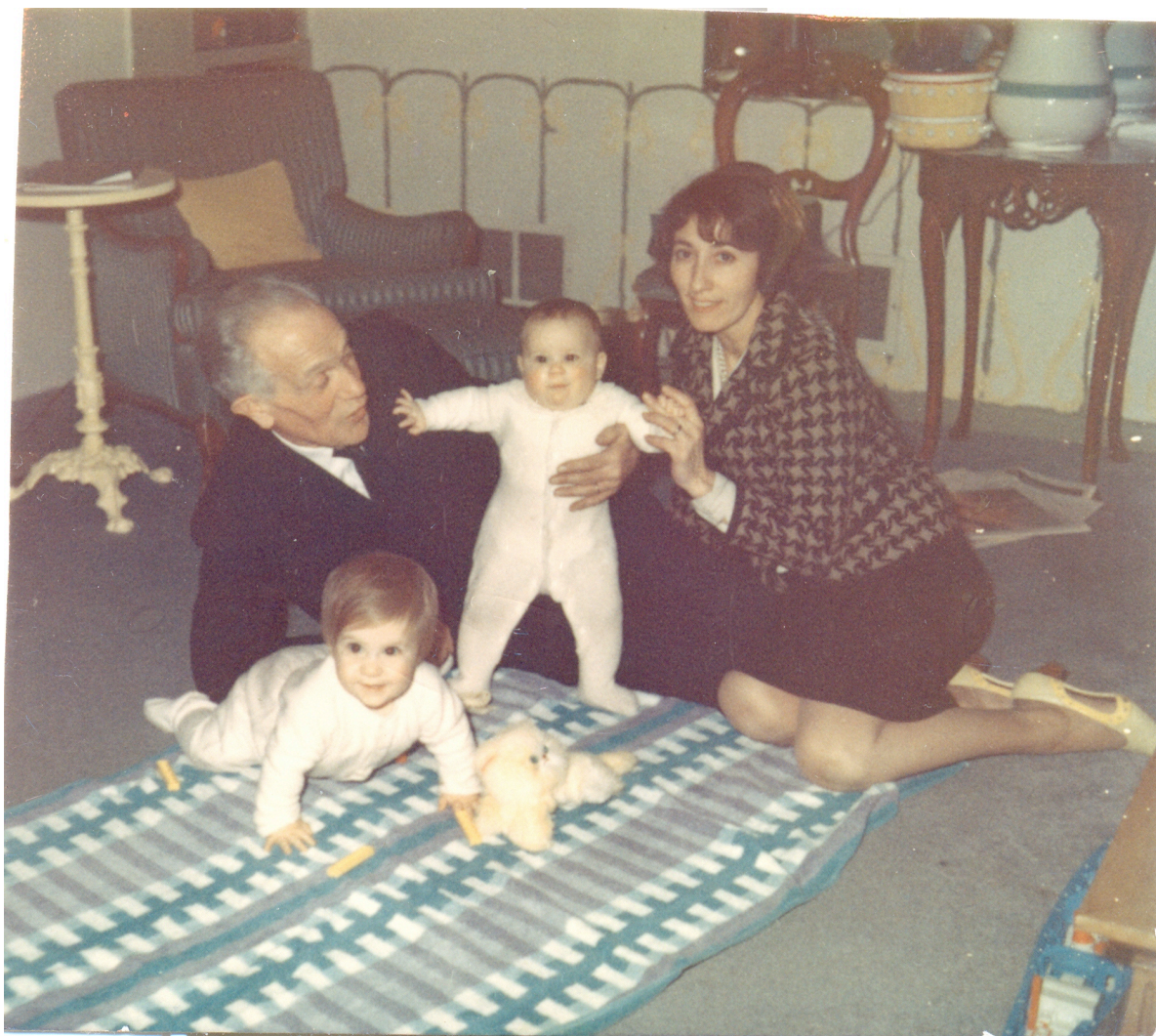
II.25. Anneliesel Frank-kal kirándulás West Pointra autón. Dunakanyarhoz hasonló tájak, Pazar kivitelű katonai iskola. Este Stern prof.-nál.

II.26. Vacsora Juhász Vilmoséknál, jelen volt Pfeiffer Zoltán.

II.27. Indulás haza a Kennedyről.

III.1. Érkező Luxemburgba.

III.2. Ind. Brüsszelbe. Városnézés. Innen vonaton Amszterdamba. Olcsó padlásszoba.

Apu, Kiséva ("állva") és Gloria New Yorkban

1966

Apu február végén érkezett vissza a nagy utazásról, az állomáson vártam és vele mentem a Mese utcába, hogy segítsek kicsomagolni. Felejthetetlen az a rémület, amit túlzott önfegyelmével okozott nekem: egyszerre azt látom, hogy a konyhában fekszik a földön, mozdulatlanul. Úgy éreztem, hogy most bekövetkezett, amitől rettegettem: vége van. (74 éves volt, én azt már nagyon öregnek tartottam, azóta arrébbtoltam az öregség határát.) Kiderült, hogy a hazaúton, az amsterdami szálloda fürdőszobájában megcsúszott, elesett, azóta fáj az oldala (mint utóbb kiderült, eltörött egy bordája), és most azért fekszik a földön, mert a frizsider gázlángját kell begyújtani, és nem bír lehajolni. Az pedig úgy látszik, eszébe se ötlött, hogy segítséget kérjen tőlem, vagy egyáltalán megemlítse, hogy valamije fáj.

1966. március 18. Pityu mindnyájunknak. "Tulajdonképpen ott kellene folytatnom, ahol abbahagytuk: a repülőtéren. Ki hinné, hogy ennek már három hete! Azóta Éva nagyot nőtt és óriási szellemi fejlettségről tett tanúságot. Most már nem csak azt mondja, hogy be-be-be, hanem azt is, hogy ap-ap-ap, sőt ge-ge-ge. Ezenkívül megtanítottam prűszkölni, és most versenyt prűszkölünk. Véleményem szerint elhagyta a kiskutya stádiumát, és lassanként eléri a majmok szellemi színvonalát. Örülten figyel és megpróbál minket utánozni, a hozzá intézett beszéd ellenállhatatlanul gagyogásra ingerli. Mindenre felkapaszkodik, mindent ugra-

bugrálásra használ fel, az egyik balesetből a másikba dönti magát. Csak olyankor sír. Reggel az ágynak a konyha felőli sarkában áll és meglehetősen türelemmel várja, hogy behozzák a kávéját. Gondolom, az elmúlt 3 hét során más fontos események is történtek, de ezekre alig emlékszem. A Yale-i tanítás igen kellemesnek ígérkezik, most már 9 diákom van, egyik jobb mint a másik. Nagyokat vitatkozunk, pillanatnyilag az 1918-19-es forradalmi eseményekről. A Jonathan Edwards kollégiumban azóta egyszer vacsoráztam, többen reklamáltak Apuval, elsősorban a Novak nevű ornitológus, aki újra hangsúlyozta, hogy Apuval az év egyik legkedvesebb estjét töltötte el.

Northamptonban kibéreltük Alan Mitchell házát, ő a Harvardon ad elő nyáron. Ezenkívül 2 hetet töltünk majd a Cape Code-on, Hofstadterék házában, így a nyárról gondoskodtunk. Gloria rengeteget dolgozik, szerintem túl sokat. Szerencsére mind Florence, mind Louise (a két jamaicai) kedves és megbízható. Kisévtől agyonkényeztetik és féltékenyek egymásra. Különösen Florence úgy viselkedik, mintha a gyereket minden pillanatban el akarná rabolni: amint megérkezik, kikapja a kezünkből, és egy óra hosszat le sem teszi. Nem kétséges, hogy Éva lényegesen kedvesebb játékszer, mint a porszívó. De azért nagyon hálásak vagyunk mindkettőnek.”

1966. április 25. Gloria mindhármunknak. “Pityu is twice as busy as when Apu was here, because now is the season for doctoral examinations in history and he sits on a jury sometimes as often as three times a week. The Indiana Conference on the Habsburg Monarchy went exceedingly well, there were many historians from East Europe. This week we will have Peter Hanák whom Pityu learned to like an awful lot during the days of the conference. We had Ivan Boldizsár for dinner.”

Ide szúrom be Pityu április 6.-i bloomingtoni lapját: “Végetért a Habsburg Monarchia-konferencia, amin 9 ország 50 küldötte vett részt. Büszkén mondhatom, hogy előadásom nagyon jó fogadtatásban részesült, fürödtem a dicsőségben. Nem kisebb örömmel újságolhatom, hogy a budapesti Hanák-Ránki küldöttség remekül szerepelt és tudásával, objektivitásával és nem utolsósorban kedvességével mindenkinek megnyerte a szívét.”

Folytatom Gloria levelét: “The baby has 6 teeth, says as many words as she has teeth and has developed a whole facial vocabulary. She has to be harnessed to her sportswagen which she cannot ride in any other way than backwards, standing up.”

1966. május 17. Pityu mindnyájunknak. “Évának ide kellene látogatnia a télen. Túl hosszú idő telt el az utolsó találkozás óta, és közben lett a gyerek. Az a baj, hogy Kiséva rohamosan változik és elmulasztjátok a legjobb alkalmakat. Rengeteg minden történt vele Apu elutazása óta. Hét fogával csirkecombot rágcsál és kekszet ropogtat, parancsszóra a fejére gyömszőli a kalapját, telefon, telefon kiáltásra a füléhez szorítja a markát, megáll a maga lábán és néhány lépést tesz is, nagy sebességgel kúszik, képeskönyvet lapozgat, minden szekrénybe bemászik, a rádió gombjait csavargatja és nagyokat kacag, ha sikerült lehangosabbra állítani, a cipőzsinóromat kifűzi, a nadrágomba kapaszkodva követeli, hogy vegyem fel, a papírkosarokat kiüríti, a WC-csészében úsztatja a kacsáját. Megismerkedett a házi tilalomfákkal is és mindent megtesz, hogy a hátunk mögött megszegje a szabályokat. Hamza Bandi parancsára június 5-én megkeresztelik, Fritz Stern lesz a keresztapa – kiderült, hogy luteránus, így megfelel a tisztségre. Keresztanya Nina Juviler. A neve, most már véglegesen: Éva Bonavires Deák.

Az iskolaév a vége felé jár. Az elmúlt év során elolvastam és kijavítottam 9 doktori értekezést (a 400 oldal), 10 Master’s Essay-t (a 100 oldal), levizsgáztattam 10 doktorjelöltet, kijavítottam 30-40 szemeszter-dolgozatot (a 20 oldal), írtam 4 vagy 5 könyvrecenziót és egy előadást. Kizsákmányolnak. Joseph Rothschilddal együtt megint megtartjuk a középeurópai szemináriumot, a College-ben pedig ezalkalommal az 1848-as forradalomról adok egy colloquiumot. Ezt jól elő kell készítenem, és örülök neki, mert hozzásegít majd 48-as könyv-

tervem megírásához. Tudjátok-e, hogy pl. Latin-Amerikában is erős forradalmi megmozdulások voltak 48-ban, és a nemzetiségi kérdés (indiánok) ott is hozzájárult a polgári forradalmak bukásához. A University of Californiától szép állásajánlatot kaptam: heti 6 óra tanítás!, 10,500 \$, 3 évenként garantált félévi fizetéses szabadság, két asszisztens diák, fizetett repülőút az ország minden részébe kutatás céljaira. Az ajánlatot persze nem fogadtam el, de itt finoman meglemlítettem illetékeseknek, hogy milyen kapós vagyok.”

1966. június 13. Pityu mindhármunknak. “Megkaptuk Apunak Matyival kapcsolatos leveleit és ma megérkezett Pali írása is. Matyiért sokat izgultunk és nem nagyon bízunk abban, hogy az ügy az operációval lezárult. (*Valami rákgyanus ügy volt, rendbejött.*) Tudjátok, hogy Matyi nekem nem csak rokonom, hanem mindig nagyon jó barátom is volt. A barátságot tavalyelőtt nyáron minden nehézség nélkül felújítottuk. Hasonlítunk egymásra, még fizikailag is. Talán számárság ilyet mondani, de azt hiszem, hogy anyai nagyapám, Anyu, Matyi és én természetben és szervezeten is igen közel állunk egymáshoz, és eddig már háromnak közülünk volt vagy van rákja. Elég ezekből a szörnyű gondolatokból.

Nálunk voltak kellemes események. A keresztelőt rendben megejtettük. A Top-Top (ezúttal ez volt a beceneve) gyönyörű volt cifra ruhájában, és a ceremóniát igen türelmesen viselte. Nina karján ült és nyakláncával, meg a keblével foglalkozott. A keresztvizet megadóan fogadta, csak akkor lázadt fel, amikor Hamza Bandi hatalmas tenyerét fején nyugtatta. Szokásához híven megmarkolta pirinyó ujjával az idegen kezét, és megvetően félrelökte. A keresztelő után rendezett fogadáson jelen voltak: Fritz Stern és családja, a négy Juviler, Gloria nővérei: Irén és Lola, utóbbi teljes családjával, Louise és Florence, a két jamaicai bébiszitter-takarítónő, Jónás Paliék, Ines és kislánya. Mindenki jól szórakozott, a rengeteg gyerek elképzelhetetlen rendetlenséget csinált. Nehéz időknek nézünk elébe. Éva és Mia, Irén kislánya, kölcsönösen egymás szemét böködte és az asztalterítőt rángatta a földre. Most, hogy életének értelme van, bizonyos gaszágokat minden nap el kell követnie: fröcskölni a WC-csésze vizével, a kisszékreányból mindent kiszórni, ugyanígy a folyóiratos kosárból is, az újságokat darabokra tépni, gyertyát és szivacsot enni, jégszékreány-nyitás hangjára messze földről odakúszni. Egyébként sajnálom, én vagyok ebben a pillanatban a kedvenc. A nevem határozottan és tisztán: Papa. Az én hajamat kell húzni, az én orrlyukamba nyúlni, a meleg kis fejét az én arcomhoz kell szorítani.” Ki hitte volna az előzmények után, hogy Pityu ilyen hamar ennyire ellágyul! “Az örökbefogadási eljárást elindítottuk. Hogy miért Bonavires? Mert ez Gloria anyjának a neve, és mert nekünk nagyon tetszik. A Shelley-t anti-sznob alapon elvetettük.”

A jugoszláv tengerpart

1963 körül kezdett kinyílni előttünk a világ, legalábbis a kelet-európai része. 3-évente lehetett útlevelet igényelni, és hozzá engedélyt néhány dollár kivételére. Ennek köszönhetünk egy csodálatos utazást: 1966. június 29-én ötödmagunkkal vonatra ültünk és elutaztunk az akkor még egységes, Titóista Jugoszláviába. Elhangzott a jelszó: ½ 10-kor féltízórait lehet enni, és a csokoládé-adagunkat okvetlen a határ előtt, mert Jugoszláviában olcsóbbat és jobbat kapunk. Ezért a zágrábi városnézés során, a Zrínyi-parkban térzenét hallgatva, elfogyasztottuk a csokivacsoránkat. Az első állomásunk Split (Spalato, Aspalathos). A hegyoldalon foglaltunk le szobát egy tiszta és rendes, vendégfogadásra berendezett házban (még a frottirtörülközőket is megcsodáltuk), és elindultunk világot látni: Diocletianus tökéletes szépségű palotáját, a Dómot, a Pomorski múzeumot, és a Mestrovic galériát. Split gyönyörű, de nem akarok itt, még hozzá emlékezet alapján, laikus útikönyvet írni, hiszen alig ismerek olyanokat, akik nem használták fel ezt az első alkalmat, hogy ellátogassanak végre a tengerhez, és egy országba, amelyet akkor a miénkhez viszonyítva nyugatinak éreztünk. A háziasszonyunk Milena, a

férje Pedro kapitány, ő vitt el motorcsónakon Soltára, majd Trogirba (a magyar történelemben Trau várához.) Néhány napi városnézés után, hátizsákban minden cókánkunkkal utaztunk Hvar szigetére, és messzebb kint a tengeren Visbe. Hamarosan hajón indultunk tovább a tündéri Korculába. A Katedrálisra nézett az ablakunk, de persze a tengert is lehetett látni, mint ezen a kis szigeten mindenhol. Palit alig lehetett kihúzni a templomok ikonjai elől, de a templomokból, múzeumokból kijövet mindenhol egyenest a vízbe vetettük mgunkat. Fájó szívvel indultunk tovább, hogy Dubrovnikba hajózzunk. Sok-sok fénykép tanuskodik az elragadtatásunkról, és néhány családi mondás: nem lehet útközben, gyaloglás közben enni, csak a vár sarokbástyáin jön elő az útlelemózsia, de ott aztán kötelezően. Nagy élmény volt a búcsúesten egy Mozart-hangverseny (a Figaro házassága nyitánya, és a Jupiter-szimfónia). Nem készültünk előtte hangversenyre, a 11-éves Zsóka szokás szerint rövid fiú-nadrágban volt, ezért az elegáns közönség megnyugtatóására – és a magunk szórakoztatására – jó hangosan Péternek neveztük. Ezután vissza Splitbe, a buszból kirentva minden maradék pénzünkön kakaóport vettem (nálunk hiánycikk volt), és július 19-én érkeztünk haza. (A hazaút sloganje: Véget ért a dinárbőség, kezdődik a forintszúke)

1966. július 3. Apu nekünk, Dubrovnikba: “Tegnap ott voltam a Határőr úton, átvenni Lemkéné levelét, amelyben meghívja augusztusra Zsókat (szerintük Zsurkát). Megcsinálom a fordítást és holnap beadom az útlevélkérést. A Határőr utcában mindenki jól van. Veress Icuka néni és Mózsi volt otthon, mindketten kedvesen fogadtak. Veress Kati és Lajos kandúr távol volt, ez utóbbi azonban állítólag búskomor távoztok óta. (Van ilyen a macskáknál?) Egyébként minden este elkóborol, ha kérdik, hova, azt mondja: ‘El.’ Micsoda nevelés! “ Egy másik levélből kiderül, hogy egy a Mózsira hasonlító kutya tulajdonosa bemutatta: a ‘Hol a Mózsi?’ ‘ kérdésre az ő kutyája nyüszíteni kezd és körben ugrál, keresni.

1966. július 6. Apunak Pityu, Northamptonból, Mitchellék házából. “Bum-Bum (ezúttal így hívják) örökbefogadásánál fontos szerepet játszott az a meggondolás, hogy így végre bejuthatunk a gyerek-állatkertbe – oda t.i. felnőttek csak gyerekkísérettel szabad belépnie.

Az állatkert megérte a fáradságot: minden állat fiatalkorú, néhány szemtelen kakas és iszonyú kövér öreg disznó kivételével, és majdnem mind szabadon szaladgál. Éva időközben megünnepelte első születésnapját, ebből az alkalomból elkezdett jární, azóta is fel-alá szaladgál, megadásra emelt karral. Northampton valóságos gyerekparadicsom: van tó, kert, kutya, macska, nyúl, mókus, madár. Néhány napot együtt töltöttünk Mitchellékkel, a kislányok gyönyörűek.

Ingridék úgy beszélnek Éváról és Paliról, mint legkedvesebb barátaikról. Azóta elutaztak Bostonba. Gloria is, én is kölcsönkaptunk léghűtött irodát, dolgozunk is mind a ketten. Van egy 12-éves bébiszitterünk, aki óránként 50 centért üldögél a kertben a gyerekekkel. Zsóka nyári programjáról megrendüléssel értesültünk: úttörőtábor, Dalmácia, Berlin! Nem tartozik ez az 'Unfugok' csoportjába? *

**Németül Unfug, magyarul kb. garázdaság. Apu szóhasználatában – ami átment a családi köznyelvbe – túlzott jódollgot, mértéktelen pazarlást jelent.*

1966. július 17. Apunak, Gloria: "I've just come back from two days in New York, all expenses paid! I had to go to a publisher's meeting for Shelley and His Circle – this meant a little bit of work and a lot of lunches and dinners. Did I tell you that I've been working (free lance, like you) on Shelley here in Northampton? The babysitter comes every day for three hours (at 50 cent an hour), plays with the baby in the garden while I work. Then I have two more hours undisturbed while she naps – there is a lot for me to do, as Pityu is working very well and already has the first draft of two chapters written. Thank goodness that he will not teach this fall, otherwise it would mean that already in 4 weeks' time he would have to stop writing and begin preparing his lectures for teaching in September. But now, with luck, the book will be done in December."

1966. augusztus 28. Pityu mindnyájunknak. "Sok baj lesz még ezzel a gyerekekkel: máris kacér és önfejű. Hol csókra csucsorított szájjal, nagyokat cuppantva rohan hozzánk, hogy mindkettőnket szájon csokoljon, hol hallani sem akar csókról, és a 'Give papa a kiss'-kérésre csúf grimaszokat vág és a fejét rázza. Etetni nem hagyja magát, és mivel semmi kedvünk minden étkezés után megmosni a haját, csak szilárd, kézbe fogható étellel táplálkozik. Reggelire sült szalonnát, tojást, sajtot, barackot, ebédre húst, zöldbabot, paradicsomot. Úgyesen eszik és ezekkel egyáltalán nem maszatolja össze magát. Ezenkívül tiszteletlen. A 'What does Papa do?' kérdésre a legközelebbi szőnyeg közepére szalad és ott, sűrű nyögésekkel és sóhajtásokkal, hajladozik meg helybenfut. Szóval kifigurázza apja reggeli tornáját. Szereti főzni az embereket. Az utcán, a fűszerboltban mindenkire ráköszön egy zengő hey-jel, és távozáskor addig nem hagyja abba a bye-bye-t, amíg kénytelen-kelletlen minden jelenlevő rámosolyog. Emlékszem, mennyire untam a köszöngető gyerekeket, most pedig elolvadok a büszkeségtől." Pityu ezután felsorolja a gyerek teljes és jelentős szókincsét, és elmondja, hogy ennél sokkal többet megért, de csak azt, amit akar. Fenomenális a 'motor abilityje', vagyis meg nem áll egy pillanatra sem. "Alapjában véve fegyelmezett, nem sír – csak ha fejreesik vagy kelepcebé szorul – nem kívánja, hogy felvegyük, a holmijához nem ragaszkodik, az ételét fűvel-fával megosztja, jókedvében nagyokat kurjongat. Minthogy az idő gyönyörű, sokat kirándulunk a hegyekbe, ilyenkor a vállamon lovagol és minden mókust és nyulat megugat.

Northamptoni életünk végét járja. A Leistungommal nem vagyok megelégedve. A könyvemnek ('The Politics of Die Weltbühne') még csak a fele készült el (kb.150 oldal), ez azonban egészen jól sikerült. Örültem neki kell durálnom magam, hogy őszre befejezzem. Az 1919-es forradalomról szóló, 'American Historical Association' kongresszusi előadásomat nov.15-ig kell beadnom, disszertációkat olvasni, könyvrecenziót írni, a tavaszi 1848-as

szemináriumomra készülni. Májusra el kell készítenem a Kossuth-cikket, jövő nyáron megírni a '48-as forradalmak Közép-Európában' című könyvemet. Jaj, jaj!"

1966. október 18. Pityu mindnyájunknak. "Illyéssel a Pen Klub találkozó idején beszélgettem Hamza Bandiéknál, és utána elmentem egy előadására, ahol Weöres Sándorral együtt a verseit olvasta. Weöres kedves, finom, nem hiszem, hogy ebben a világban él. Vele is, feleségével is (*Károlyi Amy*) soká beszélgettem. Illyés megnyerő, művelt, barátságos, természetes. Szívélyesen beszélgetett velem, mert érdekelte, hogy történész vagyok. Fő témája a gyerekprobléma volt. Sajnálom, hogy most nagyképűnek tűnhetek (ki vagyok én, hogy Illyést bíráljam?), de erősen érzett rajta, hogy parasztok között, a világtól elzárva él. A népi felfogásnak sohasem volt értelme (persze a szociográfiai kutatásnak annál inkább), de hiba volt világnézetet csinálni belőle. Ma pedig egyszerűen maradiság. A parasztság, mint társadalmi jelenség, kihalóban van az iparilag fejlett országokban. Ennek így kell lennie, ettől még nem pusztul el egy nemzet. Attól sem, hogy a fiatalok Watusi-t táncolnak."

1966. október vége. Apunak Gloria: "Little Miss Deak is increasingly adorable and edible. If you should walk down the kitchen now to her room, she would get up, walk to the end of her bed, and peek out into the kitchen to see who is coming. She is walking alone now, and carrying something which she waves like the leader of a Kolo dance. We are living here at Smith in some kind of Paradise. The Mitchells left for the summer at Harvard, and we have this giant house alone. Outside in the enormous garden there is a child's house with two rooms (large enough for an adult to enter) which Ingrid built and the baby goes there to call Papa on the play telephone."

Nagyjából ebben az időben, 1966 szeptemberében indultak nálunk az 'utolsó szombatok' – és teljes hét éven folytak szakadatlanul. Minden hónap utolsó szombatján egy kis házi 'szabadegyetem'-félére jöttek össze Fruzsza és Panka barátai, legértelmesebb osztálytársai, az első évben 18-an voltak – Zsókát eleinte még kicsinek tekintettük, ő meg én csak a műteremajtó mögül hallgatóztunk, hamarosan ő és az ő barátnői is csatlakozhattak. Az első években Pali a kortárs képzőművészetről beszélt, amiről sem az iskolában, sem kiállításokon, folyóiratokban nem láthattak-hallhattak semmit. Külföldről kapott könyvek és lapok képeit magyarázta, vetítette majd bemutatta-ismertette a saját munkáit is. A 3. évben rátért arra, hogy mások műtermét látogattuk (Bálint Endre, Schaár Erzsébet szobrász, Fekete Béla grafikus, Karátson Gábor, Orosz János festő, Szilvitzky Margit textilkép-szövő, Anna Margit festő). Pali egy alkalommal még linometszésre is tanította az ifjúságot.

Majd különböző területekről hívtunk meg előadókat, így meghallgattuk többek közt Kovács György fizikus, későbbi egyetemi tanár előadását kibernetikáról, Marton László vígszínházi igazgató beszélt a rendezésről, Heckenast Gusztáv az objektív történetírás lehetetlenségéről, Kurtág György a saját zenéjéről, Ascher Tamás a tragikomikumról, Ferge Zsuzsa a társadalmi feszültségekről, Márkus István néprajzos a pogányi utóparasztokról, Szelényi Iván akadémiai tudományos titkár szociológiai kérdésekről, Vekerti László a kultúráról, mások utazásaikról, stb. Azokra az időkre jellemző, hogy ilyen ismert művészek és tudósok is szívesen elfogadták a felkérést, hiszen nagyon kevés alkalmuk volt a legújabb kutatásokról, a kultúrpolitika által mellőzött témákról értelmes fiatalokkal beszélgetni. A nyári szünet előtti utolsó szombatra a fiatalok mindig műsorral készültek: zenéltek, saját verseiket, írásukat adták elő. Előreugrom: ilyen volt az 1972-es utolsó összejövetel. (Azért hagytuk utána abba, mert addigra túl sok hallgató volt, kezdtünk félni, hogy feljelentenek szervezkedésért.) Egy fontos bejegyzés a napló 'jelenléti oldalán', 1970 őszén: 'Gács Péter jelen!!!'

1966. november 7. Apunak, Gloria: “Today in the shops I saw the first signs of Xmas, and I did nothing all day but think of last year and wished with all my heart that you were coming to us again next month. The baby would be so excited to have you in the house. She knows very well to say Apu and she has an instinctive sense for cooking every man she meets. I can’t wait for Kari baci and Baba neni to meet her.” Az ő leveléből és Pityuéből is az derül ki, hogy, érthető módon, rettentően szeretnék megmutatni Kisévát. Hiszen mi is örökké küldözgettük a beszámolókat, fényképeket a lányainkról.

1966. november 19. Pityu mindnyájunknak. “Este 9 van, Éva álomba énekelte és beszélgette magát, a rádióban ötezredszer a Galántai táncokat játsszák, megvacsoráztunk, mind a hárman ugyanazt: ráklevest, kínai rántott tengeri pókot (crab) és süteményt. Közöltük vele, század-szor, hogy az asztalon járni tilos.” A gyerekcsodák után áttér filmbeszámolókra: látták a Szegénylegényeket, először cseppet sem tetszett, de utólag úgy érezte, mégis komoly drámai erő van benne. “Egyáltalán nagyon bosszant, hogy milyen érzéketlen vagyok a modern művészet iránt: a ‘L’Avventurá’-t mindketten erőltetettnek, hamisnak találtuk, mint általában minden Nouvelle vague filmet. Ezzel szemben láttatok-e a ‘Shop on Main Street’ című csehszlovák filmet. Csehszlovákiában nem keltett feltűnést, itt óriási siker. Egy Kádár nevű ember rendezte, ennél szebbet, finomabbat, tragikusabbat a La Strada óta nem láttunk. Utána napokig mogorván, szótlanul jártunk, és megállapodtunk abban, hogy az élet elviselhetetlen. Még egy hasonló témájú darabot láttunk: Peter Weiss ‘Investigation’-jét, amelyben szenvtelen vádlottak, tanúk, ügyvédek beszéltek a holokausztról. Olvastam, hogy a vádlottak közül egy sem érzett büntudatot. De mit is mondhatunk mi, akik itt ülünk, nyilvános leveleket intézünk az elnökünkhöz, sóhajtozunk és tehetetlenül nézzük, hogy ennek az országnak a nevében vietnami parasztokat bombázzanak. Nem is tudom, mi rosszabb, a hallgatás és a hazugság, ami lehetővé tette, hogy a jó polgárok semmiről se tudjanak, vagy ez az észbontó őszinteség, amikor naponta közlik velünk a háború eseményeit, a veszteségeket, a ‘tévedéseket’, a polgári halottak számát, a saigoni örült korrupció részleteit. Ilyen helyzet talán még sosem volt, amikor egy fél ország a kezét tördeli, és mégis, egy elenyésző kisebbségtől eltekintve, senkisémet lát megoldást.” *(Lehet, hogy ilyen még sosem volt, de néhány évtizeddel később bizony megisméltődött.)*

“Írtam egy újabb cikket a magyar irodalomról, a Nation című folyóirat fogja közölni. Megírtam ‘Budapest 1918-1919’ című előadásomat, és cikk formájában is elkészítettem, Londonba ment egy példány a Slavic and East European Review-nak, amely már ismételten kért tőlem cikket. Azóta még három könyvismertetésem jelent meg: Barta István: A fiatal Kossuth; Stadler: The Birth of the Austrian Republic; és a Nouvelles Études Historiques – Akadémiai Kiadó. Heckenast Guszti neve megörökített a Slavic Review hasábjain. A Magyar Történelmi Társaság hivatalosan meghívott 1967. augusztusi centenáris gyűlésére, talán még előadást is tartok, Boldizsár mindenesetre felkért rá. Szalai Sándorral nemrégiben kibeszélgettem magam. Csodák csodája, én is szóhoz jutottam, mindenesetre remekül szórakoztunk.”

1966. december 22. Pityu mindnyájunknak. A karácsonyi ajándékok megérkeztek, örültek mindennek, jó ünnepeket kívánnak – és rátér Kisévéra. “Gloria bili-tanfolyamra fogta, eddig teljesen eredménytelenül. Rendkívül érdekli az ügy, lehajol a bili fölé, hogy megnézzze, van-e benne valami, és anyjával együtt sopánkodik, mert üres. Rögtön utána a földre pisil. Pimaszsága elviselhetetlen. Ha megszidjuk, előhurcolja a Csacsit, és mélyen föléje hajolva (mert mi is azt tesszük), ujját rázva kiabálja, hogy ‘No! No!’ és ‘Bad! Bad!’”

1967

1967. január 6-án Gegus Ildikó férjhezment Mányi István fiatal építészhez, egy Hajdúsámsonból Budapestre került 'belevaló' fiúhoz, aki tehetségével, kitartásával és jogos önbizalmával hamarosan elindult felívelő pályáján.

Gegus Ildikó és Mányi István

1967. január 8. Pityu mindnyájunknak. Megküldi a budapesti és a pozsonyi akadémia meghívását ünnepi konferenciákra, mindketten felkérik előadás tartására. A Columbia vállalta az útiköltséget, "ez tehát lehetővé teszi, hogy teljes pompában vonuljak be Budapestre. A bonyodalmak: lehetetlen, hogy már a nyár elején utazzam. A weimari könyvem nem készült el a szabadságom végére, néhány fejezet hátra van, meg az aprómunka: index, tartalomjegyzék, rövid életrajzok, bibliográfia, és az utolsó javítások. Ezenkívül vállaltam egy cikk megírását az Austrian Yearbook számára, és elő kell készülnöm a pesti és pozsonyi előadásra. Lehetetlen július vége előtt utaznom, viszont maradhatok szeptember közepéig. A június-júliust tehát hön szeretett Northamptonunkban töltjük majd, ismét Mitchellék házában. A következő probléma: Gloria azt szeretné, ha őt és Kisévat Northamptonban hagynám, és ehelyett Nagyévat látnánk vendégül valamikor 1967 folyamán. Érvei: Kisévéval utazni nehéz, mert közveszélyes: mindent megfog, megvizsgál, Apu lakását félig ki kellene üríteni, mielőtt ezt a kíváncsiság ördögét rászabadítanánk. Kettejük utazása túl sok pénzbe kerül, kb. 1000 \$-ba. Gloria imádja Northamptont, a kertet, a házat, bébiszitterek olcsóságát és kaphatóságát. Ez fontos, mert a Shelley-munka a vége felé közeledik, nyáron még rengeteg dolog lesz vele, de télre befejeződik a két kötet. Ráadásul Gloria is, én is örültem szeretnénk Nagyévat itt vendégül látni, állandóan sopánkodunk azon, hogy ebből vagy abból kimarad.

1968 nyarán biztosan megyünk újra Kelet-Európába. Akkor valóban sorrakerül a kutatómunka (az 1848-as könyv és a Kossuth-monográfia), és költségeinket fedezni fogja az

Inter-University Travel Committee. Gloriával megegyeztünk abban, hogy ezt őszintén, kertelés nélkül elétek tárjuk. Az biztos, hogy én megyek, ezt a két meghívás kötelezővé tette – és így legalább én találkozom veletek. Ha a magyar vízum nehézségekbe ütközik, még mindig marad Szlovákia, ahol gyönyörű heteket tölthetnénk együtt. Gloria és Kiséva útját Nagyéva döntésétől tesszük függővé, mert ahhoz ragaszkodunk, hogy itt vagy ott, már az idén lássa a gyereket.”

Kitaláltam, hogy az amerikai utazás lehetőségét felhasználhatom a Corvina érdekében: közös kiadásra ajánlok ki könyveket, a Corvina szokott rendszerei szerint: vagy mi adjuk a szöveget és a képeket is, ők ellenőrzik a fordításunkat, és a nevüket, terjesztést, propagandát ők adják, vagy, ami gyakoribb, egy nyugati kiadónál megjelenő művészeti könyv képanyagából számunkra is nyomnak bizonyos példányszámot, és mi kiadjuk az ő, miáltalunk magyarra fordított szöveggel. Pityu beajánlott néhány fontos New York-i kiadóhoz és én hősiesen végigjártam őket, igaz, kézzelfogható eredmény nélkül. Kereskedelmi igazgatónk, Beliczay László megnyugtatót, hogy az ilyesmitől azonnali eredmény nem várható, a gyümölcse később érik be.

1967. január 22. Pityu mindnyájunknak (pontosabban, felsorolja a neveket : Apu, Éva, Pali, Frupaszó, rendszerint mi is így írtuk alá). „A családi döntést nagy gaudiummal fogadtuk: szóval jön Éva! A Corvina-terv kiváló. Máris beszéltem két kiadóval (Prentice Hall és Harper and Row, mindkettő elsőrangú, nagytekintélyű vállalat), a tervek őszintén érdekelték őket, írnak Évának a tárgyalások ügyében. Jó lenne, ha Éva nekem is küldene néhány Corvina katalógust, és megírná, hogyan létesülnek az ilyesfajta nemzetközi kapcsolatok.” (Amikor ezt bejelentettem Beliczay Lászlónak, örömeiben felkiáltott: ’Éva, maga megfogta az isten lábát!’)” A Corvina-terv: hozzam össze magyar gyerekönyvek közös kiadását amerikai kiadókkal, az idegen nyelvű könyveinkhez mindig partnert kellett találni. A Corvina legsikeresebb könyve, és évtizedeken keresztül valójában fenntartója Barcsay: Művészeti anatómiája volt, a legtöbb amerikai főiskolában tankönyv. Kis jelentőségű, de ugyancsak elterjedt Marek Veronika ’Boribon’-ja, örömmel láttam, hogy többek közt Kiséva és a Mitchell-kislányok milyen szívesen hallgatták meg és fújták könyv nélkül. Gloria nekem. „Many thanks for the adorable books that you send Kiséva. We read to her every night now and convinced her that your books are books for her and not something to mutilate or float in the toilet bowl.”

1967. február 22. Pityu, nekem: „Nagy örömet szerzett a bejelentésed, hogy már a Corvina is lázasan készül az amerikai utadra. Köszönöm a ’közös kiadásra’ vonatkozó tájékoztatásodat. Ha már fixen tudom az érkezésed dátumát, megbeszélésem a két kiadóval, mikor látogatod meg őket.”

Április 14-i levele csak az én közeli utazásomról szól. A végén: „Még 29 és fél nap !!!” A következő, május 2-i is: közli, ki fog várni a kölni vasutállomáson, legyen a kezében egy Magyar Nemzet, mit csináljak, ha nincs ott a barátnőjük, és főleg: írt az útlevélirodának, adják már meg az amerikai vízumot.

Éppen ezekben a napokban váratlan, kínos meglepetés ért. Corvinás szobámban megjelent egy férfi, és közölte, hogy visszavonják az útlevelemet, nem utazhatom, hozzam be másnapra, eljön érte. Szerencsére Tömpe András intézkedett, Balabán Péter levelet írt Aczél Györgynek és Benkei András belügyminiszternek: a letiltást visszavonták. Magyarázatot nem adtak, Pityu körül forgott minden.

1967. április 20. Apunak, Pityu: „Itt annyi minden történt az utóbbi hetekben, jó és rossz is, hogy alig tudom, mivel kezdjem. Először is, kapaszkodjatok meg, felkértem arra, hogy vállaljam az egyetem Közép-Kelet-európai Intézetének ideiglenes vezetését (az ideiglenes-

ségből 12 évi igazgatóság lett). Az Acting Directorság pesze nem jelenti, hogy többé nem kell tanítanom, a tanítás mindennél fontosabb, de azt a könnyítést hozza magával, hogy jövőre 3 kurzus helyett csak 2 lesz, ezzel szemben sokkal több diákkal kell vesződnöm, költségvetésért harcolnom, tantervet kidolgoznom, vendégelőadókat meghívnom és időnként kongresszusokra utaznom. Intézetünknek 12 tanár tagja van, közgazdászok, szociológusok, politológusok, irodalmárok és nyelvészek, akik fölött majd valami meghatározatlan hatalommal fogok rendelkezni. A megbízás előnyeikhez tartozik egy 2000 dolláros évi tiszteletdíj és associate professorrá kinevezés.

További fejlemény: tegnap hivatalosak voltunk a magyar ENSz kirendeltséghez. Igen kellemesen beszélgettünk Tronger Árpáddal, a delegáció helyettes vezetőjével, Galambos József konzullal és másokkal. A meghívás a Columbia magyar történelmet és irodalmat oktató tanárainak szólt, így természetesen szóba kerültek az itteni magyar kulturális intézmények is, és megrökönyödéssel hallottam, hogy a Népszabadságban ezekről bíráló hangú cikk jelent meg. A magyar követség egyik titkára elmondta, hogy a Kossuth Alapítványt is megemlégették benne egy közgazdasági szimpoziумmal kapcsolatban, amit a Kossuth Alapítvány tervezett és a Ford-ösztöndíjas magyarokat is meghívták. A Népszabadság szerint az Alapítványt a CIA pénzeli. Ez elképzelhető – ma sajnos semmi nem lehetetlen –, de ez a gittegylet mindedig a világon semmit sem végzett és gyakorlatilag megszűntnek tekinthető. Ott helyben elpanaszoltam, hogy 1965-ben nem kaptam vízumot, sőt hogy 1968-ra megítélt magyarországi ösztöndíjamat a KKI elutasította. Bognár József miniszternek azonnal írtam, sőt Szalai Sándor is írt, talán csak választ kapok végre, mi is a kifogás ellenem. A lelkiismeretem tiszta: a vietnami háborút gyűlölöm, és a CIA működését az Egyesült Államok nagy tragédiájának tartom. Micsoda örült világ ez! Múlt héten hatalmas demonstrációban vonultunk a Central Parkból az ENSz palota elé, békét követelve Vietnamban. A rendőrség szerint kb. 125 000 tüntető vonult fel, de nekünk (Gloria és Éva is felvonult) úgy tűnt, hogy legalább félmillió ember hömpölygött az utcán. Ekkor éreztem, milyen óriási és nemzetközi ország ez. Autóbuszok a vidékiek tízezreit ontották a Central Parkba, volt ott minden: fehér, kínai és néger. Egy ideig, nem is vettük észre, a puerto ricói függetlenségi mozgalom zászlaja mögött masíroztunk, majd elmentünk a néger nacionalisták tábora mellett. Előttük menetelt az amerikai Kommunista Párt, óriási vörös zászlókkal, azok előtt a pacifista szervezetek, a quakerek, Jehova tanúi, a félbolond 'Psychedelic' vallás tagjai, akik valami kábítószerben találják meg boldogságukat. Az utóbbiak kis csörgőket ráztak, fantasztikus kosztümöket hordtak és fennen hirdették: 'make love not war'. Ezzel egyetérttek, de azon csak röhögni lehetett, hogy a psychedelic lányok az arcukra piros könnycseppeket, meztelen combjukra tarka vonalkákat festettek. Legérdekesebbek a tüntető tömegek voltak: gazdagok, szegények, szakszervezeti munkások és háziasszonyok, és főleg megszámlálhatatlan fiatal, énekelve vagy békeszólamokat kiabálva. A tógás, csuklyás tanárokat hatalmasan megtapsolták, virágosöben vonultunk. Itt-ott akadt ellentüntető, őket rendőrök és a tüntetők rendezőgárdája őrizte, így verekedésre nem került sor. A Fifth Avenue és az 57. utca sarkán egy érdemrendekkel feldíszített veterán hozzámhajolt és rám ordított: 'Büdös kommunista tanár, mennyi pénzt kapsz a hazaárulásért?' Nem értette szegény, miért nevettem el magam. Hányszor soroltak már életemben a hazaárulók közé!"

1967. május 3. Az én levelem Varga elvtárshoz, nem tudom, ki volt az, alighanem a Rádió volt személyzetise – azelőtt gépkocsivezetője.

Feltehetőleg arra kértem, közvetítsen magasabb helyeken Pityu beutazási vízuma érdekében. „Kedves Varga elvtárs, mire délután hazaérkeztem a szerkesztőségből, apám a fivérem legújabb levelével várt. Bár már nálam lett volna ma reggel, hiszen választ ad szinte minden kérdésre! Kérem, olvassa el és juttassa el azokhoz, akiket illet. (Ez az 1967. április 20-i levél.)

Fivérem néhány más levelében is megerősítette azt, amit mondtam: nem magyar történelemmel foglalkozik elsősorban. Megírta ugyan a nyilaspárt történetét és foglalkozik Kossuthral és a 48-as szabadságharccal, ez utóbbi témáról most készül 'A 48-as forradalmak Közép-Európában' című könyve. Doktori disszertációja ezzel szemben a weimari Németországgal foglalkozott. Ebből most készül könyv 'The Politics of Die Weltbühne' címmel: Tucholsky, Ossietzky, Heinrich Mann politikai elgondolásait vizsgálja, szerepüket a weimari köztársaságban, stb. Az egyetemi szemináriumai témája: Középeurópa 1867 és 1945 között; Togliatti hozzájárulása a marxista teóriához; a Filiki Hetairia nevű görög forradalmi szövetkezés az 1820-as években; a nők egyenjogúságának kérdése a weimari köztársaságban; a Reichstag 1918 nyarán; a Habsburg monarchia, stb.

Nagyon kérem Varga elvtárs segítségét: vizsgálják meg mégegyszer ezt a kérdést, hátha fivérem mostani pozitív viselkedése már helyrebillenti a mérleget és elfelejteti a 12-15 évvel ezelőtt elkövetett fiatalkori vétkeket. Köszönettel: Veress Pálné”

Nagyéva és Kiséva 1967, New York

1967. május 1. Én New Yorkból haza: „A Szalai-házaspár kalauzolásával megnéztem az ENSZ-palotát. Gyönyörű, bár az UNESCO Párizsban nekem jobban tetszett. Velük ebédeltem az alkalmazottak éttermében, utána megnéztem a lakásukat, szemben. Földalattival a Columbiára, meghallgattam Pityu egy szemináriumát, nagyon megtapsolták. Este Gloriával a Lincoln Centerbe: nagystílusú, lendületes építkezés. Otthon a pincében megmutatták a 'régimódi' mosógépet: a régimódisága abban áll, hogy a gépből a szárítógépbe át kell rakni a ruhát.” *(Nekem azonban az egész procedura a csodával volt határos, otthon a konyhában melegített vizet kellett beleönteni a kis gépbe, aztán kiszedni a ruhát, a kádban kiöblíteni, kézzel kifacsarni – és ennek is örültünk.)*

1967. május eleje. Pali nekem, rögtön New Yorkba indulásom után: „Máris megkezdem a levelezést, mert a következő levél már nyilvános lesz, most kell gyorsan elmondanom újra, mennyire nagyon, örökre, örületesen szeretlek. Akármilyen rossz lesz nélküled, azért gondolj arra, hogy nagyon-nagyon örülök az utazásodnak, hiszen ez majdnem ugyanaz, mintha én mennék. Helyettem nézz meg mindent jól, s aztán milyen jó lesz mesélni. Aggódnod meg nem kell, folyton a szemem előtt lesz a példád és meglátod, felülmúlok önmagamot, hogy részben pótolhassalak. Utazz remekül!”

1967. május 23. Panka levele New Yorkba, Drága Anya, Gloria, Pityu, Kiséva megszólítással: „Ma végre megvolt a 'Ki-mit-tesz' bemutatónk, örülünk, mert a tanároknak nagyon tetszett, de a munkának még nincs vége, mert az egész előadást felvesszük magnóra és beküldjük egy KISZ-pályázatra. Ha megnyerjük, az egész osztályt elviszik a SzU-ba, ez ugyan nem valószínű, de nem lenne rossz.

Egy kicsit megkönnyebbültem, mert Pécsi Kati beszélt egy II/d-s fiúval, Ungár Lacival, elmondta neki, hogy átmegyek hozzájuk, matek tagozatra, és az nagyon örült. Ez vigasztaló, így nem leszek teljesen egyedül, féltem, hogy nem lesz senki, aki bevezessen abba az osztályba. De azért egyre jobban sajnálom itthagyni a B-t – elég klassz karrier állt az osztály előtt, mert jövőre mi voltunk esélyesek a serleg megnyerésére, és lehet, hogy ha elmegyek, ez befolyásolja a dolgot. Végeredményben voltam valaki. Június 8-án (ez az utolsó tanítási nap!) rendezek egy klubdelutánt, ahol az osztály 'ifjú irodalmárai' saját, illetve mások műveit adják elő. Ez lesz a búcsúm az osztálytól, úgy hogy nálunk lesz.” *[Panka, 2010: azért kellett osztályt változtatnom, mert a barátnőim feljelentettek az iskola KISZ-vezetésénél egy 56-tal kapcsolatos „reakciós” kijelentésem miatt. Szerettek volna kirúgatni a KISZ-ből, de szerencsére, mint utólag megtudtam, ennek a tanárok ellenálltak és elsimították a dolgot, viszont ennek köszönhetően sokkal jobb társaságba kerültem, a matematika-fizika tagozatos D osztályba, ahol sok barátot találtam.]*

1967. május 27. Én haza, New Yorkból: „Hát a kiadókkal egy kicsit törököt fogtam: nem akarnak elfogyni, még mindig loholok a könyveimmel. Igaz, még csak most telik le az előirányzott 2 hét (ugyanis rendes 3 heti szabadságomhoz 2 hét rendkívüli szabadságot engedélyeztek), mégis féltem már az időmet. Persze a könyvkiadó-keresések közben jól megismerem a várost – azért tegnap végzetesen eltévedtem, szakadó esőben cipeltem a táskát, végül 1 dollárért taxiztam és elkéstem a kiadótól. Mindenütt hihetetlenül udvariasak, kedvesek, Harper & Rowék vacsorázni akarnak vinni, az International Publisher feje elvitt ebédelni, mindenki egy teljes órát társalog velem, hát ha nincs is üzlet, nem tűnik az ügy eredménytelennek. Tegnap megint kiadók, és a Sachs, Fifth Ave., ahol minden sugárzóan elegáns, selyem fogadópiszama 265 dollárért. És a WC, amit Powder Room-nak hívnak, a köv. 4 helyiségből áll: 1.) szalon fotelokkal, telefonokkal, blokkokkal (hogy felírjam, mit akarok még megvenni), 2.) a szorosán vett Powder Room, csupa tükör és toalettasztalka, 3.) mosdók, a szokásos ivókút poháradagolókkal, mérleg, stb., és végül 4.) a szentek szentje.” Kiegészítem ezt egy kínos emlékekkel: a Sachsban történt, hogy végigmentem egy nagy bemutatótermen, gyönyörűen prezentált ruhaköltemények között, és egyszerre megláttam szembejönni egy topis nőt, ázott ballonkabátban, nagy táskát cipelve, ócska cipőben. Egy darabig eltartott, mire megértettem, hogy egy faltól-falig érő tükörben látom saját magamat. Gyorsan kimentem az utcára.

1967. május 29. Fruzsza levele nekem, New Yorkba: „Leveleidnek irtóra örültünk, de nem csak mi, a kollégáid is elkérték őket, még Balabán Péter is telefonált. Nagyon mozgalmas hetünk volt, Zsókéval megnéztük az Operában a Titkos házasságot (Cimarosa), rém kedves

volt (Zsóka is). Járt nálunk Mici néni (*a házivarrónő*), rendesen megcsinálta a nyári ruháinkat. Panka remek palacsintát süttött neki is.”

Nagyon kedves leveleket kaptam a Corvinásoktól, íme néhány kiragadott sor, hogy róluk is megemlékezzek. Szentmihályi Jánosné, Iluci írja: „Három első leveled felért egy 20-íves útikalauzzal. Csodálkozom, hogyan győzöd térben és időben ezt a tempót. Élvezd a kis családot és a nagy várost, de ígérd meg, hogy egyszer-egyszer kialszod magad.” Kozma Gézané Kecskeméti Márta, a legfiatalabb és legrégebbi barátnő: „Úgy írsz, mint egy New York-i őslakos – hogy egyszer-egyszer rossz metróra ülsz, az mindenkivel előfordul. Nagyon hiányzol, képzelheted, mi van itt tébolydában!” Hasonló hangnemben írt Grandpierre Lili, Gyurita Ili, Gábor Szeréna, Benczédi Magdi, Kodolányi Gyuszi, Kéri Tamás és a többi fiatal is. (A hetvenes évek elején már nagyon jó erők kerültek ki az egyetem nyelvtudományi szakáról, a Corvina lehetőségei is nőttek, erősödtek a külkereskedelmi kapcsolatai, nagy állami támogatást kapott a könyvkiadás. Az egyetemről kikerültek javából válogathattam, a vezetőség mindenbe belement, így került az idegennyelvű szerkesztőségbe Spiró György, Karátson Gábor, Kertész Jutka, Gspann Veronika, Tóth Éva és még sokan, nem győzöm felsorolni. A könyvek mára már elképzelhetetlen gonddal készültek.)

1967. június 1. Panka nekem és a New York-iaknak. „Tegnap itt volt Marianne néni és Nagyapi vacsorára, és konstatálták, hogy a ház még áll, úgyhogy ha nekem esetleg nem hinnéd el, nekik majd elhiheted. Minden rendben van, a Lajos (*öreg kandur*) is gyógyul, és a Mózsi (*kölyök pumi*) édesebb és butább, mint valaha. Én meg azt sem tudom, hol áll a fejem, mert június 8-án lesz a különbözetim algebrából. Kriszta néni behívott magához, 2 órát beszélgettünk, rossz néven vette, hogy nem vele beszéltem meg először, hogy át akarok menni a másik osztályba. Szeretné folytatni veletek az év eleji beszélgetést 1956-ról, a konfirmációról, stb., de remélem, ebből nem lesz semmi, úgy sem tudjuk meggyőzni egymást. Ebből a beszélgetésből kiderült, hogy a két Kati barátnőm még sokkal rondábban viselkedett, mint gondoltam, ez pedig a vártnál is nagyobb csalódást okozott.”

1967. május 30. Apunak én, Baltimore-ból (Maryland, USA): „Itt ülök Mitchelléknél a kertben, és várom haza a két kislányt az iskolából. Gyönyörűek ezek az összefüggő kertek, de furcsák, ország-világ szeme előtt van az ember. (Igaz, csak én, mert ők ki se dugják az orrukat.) Hihetetlen, mi minden van ebben az országban, mekkora különbségek vannak az egyes tájak közt. Washington tényleg szép, bár olyan ünnepélyes és patetikus, hogy nem lehet megszeretni, de arra alkalmas, hogy az ember rájőjjön, milyen nagy és hatalmas ez az Amerika. Nagyon örülök, hogy eljutottam ide. A busz-út roppant kényelmes volt, 3 ½ óra, hátrahajtható ülések, air-conditioning. Este megyek vissza New Yorkba, és holnap folytatom a robotot: még 4 kiadó van hátra, és tengernyi telefon, könyvküldés, levélírás. Jól belemásztam, de nem bánom, legalább jobb a lelkiismeretem a kéjútazásért, meg többet is látok, több emberrel ismerkedem meg. Azért jó lesz, ha vége lesz, izgalmas és strapás volt, és már csak pár napom van New Yorkban: jövő weekenden Paksy Máriához (*volt osztálytársam, Mr. Bush amerikai milliomos felesége*), utazom, 8-án megyünk Northamptonba, onnan Buffalóba. Túl vagyok a félidőn.

Kiséva: búbajos, kerek pofija van: jó lába és alakja lesz, nagyon formás és hihetetlenül stramm. A játszótéren szempillantás alatt fenn van a létra tetején a csúszdánál, 2 és fél méter magasan, ott tornázik és lecsúszik egyedül. Mindenre felmászik, leugrik, biztosan fut (még nem láttam elesni). Ügyes kezű is. Teljesen amerikai nevelést kap: azt csinál, amit akar, Pityu nagyon megsértődött, amikor erről viccelődtem, vagy én megpróbáltam korlátozni, így aztán levettem a kezem róla. Akkor és azt eszik, ami eszébejut, mindenbe beleharap és otthagya, ha este az ágyban bög, kihozzák, játszanak vele, visszaviszik, kap egy üveg tejet

ráadásul, elcuclizni. De ha erről egyetlen szót írsz, akkor örök harag, Pityu meg nem bocsátaná nekem.

[Pityu megjegyzése 2010 május: Szamárság. Amellett mi amerikai szemmel leterrorizáltuk a szegény gyereket.]

És az eredmény egyelőre őt igazolja: a kislány jókedélyű, közvetlen, aranyos, szó nélkül belenyugszik, ha valamit elvesznek tőle, nagyon egészséges. Lehet, hogy nem a mi ősdi európai elveink a helyesek? Pityu rengeteget dolgozik, de van is látszatja: tegnap megint felkérték, hogy elnököljön Indianában, valami történészkonferencián. Nem vállalta. U.i.: Összes szebbnél szebb barátnőddel találkoztam, mind a legnagyobb elismeréssel beszél rólad. Hódításaidról legendák szólnak.”

Ugyanaznap Palinak beszámolok a washingtoni kiruccanásról, főleg a Library of Congressről: „roppant nagyszabású és ünnepélyes, mint az egész város, az olvasóterme, mint a parlamentünk kupolacsarnoka, de nem volt rám olyan hatással, mint a baltimore-i J. Hopkins Egyetem új könyvtára: 5 emeletet építettek lefelé, a föld alá, hogy ’a campus képét el ne rontsák’.”

1967. június 2. Én haza, New Yorkból. „Nina Juviler elvitt tegnap egy 3-órás hajóútra Manhattan körül. Napsütés, skyline, rengeteg híd és még itt is: változó táj. A tegnapi nap viszont pocsék volt. Voltam a Mc Graw Hill-nél, és bár jeleztek valami egészen lagymatag érdeklődést, teljesen összeomlottam, mikor kiderült, hogy 12 ezren dolgoznak a kiadónál (csak a New York-i részlegben, de van londoni, kanadai, ausztráliai stb. is). Ebben a 33 emeletes részlegben, ahol voltam, csak 4 ezren férnek el, most épül az új székházuk. Ezekkel akarok én üzletet kötni!”

Pityu, Éva és Kiséva

1967. június 4. Én haza, Short Hills-ből: „Micsoda szerencse gyermeke vagyok, hogy ide is eljutottam! Tegnap reggel megjelent egy libériás soffőr Mr. Bush Chevrolet-jével Pityuék Claremont Ave-i lakása előtt és kirepített ide, a milliomosok lakóhelyére. Paksy Mária a régi, remekül mulatunk, a férje olyan, mint az amerikai mintagyáros egy amerikai filmben. Parkszerű hatalmas kert, birtoknak (estate) nevezik, a szokásos gyönyörű pázsit (mutatta Mária, hogy felgöngyölt csikokban két napja vették—eszembe jutnak otthoni kínjaim a fűvel az árnyékban). Nagy uszoda – éjszaka kivilágítva –, a 14 éves kislány éppen porszívózta róla a faleveleket, egyébként a vizet egy motor állandóan szűri. A ház fehér fa, rengeteg szobával, kevés bútorral, a legszebb, hogy minden szoba, lépcső, minden faltól falig beborítva vajszerű puha szőnyeggel. A konyhában van minden, nem is érdemes sorolni, csak megemlítem az ultraviolet szagelszívót – és a szobalányt, akinek a hatalmas autója a ház előtt áll. Van a szobámban egy mikrofon, hogy leszólhassak neki, mit és mikor óhajtok reggelizni. (Egyébként az én lelkendező elbeszélésemből Pityunak csak az imponált, hogy állandó, otlakó személyzet van.) Mária nagyon boldog (ami, úgy látszik, nem is olyan természetes, az előző feleség öngyilkos lett, hátrahagyva három gyönyörű lányát. A második Bush-lánynak most volt 500-személyes debütante-partyja.) Még nem említettem a kertben a szökőkutat, aranyhalakkal, szoborral, a sztereo hangszórókat a szalonban, egész este unalmas slágereket hallgattunk, a kb. ötven könyvből álló könyvtárt, a melegített zsúrkocsit a tálaláshoz, sem azt, hogy a soffőrrrel beszélgetve kiderült, nem tudja, mikor volt az I. világháború (hát így

könnyű!). A házigazdával nagy vitám volt a vietnami háborúról – így legalább egyszer ellenvéleményt is hallottam, mert a Columbiások és egyéb kódis értelmiségiek teljesen unisonók.

1967. június 6. Én, haza, Short Hillsből: „Hát ez az izraeli háború! Kétségbeejtő. Egyetlen reményem, hogy otthon talán szokás szerint megint optimistábbak az emberek! Azonban jellemző, hogy mikor ma reggel az 5-kilós NY Times-t szétosztottuk olvasni a nyugágyban, és azt a cikket olvastam, hogy Robert Kennedy a déli államokban az éhezéstről készít statisztikákat, Mária megszólalt az ő újságjából: 'Tudod, hogy ez a Vanderbilt-lány hány millió dollár hozományt kapott?' Délután busszal mentem haza Pityuékhoz, és rögtön indulunk Borsitzky Csöpi esküvői bulijára. A legérdekesebb a háziasszony volt: Mrs Simons, egy nagyon híres könyvkiadó özvegye, a Civil Rights (négerek egyenjogosítása) mozgalom fő harcosa. Van egy Schalom Aschtól kapott asztala, bekeretezve a falon Franklin Benjamin eredeti Civil Rights- nyilatkozata, és csupa régi amerikai bútor.

Innen továbbmentünk Loláékhoz, Gloria hugához, ahol kislányuk, Mia születésnapját ünnepelték. Az összes New York-i Alfano jelen volt, nagy rumli, vidám, hangos, olaszos vacsora a miniatúr ebédlőben. Tegnap d.e. Pityu felöltötte teljes 'papi ornátusát': sötétkék selyemköpeny, világoskék stólafele, aranyzsinór, mert marsall volt, és négyszögletes bársonykalap. Vele mentem a campusra, megnézni a College évváróját.”

Ugyanaznap Pali nekem, hazulról New Yorkba: „Most érzem aztán igazán, milyen rossz ez a szinkron-eltolódás a levelekben. Mikor ezt írom, biztosan még New Yorkban szaladgálsz, nézel, tárgyalasz, mire megkapod, már az idilli New Havenben pihensz, és remélem, addigra tudni fogjuk, hogy ezek az undorító izgalmak elmúltak és a begyulladás Tel Aviv miatt talán fölösleges volt. *(Szinte minden levélben szó esik a posta lassúságáról: 10-12 napig utazik a levél, így a válasz megérkezése 3 hétbe is beletelik.)* Tegnap nagy érzésben volt részem: a vasárnap délelőtti pingpongozás, kertészkedés és német-tanulás után (meg miután elfogyasztottuk a remek sóletet, amit apu otthon főzött és fazékban hozott át) elfogott minket a művelődési vágy és elegánsan kiöltözve elmentünk a Múcsarnokba (Moore, nem tetszett), majd a Bella Italiana teraszán, hintaülésem parfümöt fogyasztottunk és óriási sikerünk volt. Fruzsza különösen gyönyörű volt az Ingrid-féle zöld kapucnis ruhában. Pancsur némi habozás után még mindig a párizsi kék-rózsaszín ruhát találta legelegánsabbnak, és Zsóka is a Blondéktól kapott rózsaszín csikosat vette fel. Zsóka és Panka táborozásra készül az iskolával, minthogy Pityu érkezése nem várható. Nagyon nagy kár, mind igen búsulunk miatta, csak az vigasztal, hogy ti legalább találkoztatok.” Apu egy ugyanakkori leveléből kiderül, hogy Farkas Imréék elhatározták, elfogadják az ajánlatot, és elcserélik a Mese utcai lakást a Nagyajtai utcaira, némi ráfizetés ellenében, ezen a nyáron.

1967. június 19. Pityu nekem és a többieknek, haza: „Rémüldözve olvastuk frankfurti leveledet, micsoda szégyen és hanyagság, hogy így elrontottam a visszautazásodat. Ha lett volna még 10 vagy 20 dollárod, kialhattad volna magad egy szállodában, ehettél volna és még egy új táskát is tudtál volna venni. Ne haragudj rám a Harpagonságért, nagyon rossz lehetett az utazás, nincs kiábrándítóbb, mint egy idegen város, hát még ha az a híresen barátságatlan és érdektelen Frankfurt! Szerencse, hogy szombatra hazaérteztél.”

Most itt elmondom, mire emlékszem: valami zavar lehetett a vonatösszeköttetéssel, és nekem 24 órát várnom kellett a továbbutazásra. Volt az állomáson mozi, bementem megnézni a híres amerikai Dr. Zsivágót, de halálosan idegesített, teljesen hamisnak éreztem, türelmetlen is voltam, inkább kimentem ácsorogni a vonatokhoz. Csakhogy én voltam éjszaka az egyetlen nő, vad alakok csellengtek körülöttem, addig-addig, amíg felfedeztem, hogy van valami szoba, ahol szentéletű apácák istápolják a bajbajutott nőket, és megengedték, hogy ott egy

padon töltssem az éjszaka hátralevő részét. Nappal aztán várost néztem. Nem emlékszem sem táska-, sem étel-problémára, sem arra, hogy Pityut vádoltam volna a nehézségekért.

1967. június 27. Pityu, mindnyájunknak: „Ez a levél inkább csak felvágás: a Columbia június 14-i levelében értesít, hogy a Trustee-k kineveztek Associate Professornak. Évi fizetésem: 10,250 \$. Gloria a Shelley-féle végtelen kígyóval harcol, jó eredménnyel. Én a kéziratom felett nyögök, szeretném jövő hónap végén elküldeni jóindulatú bírálóimnak.”

Július 13-án a washingtoni magyar követség értesíti, hogy megjött a vízuma. Nyolc hétig tartott. Pozsonyt le kellett mondania, haza se jöhetett már.

Gloria rövid levele: „We (*Kiséva és ő*) are all the time singing 'Egyik lábam bujj, bujj, bujj, Másik lábam bujj, bujj, bujj' (ez volt a lányaimat öltöztető 'dal'). She is bewildered that you are no longer in the next room, tells me at least once a day that 'Aunt Eva coming soon', and concedes from time to time that you are in Budapest (does she think it's the bathtub?)”

1967. július 15. Pityu mindnyájunknak: „A szokásos lázas tevékenységet folytatom, végre valami eredménnyel. A kézirat szépen dagad, és ha közben nem fulladok bele a jegyzetek tömkelegébe, három hét múlva befejezem a munkát, illetve a lényegét, mert az Epilógus, az összegezés, két különböző függelék, bibliográfia, index augusztusra marad. Most már elküldhetem augusztus elején Fritz Sternnek és más barátaimnak, és szeptemberben, ha a javítások készek, a kiadónak, és várhatom, hogy kimondja a boldogító igent, és ne kérjen változtatásokat. Így, ha az összes csodák bekövetkeznek, eldobhatom a jegyzeteimet, hogy ne is emlékeztessenek a weimari köztársaság baloldali intellektuelljeire. Csak aztán a még életben levő hőseim (összesen 70 íróról, költőről, filozófusról írok) ne utáljanak meg engem. A végcél, hogy jövő nyárra teljesen szabadok legyünk. Sajnálom, hogy ennyi embert megbolygattam a vízum ügyében, és a végén mégsem megyek, de a fő, hogy mehetek, ha akarok. Egy hónapos vízumot kaptam, decemberig érvényes. Mit szölköl?! Gloria megint túltesz önmagán: anya, költők szerkesztője – tehát pénzkereső – és rossz írók dolgozatjavítója, biztatója, vigasztalója. Mivé lennének nélküle?”

1967. augusztus 20. Pityu mindnyájunknak: „Dr. Lilienthal, a California University Press főszerkesztője úgy érdeklődik a munkám előhaladása iránt, mintha a kiadóhivatal sorsa függne tőle. Csuda balos írás lett belőle, teljesen magamévá tettem hőseim politikai meggyőződését. Lesz nagy köpködés, ha a könyv megjelenik. Ha! És mikor? A függelék is sok gondot okoz. 70 író rövid életrajza, néhányan még életben vannak, vigyáznom kell, hogy túl sok tyükszemre ne tapodjak. Remélem, minden illetékestől kapok engedélyt, hogy műveiből idézzek. Ebben a kérdésben mindenki rémtörténetekkel traktál.

A Mese utcai lakáscsere ügyét lelkesedő izgalommal figyeltük, mindaddig, amíg össze nem omlott a bauxit-beton kártyavár. Mi lesz most?” (*Hát az lett, hogy először mindenfelé feltámasztották a földemekeket, aztán lassacskán kiderült, hogy nincs komoly baj. A lakás értékét ugyan valamennyire rontotta, de azóta eltelt 40 év baj nélkül.*) Még a végén szerencse, hogy apu nem lakik a lakásában.

Gloria és Éva Cape Codra utazott, amíg én az összefoglaláson gürcölök. Azután Block Islandre, Juvilerékhez, majd Northamptonba, egészen szeptember 20-ig. Évának jobb itt, kicsit félünk attól, hogyan fogadja majd a kerttelen, autótlan, bicikli nélküli New York-i életet.”

1967. október 16. Pityu mindnyájunknak: „Gratulálunk a lányok sikereihez. Igazán remek eredményeket érnek el és az iskola színe-javát képezik. Nálunk az ilyen lányokat igen nagyra becsülik, azzal a megokolással, hogy nemcsak okosak, hanem élelmesek is, és vezetőszerep betöltésére hivatottak. Az egyetemi felvétellel foglalkozó bizottságok valóságos hajtó-

vadászatot rendeznek az ilyenfajta diákok után, és a Columbia College évi jelentése is büszkén jegyzi fel, hogy sikerült ennyi és ennyi önképzőköri elnököt és diákújság-szerkesztőt megnyerni a College számára. (*Panka volt az Önképzőkör elnöke, Fruzsza az iskolai diákújság szerkesztője.*) Érdekes, hogy a tanulmányi eredmény csak egyike a sok faktornak, amit a felvevő bizottságok figyelembe vesznek, és hogy a Fruzsza-Panka féle középiskolai tevékenység néha döntő jelentőségű a felvételnél. Kiséva beszélgetős stádiumban van, ami annyit jelent, hogy be nem áll a kis szája. Mindent tudni akar, mindenbe beleszól és megpukkad, ha este az asztalnál magánbeszélgetést folytatunk. Felfedezte, hogy a női nemhez tartozik, és ez a kérdés erősen foglalkoztatja. Különösen az bántja, hogy neki nincs az, amit az imádott Jeffrey barátja olyan előszeretettel mutogat. A jószóra inkább hallgat, mint a szidásra. Ha ránézek és azt mondom csendesen, apád haragszik, sírvafakad, hozzámrohan és bocsánatot kér.”

1967. október 18. Apunak, Gloria: „We are already a month in New York, but somehow we feel unsettled. The apartment seems too small after Northampton, and the city dirtier than ever. We have asked the University to try to find us a bigger place and hopefully they will do it in a year’s time. Pityu is an important person. This importance is costing us money: we will be forced to buy him a tuxedo (*szmoking*) for the functions that he’ll have to attend. The news about Panka was impressive. Her parents must be proud.” (*Az Önképzőköri elnökséghez gratulál.*)

1967. november 23. Pityu, mindnyájunknak: „Asztalomon tornyosulnak a megválaszolandó levelek, és titkárnő ide, titkárnő oda (Mrs Aranov), nem tudok eleget tenni a követelményeknek. Most is, Hálaadó Napon (Thanksgiving Day) – amikor hivatalosan pulykával kellene tömni magam és hálát adnom, hogy annakidején nem mészároltak le az indiánok–, az irodámban kuksolok. Az igazság az, hogy nem lehet egyszerre intézetet vezetni, tanítani és még írni is. Látom, hogy ’igazgató kollégáim’ mire jutottak: mindent csinálnak, csak könyvet nem írnak. Még szerencse, hogy az én 581 oldalas kéziratom elment a kiadóhoz és ott várja a beteljesülést.” Ezután következik feladatainak részletes ismertetése: egyetemi felvételihez ajánlólevelek, Master essay-k és doktori disszertációk elolvasása, véleményezése, készülődés a Kelet-Közép és Dél-Kelet-Európa-i tanulmányi konferenciára, megnyitóbeszéd írása a Lengyel Intézet kongresszusára, készülés a torontói történészkongresszusra, könyvrecenziók írása, kéziratok elbírálása a Columbia University Press számára, a jövő évi költségvetés elkészítése, programtervvel a Ford Foundation számára, készülés a jövő heti tanításra, stb. „Persze szeretem a dicsőséget, és azt hiszem, sikerült lelket öntenem az Intézetbe. De minél több a lélek, annál több a munkám.”

1967. karácsony. Csodálatos karácsonyi ajándékot kaptunk a lányainktól. Már október óta láttuk, hogy valamin lázasan dolgoznak, közösen, és bőszen dugdossák előlünk. Sem az ő örömeiket, sem a sajátunkét nem akartuk elrontani, így türelmesen vártuk, mi lesz ebből. Már előzőleg (és utóbb is), amióta nagylányok, szokás volt, hogy valamilyen alkotással meglepnek bennünket, így pl. 1964-ben Mikuláskor jó egy méter magas, papírból hajtogatott-ragasztott fehér, áttetsző Mikulás lógott a szobánk lámpáján, mire valamilyen vendégségből hazaértünk, karácsonykor meg hasonlóan készült, gyönyörű, belülről kivilágított angyal. Vagy egy házassági évfordulónkra szülő-csúfoló, ugrató bábelőadást tartottak nekünk, kartonból kivágott bábukkal. De Zsóka még 1972 telén is beszámolt ilyesmiről barátnőjének, Székács Eszternek: „Olyan klassz mikulásokat csináltam, úgy szeretek nézelődni mindenféle papírok, pamutok, dugók, drótok, bigyók, rongyok, csipkék közt, hogy eszembe jusson, mit lehetne ebből csinálni. Anyunak a cipőjéből csináltam Téalapót, Nagyapinak és apának egy-egy üveg whiskyből, Danókának abból a zsákból, amiben a csomagok voltak. Jó volt Mikulányónak lenni.”

Az 1967-es meglepetés azonban mindenben messze túltett. Hatalmas könyvet készítettek, címe: A Veress-család Nagykalendárioma. Az év minden hete 2-2 oldalból áll, a bal oldal a beírásoknak való, üres, a jobb oldalon az évszak hangulatához illő vers, a kerete pedig temperakép vagy tollrajz. Magyarázatul az első hónap tartalomjegyzéke: Radnóti: Január; Áprily: Hóhullásban; Shelley: Dal; Nyekraszov: Nem rázza a szél. Vagy az év utolsó hónapjáé: Radnóti: December; Babits: Milyen fehér csöndesség; A. Macedonski: Téli nap; József Attila: Betlehemi királyok. De van közben persze Weöres Sándor, Ady, Po Csü-ji, Verlaine (franciául és Tóth Árpád fordításában), Victor Hugo, Gérard de Nerval, Kosztolányi, Meleagros (Babits fordításában), stb., összesen tehát 52 vers. És mindegyikhez más-más technikájú és felfogású kép. A munkamegosztás: a két nagylány felváltva készítette a lapokat, Zsóka pedig, akit még túl kicsinek ítélték ahhoz, hogy belerajzoljon vagy írjon, a válogatásban, rendberakásban segíthetett, és diktálta a szövegeket a művészeknek. Én azután az üres baloldalakra beírtam a fontos családi eseményeket.

1968

1968. január 11. Pityu, mindnyájunknak. „E pillanatban érkezett Apu január 7-i levele, Kiséva hozta be, már messziről újságolva, hogy 'posta jött Budapestről'. Nem tudjuk, mit ért Budapest alatt, de a jellegzetes kék légiposta-borítékot azonnal felismeri. Mostanában sokat traktáljuk azzal a mesével, hogy jövő nyáron Budapestre repülünk vele. Erre felragyog a szeme, mert sokat beszél a repülés képzelte gyönyöreiről. De hogy a tárgyra térjek: kalapot le Éva decemberi vendéglátói tevékenysége, Apu szilveszteri lump-teljesítménye és gazdagsága előtt. Száznegyvennégy vendég! *(Persze nem házibál volt, hanem december folyamán a tágabb család, a lányok barátai, némelyikük minden nap, valószínűleg kisebb közönséggel bábelőadás, stb.)* A Mese utcai lakáscsere lehetősége mindkettőnket lázba hozott. Nem félsz, hogy összedül a ház? Tényleg van pénzed? Jogod van az egész lakást egyedül elfoglalni? Az, hogy a nyáron mindannyian kényelmesen együtt lakhatunk, még álmoknak is szép. Évánk lakásmódernizálási tevékenységét örömmel üdvözljük, és kalapot emelünk pénz-megtakarítási tehetségük előtt.”

1968. február 6. Pityu, mindnyájunknak: „Örült jó volt a hangotokat hallani, rögtön utána megbántuk, hogy nem beszéltünk a lányokkal is. Kiséva maga is nagyon izgatott volt, amikor meghallotta, hogy Budapesttel fog beszélni. Kitört rajta az utazási láz, állandóan repül, mutogatja, hogyan fog szállni a magasban, és emlegeti, hogy Budapesten fürödni fog. Büszke rá, hogy a nyáron már 3 éves lesz, tehát az eddiginél is nagyobb lány. Boldog, hogy majd ha felnő, rúzszt kenhet a szájára (időnként máris megteszi), máskor nehezményezi, hogy nem veszünk neki is olyat, ami Geoffrey-nak van, szóval a női élet minden előnyét és hátrányát ismeri. A földalattin vadidegeneknek bemutatkozik, közli a lakcímét, érdeklődik a partnere neve után, és rögtön utána megkérdezi, hogy van-e cukorka a zsebében. A morcos new-yorkiak ilyenkor elolvadnak, és minthogy az édesség bolondjai, richtig elővarázsolnak egy bonbont, amit nem mindig sikerül elkoboznunk. Ha elvágódik, bömbölés közben mentegetődik: 'I am sorry, Mama, excuse me', és máris felhagy a szülők által eltiltott sírással. Egy hete iskolába jár, méghozzá vasárnapi iskolába. Ez felekezeti nélküli intézmény, ingyen szórakoztatják és tanítják a gyerekeket minden vasárnap 9-től 12-ig – gondolom azzal a céllal, hogy a szülők a templomban elmélkedhessenek. Minden szülőnek évente 4 vasárnapot kell a gyerekekkel foglalkozni, de van több hivatásos óvónő is. Valószínűleg ide fog járni Éva rendes óvodába – egyébként már több helyen felvételizett !!!, és két helyen fel is vették, megfelelő vizsgáztatás után.”

1968. február 13. A University of California Press levele Pityunak (kissé rövidítve): „Dear Professor Deak, I wish you had been hiding behind the arras on Friday during the discussion of your manuscript by members of our Editorial Committee. At any rate, as your surrogate I blushed prettily – the effort here, you will recognize, is for literary effect rather than accuracy – as the learned gentlemen vied with one another in their attempt to gild your lily. It was an unusually friendly, even festive, occasion that all of us enjoyed. Perhaps I should add, for the record, that the Committee approved your manuscript by acclamation. Max Knight will be sending you the edited copy of your manuscript next week. I will leave it to him to tell you of the pleasure that he has had in working on your book.” Még hozzáteszi, hogy néhány megjegyzésüket elküldi, de nem kell elfogadni, bár van köztük olyan is, ami hasznos lehet. Szeretnék, ha a könyv minél előbb megjelenne. Aláírás: Philip E. Lilienthal (főszerkesztő)

1968. február 17. Pityu, mindannyiunknak: „Amint a mellékletből láthatjátok, a kiadó elfogadta a kéziratomat és a lektorok véleményét: semmi változtatást nem kérnek tőlem, de néhány javaslatukat megfogadom. Óriási dolog, hogy a kiadó 'belső lektora' már átjavította, így elképzelhető, hogy még idén megjelenik a könyv. A belső lektor, Max Knight kiváló irodalmár, többek között Christian Morgenstern Galgenliederjeinek angol fordítója.

A szemetes-sztrájkot ideiglenesen abbahagyják, összeszedték a szemét javát, a maradékkal egész Budapestet be lehetne takarni.”

1968. március 28. Pityu Palinak. A levélből kiderül, hogy Pali megkapta az útlevelet, már csak a vízum van hátra, az Icelandicnél megveszik a jegyét. A Columbián kiállítást szerveznek és előadást tarthat. Kb. 50-60 hallgatóra számíthat, az idén a következők szerepeltek: Szalai Sándor, Simai Mihály (az ENSz magyar közigazdásza), Faludy György, egy varsói jogász, egy müncheni közigazdász, a Szlovák Nemzeti Bank vezérigazgatója, Andreas Papandreu, a görög baloldali ellenzék vezére, stb. Pali úgy tervezte, hogy Bálint Endre és Papp Oszkár néhány képét is magával viszi. Sajnos a kiállítás az 1968-as diáklázadás miatt nem valósult meg. A képeket egyébként Georges Blond küldte ki, a Párizsban hagyott grafikai anyagból, és Pityuék a lakásukban rendeztek néhány napos kiállítást vigasztalásul. 1968. áprilisában Pali és én 5 napra elmentünk a szigligeti Alkotóházba, sétálni, festeni. A lányok az állataikkal – és barátnőik, barátaik seregével – otthonmaradtak. Én rímes versben adtam ki az utasításokat, Panka hexaméterekben válaszolt.

Anyá:
Tűzre, vízre vigyázzatok,
le ne égjen a házatok!
Kutyát, macskát tápláljatok,
ti is éhen ne haljatok!
Tejesüveget kitenni
egy nap se szabad feledni!
Reggel Fruzsza legyen keltő,
esti parancsot ossza ő.
Panka adjon nektek enni,
ne felejtsetek kenyeret venni!
Zsóka sétáltat és etet,
gyógyszert ad, popsit keneged.
Mózsi, jól vigyázz a házra!
Lajos, vigyázz Mózsikára!
Csütörtökre, finom falat,
főztem nektek kis tonhalat.
Pénteken jön Annus néne,
kulcsot kitedd a helyére.

Szombat reggel a szemetet
az utcára kiteheded.
Szombat reggel hatkor Zsóka
keljen fel a vekkorszóra.
Vasárnapra gondoljatok,
kaját szombaton hozzatok.
Hétfő este nyolc órára
menjen Panka furulyára.
Annus ismét eljön kedden,
kulcsa megint helyén legyen.
Kedden este tíz órára
mi is jövünk vacsorára.
Akkor minden helyén üljön,
dibározás nyoma tűnjön.
Jó tanácsom fogadjátok,
ezt kívánja
Jó Anyátok.

Panka:

Múzsza, nekem három hajadonlányt zengj, akik egykor
vigadozóan úgy feldúlták szentfalú házuk,
azt a Határőr utca tizenhárom bés számút,
hogy hazatérvén majd szüleik a hosszú utakról
az melyeken kerek öt és fél napig együtt a kettő,
feltehetően vidám kedvvel szerte bolyongott,
borszínű nagy Balatonnak partján, mitse törődve
sínylődő három fiaiknak ezernyi bajával,
általlépve a háznak újra arany küszöbét ók
porba hanyatlani fogytán az erejüknek fognak,
meglátván a ledőlt szép házfalakat és a tányért,
szorgos "abvasolás" nyomait szélén viselőt mind
(hogy a szép poharak cserepéről szó ne is essék,
mert hisz ezek a szemétben vannak jó helyen immár).
Ámde, hogy szavamat a szavamba ne öltsem, kezdem
az elején, ahol épp hogy magukra maradtak,
és, mert szalmák, máris hullattak sűrű könnyet.
Könnytavakon, felvonva vitorlát, jönnek az ifjak,
mind, ama híres ókori hősként, karcsú hajókon.
Persze nem egyszerre, hisz tudjuk jól, hogy a pontos
és rendes időbeosztás mindennek a lelke.
Ily szempontból a hősünket féltetni nem kell, ám
ő az idősebb és reggel ő költi a többit
(kivéve, amikor hetvenhét mérföld távból
gondos, jó szüleink csöngetnek hajnali órán),
szóval ismét ott tartottunk, hogy az egyik
pótmamaként gondoskodik egyre a lelki javakról,
esténként is ágyba parancsolván hűgait, míg
ő maga bóbiskolva a példa fölött csücsül egyre.
Másik a testi javakkal bánni nem feled el és
tíz ujját nyaldosván izletes étek után a
többi issza arany serlegből a jóízű téját.
Mégis, tudjuk, a legfontosabb tiszte a házban
annak van, ki az úrnő kedvencét, a bozontos,
nagyhírű és nagyhangú Mózsikutyát eteti, hogy
mindenben ki legyen szolgálva őurasága,
s szépen tűrje a popsikenést s az A-vitamint is,
melyet sok vakaródzása ellen szed a drága.

Éltünk négy lábú, jóillatú és vakaródzó
egyetlen örömét kiegészíti egy, aki kisebb,
nyávog és nem üvölt; a különbség ennyi talán csak,
mert farka és szőre neki is van, hogyha fehér is.
Szolgáltatuk komoly és felelősségteljes munka,
s minthogy hozzátartozik ehhez a locsolás is,
már feje is szuszog ám a virág- s állatfelelősnek.
Mindez után hadd mondjam el azt, ami akkor zajlik
le, amidőn hurrá, sanyarú robotunknak vége,
és vígan a pakát hangjára járjuk hokornyást,
melyre tanunk Guszti s a lenti plafónon a csillár.
Folytak még más jellegű mulatozások egyébként,
melyekről hely híjján szó nem esik már mostan,
bár még lenne miről írnom, no de inkább azzal
zárom e pöttöm eposzt, amit üdvözlésül a múlt év
oly emlékezetes tavaszán, amaz innepen írtam:
Éljen a Szondorapár, hartsuk vígan ezért!

(Amaz innep, 1967. ápr. 12. = a 20. házassági évfordulónk)

1968. május 4. Én Palinak, Bécsbe, USA-ba utaztában. „A Mese utcai lakásizgalom a tetőjük fokán, gyengébb idegzetűek ettől összeomlanának, hogy egyszerre árulom a lakást, takarítom ki a festésből – és bagatellizálom mindkettőt apunál. Az elsejei hirdetésre megint örült forgalom indult, több száz jelentkező, kb. 10, aki meg is nézte a bauxitcement ellenére.”

1968. május 9. Én Palinak, Pityuéknek, New Yorkba: „Hát megballagtunk tegnap. Én már napok óta nyeltem a könnyeket és drukoltam, hogy csak ott ne bőgjek, de Fruzsza is igazán meg volt hatva. Szép volt az ünnepség, gyönyörű időben, rengeteg virággal, komolyak és aranyosak voltak a gyerekek. A töméntelen vendég miatt nem volt sírós a hangulat, de szépen énekeltek, és Fruzsza nagyon szépen beszélt. Lent a kertben, pódiumon, hangszóróval, karján a virágokkal, tagoltan, értelmesen és érzéssel, papír nélkül mondta a választékos, komoly szövegét, nagy sikere volt. Kicsit sápadt volt, nagyon csinos és fegyelmezetten izgult. Általános ünneplés. Gryllus Dani és Orlay közt vonult, apu és mi hárman voltunk jelen. Utána cukrászdázás és finom ebéd otthon – nagyon hiányoztál! Este az egész osztály elment 'arénázni', Fruzsza szerint 'idétlenkedtek', de jól mulattak éjfélig. A tegnapi nap kissé rumlis volt, a fentiekén kívül itt volt a varrónő ágyneműt foltozni, rádiószereelő ('Könyörgök, dobják már ki'), Zsókanál szülői értekezlet, lakáscsere-telefonok százai, kis pucoválás a Mese utcában, főzés, maszek-korrektúra, stb. Még mered kérdezni, befizettem-e a porszívó-részletet?! Persze, hogy befizettem, bezzeg te itthagytál engem a végrehajtók karmai közt: megjelentek piros csuklyás köpenyben és elvittek mindent, amit találtak. Rettentően várok új levelet tőled, eddig csak a rosszkedvű első jött meg. Búsulok a kiállítás miatt, és drukkolok, hogy te ne búsulj miatta.”

1968. május 6. Pali haza, New Yorkból: „Hát én jól belecsöppentem a diákforradalom közepébe. Ezt valószínűleg szerencsének tartanám, mert nagyon érdekes, dehát ezúttal a kiállítás és előadás teljesen almás. Vad külsejű, hosszúhajú és nagyszakállú, vörös, fekete, vagy kék karszalagos diákok csatáznak a rendőrökkel, ülöztrájkolnak az utcán, bizottságokat alakítanak. A tanárok egy része támogatja őket, mások csak részben, ezek közé tartozik Pityu is. Hogy tk. miről van szó és a diákok mit is akarnak, nem világos előttem, de alighanem ők maguk sem egységesek. Tény, hogy pillanatnyilag senkit sem érdekelne egy kiállítás, és nincs is hol megtartani. Pedig Gloria és Pityu óriási munkát vézett, a nyomtatott meghívók készen, nagyrészt megcímelve — egy részük már szétküldve, utánuk gépelt lapok, hogy 'cancelled'. A Párizsból jött képeknek Nina Juviler új paszpartút készített, stb. Különben a megérkezésig

minden simán ment, de már a reptéren, mikor Pityuval találkoztam, közös erővel elejtettük a két üveg whiskyt. Amit eddig láttam New Yorkból nagyon tetszett, de persze egészen más, mint amilyennek képzeltem.”

1968. május 12. Én, Palinak: „Hétfőn kétfelé drukkolhatok: Fruzsza magyar írásbelijének és a kiállításnak. (Az előbbi egyébként jól sikerült, a tárgy: Előrevitte-e a világot az irodalom?) Tegnap d.u. a MOM-ban ünnepélye volt a Városmajori iskolának. Zsóka többször is énekelt az énekkarban, és táncolt üzbég ruhában. Hosszú fekete copf, fehér fátyol, kék hosszú ruha: istenien állt neki. Pados tanár azt mesélte, hogy egész izgalom volt a tanáriban, látta-e már mindenki Zsókát, hogy milyen gyönyörű. (Zsókára jellemző: hazaérve mind nekirontottunk és rajongtunk róla, amíg egyszerre azt mondja: 'Hagyjatok már, még nem is láttam magamat a tükörben!') Ezután nálunk folytatódott a zenebona: Ungárék meg Székács Eszter kamaramuzsikált, eljött maga a nagy Ascher is.”

1968. május 7. Pali haza, New Yorkból: „Megszületett a döntés: meglesz a kiállítás, egy héttel később, május 13-án. Tegnap késő estig javígtattuk a meghívókon a dátumot. Persze igen korlátozott dolog lesz, csak 4 nap és nem láthatja más, csak diák és tanár, mert a campust a rendőrök állják körül. Pityu barátaival csak ma találkoztam, mindenki meg van örülve – furcsa karikatúrája ez annak a hangulatnak, amely 12 évvel ezelőtről ismerős –, karikatúra, mert 3 utcával arrébb már senkit a világon nem érdekel az egész.”

1968. május 8. Pali nekem haza, New Yorkból: „Az események drámai gyorsasággal követik egymást, hol van, hol nincs kiállítás. Most éppen nincs. Szegény Gloria rengeteg futkosott, hogy az egyetemi helyiség helyett másikat találjon, de nem megy. A diákság meg van örülve. (Az előbb telefonált Bíró Lívia, és mesélte, hogy Párizsban még cifrább a dolog, utcai harcok vannak.) Egy darabig úgy látszott, hogy a Barnard College leányintézetben lesz, de a lányok is csatlakoztak a diáksztrájkhoz, 'picket'-elik az épületet és senki sem engednek be. Raul bácsiék (Veress-rokon) jóvoltából – akik örült kedvesek voltak – láttam legalább Princetont.”

1968. május 15. Pali haza, New Yorkból, ahol a diák-hözöngések miatt a kiállítás helyett csak nagy házi kiállítás és fogadás volt. Ezt írja: „Végülis minden jóra fordult, a kiállítással felérő nagy reception mindenféle szempontból eredményes volt, az előadásom sikeres, megismerkedtem végre több érdekes magyar és amerikai taggal, elmondhatom, hogy legalábbis Manhattant nagyjából végignéztem, nagyon sokat tanultam, és a jövőre érdekes kilátások vannak, beleértve újabb newyorki látogatást, talán 2 év múlva.”

1968. június. Panka levele apjának és Pityuéknak, New Yorkba: „Szomorúan értesültünk a Columbia-beli kiállítás majdnem-elmaradásáról, bár, ami azt illeti, nagyon izgalmas lehet a diáklázadás, és ha ez nem lenne, valószínűleg te is éppúgy élveznéd a dolgot, ahogyan én, ha ott lennék. Hadiállapot egyébként nálunk is van: Fruzsza látástól vakulásig tanul az érettségire – kivéve, amikor dibározik, mint pl. ma este. A költözködési zűrzavar (*Apu visszaköltözése a Nagyajtaiból a Mese u-ba*) tetőfokára hágott, nekem szerencsére nagyon kellemes megbízatásom van: a könyveket rakodom. Tegnap este megint kamarazene volt nálunk, és az Ascher megint elbájolta anyát azzal, hogy kijelentette, a konyhánk szebb, mint a nagymamájáé. Borzasztó meleg van, vasárnap egész délelőtt kénytelenek voltunk jeges-szódás teát inni és egyik nyugágyból a másikba ájulni – kivéve persze anyát, akit csak életveszélyes fenyegetésekkel lehetett rávenni, hogy ne kaszáljon, gereblyézzen vagy vagdosson valamit. Biztos vagyok benne, hogy nem csak New Yorkban, hanem az egész marha nagy Amerikában nincs olyan szép este, mint amit most élvezek, a nyárfák kilombosodtak és eltakarják a Budapest szállót, úgy hogy irigykedhettek.”

1968. július 3. Pityu levele mindnyájunknak, Block Islandról. Megírja a nyári programot: London, Párizs, Bajorország, Bécs. Ő a végén Bécsben marad, mert el kell olvasnia a könyve levonatát, Gloria és Éva Pestre megy. „A munka persze rettentő sürgős, mármint a szerzőnek nincs joga időt veszteni, csak a nyomdának, és a könyvnek decemberben meg kell jelennie a könyvpiacra, hogy a kongresszuson már a kollégák kezében lehessen. Éva megünnepelte 3. születésnapját. Block Islanden remekül érzi magát, nemkülönben az anyja, aki végre egyszer igazán nyaral.” Mellékel egy meghívó levelet apunak, hogy találkozhassanak Bécsben.

1968. augusztus 25. Apunak Pityu, Brassóból: „Gloria és Éva még a vámvizsgálatot is átaludta, én a szememet se tudtam lehunyni. A gyerek tündéri és boldog, csak a 'girljei' után sóhajtozik. Járjuk a környéket.” És szeptember 1-én: „Bukarestben folytatjuk a nyaralást, kellemes hotelben lakunk, hullámfürdőbe járunk, illetve járnak a lányok, mert én a Román Tudományos Akadémia Délkelet-európai Intézetének vendégeként a különböző tudományos intézményeket látogatom hivatalos autón.”

Pali és a lányok Kisévéval Zebegényben

Apu, Fruzsza, Kiséva és Pityu a zebegényi állomáson

A nagy családi találkozó ezután Zebegényben volt, apuval és mi ötünkkel, sőt még Fruzsza osztálytársa és barátja, Gryllus Dani is megjelent (az ifjúság biciklin karikázott fel a Duna mentén). Nagy séták, fürdés a Dunában beszélgetések, és egy felejthetetlenül szép hajóút augusztus 20-án este, előttünk az alkonyatban a kivilágított város – nem is sejtettük, hogy ezalatt a hadseregünk már vonul Északra.

1968, Zebegény – Fruzsza, Kiséva, Gryllus Dani

Pityu egy szeptember 8-iki képeslapon írja, örül, hogy Fruzsza szerencsésen elutazott Németországba, bár biztosan fáj a szívünk utána. Hát ez bizony nem volt sima elutazás, aznap kellett indulnia, amikor a magyar hadsereg, elviselhetetlen szegényünkre, bevonult Prágába, hogy ezzel jelezze 'Pártunk és Kormányunk': helyesli a prágai forradalom letörését. Egy évre ment Berlinbe, hogy az Aufbau Verlagnál kitanulja a könyvkiadói szakmát, de itt csalódások érték: a kiadó levélben részletes programot küldött, hogyan járják vele majd végig a szerkesztőségi és műszaki osztályokat, milyen feladatokat kap, stb., de valójában meglehetősen magára hagyták. Mindenesetre jó volt ez az út német tudása fejlesztésére (sőt angol tanfolyamra is járhatott). Új barátokat szerzett: Karl Lemke szobrász és a felesége, Lisa, gondoskodott róla, hogy ne érezze magát egyedül, és ők hozták össze Lotte Gottschalkkal, egy zenei főiskolára járó lánnyal, akivel máig is fennmaradt a barátság. Sokszor nyaraltak

nálunk, később férjével, Wolfgang Geilhufe evangélikus pappal együtt, 2005-ben pedig az ő Justus fiuk és legkisebb unokánk, Bozsi cseregyerekként látott világot: Drezdát illetve Budapestet.

Újabb képeslap szeptember 13-i kelettel, Cambridge-ből: „Kiséva ugyan erősködött, hogy Cambridge helyett menjünk inkább vissza Zebegénybe – úgy látszik, ez volt élete legjobb nyaralása –, de aztán belenyugodott, amikor itt is csónakázni mehetett a folyón. Pityu: „Felhőborító, hogy itt egy négyzetkilométeren több gótikus templom és lakóház található, mint egész Magyarországon. Más: Kérem a Csip-csip-csóka, a Nyuszi ül a fűben és a Csigabiga gyere ki hiteles szövegét, mert Kiséva folyton ezeket énekelteti velünk.”

1968. szeptember 18. Fruzsza haza, Berlinből: „A futárt kihasználom arra, hogy megírjam azokat a dolgokat, amiket nem lehet postára adni. Érkezésemkor örült izgalomban voltak az emberek a csehszlovákiai események miatt. Lemkéék és barátaik teljesen kétségbe voltak esve, nem csak, mert mint pártemberek, jobban szívükön viselik a közügyeket, hanem mert itt a népet jobban érinti, kínozza az egész. Nálunk beérik azzal, hogy lenyeled a dolgokat, nem kürtölöd ki az ellenvéleményedet, itt viszont mindenkinek folyton hangoztatnia kell legteljesebb egyetértését. Például az Írószövetség, a Képzőművészeti Szövetség, a Tudományos Akadémia és még sok más intézmény is, ír egy szöveget, amelyben biztosítja a világot, hogy nagyon helyes volt az oroszok akciója, stb. Ezt aztán mindenkinek alá kell írnia, és néhányat még az újság is közöl. Van, aki elszökött, elutazott ez elől, de akadnak olyanok is, akik egyszerűen megtagadják az aláírást. Így pl. Lemkéék egy jó barátja, valamilyen tudós, akinek azóta idegszanatóriumba kellett vonulnia. Nem azért, mert kifejezetten bántották, csak mert nagyon szívére vette a dolgot. Hétfvégén ott volt a felesége Lemkééknél, amikor telefonált az egyik fiuk, 10 év körüli, hogy az utcában puszogják, egész nap figyeli őket valaki. Lehet, hogy ez hisztéria, hiszen nem csinálnák ilyen feltűnően, de az ilyesmit a levegőben vannak.

Telefonon, levélben senki sem mond semmit, társaságban sem ajánlatos. Na most Rosita Hunzinger. Nagyon derék dolognak tartom, hogy hóbörgött, de a lehetőségei annyira primitívek, hogy többet nem érhetett el, mint hogy saját magát nyiffantsa ki. Aug. 21-én éppen a tengernél volt, hazajött, és egy barátnőjével, aki egy pártfőfőfejes lánya, röpcédulákat gyártott. Csak úgy kézírással, a következő, egyébként szellemes szöveggel: 'Einen Dubcek für die DDR!' A cédulákat aztán postaládákba dobták, itt csípték el őket. Az Állambiztonsági Szerveknél van egy jó ügyvédnőjük, az egészet tőle tudjuk, hiszen Rosita senkinek nem szólt semmit. A fő disznóság, hogy a barátnőt egy hét után kiengedték a papa közbenjárására, Rositáról tulajdonképpen semmi hír. Hunzinger né jár az államügyésznél, aki azt mondta: 'a fiatal hölgy mindent megkap, ami az ő korában szükségeltetik, és az egész már nem fog soká tartani'. Dehát a továbbtanulásnak, legalábbis egyelőre, löttek. *(valóban kiengedték egy hónappal később, valóban nem tanulhatott tovább, végül NY-Berlinbe szökött.)* Különben nem volt egyedül, hasonló okból letartóztattak egy-két tagot.

Jó volna, ha anya, mielőtt ideutazik, tájékozódna egy kissé, itt nincs senki, aki megfelelő fényben ismertetné a dolgokat, mint otthon apa. Az Aufbau kiadónál lenni jó, futárfeladatok ürügyén sokat mászkálok a városban, de a szerkesztőségben is jó, új és új arcok jönnek, grafikusok, szebbnél szebb bajszok, barkók és szakállak.”

Fruzsina az Unter den Linden-en, Berlin, 1968

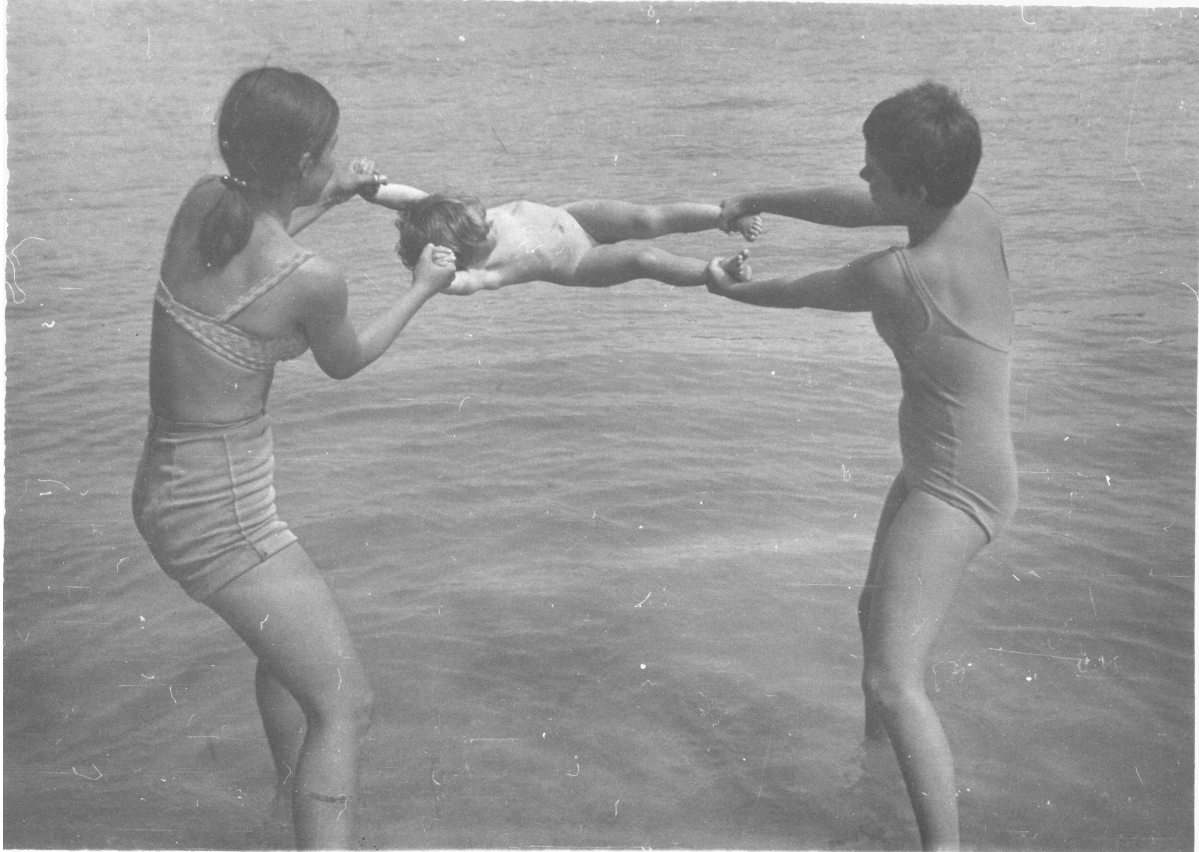
1968. október 14. Pityu, mindannyiunknak: „A Students for Democratic Society az év elején meghirdette, hogy nem engedélyezi az egyetemi év megkezdését, sőt az adminisztráció vezetését népbírósági tárgyaláson el fogja ítélni. Egy-két kisebb tüntetésen kívül azonban nem történt semmi, a tanítás annak rendje és módja szerint megkezdődött. Én az idén megint 1848-at tanítom egy undergraduate szemináriumon, a graduate szemináriumon pedig a szokásos keletközépeurópai történelmet. Mindez nem volna probléma, ha a diákok nem lennének olyan okosak, nem kötnének bele minden szavamba, és nem volna ezernyi más tennivalóm.

Küldök fényképeket, nagy örömmük, hogy Kiséva mindenkit felismer, Big Dani-t is, és rengeteget mesél budapesti családjáról. Az 'egy, kettő, három: Pityu' nélkül az asztalt meg sem közelíthetem, és a 'Zsip-zsup, kenderzsup'-játékot már a Claremont Avenue-i gyerekek is mind tudják. Nagyon megnőtt ez a 'kisbaba': a legtöbb betűt felismeri, örökösen prédikál

nekünk, neveli a családot ('Vigyázz magadra!', 'Ezt nem szabad', 'Hányszor kell még mondanom?', 'Gyere ide, majd megvigasztallak', stb.) Az élet a politikai nyavalyáktól eltekintve kellemes. Most éppen a középiskolai tanárok sztrájkolnak, no meg a rendőrök és a tűzoltók. Élvezem a tanítást, és fontoskodom a különböző bizottságokban."

1968. november 18. Gloria, apunak és kettőnknek: Londonban lekésték hazautazáskor a repülőgépet, mert a nagy esőzés miatt nehezen jutottak ki a repülőtérre, másik gépre kellett jegyet váltani. Gloria hihetetlenül szívós kampányba kezdett, eleinte tiltakozott, a végén pedig szívhez szóló levelet írt a brit légitársaság elnökének, a kérelmét előzőleg elutasító Sir Gilesnek 'sztoikus angol külsejét meghazudtoló emberi érzéseire' apellált – és megkapta a 630 \$-t. „The first thing we did with our new-found wealth was to take all of Veress Pál's paintings to the framing shop and agonize over the selection of frames.

Kiséva's school program goes exceedingly well, and she is also very popular. She went to 4 birthday parties in one week (was everyone born in November three years ago?), and is very conscious of her social calendar. Her most vivid memories seem to be of Zebegény, she often asks us of Fruzsza, Panka and Zsóka."

Fruzsza és Zsóka Kisévával játszik a Dunában, Zebegénynél

1969

1969. január 3. Pityu, mindnyájunknak: „Tegnap megérkezett az MSzMP Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének a meghívása a március 17. és 19. között tartandó nemzetközi konferenciára, a Magyar Szovjet Köztársaság kikiáltásának ötvenedik évfordulója alkalmából. Tehát kb.10 hét múlva látni fogjuk egymást! A meghívó felszólít, hogy a vitához hozzászóljak, sőt referátumot is tartsak. Az utóbbi azt hiszem udvariassági formula, erről már érdeklődtem Ránki Györgynél. Nem igen lenne időm komoly hozzászólás elkészítéséhez, szívesen részt veszek azonban azon a kerekasztal-konferencián, amelyen a magyar szocialista

forradalommal egyidőben kitört forradalmakról lesz szó. Az utóbbiakhoz értek valamit, hiszen könyvemben is sokat beszélek a müncheni és berlini forradalmi eseményekről. A tanítási idő miatt nem maradhatok sokáig Budapesten, 10 napnál biztosan nem többet. A lényeg, hogy hamarosan találkozunk, csodálatos, boldog esemény lesz! Megkaptátok a könyvem? Az Amerikai Történészek évi kongresszusán, sok ezer más könyvvel együtt, az én kötetemet is kiállították. Azon kaptam rajta magam, hogy a California University Press standja körül kóválygok és messziről lesem könyvem lapozgatóinak az arckifejezését. Senki sem látszott elalélni a gyönyörűségtől.

Kiséva kezd kamaszlányos allűröket felvenni. Reggelenként felhívja a barátnőit (nekünk szabad tárcsázni) és távdumákat folytat; félórát vitatkozik az anyjával, hogy mit vegyen fel; maga válogatja ki. Egész nap tevékenykedik, fontoskodik, nevel és magyaráz.

Túléltek az összes sztrájkot, még a fűtőolaj-szállítókét is. Vacogtunk, dühöngtünk. Ezzel szemben áll a Hold körülutazása. Lélegzetelállító volt a televíziós közvetítés. Bizony kicsi 'ez a mi oázisunk a nagy fekete semmiben' – ahogyan az egyik astronauta mondta." Egyébként mi, budapestiek is láttuk a közvetítést, az egyetlen TV-n, aminek a tulajdonosát ismertük, Kovács Paliékén.

Képtelenség Pityu cikkeiről, könyveiről és azok visszhangjáról akárcsak részleteket is közölni – ha megélem, majd igyekszem bibliográfiát készíteni, (nemcsak az ő írásairól, hanem a két nagy könyvespolcot betöltő teljes családi irodalomról is). De ez a feladat valószínűleg a jövő történészeire vár. Mégsem bírom ki, hogy ne mazsolázzak Harved Prof, a New Brunswick-i Rutgers egyetem professzora 1969. február 6-i leveléből: „I've just finished your wonderful, wonderful book. Congratulations! In your section on Tucholsky, you said more than I did in my whole book – an accurate, succinct characterization which captured the essence of the man and his work. This same quality characterizes the whole of the book. Your book presents a portrait of a group and in so doing analyzes its significance as a political force or movement. That is what makes it a real contribution to knowledge of the era. My book is a brick – yours is an edifice. Your book is an analysis which presents not only a story, but an interpretation.”

1969. március 6. Apunak és mindnyájunknak, Gloria: „My Shelley job has been (malheurusement) over for almost two months now. We decided that I shouldn't work right away again but that I should look around rather leisurely, however I have found I simply cannot bear not working. I feel so rootless and purposeless not putting my mind to something that I cannot wait to begin again. There are lots of editorial jobs but they are virtually all full time and I am not willing to have Kiséva with a babysitter all day.” Addig is, amíg Pityu Európát járta, anya és lánya Puertoricóban nyaralt.

1969. május 13. Pityu mindnyájunknak. „Gloria jövő héttől a New York Public Library története című könyvet szerkeszti. Kiséva érdekes módon még mindig Zebegényre emlékezik és Aput, Évát-Palit és a lányokat emlegeti. Nagyon büszke arra, hogy van neki nagyapja, de múltkor elpityeredett azon, hogy nagyanyja nincsen. Örökösen Anyu után érdeklődik és töpreng azon, mit csinál szegény a temetőben.”

A Veress-család 1969 nyarán

1969. júniusban nyílt meg a Rákóczi úti Fényes Adolf teremben Pali legsikeresebb kiállításainak egyike, *Bálványok* címmel. Bálint Endre nyitotta meg. Csak egy kritikából idézek itt néhány szót, Horváth György írta a Magyar Nemzet 1969. június 17-i számában: „Veress Pál bálványai nem kínálnak könnyű élményt, álkultúrát. Egyszerűsített emberformái azonban konkrét érzelmi-értelmi tartalmakat hordoznak. Útjuk, törekvéseik a modern hazai művészet egyik – szélsőséges de figyelmen kívül nem hagyható – útját jelentik. Egyéni nyelven saját és sajátos mondanivalót közvetítenek, túljutva a konvenciókon, szuggesztív hatásra képesek.”

A kiállítás kapcsán ismerkedett meg Tornai Józseffel, aki a vendégkönyvbe beírta 'A bálványok szeme' című versének kezdősorát. Ez a Tornai-kötet a következő évben Pali egyik bálványának képével a borítóján jelent meg. (Azóta, egészen 2006-ig, 9 Tornai-kötet jelent meg, borítóján Veress-kép reprodukcióval.) A barátság azonban ebben nem merült ki: sok éven át együtt sátoroztunk, Jóska tanácsát követve, a Dunaharaszti melletti, félbehagyott Duna-Tisza csatorna partján, a fenyőerdővel és akácossal borított homokdombokon. Tábortűz melletti hosszú beszélgetéseikben kerültek a politikai, világnézeti témákat – ezekben eltért a véleményük –, annál többet beszéltek nyelvről, költészetéről és a természetről.

Részlet Pali önéletrajzából: „A párizsi kiállítást követő néhány év alatt sok ösztönzést adott – s ami talán még fontosabb volt, magányosságomon enyhített, elszigeteltségemből kiragadott – részvételem az Építők Műszaki Klubjának képzőművészeti szakosztályában. Az elméleti vitákkal, beszélgetésekkel töltött összejöveteleken kívül időnként egy-egy tag munkáit bíráltuk meg közösen. A csoport önfeláldozó, lelkes szervezője dr. Soós Imre volt. Ebben a társaságban ismerkedtem meg Fekete Bélával, Ágh Ajkelin Lajossal, Gyarmathy Tihamérral, Kürthy Sándorral, a Franciaországból meghalni hazajött Kandó Gyulával, s itt újítottam meg a kapcsolatot Papp Oszkárral. A csoport nyilvános fellépésének csak 1969-ben, az én életemnek és a magyar festészet történetének is annyira fontos esztendejében nyílt

alkalom az Iparterv-székházban. És ekkoriban ismerkedtem meg a modern törekvések hozzáértő támogatójával, Mezei Ottóval, az ő közvetítésével kerültem be a Szürenon társaságba. Itt olyan remek fickókkal találkoztam, mint Haraszty István, Karátson Gábor, Pauer Gyula, Ilyés István. Nevét a 'szürrealista' és 'nonfiguratív' szavak összevonásából Csáji Attilától kapta a társaság."

Egy dátum nélküli visszaemlékezéséből ezt emelem ki: „Mostanában összebarátkoztam két fanatikus madarással és egyben képzőművésszel: az egyik Koffán Károly, aki bármihez nyúl, a fényképezéstől a botfaragásig, az erdei pacsirta tudományos megfigyelésétől a grafikáig, mindent legfelső fokon ért és végez. A másik Szemadám György (akkoriban a képzőművészeti adások felelőse a TV-nél), aki állatokról, főleg madarokról ír és fest remek képeket és könyveket."

1969. szeptember 11. Pityu: „Pakolunk, vérző szívvel. Több mint két hónapot töltöttünk Block Islanden, el sem tudjuk képzelni, hogyan élünk majd New Yorkban. Felejthetetlen az ablakunkból a vitorláshajók látványa, az óceán és az ezernyi csillag. Gloria és én is amatőr csillagászokká lettünk. Fél éjszakát ülünk a házunk közelében és térképekkel, látcsővel felszerelve bámuljuk az eget. Fantasztikus, hogy közönséges látcsővel mennyi mindent fel lehet fedezni. Augusztusban 4 bolygót is láthattunk, a holdtengerek és kráterek látványát leírni sem lehet. Mindennél nagyobb izgalom megtalálni a különböző gázködöket és a hozzánk 'legközelebb' fekvő tejútrendszeret. Alig várom, hogy megmutassam nektek az M31 számú tejútrendszert az Androméda csillagképben. Szabad szemmel is látható, látcsőben pedig pompás felfedezés, és elég sok elmélkedésre ad okot, hogy az M31 távolsága másfélmillió fényév, és a parányi ködöcske kb. százmilliárd csillagot számlál.

A természet kitett magáért az elmúlt napokban. Megéltünk egy hurrikánt. Napokkal előre jelezték az eget járó meteorológiai műbolygók, meg a vihar 'szemébe' repülő gépek. Szélsőséges 200 km, a hurrikán utazási sebessége 80 km óránként. Izgatottan készülődünk a nagy eseményre, a rádió utasításainak megfelelően gyertyát, vizet, élelmet és koffereket cipeltünk a pincébe, az autót szélirányba állítottuk, tisztes távolságra a háztól és tanakodtunk, hogy az ablakokat valóban nyitva tartjuk-e. Röhhögnöm kellett, annyira ismerős volt minden, a háborúra és az ostromra emlékeztetett. A vihar percnyi pontossággal megérkezett és fenomenális mennyiségű vizet zúdított a szigetre, de a szél a várakozáson alul maradt. Mint kiderült, a hurrikán központja a tengeren volt, és eltávozott észak felé, Maine irányába.

A nyarat megint Block Islanden akarjuk tölteni, és boldogok lennénk, ha akár Apu akár másvalaki a családból velünk jönne. Tavasszal Budapestre utaznánk, hogy ott megfelelő Kossuth-tudás birtokában kutassak és írjak. Elképzelhető-e, hogy 3-4 hónapot töltsünk Apunál? Felvonnák-e óvodába Kisévat magyar tudás nélkül, vagy van-e angol iskola? 5 és ½ éves lesz, a betűket és számokat jól ismeri, és elmondja a hallott mesék és könyvek tartalmát."

1969. október 9. Pityu mindnyájunknak. „New Yorkot már azért is utálom, mert alig látni csillagokat. Planetáriumba járok, és kevés szabadidőmben csillagászati könyveket olvasok. Persze semmi remény, hogy az amatőrség legalsó fokán túllépjek. Ehhez pedig matematikai, fizikai, kémiai, geológiai stb. felkészültség kell. Furcsa, hogy 43 éves fejjel fedezem fel a természet szépségeit. Könyvemről igen szép kritikák jelentek meg."

1969. december 15. Pityu mindnyájunknak. „Csönd honol a lakásban. Gloria 'bébiszittel' három emelettel feljebb és Éva ott alszik barátnője társaságában, amíg haza nem jönnek a szülők. Gloria tagja egy gondosan megszervezett 'baby sitting pool'-nak: egymással cserélnek a szülők, néha még rám is sor kerül, hogy idegen lakásokban töltssem az estét, munkával megrakva, és attól rettegvé, hogy felébred valamelyik kölyök és az anyja után óbégat.

Bizony nem ismernétek Kisévára, annyira felnőtt és okosodott. Tegnap kettesben jöttünk haza autóbusszon, íme társalgásunk szó szerinti megisméltése. Minthogy Éva elég hangosan beszél, meglehetősen sok hallgatónk akadt.

Ő: Papa, mikor fogok meghalni?

ÉN: Még nagyon sokára. Előbb még felnősz és megöregszel.

Ő: De te előbb halsz meg mint én?

ÉN: Igen, ez valószínű, de az is nagyon sokára lesz.

Ő: És mama, ő is előbb hal meg, mint én?

ÉN: Igen.

Ő: De akkor ki fog gondoskodni rólam? – és már potyognak a könnyei.

ÉN: Erre már nem lesz szükség, mert addigra felnőtt leszel, férjed lesz és gyerekeid.

Ő: Amikor a te mamád meghalt, már felnőtt voltál?

ÉN: Igen, sőt feleségem is volt.

Ő: Mit csinál a mamád a sírban?

ÉN: Semmit, fekszik.

Ő: Nem beszélget, nem eszik?

ÉN: Nem, a halottak nem csinálnak semmit, csak fekszenek békében.

Ő – és megint potyognak a könnyei: De ha meghalok, hogy jön ki belőlem a gyerekeim? — Magyarázgatom, megnyugszik. Később: Papa, menjünk el a hölgyhöz, és kérdezzük meg, nincs-e a hasában egy kisfiú. (A hölgy az a misztikus személyiség, akiből ő maga jött.) Gondosan elmagyarázom, már vagy századszor, hogy a hölgy ismeretlen helyen tartózkodik és kisöccsre nincs semmi kilátás. Részletesen megvitatjuk a kérdést. Töri a fejét. 'Papa, hirdessük meg az újságban, hogy kisöccsre van szükségünk.' A javaslatot megvétőzom, mire előző napi uszodai kalandjairól kezd beszélni. Elmondja, hogy megint fejest ugrott a trambulínról a mély vízbe, ami igaz, hogy cigánykereket vetve is tud a vízbe ugrani (a közönség rémületére), de itt már elragadja a fantáziája és szédületes történetekkel traktál, hogy úszás után hogyan repült ő Londonba a pilótafülkében, hogyan aludt a pilótaülés alatt, időnként rádióbeszélgetést folytatva az asztronautákkal. A jó ég tudja, mi lesz ebből a gyerekekből. Karácsonyra tütüt kért (jár balettórákra), ezzel tükrözve élete nagy ambícióját. Kétségtelen, hogy tehetsége van a tánchoz (Gloria is táncol). Kecses mozgású, izmos, ügyes és bátor. Olyan trapézmutatványokat produkál, hogy a vendégeink állandóan a segítségére akarnak rohanni, csak mi ülünk fásult nyugalommal. Már egészen jól korcsolyázik, és Nina Juvilertől sit kap. Igyekszem majd lépést tartani vele. Minden iskolába felvették, ahová elvittük, pedig a magániskolákban sokszoros a túljelentkezés. Egyébként most intéztük el, hogy a helyettes szovjet nagykövet kisfiát felvegyék egy magániskolába. Victor Israelyan, aki örmény származású, jó barátunk. Magyar történelem szakos volt, mielőtt a diplomata-iskolába került, és feleségével együtt már többször vacsorázott nálunk. Ilyesmi is csak New Yorkban történhet meg az emberrel.

Ha már diplomatákról van szó: nemrégiben együtt ebédeltem a román nagykövettel (ő is, Israelyan is az ENSz-nél szolgál), és megkérdezte, nem volna-e kedvünk egy vitaesttel egybekötött emlékünnepeket rendezni Nicolae Balcescu, 48-as román szabadsághős születésének 150-ik évfordulója tiszteletére. Ehhez mindjárt kedvem kerekedett, mert Balcescut nagyra tartom: okos, művelt ember volt, a Szemere-kormányral Világos előtt megállapodást kötött a nemzetiségi kérdés rendezésére. Az emigráns Kossuth-tal is baráti kapcsolatot tartott. A román történelmi intézet két munkatársa készül ideutazásra, mi New Yorkba csődítjük a kevés, Amerikában élő román szakos történészt, én is tartok majd előadást, és rendezünk egy kis 48-as kiállítást is.”

1969. november 2. Pali levele Kölnből, az otthoniaknak: „A végtelenül csúnya és unalmas Frankfurtból Kölnbe tettem át a székhelyemet. A város nagyon szép, hangulatos. A Wallraf-Richartz múzeumban a 'Kunst der sechziger Jahre' című kiállítás irtó érdekes volt. Egy Rauschenberg-kép, elsötétített szobában, ha tapsolsz vagy kiáltasz, kivilágosodik. Egy másik elektronikus kép: örökké mozgó filmet vetít, ami vietnami csatajelenetekből és bálból van kombinálva, ha eléje állsz, egyszerre a saját arcodat is meglátod benne – TV kamera van beleépítve. Aztán mindenféle csörgő, világító, mozgó micsodák, meg rengeteg ismert pop-art dolog, legtöbbször ronda. De a barkácművésznőnek (Louise Nevelson), akinek bearanyozott bútordarab-szekrénykeit Párizsban (vagy Velencében?) kinevettük, kissé megbocsátottam. Aggasztó, vagy biztató tünet: ha a hagyományosabb jellegű dolgok (leginkább szobrok) valamelyike tetszett, mindig kiderült, hogy a művész 1915 és 25 között született.

Az NSzK-ban (*gyöngébbek kedvéért: Nyugat-Németország*) a statisztika szerint másfél millió 'vendégmunkás' dolgozik. De ha itt az utcán jársz – nyilván az is számít, hogy vikend van – szinte csak olaszokat, törököket és görögöket látsz. Minden második moziban török filmeket hirdetnek, a többiben malac filmeket. Erre úgy döntöttem, hogy operába megyek. Mint sajtó, potyajegyvet kaptam, félig üres ház előtt (szombat este). Prokofjev 'A tüzes angyal' című operáját adták, amiről még nem is hallottam. Richard Strauss hatása alatti zene, szecessziós, füledt hangulat – és a cselekmény csúcspontján őrjöngő apácák levetik a csuklyás köpenyt, és pucéron (nem testszínű trikóban, hanem igazán) vonaglanak. A szex-hullám az operába is betör. A programfüzet olyan ideológiai feneket körít a történetnek (a téma vallási téboly és boszorkányégetés), hogy az NDK-ban képzeltem magam. Már Kölnben láttam, egy templom kapuján, hogy a plébániahivatal ifjúsági műsort hirdet '6mal sex' címmel. Ha már a németek így megbolondultak, kíváncsi vagyok, mi lesz Párizsban. Ebédelni ma egy igazi helyi kocsmafélébe mentem, menü-specialitás: Bohnenlammfleisch, Rheinische Art – hát kiderült, hogy kelkáposzta, benne birkahús-darabokkal és pár szem babbal. Maradok a Bratwurstnál.

Köln sokkal elegánsabb, egyes részei New Yorkra emlékeztetnek az esti kivilágításban. A modern építésze is nagyon szép, és jól megoldották a régi és az új kombinációját, olyanszerűen – de sokkal nagyobb arányokban és szebb anyagokkal – mint nálunk a Várban. De a híres féllábú híd (aminek, hogy el ne rontsák a kilátást a dómra, csak egy pillért csináltak) ronda, és még a tetejébe zöldre is van festve.”

Egy szeptember 27.-i levél, de az évet nem tudom. Pali haza Washingtonból, ahová mint sajtótudósító igen sűrűn utazott konferenciákra: „Nehezemre esik írni, mert ez az egész leírhatatlan: a luxusszálló, ahol lakom, ez a lehetetlen város, az emberek, a házak, a munkám. Jól vagyok, de folyton kissé izgatott. Most sikerült leadnom a tudósítást, többször nem írok, hanem október 7-én hazaérkezem. Kövessel, az MTI tudósítójával sétáltam Georgetownban, náluk megismerkedtem Vitrai Tamással, aki úgy látszik, igen híres TV-riporter, senki sem hitte el, hogy a nevét sem hallottam. A hotel mellett van egy kis múzeum, egy teljes szoba Klee, benne az Arab dal – reprodukciókból az egyik kedvencem. Az itteni klasszikus monumentumok (Lincoln, Washington emlékmű, Capitol, stb.) elviselhetetlenek, a modern épületek egyszerűen gyönyörűek, nem tudok betelni a változatos, ötletes formáikkal. Sötétedés után az utcák teljesen kiürülnek. Ezen a környéken lehet ugyan életveszély nélkül járni, de a nem ijedős is félni kezd a teljesen néptelen utcán. Nem vettem elég komolyan az óvatossági figyelmeztetést, és fél nyolckor, a szállodától nem messze, leültem egy parki padra, újsággal a kezemben. Egy húsz év körüli, kétméteres, szakállas szerecsen áll elém, és látom, hogy a padom mögött hárman felsorakoztak. A szakállas: 'Uram, mielőtt belemélyedne az újságjába, megoldhatná egy problémánkat.' Úgy teszek, mintha nem érteném, erre nyújtja a tenyerét, és mondja: 'Wein, vino, drink, drink, nem érti?' Többé nem megyek ki aprópénz nélkül az utcára, mert egy quarterrel (25 cent) könnyen megúsztam volna. De így félóráig

kellett magyaráznom, hogy nincs egy vasam se, mert nem akartam a húsz dollárosoktól duzzadó tárcát elővenni. Végülis kölcsönös hátbaveregetéssel békében elváltunk, de közben bizony félttem.”

1970

A hetvenes években a levelezés erősen megcsappant, többnyire rövid képeslapokon, néha telefonon számolunk be az eseményekről, főleg az utazásokról. Bonyolítja a dokumentálást, hogy csak apu és Pityu ír rendszeresen dátumot a levelekre (de évszámot ők sem), találgatni kell a szövegből. Ráadásul az évek során a mi 1970-71-es leveleinknek nyoma veszett, így ez a történet bizony hiányos. Talán egyszer még előkerül valami, vagy eszünkbejut, mi maradt ki. Pityu haza írott levelei megvannak.

1970. márciusában történt, hogy Pali valamilyen pesti író- és művésztársaságban üldögélt egy kávéházban, úgy emlékszem a Centralban. A filmes Makk Károly egyszerre felpattant, megkérte, hogy álljon fel. A kövérkés kis ember körülugrálta, leguggolt, felágaskodott, minden irányból megnézte, végre megkérdezte, hajlandó-e főszerepet vállalni Déry Tibor 'Szerelem' című novellájából készülő filmben. Nagy volt a kísértés, de a lányok is, én is lebeszéltek. [*Frusza 2010.*; *Ez nem felel meg a valóságnak*; *Panka: Bizony nem, éppen ellenkezőleg, megígértettük vele, hogy elvállalja a főszerepet!*] Érveink: egy film felvételei elképzelhetetlenül időigényesek, meg fog bolondulni a tehetetlenségtől, elvesztegetett napoktól. Azután a szakmájának azért sodródott a szélére, mert van más kenyérkereső foglalkozása, még csak az kell, hogy ne csak festő és közgazdász újságíró, de még filmszínész is legyen. Fájó szívvel megadta magát, pedig arról álmodozott, hogy a honoráriumból vehet egy használt Trabantot. Makk Károlynak végül akkor mondott nemet, amikor elolvasta a forgatókönyvet, kiderült, hogy nyílt színen hánynia kell. (A szerepet a legremekebb színész: Darvas Iván kapta.)

Pityu március 20.-án erre válaszol: „Pali 'sic itur ad astrá'-ja még engem is meglepett, pedig mindig büszke voltam fényes tehetségére. Én bizony nem szalasztottam volna el az alkalmat, hogy szenvedélyes csókokat váltsak a gyönyörű Töröcsik Marival, az ágyon történő lemosásról nem is beszélve.”

Ugyanebben a levélben közli Pityu, hogy megkapta a Guggenheim-ösztöndíjat 1970-71-re. 'Ennél nagyobb megtiszteltetés nem igen létezik a szakmámban, a nevemet még a New York Times is ki fogja nyomtatni. Ki gondolta volna, hogy Kossuth neve még ma is ekkora varázserővel bír? Panka beat-sikereihez szívből gratulálok. (*A népszerű Kaláka-együttes alapító tagja volt, Gryllus Danival együtt.*) Széduletes, hogy mennyi mindent csináltok, alig győzünk lépést tartani az eseményekkel. Apunak jó mulatást kívánunk Szamarkandban, Évának sok sikert Bolognában, Palinak Erfurtban.” *

**Apu szervezett turistaútra ment Szamarkandba (másképpen nem is lehetett a Szovjetunióba utazni). Az első lapot Moszkvából, az utolsót Dusanbéből küldte, járt Leningrádban, Buharában, Taskentben. Az útról részletes naplót vezetett és tengernyi diafelvételt hozott.*

A Könyvkiadói Egyesülés és a Corvina engem küldött a bolognai nemzetközi gyerekkönyv-vásárra, ahol teljesen elememben voltam. Kikerültem később a lipcsei és a frankfurti vásárra is, boldogan lapozgattam a rengeteg gyönyörű könyvben, ismerkedtem a külföldi szerkesztőkkel, fordítókkal.

Palit 1969-es Fényes Adolf-termi, igen sikeres kiállításán felfedezték NDK-s fiatalok, felhívták rá a figyelmét többek közt egy erfurti kitűnő grafikusnak, Alfred Mörstedtnek, aki betiltott művészeknek rendezett egy padláson illegális kiállítást, és Pali számos grafikáját ott és később máshol is kiállította. Egy életre szóló barátság, és több kiállítási lehetőséget nyújtó

kapcsolat keletkezett ebből, kölcsönösen látogattuk egymást halálukig. És ekkoriban fedezte fel a képeit a Fényes Adolf-teremben egy drezdai gépészmérnök, Gerd Fiedler, nagy magyar-barát és grafikagyűjtő, aki a Palitól vásárolt és ajándékba, vagy Palitól kölcsön kapott képek kiállítását megszervezte Drezdában, Potsdamban, Lipcsében, Brandenburgban – és most, 2007-ben ismét bemutatta a közben kb. 45 darabra bővült Veress grafikagyűjteményét Lipcsében, egy galériává alakított kápolnában.

1970. március 27. Apunak Pityu, NewYorkból: „Itt gyűlésezünk ebben a nyomorult városban, mi 'szláv' történészek, közgazdászok, stb. A barátoknak se szeri, se száma. Minden ösztöndíjat megkaptam, amiről csak ábrándoztam. Itt megáll az ész. Persze a Guggenheimre vagyok a legbüszkébb. Amint a New York Times írja, a Columbia egyetem kilenc díjnyertesével a harmadik helyre került a Harvard és a Yale után. Kapok szép gratuláló leveleket és fő a fejem a dicsőségtől. Apu mikor indul szovjet-ázsiai körutazásra? Tiszta örültség, de lehet, hogy igaza van.”

1970. április 18. Pityu az itthoniaknak: „Szombat lévén, békésen dolgozom az irodámban, hétköznapi pokoli a jövés-menés. Teljesítményeim reggel óta: összeállítottam Kosáry Domokos útitervét (vagy húsz helyre van meghíva, több időt tölt majd az ország fölött, mint a földjén), intézkedtem Boldizsár előadása ügyében és aláírtam a Ford Foundationnak szóló 20-oldalas jelentést; összeállítottam a diákjaimnak kiosztandó Közös Monarchia-statisztikai szemléit; írtam 3 ajánlólevelet, de mindenekelőtt a Balcescu Symposiummal foglalkoztam, amelynek április 24-én kell megnyílnia, és még nincs itt semmi a Román Tud. Akadémia által ígért, 37 méteres kiállítási anyagból. Tiszta szerencse, hogy ez az utolsó itteni lényeges ténykedésem. Örült szégyen lesz, ha csupasz falak és üres standok előtt poharazgatnak a meghívottak, én pedig idecsődítettem boldog-boldogtalant. Egyébként tanulok románul, egész jól megy.”

1970. április 20. Pityu az itthoniaknak: „Éva 5. születésnapját ünnepelte osztálytársnői társaságában. Volt 12 édes kölyök, nagy torta, balettcipő, és egy igazi, valódi balett-táncosnő, akit Gloria 10 \$-ért bérelt egy balettkolából. Tizenhat-éves tündérszép lány, aki meglepetésként úgy libbent be a hálószobából, ahol addig rejtőzött, mint valami földöntúli jelenség. A Hattyúk tavából táncolt el egy részletet, magával hozott magnó segítségével. Utána minden kislány táncolt ugyanarra a zenére, Éva balettcipőiben. A kislányok persze illegették magukat, a kisfiúk bambán ültek. A hatást elmondani se tudnám, nemhogy leírni.”

1970. április 27. Pityu, az itthoniaknak: „Megkaptam az Országos Pedagógiai Intézet meghívását a Történelem Tanárok Nyári Egyetemén való részvételre. Keszthelyen lesz, július 1. és 10. között. Előadást kell tartanom az Amerikában folyó magyar történelemtanításról, és általában részt vennem a nyári egyetem munkájában. Elfogadtam, mert érdekel a munkájuk, a találkozás a történelemtanárokkal, van is valami mondanivalóm a témával kapcsolatban, és last but not least, így már az idén is együtt lehetünk. Nem nagyszerű ötlet? Alig tudok hová lenni a gyönyörűségtől.”

Nagyszerűen sikerült a találkozó, mi Győrökön laktunk, a Kereskedelmi Kamara hönszeretett üdülőjében, apu Pityuval szállodában. Ott volt Heckenast Gusztó is, mindketten remek előadást tartottak, mi pedig pompásan strandoltunk Keszthelyen. Itt hallottunk először környezetvédelemről, Pityu agitálta Zsókat, válasszon majd ehhez való tárgyakat, amikor egyetemre kezd gondolni. Zsóka ezt írta aznap a naplójába: ”Pityu elbűvölte a társaságot (engem is) érdekességével, frissességével, fiatalságával és kedvességével. Állati izgalmas dolgokat mesél mindenről, nagyon nehéz visszaadni, hallani kell. Könnyen bocsátkozik túlzásokba, ettől olyan színes és érdekes.”

1970. május 16. Pityu, az itthoniaknak: „Ilyen válság talán a polgárháború óta nem volt, és megvan a lehetőség egy új polgárháborúra. Egyelőre felmérhetetlen, hogyan is alakulnak ki a táborok. A helyzet mai jellemzője teljes konfúzió és a százféle érdek sorozatos összecsapása. Ilyenkor érti meg az ember, hogy ez az ország nem ország, hanem a világ maga, annak minden bajával. Ezt az államot csak a béke és a prosperitás, vagy egy győztes és igaz háború meg a prosperitás tartja össze, és éppen ezek az elemek hiányoznak a mai helyzetben. Dramatis personae et conditiones. Egy hazug, önmagának rendszeresen ellentmondó elnök (*Nixon*) egy testületileg felbomlott és dühösen veszekedő kormány; az elnök magán-tanácsadói, akik a kormány tagjainál lényegesen több befolyással bírnak; egy külügy-minisztérium, amelynek számos tagja utálja az elnök politikáját; tábornokok, akik évek óta hazudnak önmaguknak és az elnöknek, és akik nem akarják elhinni, hogy igenis Amerika sem nyer meg minden háborút; katonák, akik marijuanán élnek, a béke jelét hordják a sisakjukon, de azért habozás nélkül beledurrantanak minden indokínai parasztba; építőmunkások, dokkmunkások, akik sokszoros tömegekben masíroznak az utcákon, éltetve Nixont, Reagant, Agnewt és az Establishmentet, vagyis az uralkodó osztályt, és akik félholtra vernek minden kezük ügyébe kerülő hosszúhajú diákot és ügy, mellesleg, a diákokat védelmező Wall Street-i bankárokat is; rendőrök, akik a rendről szavalnak, de ugyanakkor sztrájkolnak is, és Délen, Chicagóban, nagyobb veszélyt jelentenek, mint a legvadabb anarchisták; a géppuskával hadonászó Fekete Párducok, akik nap mint nap bejelentik, hogy Nixont ki fogják nyírni; diáklányok milliói, akik megható odaadással szaladgálnak az utcákon, aláírásokat gyűjteni a háború ellen, és akik két népgyűlés között előadásra járnak, vizsgára készülnek; tanárok, akik megpróbálnak tanítani és közben Washingtonba járnak, könyörögni a képviselőknél, hogy lépjenek föl a háború ellen; más tanárok, akik uszítják a diákokat az egyetemek tönkretételére; radikális diákok, akik elállják a könyvtár bejáratát és megverik azt, aki olvasni akar; és a legradikálisabb diákok, akik gyújtóbombát dobnak az épületekbe; yippiek és más válogatott vadbarmok, akik azt hiszik, hogyha minden gyárat megszüntetnek, és mindenki csak szeretkezik, akkor ezentúl jólétben és kényelemben fognak élni; a képviselők és a szenátorok, akik képtelenek eldönteni, hogy mi is a közhangulat, és milyen felszólalás vezethet újraválasztásukhoz; azok, akik a haladónak számító elnökök idejében a Kongresszus megfékezésére és örökös federális beavatkozásra uszítottak, most ugyanolyan lelkesedéssel az elnök megfékezéséről prédikálnak; zsidók, akik Nixont azért gyűlölik, mert arab-párti; néger nacionalisták, akik Nixont azért gyűlölik, mert zsidó-párti; olaszok, akik hetek óta ostromolják az FBI-központot, azért, mert az FBI 'diszkriminál' a maffia ellen; postások, vasutasok, tanítók, akik sztrájkokkal fenyegetőznek vagy éppen sztrájkolnak; a gazdasági élet, amely egyöntetű elszántsággal törtet az infláció vagy a depresszió felé; a tőzsde, amely a kambodzsai beavatkozás hírére pánikba esett és minden békehírré hatalmasat ugrik előre, és ezenkívül kétszázmillió amerikai, aki nem akar háborút, polgárháborút, válságot, és továbbra is éli a maga általában nyugodt és többségében jómódú életét. Vajjon lesz-e ebből végre egy ország? Én azt hiszem, hogy igen, ehhez azonban az első lépés Indokína kiürítése. Rájön-e a nép, hogy elmúlt a texasi forgópisztolyok világa? És ha rájön, megmarad-e a szabadság?

Minderről elmélkedünk Gloriával, miután ágybakergettük Évát, akit pártatlan lelkesedés fűz mind a tüntetőkhöz, mind a rendőrökhöz.

1970. július 24. Pityu Block Islandból Épafrupazsó-nak: „Mintha időtlen idők óta itt nyaralnánk. Boldogan élünk, de életemben először gyötör a honvágy. Hiányoztok nagyon. Pali döntött-e már kocsiügyben? Sürgős intézkedésre van szükség, hiszen két hónap múlva indulunk Pestre. Kértem az IREX-et [*International Research and Exchanges*], hogy hivatalosan február 1-én kezdődjön az ösztöndíjam.”

Akkoriban évekig kellett várni arra, hogy kiutalással megvegyen valaki egy Trabantot (az NDK-sok újszülöttjük nevére azonnal befizették az előleget, hogy mire 18-éves lesz, hozzájussanak egy autóhoz.) Dollárért azonban pár hónap alatt kiutalták, mi tehát Pityunakadtunk forintot, és hamarosan meg is kaptuk az első autónkat. Itt állt a ház előtt, és valahányszor megláttam, hihetetlennek tűnt, hogy ez a miénk. Itt jegyzem meg, hogy a 25 literes tankjába mindig csak 20 litert töltöttünk, és ez 70 forintba került. Pali, aki 18-évesen szerzett jogosítványt, és 1944-ig sokat vezetett, most egy pillanat alatt belejött, és örömeiben hangosan énekelve, jobbra-balra nézegetve, legnagyobb élvezettel vezetett. Én csak azután kezdtem el tanulni, amikor 1972 telén ő megfázott, lázasan feküdt, és a hótakarító autós becsöngetett, hogy álljunk arrébb, mert nem fér el. Palinak ki kellett kelnie az ágyból, és én nagyon szégyeltem magam. Húszegynéhány évig vezettem azután, büszke is voltam rá, de örömet nem leltem benne, és megkönnyebbülve adtam át az autót Pankának. De amíg Pali vezette, rengeteget használtuk, országnézésre (gyakran Vargha Balázsékkal 2-3 napos kirándulásokra): Baja, Szekszárd, Kalocsa, Vácrátót, Bakonybél, Verpelét, Feldebrő, Somoskő, Zsenye, az Őrség, a Nyírség, hogy a legemlékezetesebbeket említsem. Később aztán Fiatmotort szereltettünk bele, úgy utaztunk Németországba, Görögországba, Szlovéniába, Franciaországba, sokfelé. (1998 májusában cseréltük Suzukira, Pali 'Érdemes művész'-díjából.)

Éva és Pali az új autóval (Trabant kombi), 1971-ben

Zsóka szépen dekorált könyvet készített 1969 és 1971 közötti külföldi útjairól. 69 húsvétkor Matyiék hívták meg Milánóba, ahol Matyi kereskedelmi tanácsos volt, hogy Ákosnak társasága legyen. Önállóan utazott oda vonattal, éjjeli indulással – előtte együtt mind az öten színházba mentünk, csodálkoztak is a Mányiak a békés induláson, az átszállásnál volt néhány órája Zágrábban és Velencében is, sétálgatott, késő este ért Milánóba. Matyi azután – a szokott rohanásos módján – végigszárguldt vele és Ákossal Rómán (Húsvét vasárnap a

Szent Péter téren megkapta a pápai áldást, Urbi et Orbi, szokás szerint magyarul is), Ostián, Orvietón, Firenzén – Zsóka nagyon boldog volt, de mindent szeretett volna alaposabban megnézni.

1970-ben Ljubljanában Rendláékkal (Mojca volt a cserekislány) indultak jugoszláviai körutazásra: Fiume, Kraljevica (Rendláék háza a horvát tengerparton), majd egy hét után a kislánnyal együtt érkeztek Keszthelyre. Ugyanazon a nyáron, augusztusban az NDK-ba röptül, a másik cserekislányhoz, Katrin Lemkéhez Berlinbe, majd Ahrenshoopba a Keleti tengerhez, Rostockba, Stralsundba. Múzeumok, kiállítások, színház.

És egy pompás téli utazás is várt rá: Pityuék Svájcban síeltek, és magukkal vitték, Kiséva nagylány-partnereként. Chésieres, Neuchatel, Basel, Zürich: síelés, csodás téli tájak. A könyvben mindegyik utazásról fényképek, képeslapok, térképek, szépen, világosan elrendezve.

Július 7-én hosszú levelet írt hazulról Pankának, ebből idézek: „Nagyon örültem a levelednek, mindig jó levelet olvasni, különösen a Tiédet. Avval, hogy jó nekem, mert okos nővérem van, teljesen tisztában vagyok, sőt azzal is, hogy egyáltalán milyen okos családom van, és egyébként is jó nekem. Sokat szeretnék veled beszélgetni, sokat és nagyon komolyan. Nem vers-elemzés, és nem is fiukról. Leginkább a rendszerezett olvasásról, a magam műveléséről, sznobságról, ízlésről meg ilyesmiről. Valójában a sznobság az, ami régóta foglalkoztat és ahol a legfontosabb volna, hogy válaszolj.”

Zsóka augusztus 13-i naplójából: „Egy hete itt vagyok a Keleti tengernél, nagyon élvezem. Ahrenshoop valami gyönyörű. A falu: régi halászházak, kedvesen tarkára festve, szalmatetősek, virágok az ablakokban. Mi a tengertől 5 percnnyire lakunk, egy tó partján. A Bodden langyos és édes vizű, szelíd, tükörsima, nádassal borított. Észre se veszi a hatalmas tengeri viharokat. A tenger egészen más: magas fal alatt homokos, köves part. Itt nem szabad fürdőruha nélkül lenni, máshol vannak FKK (Frei Körper Kultur) strandok. A parton fantasztikus kavicskiállítás: tyúkistenek, megkövesedett kagylók, tengeri sünök, az ember alig bír felnézni a földről és minden követ el akar vinni. Voltak közös programok Lemkéékkel, Kozma Gyurival, Klünderékkal, de alapjában véve mindenki azt csinál, amit akar. Egyedül lenni egy idegen helyen valami olyan jó, egyszer éreztem csak ugyanezt, amikor Olaszországba, Matyiékhoz utaztamban Zágrábban volt 3 óráam. Kiszálltam a vonatból és sétáltam. Egy fillérem nem volt, egy szót sem értettem az ország nyelvén, ez valahogy annyira felelőtlené tett, hogy egészen boldog lettem. És ezt a nemtommi érzést még növeli is a tenger.” *(Mi meg itthon mennyire drukkoltunk az éjszakai utazása és az átszállás miatt!)* „Beszámolok a nyári olvasmányaimról: ami jó, több német könyvet olvastam. Aztán a Thibauld családot, a Bűn és bűnhődést, most olvasom a Mester és Margaritát, olyan izgalmas, hogy alig tudom letenni.”

A szeptember 4-i naplóból: „Vaktában olvasok könyveket, csak azért, hogy ’az általános műveltségemet fejlesszem’, vagy mert ’ezt is el kell olvasni’. Fr. bábozik, P. kerámiát akar csinálni. Fr. egy pályára készül, van mondanivalója embertársai számára, van célja, hivatása. Én teljesen üres vagyok. Aránylag könnyen tanulok és mindent befogadok, de nincs véleményem. Egyre jobban tiszteltem nővéreimet, de ez is súlyként nehezedik rám. Folyton az jut eszembe, mit tennének, mit mondanának a helyemben ők. Mindkét testvérem hiányzik belőlem: Panka okossága, intelligenciája, tehetsége, Fruzsza egyenessége, céltudatos-sága, ereje, mindekettő műveltsége. Ők az örökös példaképeim.”

1970. szeptember 10. Pityu mindnyájunknak. „Kiséva ma reggel óta első elemista. Rövid vizsga után felvették, most valódi iskolapadban ül, valódi osztályteremben, fél 9-től fél 3-ig. A francia nyelven van a hangsúly, ez ellen egyelőre lázadozik szegényke. Na nem féltem, hamarosan át fogja venni az osztály vezetését, ahogyan ezt eddig mindenhol tette.”

1970. november 28. Pityu, haza: „Pillanatnyilag a Szabadságharc tábormokait számolom. Arra próbálok válaszolni, hogy kiből lett tábormok, miért, ki állt a magyar oldalra, ki nem, mikor, miért állt át az osztrákokhoz? Annyi biztos, hogy egyetlen régi klisé sem stimmel. A forradalom tábormokai többségükben nem voltak forradalmárok, nem voltak fiatalok, sőt gyakran hazafiak sem. Jelentős kisebbségük nem tudott magyarul. Érdekes játék: megfelel a modern 'számoló' vagy mennyiségi (quantifying) történetírás követelményeinek.

1970. november. Pityuék Svájcban vannak, Villarsban, és mondhatatlanul élvezik a táj szépségét, a síelés, kirándulások, korcsolyázás örömeit. Meghívták Zsókat. Székács Eszternek írott levelében ez áll: „Aigle-ben a nagybátyám várt a vonatnál, a kislányával együtt. Felmentünk Chésieres-be. Éva tündéri, egyfolytában táncol, ugrál, rohangál, énekel. Bámulatos, hogyan korcsolyázik, síel, tornázik.” Harmadnap: „Amióta megérkeztem, egyfolytában úszom a boldogságban. Akárhová nézek, hatalmas hegyóriásokat látok. És életemben először állandóan együtt lehetek a nagybátyámmal, akit borzasztóan szeretek. Tényleg állati jó fej! majd ha megismered, megérted, miért rajongok úgy érte.”

Zsóka bébiszittelt Kisévánál Szilveszterkor. A fényképen az én hagyományos mézeskalácskarácsonyfám látható. Amikor sok év múlva New Yorkban meglepett, hogyan került oda a fa, Kiséva elsírta magát, könnyek közt mondta: „De hiszen Zsóka hozta magával Chésieres-be.”

1971

1971. január 31. Pityu Svájcból haza. „Csomagolunk. Kartondobozokba kerülnek a könyvek, jegyzetek, szegény Deák Juliska nénitől örökölt temérdek szép ruha és kabát, kis vacak, nagy vacak. Hogyan fog ez a kocsiban elférni és mit szólnak majd a svájci, osztrák és magyar vámosok? Gloria munkaeszközei, Éva játéka, iskolai felszerelése, a rádió, az írógép, tepsik, sífelszerelések (Éva úgy csúszik, fékez, fordul, mint egy nagy, egyedül huzatja fel magát a sílifttel, maga fizet, megigazítja a kötést, és már a völgyből kiabál felém).”

A nyári levelezés leginkább levelezőlapokból áll. Mindenki utazgat. Én „hivatalos útra” Szlovéniába mentem, Rendláékhoz, akik körbe autóztattak a legszebb helyekre, majd Horvátországba, ahol tessék-lássék „tárgyaltam” közös könyvkiadásról, eredménytelenül. Pali Amerikában. Az IMF (International Monetary Fund) summit-járól tudósított.

Nagy örömünkre a lányaink folytatták a bábozást. Fruzsza, már egyetemistaként, tagja lett az Eötvös Marionett Stúdióknak, és egy nyomtatott meghívó tanúsága szerint 1971. májusában három előadásban is szerepet vállalt, egyet tervezett és rendezett: a Bíró Máté balladáját, a Kaláka Együttes zenei közreműködésével. (A két másik darab rendezője is ismerős: Granasztói Szilvi és Kazanlár Emil.) Fruzsza remek nagyméretű marionetteket tervezett.

1971 júliusában Panka Párizsban volt, a Blondék lakásához tartozó cselédszobában lakott, mint előző évben Fruzsza, egy önkiszolgáló vendéglőben kereste meg a nyaralás-pénzt.

1971. szeptember 15. 410, Riverside Drive, 10025 N.Y. Pityu közli, hogy beköltöztek az új lakásba, nagyon tetszik, tágas, szép a kilátás, besüt a nap (12. emelet.) Folyik a berendezkedés.

1971. szeptember 25. Én Palinak, Washingtonba, Hotel Embassy Row: Éppen csak összefoglalom egy jellegzetes vasárnap eseményeit, a lányok nagylány-idejéből: „Apu és Aranyi Kriszta itt ebédelt, ebéd után jöttek Fischer Rudiék (a New Hungarian Quarterly-sek, más nevén Kvargli), a kislányaikkal. Elmenet az előszobában találkoztak a következő vendéggel, a párizsi Michele festőfeleséggel. 6 órától 10-ig várta itt Pankát, aki közben egy Vonnák Kati-féle francia fiúval randevúzott. Este még persze jött Buday Miklós. Közben telefonált egy amerikai, akit Pityu küldött, és akivel holnap találkozom – kis maszek IBUSZ-unk teljes gőzzel üzemel. Igaz, hogy főleg én üzemeltem, már zúg a fejem az egésznapos csevegéstől, különböző nyelveken. Nehogy agyonspórolod magad a farmernadrágok miatt! Hozzál hármuknak közösen egy lemezt és punktum.” *[Panka 2010: Farmernadrágra nem emlékszem, de Apa mindig gazdag ajándékokkal érkezett külföldről.]*

1971. október 17. Apunak, Pityu: „Kiséva szombatoként a Szent István-templom magyar iskolájába jár. Délelőtt magyar írás és olvasás, délután cserkészlet. Nyomorúságos kis iskola, az egyetlen magyar nyelvű intézmény a környéken, pénz, tankönyvek és szakképzett tanítók nélkül. Szégyen az itteni magyarokra, de sajnos a hazaiakra is. Éva mégis nagyon élvezi és beszél magyarul is, én majdnem csak magyarul beszélek vele. A cserkészlet legfőbb értéke a szemében az egyenruha. A foglalkoztatás értelmes, a negyven főnyi lánycsapat látványa megkapó. Csak akkor áll meg az ember esze, amikor sorbanállva eléneklik, hogy 'Fiuk fel a fejjel, a harsona zeng, álljunk csatasorba vidáman!' Szerencsére egyikük sem érti a szöveget. Micsoda zöldség! Éva persze majd kiugrik a bőréből, mindenkinek elmeséli a kalandjait.”

1971. október 27. A lányok lapja kettőnknek, Zsennyére, ahol az Alkotóházban remek napokat töltöttünk. „Nincs semmi újság, csak a Fr. pofozkodik, a Zs. hamupepejkedik és főleg én.” A tollrajz a lapon valószínűleg Panka műve, a dirigáló Fruzsát, a hasonfekve olvasó önmagát és seprűvel-lapáttal a kis hamupepejkét ábrázolja.

Éva és Pali Zsennyén, az alkotóház előtt

Pityu 1971. november 27-i leveléből kiderül, hogy Budapesten influenza-járvány tombol, és hogy nagyon aggódnak Paliért: az orvos ránkijesztett, hogy agyoncigarettázott tüdeje alig működik, sürgősen mondjon le a dohányzásról. Ettől kezdve, nagy családi nyomás alatt, erősen korlátozta a füstölést, de igazán csak 1990-ben hagyta abba. (Engem örökké furdal a lelkiismeret, amiért a Mese utcában, 1946-ban, a leánykérést követően, nem fogadtam el nagylelkű felajánlását, hogy most, ha akarom, elnyomja a cigarettát, ez volt az utolsó szál. Nem akartam, hogy áldozatot hozzon, és még kevésbé, hogy titokban megszegje nekem tett ígéretét.)

Valamikor 1971 vége felé, amikor már nyilvánvaló volt, hogy Fruzsza és Gács Péter kapcsolata tartós, Fruzsza bejelentette: este jön Péter, hogy szabályosan megkérje a kezét. Ünnepi vacsora, ünnepélyes beszélgetés, majd Pali, meglepetésemre, felkérte Pétert: beszéljen a családjáról, mert nem tudunk róluk semmit. (Fruzsza alighanem óvakodott attól, hogy ő avasson be minket.) Péter pedig belevágott, és elmondta, hogy apja, Gács László az illegális

kommunista párt egyik fő embere volt. Fiatalon, 1928-ban került be az illegális pártba. 1929-től többször megjárta a börtönt, 1944-ben deportálásból sikerült megszöknie. A háború után újságíróként dolgozott, majd az ötvenes években ismét lecsukták, három év után szabadult, 1956 után a Rádió elnöke lett, majd három év múlva az OTP vezérigazgatója. Ennyi megpróbáltatás után 1968-ban szívrohamban meghalt. Aki ismerte, mind csupa szépet és jót mondott róla. Története, helytállása valóban tiszteletreméltó. De az bizony megrendített bennünket, hogy kiderült, a fél 'nomenklatura' a rokonságukhoz tartozik, csupa olyan ember, akit mi gyűlöletesnek tartottunk, köztük Révai és Rajk is. Egyetlen vigasztaló pontja volt a történetnek: hogy Péter anyjának, Magdinak első férje Ságvári Endre volt, a mi szemünkben hős – és ártatlan áldozat.

Szerencsére, minél jobban megismertük Pétert, annál világosabbá vált, hogy Fruzsza jól választott, ez a fiú tökéletesen becsületes, mélyérzésű, komoly, művelt és igen tehetséges.

1971. december 29. Pityu, mindnyájunknak: „Lezajlottak a karácsonyi ünnepek, most már a történeztkongresszus izgalmaim nyögöm. Háromezren gyűltünk össze a Hilton szállodában: előadások, hivatalos ebédek, könyvtár-látogatás, rég-nem-látott barátok, bizottságok. Tiszta bolondok háza egy ilyen konvenció. Kedden reggel 9 és fél 10 között ötödmagammal arról kellett döntenem, kinek adjuk az osztrák kormány tanulmányi ösztöndíját, fél 10 és fél 12 között egy remek előadást hallgattam a lebediai magyarokról (egy harvardos orosz származású tanártól), majd Mátyás király külpolitikai célkitűzéseiről és a szegedi szandzsákok szédületesen pontos adókimutatásairól. Ebéd után négy uralkodóné tragikus életéről, majd a bismarcki és vilmosi Poroszország zsidó-politikájáról, és így tovább, ma is, vég nélkül.

Éva közben magyarul is megünnepelte a karácsonyt a 82. utcai Magyar Házban. Veresséknek repesett volna a szívük, ha hallották volna a sok szép népdalt, Ady, József Attila és Weöres verset és betlehemes énekeket a cserkészlányok előadásában. Magam is meghatódtam: ezeknek a gyerekeknek nagyrésze Magyarországnak a színét se látta, és mégis tökéletesen beszél magyarul. Otthon Éva szépen elénekelte a Mennyből az angyalt, és örült az ajándékoknak.”

1972

1972. február 12. Fruzsza és Gács Péter esküvője.

Fruzsza esküvője, Gács Jani, Fruzsza, Péter, Panka, hátul az örömszülők, középen Gács Magdi

1972. március 15. Pityu, mindnyájunknak: „Megkaptuk a remek esküvői leírást és a még remekebb fényképeket. Fűnek-fának mutogatjuk. Apu húsz évet fiatalodott, amióta utoljára láttam. Kisévának kiestek a metszőfogai, szörnyű kis banya lett belőle. Draculára hasonlít, de igen büszke. Igazi kamasz. Reggelenként az autóban megbolondít a négy gyerek: affektálnak, selypítenek, civakodnak, irigykednek, felvágnak, hazudnak, mintha könyvből olvasnák. A fiúk megvetik a lányokat, a lányok együtt vihognak és sugdolóznak. A stréberségben mindegyik utolérhetetlen. Éva az osztályban vezetőszerpet tölt be: dirigál, intézkedik és az orruknál fogva vezeti jámborabb osztálytársait. Délutánonként mozgást művel, cserkészkedik, otthon pepecsel, vagy a parkban biciklizik. Minél kevesebben vannak vele, annál türelmesebb, önfeláldozóbb, tanulékonyabb – minél nagyobb a társaság, annál szemtelenebb. A nagy hír: megint megkaptam az IREX ösztöndíjat!”

1972. április 12. A mi ezüstitakodalmunk. Lefoglaltunk 5 szobát a várgesztesi menedék-házban: Apu, az ifjú házások, Ildi Danival (Gergő még a hasában), a két lány és mi ketten. Aput vittük a Trabanttal, a többiek vonaton és gyalog. Szép idő, jó hangulat, a lányok hengergőztek a hegyoldalon.

1972. április 27. Apunak, Pityu: „Megint repülök, ezúttal Salt Lake City felé. Utána következik Seattle és San Francisco. Örülök, nemcsak azért, mert még egyik helyen sem voltam, hanem azért is, mert egy hétre megszabadulok a Columbiái felfordulástól. Kismiska a 68-hoz képest, de azért nagyon kimerítő.”

1972 május. Apu elutazott Olaszországba, egyedül, bár mindenki aggodalmaskodott. Mi is utazgattunk lelkesen: Pali tudósítóként Washingtonba, én kiadói lektorcsere keretében Moszkvába, Leningrádba, majd Csehszlovákiába: Cankarjeva Zalozbában, egy kastélyban közös kiadásokra tettek javaslatokat a KGST (Kölcsönös Gazdasági Segítségnyújtás Tanácsa) könyvkiadói, érezhetően a rend kedvéért, mindenkit csak a nyugati közös kiadások érdekelték. Később Palival kettesben, Trabanttal, sátorral, Zokni kutyával bejártuk a Beszkideket.

1972. augusztus 31. Apunak Pityu képeslapjai a müncheni Olimpiáról: „Augusztus 29. Jegy még akad néhány, így ma este a magyar-brazil focimérkőzésre, holnap egy úszóversenyre megyünk. Az olimpiai park szépsége, hangulata, futurisztikus technikai berendezése minden képzeletet felülmúl. És az egész parkban nincs egyetlen német zászló!”

Folytatás az augusztus 31-i lapon: „El vagyok bűvölve az épületektől, a parktól, az eredményektől (láttunk atletikát, úszást, kosárlabdát, vízipólót, boxot, stb.), és az emberektől. Mindenkit megszedít a hely varázsa. Német nacionalizmusnak sehol semmi nyoma, sem a katonás szellemnek.” Az idilli hangulatnak nemsokára véget vetett az izraeli sportolók elleni merénylet tragédiája.

1972. szeptember 18. Apunak Pityu, New Yorkból: „Több mint két hete vagyok itthon, hamar visszarázódtunk a régi kerékvágásba. Kiséva néhány napja másodikos. Ma lesz az első franciaórája, persze meglehetősen előnnyel indul. Reggelként rövid francia konverzáción tartunk: a legegyszerűbb mondanivalókkal jól elboldogul. A magyar beszédnek egyelőre pozitív stádiumában vagyunk, ő kezdeményez, nem én, velem majdnem kizárólag magyarul beszél. Éva idén kevesebb időt tölt más gyerekek lakásában, többet az ún. Champions programban. Ez a magánvállalkozás azzal foglalkozik, hogy iskola után busszal összeszedi a gyerekeket és kis csoportokban sportoltatja őket: úszás, bicikli, stb.

Óriási megkönnyebülésre jó osztályzatot kaptam a diákjaimtól. Megvallom, ugyanolyan szívdobogással nyitottam ki a könyvet, a nevemet keresve, mint annakidején a gimnáziumi értesítőt. Nagyon komoly, tisztességes és fenyegető kiadványról van szó: a megbuktatott tanárok előbb-utóbb más foglalkozást választanak. Yom Kippur lévén üresen áll az épület. Az egyetem nyitva van, de a 3 titkárnőből egy sem jelent meg. Ideje, hogy felvegyünk egy díszgoyt. Írtam egy több nyomtatott oldalas könyvrecenziót, és gyűjtöm az anyagot egy antológiához, amelynek Allan Mitchell és én leszünk a szerkesztői. Ezenfelül előadásra készülök, az Amerika Történész Szövetség decemberi kongresszusán fogom elmondani. A színhely New Orleans, örülök, hogy oda is eljutok végre. Talán sikerül ebben a félévben heti 2 napot magánmunkára fordítanom. Rettenetesen szeretném megkezdeni a Kossuth-könyv írását.

A családot elfogta az IQ (intelligencia teszt)-láz. Vettünk egy-egy füzetet, már meg is válaszoltam az érdekes kérdéseket. 138-as IQ-m van, vagyis 'very superior' vagyok, de semmiképpen nem zseni, ehhez 140-es vagy afölötti IQ szükségeltetik. Gloria már treníroz. Úgy érzem, hogy ismerőseim közül legjobban Hanák Péter közelítené meg a 160-as maximumot, vagy talán Apu, mert matematikai logika szükségeltetik. Na persze Gács Péter eredménye sem lenne megvetendő.

Münchenben Ruth és Bendt vendégszeretét élveztük. Ilyen házigazdákat kívánok mindenkinek: érkezéskor két kulcsot kaptunk, az egyik egy ötszobás, fejedelmien berendezett és élelemmel megtömött lakáshoz szólt, a másik egy Volkswagen kulcsa volt. Így rettentően élvezhettük az akkor még békés olimpiát. Lenyűgözően szépek az épületek, izgalmasak a mérkőzések és – akkor még – nemzetközi volt a hangulat, inkább hippis, mint martiális. Az

ú.n. Spielgassét hippyk és bolond művészek birtokolták, nevetséges de kedves alkotmányaikkal.”

1972. november 5. Pityu meglátogatta Kariékat Detroitban illetve Warrenben. „Jól éreztem magam, bár csak kevés időt töltöttem ott. A környék rémes, de Kariék igen boldognak látszanak. Jimmyt és Tinát nagyon megszerettem, különösen a kisfiú nagyon bájos és melegszívű. Kari pedig elképesztően tehetséges: vegyész, rádióamatőr, műszerész, ács, asztalos, kőműves, építész, vízvezeték- és villanyszerelő, mágus. Örülök, hogy ottjártam és végre megismertem a gyerekeket.”

1972. november 29. Apunak, Pityu: „Operációd híre megijesztett. Jó, jó, hogy sikerült, de micsoda egyáltalán az ilyen betegség. Hála Istennek, hogy már jól vagy. (*Apu lábán valamilyen rákos daganat keletkezett, azt vágták ki. Nagyon gyorsan rendbejött, nem ismétlődött a baj*). Nem irigylünk a fájdalmas vagdalásért, eszembejuttatta az orrsövény-operációm. Veszettül fáj, a koponyám közepében dolgoztak, vésővel, kalapáccsal.

Nyáron nem jutunk haza, a fő a könyvírás. Gondolnom kell a közvéleményre, amely kezét tördelve sopánkodik: hol marad a szegény Deák új könyve? Hanem augusztus végén Sinaiában lesz egy amerikai-román történészkongresszus, amelynek rendezője és résztvevője vagyok, tehát biztosan eljutok Pestre is. A témám: a nemzetiségi mozgalmak ébredése a XIX. század első felében.

Írjál Fruzsáékról! Hogyan wirtschaftoltok együtt?”

Fruzsáék házasságuk kezdetén, 1972-től 1975-ig apunál laktak, amíg, Gács-örökség segítségével, önálló pirinyó lakást nem tudtak venni a XI. kerületi Előpatak u.1-ben. Péter hamarosan meghívást kapott a frankfurti egyetemre, és Fruzsá a 10-hónapos Gerzsonnal utánament. Onnan indultak aztán 1978-ban Kaliforniába, a csodás Stanford egyetemre. Frankfurtban sorra meglátogattuk őket: először apu, Pityu, aztán Pali egy hivatalos útján, én a frankfurti könyvvásár alkalmából, Panka már Amerikába indulásuk előtt. Tőle tudtuk meg, hogy nem jönnek haza, és bizony nagyon megrendített a hír, hiába nyugtattuk magunkat, hogy jobb lesz nekik így.

Először is Zsóka levele Vidacs Beának Nigériába, 1972. december 27-én:

„Errefelé Közép-Európában igen mozgalmas az élet, pl. a napokban nyitották meg a metró új szakaszát a Délitől a Deák térig. Baromi jó lett. Ezenkívül bevezették az irányítószám-rendszert (1122), és a telefonszámunk is megváltozott: a jó öreg 151-567 helyett: 254-347, teljesen megjegyezhetetlen.

Panka és Kozma Gyuri írt egy drámát, amit szilveszterkor előadunk, rendező Ascher Tamás. (Aki egyébként végzett, diplomarendezése Szép Ernő Patika c. darabja, a kaposvári Csiky Gergely Színházban mutatták be, baromi jó volt!)

Címe: MÁGJA
Színmű 12 jelenetben
Írta KOZM. A GYÖRGY
VERESS PANKA

Rendezte: Ascher Tamás. Zene: Beethoven, Mozart, Offenbach, Purcell, Zentai
Zenei munkatárs: Fischer Iván, Méhes Imre
Technikai munkatárs: Ascher Zoltán

Szereplők:
Év Ascher Tamás

Geschichtliche Notwendigkeit
(Történelmi szükségszerűség, vezérigazgató)
Deusex. Machine (deusex.machina, titkárnő)
SPQR (Senatus populusque Romanus, a Római Birodalom, az Sz.P.K.R. igazgatója
Nourrice-né (dajka, plebs, takarítónő)
Aeneas (imperialista törtető, főelőadó)
Dido (királynő, utókalkulátor)

Kozm A. György
Veress Zsóka

Zavadszky Andrea, Bor András
Veress Fruzsina
Zentai Zoltán
Veress Panka

Fischer Iván, Zentán és Panka a szilveszteri előadásban

1973

Az előadásnak persze hatalmas sikere volt, nagy kár, hogy nincs filmen. Rengetegen voltak Szilveszterkor, de olyan sokan akarták még látni, hogy egy hét múlva meg kellett ismételni az előadást. Hubay Miklós is megjelent, és úgy látszik, tényleg nagyon tetszhetett neki, mert 2007-ben, Vargha Balázs és Ágnes sírkőavatásán találkoztam vele, és emlékezett rá.

1973. január 20. Pityu az otthoniaknak. „Gratulálok Fruzsina és Pali utazásaihoz, Fruzsina és Panka sikeres vizsgáihoz, Zsóka utazási terveihez, Apu teljes felgyógyulásához, Panka abszurd színdarabjához, és egyáltalán. Hasonló sikerekkel nem dicsekedhetünk, de a New Orleans-i előadásom jól sikerült; Éva ma életében először lovagolt, rendes nagy lovon, még ugratott is; Gloria szerkesztői munkáját agyba-főbe dicsérte egy bizottság, és én tegnap este két teljes órán át beszélgettem egy újságíróval és egy vitavezetővel a II. világháborúról az

NBC rádióban. Az utóbbi érdekes, mulatságos tapasztalat volt, elképesztően fesztelen és barátságos. A vitavezető, Alan Douglas, katona volt a II. világháborúban, Normandiában partraszállt, Ausztriában fejezte be a katonáskodást. Az újságíró vele egy században szolgált, egymással versenyezve anekdótáztak és engem nem igen hagytak szóhoz jutni. Nem engedtem a negyvennyolcból, és amint múlt a lámpalázam, mind nagyobbakat vitáztam. Közben kávét ittunk, vicceltünk, és titokban nagyokat röhögünk, amikor Alan Douglas, a Siegfried-vonal áttörésének, vagy az elbai találkozóknak kellős közepén, hirtelen öblösre változtatta a hangját, és biztosította hallgatóságát a Colgate cipőpaszta felülmúlhatatlan érdemeiről. Az ő műsorát állítólag százötvenezeren hallgatják, ami rádióműsornál nem megvetendő szám. A műsor második felében a hallgatóság telefonkérdéseire válaszoltunk. A technikus szerint több százan telefonáltak, és nem azért mondom, de a legtöbb kérdést hozzám intézték. Meglepően értelmes kérdéseket tettek föl, és olyan is akadt, aki kijavította egy-két számárságunkat.”

1973. február 13. Pityu a hazaiaknak: „Amíg ti kéjuzattok a ragyogó új metróvonalon, mi fancsali képpel ülünk a világ legrondább, legkoszosabb, legtelepingáltabb földalatti vasútján. *(Nem hagyhatom megemléttelenül azt az estét, amikor a Délinél, a vadonatúj metróállomáson, a három lány, hosszú haját lobogtatva, fel-alá futkosott örömeiben és mi büszkén néztük őket.)* A Kossuth-cikket elfogadta az Új Írás, megjelenik márciusban. A Déli hadtest kiadatlan naplóját elfogadta a Századok, megjelenik egy év múlva. Hajdú Tiborral megküldtem egy könyvet, amelyiknek társszerzője vagyok, megkapjátok márciusban. Az amerikai kelet-európai szakos tanárok legfőbb bizottsága egyhangúlag úgy döntött, hogy a mi intézetünk a legjobb egész Amerikában. Akár hiszitek, akár nem, megint megkaptam az IREX ösztöndíjat, méghozzá 1973. szept.1.-től 1974. jan.15.-ig, és megérkezett a Kultúrkapcsolatok Intézete meghívása is. Rengeteg más utazás és előadás is szerepel a tervekben, de a Kossuthot be kell fejezmem, erre több ösztöndíjat nem kérhetek.”

A lányok 1973 márciusában

1973. március 25. Pityu a hazaiaknak: „Március 19-én megnyílt a Columbián a hat magyar festő kiállítása. Előzőleg rengeteget dolgoztunk, veszekedtünk és törtük a fejünket a legjobb megoldáson. Két tündéri művészhallgató heteken át keretezett, a döntő napon nyolc egyetemi ács és villanyszerelő hosszú órán át állította fel a néhány állványt és lámpát, ketten félnapot átkocsiztak az intézeti autón, amíg megvették a megfelelő bort és francia sajtok tömegét. A fogadás 7-től 10-ig tartott, voltak vagy százan, én mondtam a bevezetőt meg egy magyar származású műtörténész – ez utóbbiban sajnos nem volt köszönet. A kiállítás gyönyörű, a képek sikert arattak, különösen Bálint Bandié és Palié, négy képet meg is vásároltak. A kiállítás persze nyitva van, de köznapon kevesen jönnek. A New York Times, a New Yorker, a New York Magazine igen kedvesen bevette a kiállítás adatait a heti művészeti happeningek listájába, de kritikust eddig egyik sem küldött. Érthető, mert messze van az egyetem, és az esemény elvész az ötszáz New York-i galéria tömegében. Tegnap eljött egy Mocsányi Pál nevű igen kedves öregúr, a New School for Social Research múzeumának igazgatója. Egészen odavolt Pali képeiért, törte a fejét, mit lehetne tenni, baj, hogy kicsik a képek és nincs itt a művész. A héten leszedjük a kiállítást, Pali képeit megtartjuk, a többit szétszjtjuk a megbízottaknak. Mindannyian élvezték a munkát és az izgalmakat. A meghívót 500 címre küldtük el.”

1973 április-májusban Pali kéthónapos nyelvtanfolyamon volt Párizsban, ösztöndíjjal. Mi eközben apuval kettesben elrepültünk pár napra Erfurtba, Mörtstedtékhez. Furcsa, érdekes házban laktak ketten: 3 szinten 2-2 kis szoba, kis balkonok, zeg-zugok, rengeteg érdekes csetresz.

1973 tavaszán ajándékozta meg Zsókat Ascher Tamás – gyerekeink barátja, mindannyiunk kedvence (ráadásul a legmegrázóbb szavalóművésznek, Ascher Oszkárnak a fia), akiből hamarosan európai hírű színházi rendező lett – egy néhány hetes uszkárcölökkel, hivatalos nevén Demalgon of Taplow, becenevén: Zokni, mert olyan volt, mint egy összegyúrt fekete bolyhos zokni. Jóformán az egész nyarat kettesben töltötték a kertben, Zsóka készült az egyetemi felvételre, a nagylányok már férjhezmentek, nem laktak itthon, mi dolgoztunk. Ennek tulajdonítottuk a kutya páratlan nyugodtságát, eszét, alkalmazkodóképességét. **fotó** Spiró Gyuri, azóta Kossuth-díjas, kimagasló regényíró, akkor még Corvinás kollégám volt. Rangjához nem méltó, hogy éppen ilyen apróságot idézek tőle, de ide tartozik, Zoknikutya láttán azt mondta nekem: 'Az az igazi előkelőség, akinek még a pulija is uszkárcból van!' (Mi ugyanis nem szerettük az akkor divatos uszkárcnyírást: itt-ott pamacsok, de a test kopasz. Bozontos szőrével gyakran még a kutyaszakértők is pulinak nézték.)

1973. április 28. Pityutól, a megszólítás: 'Drága Apu, budai Veresek, párizsi Veress!' A diákság körében elképesztő gyorsasággal beköszöntött a konzervativizmus. Nem divat a hosszú haj, a szakáll, a radikalizmus, a politikai aktivizmus. Divat a karrierre készülődés, a normális öltözködés, részvétel rezesbandában, a sörivás. A 60-as évekből csak egy újítás mentődött át: a sex. Az egyetemen tombol a béke, az egész tavaszi évad során csak három incidenst jegyzett fel a krónika: 1) amikor a Jewish Defence League tagjai megszállták a hivatalt, már nem tudom, mi okból, de olyan csöndesen viselkedtek, hogy a titkárnők vígan folytatták a gépelést a megszállott helyiségekben; 2) amikor a női felszabadító mozgalom tagjai megtámadtak egy hím-soviniszta sex-showt és egy-két diák megsebesült; 3) amikor a maoista Progressive Labor Movement tagjai botokkal és láncokkal megtámadták és csúnyán megverték a Kommunista Párt polgármesterjelöltjét hallgató közönséget.

Timár Palitól és Deák Pali bácsitól nagyon kedves levelet laptam. Timár Pali bánja, hogy Szegedre költözött _ ez várható volt. Pali bácsi nagy lelkesedéssel dolgozik a levéltárban. Ez bizony fantasztikus, 83-évesen. És olyan az írása, mint egy fiatalemberé. Hiába, a Deákok... Veress Palival egyetérttek: a mai 'képzőművészet' nevetséges és

félelmetes. De lehet, hogy ez az örültség is kifutja magát, és eltűnik, mint a nercbundával bélelt rongyos forradalmi farmernadrág (ez nem vicc, hanem a 60-as évek valósága), a milliomos filmrendezők maoista ál-lázongása, és az írók még ál-baloldalibb erőszakra uszítása.

Zsóka hosszú és nagyon kedves, édes levelét sokszor köszönöm. Az iskolai ablakpucoláson és padlófelmosáson nagyokat nevettem. Itt kellene megpróbálni!”

1973. április 14. szombat. Én Palinak, Párizsba. „Remek volt a csütörtök este, a lányok szépen felöltözve vártak, a lakásban rengeteg virág a mi házassági évfordulónk tiszteletére.

Finom női vacsorát csináltam: rántottcsirke zöldsalátákkal, koronának pohárban diákabrak, Fruzsza hozott banánt is, bort ittunk, beszélgettünk, vártuk a telefonhívásodat. Írtó helyesek voltak, nagyon jól mulattam. Tegnap megint volt interurbán telefon: Gorcsev (Fischer Iván) jelentkezett, holnap este érkezik. Ebből az alkalomból nagylány-beszélgetést folytattam Zs-vel, amiből úgy tűnik, hogy 1. még idejében folytattam a beszélgetést, 2. nagyon aktuális volt, és 3. úgyis hiába folytattam. De talán majd tényleg hozzám jön, ha segítség kell, és nem csinál bajt magának.

Ma egész d.e. születésnap vacsorának valót vásároltam, aztán az egyik szatyrot kint hagytam az ajtó előtt, mert nem volt nálam kulcs, a lenti lakáson át kellett bejőnnöm, megfeledkeztem róla, és az ablakból derűsen néztem, hogy egy idegen kutya milyen jóízűen zabál valamit. Félóra múlva jöttem rá: a mi vacsora virslink volt! Holnap ünnepeljük Pankát.”

1973. május 12. Pali levele haza: „Meglátogattam R. Astorg festőt, a Galerie de l’Université egyik kliensét. Szép, de kissé unalmas absztrakt képeket csinál. Azt mondja, ne keressek Párizsban művészársaságokat, kávéházi asztal körül vitatkozó bohémeket, ahogyan mi Mucsán a Montparnasse-t képzeljük. Az már megszűnt, mindenki csak magának kapar, és féltékenyen ügyel, nehogy valaki ellesse a szakmai titkait. Lehet, hogy túloz, de hasonlóan nyilatkozott ilyen éreklődésemre az a Román nevű, nagyon rokonszenves erdélyi festő is, akivel Mme Paraynál találkoztam. Szombaton nagy színházi élményem volt: 1789, a Théâtre du Soleilben, délutáni előadás, rengeteg gyerekkel, majd elolvadtam a gyönyörűségtől. Pedig a társulat hangulata nem lehetett valami rózsás: Druon, az új kultuszminiszter bejelentette, hogy ezentúl nem szubvencionálják a destruktív színházakat. Az egész színésztársadalom felhördült, holnap J.-L. Barrault vezetésével óriási temetési menet lesz, a liberté de l’opinion-t fogják szimbolikusan eltemetni, felszólították a közönséget, hogy mindenki menjen el a manifestationra. A diákokban csalódtam. Nem tudom, hogy a kormány fenyegetése volt-e hatásos, amely ravaszul a szülők felé célzott, hogy megvonják a családi pótlékot, ha a gyerek rendetlenkedik, vagy a hosszú vakáció hatott kijózanítóan, de minden zűr nélkül megindult a tanítás, és ha valahol ütemes kiáltozást hall az ember, tudhatja, hogy fociznak.”

1973. május 15. Én Palinak, Dobsa Jánosék párizsi lakására. „Örülünk a Zsóka-ügynek, teljesülhet a kívánsága, találtál egy párizsi családot, ahol két gyerekhez keresnek au-pair-t. Próbáld megérdeklődni, lehet-e máris jelentkezni Alliance tanfolyamra, vagy ráér szeptember közepén.

Felhívott Lengyel Balázs és Janikovszky Éva, és dicshimnuszokat zengtek a Felfedezem Budapestet kéziratáról. ’Pompás, remek, szellemes, okos, hasznos, el vagyok ragadtatva’ csak úgy röpködtek. Semmit nem kell változtatnom, írtó boldog vagyok. Most spekulálok, hogy mi legyen a következő könyv. Arra gondolok, hogy egy párizsi útikönyv alapján csináljak ugyanilyet Párizsról, vázlatosan, és Zsóka befejezi kint: egyrészt az én tippjeim segítik abban, hogy a gyerekeknek programot csináljon, másrészt a pont ilyen korú gyerekekkel jártában-keltében kiegészítheti, tovább fejlesztheti a könyvet. Fruzsza ugyanezt megcsinálhatja Kelet-Berlinben, és a Corvina keres mindegyikhez partnert. Látod, nem

szerények az ábrándjaim. Meg is kérlek, nézd meg könyvesboltban, létezik-e párizsi útikalauz gyerekeknek. Ha létezik, akkor sincs baj, mert biztosan nem olyan zseniális, mint az enyém.”

1973. június. Az 'utolsó szombatokat' megkoronázó szilveszteri előadás kezdete volt két sorsdöntő szerelemnek: Panka és Zentán (alias Zentai Zoltán), és Zsóka és Gorcev (alias Fischer Iván) ott talált egymásra – vagy legalábbis mi akkor fedeztük fel. Innen kezdve minél tömörebben, csak a tényekre szorítkozom.

Panka a diplomamunkáján dolgozott, Zentán matematika-vizsgáira készült. Május végén nálunk érte a telefonhívás: a szülei, a bátyja és a sógornője autóbalesetet szenvedett, mind a négyen azonnal meghaltak. Pár hónapos kislányuk és egy nagymama maradt otthon. Ha nem is ismertük a családot, a tragédia híre mindenkit megrázott. Ettől kezdve Zentán szinte szószerint alig engedte el Panka kezét, és Panka beköltözött hozzá a Zentai család szép, nagy, Báthory utcai lakásába. Végül a nagymama nyomására, és Zoltán lelkiállapota miatt, mind úgy éreztük, leghelyesebb, ha összeházasodnak. Teljes csöndben megvolt az esküvő – 'virággyerek', írta Pityu a fénykép láttán. Három évig éltek együtt.

Veress Panka
és

Zentai Zoltán

1973. június 16-án házasságot kötött

Panka és Zentán 1973. június 16.

Fruzsa esküvői tanúja Panka volt, Pankáé Zsóka. Kiszámították, hogy úgy igazságos, hogy majd Zsókáé Fruzsza lesz, így mindenki sorra kerül.

Zsóka – akárcsak két nővére – kitűnőre tette le az érettségi vizsgát. Fruzsza német-francia szakot végzett, és az Akadémia Nyelvtudományi Intézetében kapott szerződéses állást, Panka a Műegyetem építészeti karát végezte, egyetlen utóvizsga nélkül, és a BUVÁTI-hoz (Budapesti Városépítési Tervező Iroda) került 1974-ben.

Az utolsó szülői értekezleten a matematikatanárnő (Némethy Kati néni) arról győzködött, hogy Zsókanak matematikusnak kell mennie, az irodalomtanárnő, a franciatanárnő, sőt még a kerületi Zeneiskola tanárnője is amellelt kardoskodott, hogy az ő mesterségüket kell választania. Kezembe kerültek az iskolai oklevelei: nem volt olyan év, hogy a tanulmányi eredményeiért ne kapott volna oklevelet, de ezen kívül önképzőköri és

iskolaklubban végzett munkájáért, zongoraversenyen elért helyezéseért, tábori úszóverseny első helyezéseért, a Kis Matematikusok klubjában végzett munkájáért és matematikai szaktárgy-versenyen nyújtott teljesítményéért, kiváló szervező és alkotó közösségi munkájáért, népdalvetélkedő győzteseként is jutalmazták, 1972-ben Ifjúsági sítúráversenyt nyert, 1971-ben megválasztották önképzőköri elnöknek. Végül matematika-könyvtár-szakra iratkozott be, mert az egyetemi szabály szerint nem lehetett egyetlen tárgyat felvenni, de még csak tetszés szerint párosítani sem.

Idézetek Zsóka leveleiből, naplójából:

Egy el nem küldött levele Ivánnak, tavasszal: „Már megint tanulás helyett írok. Az V. Brandenburgi verseny szól, furcsa, ritka lehet Bachnál ez a szentimentalizmus, az embernek a könnye kicsordul. Tudod miről beszélek, az első tételben van egy hosszú fuvolatrilla, ami hangonként lépeget föl, és az előtt egy gyönyörű hegedű felelgetés. Szóval ez szólt, és egészen elérzékenyültem. De most inkább megyek vacsorázni.”

Egy másik, Ivánnak el nem küldött levél: „Kétségbeesetten és teljesen eredménytelen igyekezettel próbállak néha magam elé idézni, de ahányszor ezzel kísérletezem, minha valami megszakadna bennem: csak állóképeket látok, reménytelenül próbálkozom azzal, hogy elindítsam a filmet, de nem megy. Mint mikor álmomban menekülni kéne, de nem tudom a lábamat emelgetni. Az ilyen, folyamat nélküli, kontextusukból kiragadott pillanatképek teljesen idegenek – nem tudom megállapítani, hogy igazak-e vagy sem. Meglátlak például valamilyen helyzetben, valahol valamit mondasz. Megállapítom, hogy ’nahát milyen agresszív’, vagy ’milyen önző, cinikus’, vagy valami hasonló, minden eddigi benyomásommal teljesen ellentétes dolgot. Nem tudom, mit csináljak, kontrollálni próbálom a megállapítást, de már késő, a kép elúszott. Azt szeretném, ha itt lennél, és újra azt a boldog biztonságot érezhetném, mint amikor átölellek, és nincsenek aggályaim. Mert olyan világos, egyszerű és természetes, hogy szeretlek és ismerlek is. Csak jönnél haza, kedvesem, hogy újra tudjam, miért szeretlek!”

Egy későbbi Eszter-levélből (sűrűn leveleztek Székács Eszterrel): „Képzeld el, olyan szörnyű, Nagypámnak úgy megfájdult a lába, hogy nem bírt hazamenni., most itt lakik. Szegény Nagyapi, borzasztóan szeretem. Állati kedves és klassz, és ez az első olyan baja, amiről az embernek az jut az eszébe, hogy öregszik. Érted? olyan ciki!”

Ehhez hozzáteszem, hogy soha életében nem hallottuk apánktól, hogy fáradt, éhes, fázik, stb. de most panaszkodott a fájdalomra.

Egy este lekuporodott a fotelom mellé, úgy mondta el, hogy egy évet szeretne a tanulásból kihagyni, Franciaországba menne au-pair-nek, világot látni, de meg azért is, mert Iván is hol Bécsben, hol Párizsban tanul. A nyarat, augusztus közepéig, csendben tanulgatva töltötte itthon a kertben, a kiskutyájával. Augusztus 17-én megünnepeltük a 18. születésnapját.

Ha meggondolom, voltak apró, jelentéktelen tünetei annak, hogy nem olyan egészséges, mint hittük. A németországi ájulások 1-2 alkalommal (a doktor szerint kamaszlányoknál gyakori), Balatonakarattján valami csúnya, de rögtön kigyógyított furunkulus a popsján, egy ízben hányás Velencében (a frutta di mare-vacsorának tulajdonítottuk), rossz közérzet, szokatlan fáradtság Dél-Franciaországban, Blondéknál, amikor a napon hasalva

órákig olvasott a kertben – egyik sem jelzett veszélyt, csak utóbb értettük meg, hogy valószínűleg mindez az immunrendszer meghibásodását bizonyította.

1973. augusztus 22-én elindultunk, Zsóka, és mi ketten, a Trabanton, sátorral, gumi-matracokkal, egy csodálatos Észak-Olaszország-i, franciaországi körutazásra. Kezdtek Velencével, ahová kicsi kora óta vágyott, majd Verona, Milánó Matyiéknál, Genova, San Remo, Nizza Csécsy Mária lakásában, ahol Zsóka a teraszon aludt, a mimóza-fa alatt. Avignon (a híres híd alatt sátoroztunk, 'Sur (sous) le Pont d'Avignon, l'on y danse, l'on y danse'), Marseille, és St-Paul-de-Loubressac, Blondék többszázéves, kőből rakott nagy parasztházában, gyönyörű kertjében. Mindenütt múzeumlátogatások, székesegyházak és fürdők. Szept. 6-án érünk Párizsba, pontosan 12 órakor a Place de la Concorde-ra, ott várja Fischer Iván.

Blondék Babylon utcai üres lakásában alszunk mind a négyen, az Operában együtt hallgatjuk a Traviatát. Meglátogatjuk Hervééket, teljesen elbűvöli őket Zsóka lénye. Szeptember 14-én mi ketten elindulunk Ausztriába, pár napra a Mondseehez, ők ketten Münchenbe, majd autóstoppal Bécsbe, Ádám és Iván lakásába. Oda megyünk értük szeptember 20-án, gyönyörűség volt látni, mint sűrög-forog ottvásárolt, hosszú kék szoknyájában, háziasszonyként, főz, tálal – ennyi jutott neki a fiatalasszony-életből. Boldog volt. Négyen együtt a Théâtre des Champs Elysées-be: Traviata.

Együtt haza, az egész család nálunk várt. Úgy éreztem, a lányaink élete csodálatosan elrendeződött, mondogattam magamban: 'Kettő asszony, egy menyasszony, mind a három egyetemista'.

Szeptember 21-én, pénteken ment először egyetemre, szerdán már rosszul érezte magát, másnap mégis bement, hogy ellássa új feladatát: a Dékáni kar rábízta az I/27/b állami csoport vezetését. Szeptember 28-án fáj a torka, elmentünk vizsgálatra dr. Heckenast Ottóhoz, azonnal befeküdni a Kútvölgyi kórházba! Ivánnak vissza kellett mennie Bécsbe, kértem tőle előre megírt leveleket, hogy naponta átnyújthassak egyet, ne kelljen napokig várni a postára. Rengeteg vért kapott, de a fehér vérsejtek nem maradtak meg. Konzilium a Haematológiai Intézet vezetőjével. Ő mondta ki, hogy ez *reticulosus sarcoma*, éretlen csontvelői sejtek daganatos jellegű burjánzása. Menthetetlen.

1973. október 15-én meghalt.

A búcsúztatáson az Éder vonósnégyes Beethoven 14. vonósnégyesét és Bach 3. suite-jét játszotta, majd Ascher Tamás felolvasott egy szakaszt az Énekek énekéből:

*Kicsoda az, aki úgy láttatik, mint egy hajnal,
szép, mint a hold, tiszta, mint a nap,
rettenetes, mint a zászlós tábor?
A diófás kertekbe mentem vala alá,
hogy a völgynek zöld füveit lássam,
hogy megnézzem, fakad-é a szőlő,
és a pomagránátfák virágzanak-é?*

1973 őszétől – 1999 tavaszáig

Még Pityuról

1973 őszén Pityu Budapesten KKI-Irex ösztöndíjasként a Kossuth-könyv előkészítésére végzett kutatómunkát. Novemberben behívták a Rudas László utcai Külföldiek ellenőrző rendőrségi központba, ahol közölték vele, hogy bűnei miatt kiutasítják az országból, és azt 36 órán belül el kell hagynia. Magyarázattal nem szolgáltak. Összes jegyzeteivel, mikrofilmjeivel átlépte a határt. Az ügyet magyar és angol kulturális hatóságok tárgyalták, ennek eredményeképpen 1974 nyarán rövid időre hazalátogathatott, nehogy leállítsák a magyar-amerikai kulturális kapcsolatokat. Tíznapos itt tartózkodása idején tucatnyi titkos rendőr követte, rendkívül feltűnően.

A kiutasítás okára még Révész Béla a 'Hatóságok'-nak, 'Hírszerzés, propaganda és ellenzék Magyarországon' című, dátum nélküli jelentése sem ad magyarázatot. Itt csak a Pityura vonatkozó részeket másolom ki.

„Az Egyesült Államok kelet-kutató szakembereinek tevékenységéről szemléletes képet kaptunk Deák Istvánnak, a New York-i Columbia Egyetem Kelet-Közép-Európai Intézete igazgatójának feldolgozása során. Beosztása felhasználásával 1968-ban ismerkedett meg és szoros barátságot alakított ki vezető magyar történészekkel, akik a KKI-IREX csereprogram keretében folytattak tanulmányokat, és segítséget kért tőlük magyarországi beutazásához. Az említett történészek több ízben interveniáltak Deák ügyében, aki 1968-ban engedélyt kapott a beutazásra. Látszólagos célja az 1848-as szabadságharc tanulmányozása volt. Kutatómunkával azonban alig foglalkozott, viszont nagy kedvvel fogott hozzá kapcsolatok kiépítéséhez történészek, írók és művészek körében. Több esetben megjelent ifjúsági- és pinceklubokban, ahol előadást tartott az Egyesült Államokról. Deák feldolgozása egyértelműen bizonyította, hogy a Pentagon hírszerző szolgálatának dolgozik. A vezetése alatt működő intézet az amerikai hadsereg különböző fegyvernemei részére képez ki 'Kelet-európa'-szakértőket. Ellenséges tevékenysége miatt 1973-ban szerveink kiutasították az országból. Kutatásainak eredményére lásd *The American and European Revolutions 1776-1848*. Iowa City 1977; *The Lawful Revolution: Lajos Kossuth and the Hungarians, 1848-1849*. Columbia University Press 1979. Ez utóbbi megjelent magyarul is.”

Pityu, kiutasítása ellenére, tagja volt a Cyrus Vance külügyminiszter vezette 25 tagú küldöttségnek, amely 1978 január 6-án elhozta Budapestre a Fort Knoxban tárolt magyar koronaékszereket, hogy ezzel is megszabadítsa az amerikai magyar viszonyt a korona visszatartásának teherétől. A korona hazakerülésében Pityunak is szerepe volt: Carter elnök nemzetbiztonsági tanácsadójának, Brzezinski lengyel történésznek a véleményét kérte, és ő Deák Istvánt szólította fel, mutassa ki, mit jelent a korona a magyar nép számára. Érkezéséről táviratban így értesítette apánkat: **CSÜTÖRTÖKÖN VISZEM A KORONÁT. PITYU.** (Őrzöm a tollat, amelyikkel aláírta a 'jelenléti ívet'.) Egy képesújság első oldalán szerepelt az előkelőségek között, a továbbiakból eltűnt, a sajtó kihagyta a nevét. Amerikába visszaérkezése után azonban levelet kapott Aczél Györgytől, a 'kultur-cártól', aki megköszönte hazafias viselkedését, szerepét a korona hazahozásában. 2006-ban a köztársasági elnök a Köztársasági érdemrend középkeresztjével tüntette ki. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem 2006-ban, 80. születésnapja alkalmából díszdoktorrá avatta.

Mindeközben sokat sportolt: 1977 novemberében futotta le az első marathont New Yorkban, utána még 5 marathoni következett, 1987-ig bezárólag, de a napi kocogást barátaival a parkban nem hagyta abba.

Mi ketten, kézenfogva

Az életünk csendesen folyt tovább. 1980-ig mind a ketten dolgoztunk, sőt, már nyugdíjasan, tovább is: Pali be-bejárt a HVG-hez, olvasószerkesztőként, hogy találkozzék fiatal barátaival, az őt tisztelő és szerető szerkesztőkkel. 1993 nyarán a kertben nagy HVG-búcsúünnepséget rendeztünk. Engem még másfél évre (1981-82) visszahívott a Corvina az

Idegennyelvű szerkesztőség vezetőjeként, emellett sokat fordítottam (lásd a családi bibliográfiát), kontrollszerkesztettem más kiadóknak is.

1974 nyarán véletlenül felfedeztem, hogy Pali titokban Zsóka-portrét fest. Erről azt írta Fruzsának Párizsba: „A portréről akarok írni, amit – legalábbis egyelőre – senkinek nem akartam megmutatni, egy kicsit resteltem is. Úgy adódott, hogy kezdtem meggyűlölni a fényképeket, amelyek az eleven emlék helyére tolazkodnak, meg aztán nem is volt kedvem mással foglalkozni, mint aminek köze van Zsókához. Ezért kezdtem próbálgatni, le tudom-e rajzolni emlékezetből. A rajzból akvarell, azután kép lett. Ahogyan az emlékezetből festésnél történni szokott (egy kicsit az egyiptomi festészet módján), az arc egyes részei nincsenek egészen összehangolva, mert minden a legjellegzetesebb formájához közelit: a szem inkább előlről, az orr kicsit oldalról, a száj alulnézetből. Ezért van az a döbbenetes hatása – gondolom –, amit Anya érez: távolabbról nézve kissé idegen, közelebbről érezni a teljes azonosságot.” Én azonban elsősorban valami túlvilágiasságot láttam, azt, hogy ez nem az élő gyerekünk. A képet szinte teljesen titokban tartjuk, a Zsóka eltűnését jelképező Emlék hátlapjára szerelve.,, Micsoda hihetetlen csoda, hogy legalább ezt a képet nem rabolták el 2006. szeptember 26-án!

1974 őszén elfogadtuk Inge Hunzinger meghívását: menjünk el az ahrenshoopi házába, talán kicsit megnyugszunk. Palit sűrűn küldte a szerkesztőség valutaügyi, pénzügyi külföldi konferenciákra, én is voltam hivatalos könyvkiadói úton Stockholmban, Bolognában, Lipcsében. Jártunk kiállításokra, a fiatal festőkére, koncertekre, apuval vasárnaponként kis kényelmes kirándulásokra. Meg-meglátogattuk esténként Zádor Annuskát, a köztisztelőben álló művészet- főleg építészettörténészt, lexikonszerkesztőt, ahol mindig érdekes társaságot találtunk. Nyári estéken kerti vacsorára hívtunk meg egy szűk baráti irodalmár társaságot: Orbán Ottóékat, Vargha Balázsékat, Somlyó Gyurit és Beney Zsuzsát.

Pali mintegy húsz éven át a kecskeméti Alkotóházban dolgozott egy-egy hónapot, megszerette a várost, a tágas műtermet, a csendet és a művész-társaságot. Esténként – nagy bánatára mindig vesztésként – billiárd-csatákat folytatott Zeusszal (alias Csákvári Nagy Lajos szobrász, felesége Janek Éva muzeológus). Hétvégeken én is odautaztam, az unokái is meg-meglátogatták. Az utolsó két évben kívánságára egy-egy hónapot végig vele töltöttem, és én is nagyon élveztem az Alkotó-házi életet (megtoldva azzal, hogy délelőttönként beautóztam a városba, nagyokat úsztam a remek uszodában). Kecskemétet ’választott szülővárosának’ nevezte, és szeretett volna ott nagy kiállítást bemutatni – talán egyszer még sor kerül rá, sajnos nélküle.

Apu halála

Apu korát meghazudtolva élete utolsó éveiben igyekezett bepótolni az évszázad viharai között elmaradt utazásait: 1965-66-ban közel négy hónapot töltött Amerikában, elsősorban persze Pityuéknál, ahol megismerhette unokáját, az egyéves Kisévát, de különböző régi ismerősök és főleg rokonok meglátogása során járt Detroitban, a Niagaránál, Buffalóban, Washingtonban, és mindenütt számos múzeumról, épületről, koncertről számolt be az útinaplójában (lásd CD). Azután 1970-ben, mindenki rémüldözése közepette, elutazott Közép-Ázsiába, szervezett utazással Olaszországba, 1975-ben London—Párizs—Zürich, 1976-ban Anglia, 1977-ben velünk Erdélybe, 1978-ban Frankfurtba Fruzsáékhoz.

1980 tavaszán azonban egy megfázás ágyba kényszerítette, egy ideig nálunk lakott (berendeztük számára, a saját bútorával, Fruzsá volt szobáját), de hamarosan be kellett feküdnie a Kútvolgyi kórházba. Jellemző rá, hogy mikor már igazán gyöngülni kezdett, még gondja volt rá, hogy elhozzuk utolsó, befejezett munkáját a hasonlóképpen lelkiismeretes gépirónótól, Pataricza Imrénétől, hogy a Szabadalmi Hivatal a megbeszélte határidőre megkapja. Pityu hazajött, elbúcsúzni tőle.

1980. március 18-án, 88 évesen meghalt.

Mindenki szerette, tisztelte. Idézek néhány mondatot kondoleáló levelekből:

„Talán ő volt az utolsó a hat kadét közül. A legjobb barát, a jellemes férfi, a jókedvű bajtárs, a bátor katona. Ütközetek alatt a legexponáltabb helyre, a megfigyelőhelyre állt, a jólelkű, kissé bohém ütegparancsnok.” Hidasy Imre, Bp. IX. Ráday u.54.

„Hosszú, bölcs élete igazán példamutató. Halálával annak a generációnak talán utolsó tagja távozott, ahol a szép, a nemes, a széleskörű tudás és az emberség volt a mozgatóerő.” Karlóczainé KelemenMarianne, Bp. I. Pasaréti út 112.

„Első elemitől az érettségiig voltunk osztálytársak, ő végig eminens tanuló volt, az osztály megkülönböztetett tisztelettel és megbecsüléssel tekintett fel rá, pedig a két dolog nem mindig jár együtt: ehhez az ő becsületes, már akkor bölcsnek mondható magatartása is hozzájárult. Természetesen őt kértük meg az érettségi találkozók megszervezésére, és ő ezt 70 éven át hűséggel teljesítette.” Dr. Röhlich Lajos, Bp. II. Horvát u. 19-23.

Pali 1980-ban érte el a nyugdíjkorhatárt, én is ezt vártam meg a nyugdíjbamenéssel, így 1980 ősztől megváltozott az életmódunk. A 2003-ban megjelent Veress-monográfiában olvasható a szakmai önéletrajza, itt csak innen-onnan összegyűjtött apróságokkal egészítem ki. 1948. júniusában lett az MTI külpolitikai fordítója, 1963-tól a Konjunktúra- és Piackutató Intézetnél dolgozott újságíróként. Káprázatos gyorsan beletanult a valuta- és nemzetközi pénzügyekbe. A fizetése a 3 nyelvpótlékkal szépen emelkedett, de ennél is jobban növekedett szakértelmének a híre, aminek sok-sok érdekes külföldi utazást köszönhetett. 1981-től, hogy ne szakadjon el egészen a szerkesztőségi élettől, a HVG olvasószervezője lett (mint az alapítótagok egyike).

Ettől kezdve kettesben utazgattunk, Trabanttal, sátorral, hogy kicsit kizökkenjünk. Jártunk Erdélyben (kétszer, az első alkalommal, 1977-ben, még apu is velünk volt, Pityuval is találkoztunk Kolozsvárott, a Continental királyi lakosztályában lakott, és ekkor mentünk el Árkosra is), Lengyelországban, Németországban, Görögországban, Krétán, Isztambulban, sőt baráti meghívásra (Pierre della Faille belga költő felesége, Isabelle Vital hívott meg) Korzikára is eljutottunk. Palit szakmai konferenciákra küldték, még 1975-ben Japánba és 1979-ben Indiába is. El-elautóztunk, Zokni kutyánkkal együtt, Németországba, főleg Alfred Mörstedt kiváló grafikus barátunkhoz. Büszkén küldtek egy fényképet a művészek 1989. november 19-i tiltakozó felvonulásáról: a két napszemüveges Alfred és a felesége, Helga, mellettük a fiuk, Adrian, madarakkal díszített zöld zászlót emel. A felirata: Wir sind das Volk – A nép mi vagyunk.

Szórakoztatásul leírom Panka 1982-ben kelt budapesti levelét nekünk Amerikába, hogy a hazai élet is megint helyet kapjon: „Voltunk párszor a Határőr úton. Zokni, mióta elcsitultak szerelmi izgalmai, újra jól van, Viki néni naponta megkeféli, úgyhogy nagyon csinos és szörnyen örült nekünk – különösen Kristófnak, akit kiskutyának néz (nem csoda, még mindig négykézláb jár), és alig lehetett levakarni róla: ölelte-csókolta, fülét nyalogatta, amit Kristóf némi tartózkodással tűrt, mert neki csak az volt a fontos, hogy hátramehessen a lépcső alá a szemétkorba kotorászni. Kristóf zseniális: fel tud mászni minden fotelra és onnan zongorázik, írógép. Azonkívül gargalizál a teájával, belebugyburékol a fürdővízbe, minden zenére táncol, térdelve himbálja a felsőtestét, és a fenekét a földhöz verdesi örömeiben. Tegnap altatódalt énekeltem neki, ő ugyanabban a ritmusban azt énekelte hozzá, hogy a-a-aa, ó-ó-óó, ne-ne-nee. Mikor én is ezzel a szöveggel énekeltem, nagyot nevetett.”

Évente felváltva látogattuk meg Fruzsáékat, Frankfurtban, majd Kaliforniában, a New York állambeli Rochesterben és végül Bostonban, illetve Needhamben, Massachusetts államban. 1976-ban Zürichbe és Londonba utaztunk apuval, ott találkoztunk Pityuékkal, Matyiékkal, Pankával és Zentánnal, ez volt az utolsó nagyobb családi összejevetel.

Családi találkozó Heathrow-n, 1976-ban: Éva, Csillag Ákos, Pityu, Gloria, Tjamin, Kiséva, mögött Zentán, Apu, Panka, Pali (Matyi csinálta a képet)

Ezután következtek amerikai látogatásaink. Pali szinte minden évben egy-egy hivatalos, pénzügyi konferenciáról tudósított, és ezt összekötötte Fruzsáék meglátogatásával: Pétert 1977-ben meghívták a frankfurti egyetemre, onnan másfél év múlva mentek tovább Kaliforniába. Én leginkább az unokák születésénél és a költözködéseknel segédkeztem. Először 1979 szeptemberében Floridában, Palo Altóban ismerkedtem Amerika NY-i partjával: békés, barátságos, segítőkész emberek, köztük elsősorban Gerzon Mária (Érdi György felesége, a Gerzsonnal egyidős Gábor anyja), a remek Stanford egyetem, csodás kollégiumával, a hihetetlenül érdekes San Francisco – ahol Péter vőmmel helikopter-körutazást tettünk a város és az óceán öble felett – csak ne lett volna minden örömöm mögött az a tudat, hogy Zsókanak kellett volna mindezt megélnie, nem nekem.

Hogy egy kicsit lazítsunk, megírom, hogy az 1979-ben már az egyhónapos Áronnal repültünk a New York állambeli Rochesterbe (Péter már ott volt, tanított az egyetemen.) Ez amolyan átmeneti megoldásnak számított, lakótelep-jellegű házak jól megszervezett szolgáltatásokkal, szinte csupa bevándorló külföldi, de a Palo altói albérlet után tágas lakás, jobb anyagi helyzet. Fruzsza bébiszitterként dolgozott, egy szép kis koreai gyerek volt nappal nálunk, sétáltunk, játszottunk együtt. Segítő pót-nagymama is akadt: Treer Margó, akivel máig is fennáll a barátság. 1982 márciusában itt született Kálmán*. 1984-ben Pétert kinevezték a Boston Universityre és nemsokára velem együtt átköltöztek a nagyon szeretnivaló Needhambe, Boston körzetébe, ahol Péter, persze kölcsönből, remek – és azóta folyton szépülő és terjedő házat vett. Évről évre felváltva látogattuk őket, ott is, itthon is örömünk volt az öt fiúban: a három (magyarul beszélő) amerikaiban, és a két hazaiban: az 1981-ben született Darvas Kristófban, és az 1987-ben született Arató József-Bozsiban.

50-ik házassági évforduló a Cape Code-on: 1. sor: Bozsi, Pali, Péter, Éva; 2-ik sor: Kálmán, Panka; 3-ik sor: Kristóf, Fruzsna, Áron, Gerzson

* Pali névmagyarázata: *Az ősmagyar személynevek gyér maradványainak egyike. Kár, hogy eredeti jelentése ma már nem bogozható ki. Érdekes lenne tudnunk, hogy vajon már Könyves Kálmán is azonosnak gondolta-e a maga nevét az írországi eredetű Colman névvel, amely nem sokkal királyunk születése előtt érte el felmagasztosulását. Colman, vagy Coloman volt ugyanis a neve annak a jámbor ír zarándoknak, akit a pogányok 1012-ben, Bécs közelében elfogtak és halálra kínoztak. Ausztria azóta egyik védőszentjének tiszteli, neve az osztrák szomszédságnál fogva hozzátapadt a színmagyar névhez, névnapjukat a nevére szentelt napon, október 13-án ünneplik.*

Ismét itthonról: az Újratemetés

1989. június 20. Részletek Pali Fruzsínának és Péternek irt leveléből: „Reggel telefonon még azt az értesítést kaptuk a Hősök terén lakó ismerősöktől, hogy aránylag kevesen gyülekeznek, de úgy ½ 12-kor, mire odaértem, már óriási volt a tömeg, kb. 250 ezer ember jött össze. Amíg csak vonultak az emberek tömött sorban, körbe az oszlopcsarnok mögött, a Szépművészettől a Műcsarnok felé, hogy a ravatalokra virágot tegyenek, vagy egyszerűen fejét hajtsanak, s közben három színész a kivégzett áldozatok nevét sorolta a mikrofonba, lenyűgöző volt, még én sem tudtam kivonni magam az együttlét lelkesítő hatása alól. Aztán jöttek a beszédek, jó adag demagógiával és sajnos hazafias giccsel is, ami már kissé idegesített. Az egyik szónok egyszerre felszólít, hogy most fogjuk meg egymás kezét, és mondjuk utána: 'Esküszünk, stb.', pedig még nem is tudjuk, mire akar megesketni. A következő a 'Boldogasszony anyánk' eléneklésére szólított fel. Ezt se szerettem. Az utolsó szónok az ifjúság nevében erősen politikai antikommunista beszédet vágott ki – amiben persze igaza volt, de nem illett az alkalomhoz. Jellemző, hogy a tömeg ezután megfélemedezett a rendezők kéréséről és lelkesen megtapsolta. Ezek a dolgok természetesen csak kevéssé (és talán csak a hozzám hasonlóan öreg, finnyás és kiábrándult pasasok számára) rontottak a dolog ünnepé-

lyességén. A nagyszerű csúcspont az volt, amikor Göncz Árpád bejelentésére a negyedmillió ember egyszerre elnémult, a csendben megkondult a harang, s az ember tudta, hogy most az egész országban minden ember megállt, az autókból a vezetők is kiszálltak. A beszédek közül a legtöbbre alig emlékszem. Általában olyan nagy és bölcs államférfinak ábrázolták Nagy Imrét, amilyen szegény sajnós nem volt. Nagyon tetszett Rácz Sándoré, aki pl. felkérte a nyugati vezetőket, 'tegyék lehetővé a SzÜ-nak, hogy kivonhassa a csapatait Magyarországról'. Ez a finom diplomatikus fogalmazás is megcáfolja azokat, akik Rácz Sándort – mert nemcsak igazán egyszerű munkásember, hanem meg is játssza ezt a szerepét –, marhának tartják. Szerintem ő lehetett volna a magyar Walesa, ha más a szituáció. A többi szónok határozottabban fogalmazott, sőt a Fidesz radikális csoportja a szertartás előestéjén tüntetést szervezett a szovjet követség előtt, követelve a kivonulásukat. Ezt – mármint az időzítést – marhaságnak tartom. A rendezvény második részét, a tk-i temetést, csak meghívottak részvételével, már én is csak a tv-n követtem. Itt volt az egyetlen ünneprontó dolog: Mérai Tibor kínosan hosszú és gyűlöletesen neo-marxista-eurokommunista beszéde. Pedig moderálhatta volna magát, tudhatta, milyen sajtóvita előzte meg a beszédét. Csurka – akit Krúdy és Esterházy között a legjobb prózaírónak tartok, de sajnós részeges, nacionalista, és ha berúg, antiszemita is – cikkben kifogásolta Mérai meghívását. Pityu is egyetértett Csukával. Gimes Miklóst, hajdani cserkész társamat Molnár Miklós búcsúztatta (Svájcból jött haza). Ő volt az őrsvezetőnk, a TV-ben semmit sem változott azóta, hogy a 'Zöld a Miki, csak a hasa sárga' kezdetű őrsi indulónkat énekeltük. Az a borzasztó, hogy ez az egész olyan sokára történt (az aradi vértanúknak csak 19 évig kellett várniuk), hogy az érdekeltek legtöbbször már lelkesedni sem nagyon tud. A tömeg zömét kitevő fiatalok egy legendát ünnepeltek, amit eddig így hamisítottak meg, s most már kezdik úgy meghamisítani. Anyával, és sokakkal együtt hogy őrjöntünk volna a boldogságtól, ha ez 20, vagy akár 15 évvel ezelőtt történik.

Most már inkább csak szorongok. Ott vannak a kínaiak (56-ban is átkos befolyást gyakoroltak), és mindenki körülöttünk. Berlin, Prága és persze Bukarest már jól letolt. Az osztrák határon a leszerelés alatt lévő drótkerítés helyett most a románok építenek a mi határunkon műszaki zárat. Az oroszok egyelőre megértően nyilatkoznak s nem haragszanak a beszédek és tüntetések miatt, s a derék nyugatiak most folyton osztogatják a tanácsokat, hogy az istenért, csak lassan, óvatosan.

Részletek az én 1989. június 19-i levelemből: „Apa a helyszínen, én a TV-n napszámba néztük Rajk László, Maléter Pál, Donáth Ferenc és Gimes Miklós újratemetését. Tulajdonképpen nem volt igazán megrázó, de annál különlegesebb. A legszívszorítóbb az volt, hogy a Hősök terén, ahol a szertartás és a felravatalozás folyt, meg a temetőben is, Mensáros László és még két színész egyenletes, szinte szenttelen, monoton hangon egyfolytában mondta, mondta a körülbelül 300 kivégzett névsorát, mindegyiküket a korával és a foglalkozásával, néhányuknál rövid életrajzzal kiegészítve. Kiderült, hogy zömében 30 év alattiak voltak, túlnyomó többségük munkás, de voltak egyetemi hallgatók, idősebb tanárok, stb. is. Ezalatt tízezrek vonultak el a ravatalok előtt, kezükben 1-1 szál virággal. Utána következett a hivatalos koszorúzás (pártok, Akadémia, a kormány, követségek, és a család). Az MSZP-nek nem engedélyezték hivatalos megjelenést, Pozsgay is a kormány küldötteként volt ott. Kicsit túlcsinálnak, túlszervezettnek éreztük az egészet, de talán ennek volt köszönhető, hogy simán, baj nélkül zajlott le. A kormány nagy frászban volt előzőleg, nem győzték mondogatni, hogy ez a megbékélés napja. A frász ellenére kevés és fegyvertelen rendőr volt ott, de mi gondoltuk, hogy nem pattan ki botrány, mert hiszen a hivatalos szervek, a párt már előbb átvette az esemény irányítását. És abban mi is és mindenki igazat adott, hogy a felelősségrevonást be kell fejezni, nem lehet megint akasztani. Muszáj Babitsot idéznem, Jónás imáját: 'Ő sem tudja, és ki választja széjjel, mit rakott jobb-, s mit rakott balkezeivel?'

Két példa: Donáth Ferenc, a Nagy Imre-körhöz tartozó neves közgazdász, börtönben ült, kiszabadulása után nem sokkal meghalt. Felesége Bozóky Éva újságíró (aki annakidején nyálas cikket írt a családunkról a Nők Lapjába), iszonyú vérgőzös cikket a Rajk-per idején Tarisznyás Györgyről valamelyik napilapba. Hogyan ismerje ki magát itt az ember? (B. Éva 2004-ben meghalt. Kiderül, hogy nem jártam messze az igazságtól: a Népszabadság június 4-én ezt írja róla: 'Apja szigorú katolikus katonatiszt, anyja evangélikus lelkészlány. Férje illegális kommunista, maga is csupa ellentét. Egyik pillanatban Rákosi főtitkárságának vezetője, a másikban a párt árulója és foglya. 1945-ben földosztó, majd Rákosi megbízásából Nagy Imre vádlója, 1958-ban vádlott-társa. Végül a demokratikus ellenzék doyenje, a rendszerváltás előkészítője. A feleségét is letartóztatták, majd 1956-ban három fiukkal együtt Romániába hurcolták.' És hány ilyen életről olvastunk azóta, jót akaró, vakon hívő, erre-arra hányódó emberekről.

Én még Kádárral is így vagyok: eleinte gyűlöltem, mint gyilkos hazaárulót, de aztán jött a 'gulyáskommunizmus', mondogattuk, hogy 'ahhoz képest' (Rákosi-idők, Románia, Lengyelország) milyen jó dolgunk van, ő a legnépszerűbb magyar uralkodó Mátyás óta, az Isten soká éltesse, hiszen az ő uralkodása alatt mindenkinek volt munkája, szállása, teljes volt a közbiztonság, lassan már utazgatni is lehetett. Végül derék, szerény, jószándékú, naiv tahnak tartottuk. Én már amúgyis teljesen belesüllyedtem a börtönügyekbe: amikor azt hittem, hogy kész a Tarisznyás-szöveg, akkor jöttem rá, ki mindenkivel kellene még beszélnem (egyesek szerint Péter Gáborral, egy börtönszolgával, stb.), sose leszek meg!" Mégiscsak elkészültem, kis példányszámú, nem-hivatalos füzetben jelent meg, közölt belőle részleteket a New Hungarian Quarterly is.

Ahogy teltek az évek, mindkettőnknek lassan bajai kezdődtek az egészségével. Pali sok időt töltött a János kórház belgyógyászatán pitvarlebegés-panaszokkal és az urológián (Wabrosch professzornál), de mindig hamar rendbejött, és folytatta a munkát, mintha mi sem történt volna. Engem is többször megműtöttek különböző bajokkal, de egyik sem volt jelentős, és én boldog voltam, hogy akadálytalanul tovább szolgálhatom őt.

Élete utolsó öt hónapja is látszólag jó erőben folyt – és azt hittük, ez mindig így is marad: 1999. január 11-én megnyílt egy gyönyörű kiállítás a budapesti Francia Intézetben (Marc Delouze párizsi költő-barátunk a képekhez szerzett verseivel nyitotta meg).

Pali és Éva a Francia Intézeti kiállítás megnyitóján

Február 25-én autóval mentünk Besztercebányára, hóviharban, hogy megnézzük azt a nemzetközi grafikai kiállítást, ahol neki is voltak kint képei, és hazaútban megmásztuk Zólyom várát; március 6-án a Fesztivál-zenekar Haydn-Mozart koncertjére mentünk (lehetőleg Fischer Iván minden hangversenyén ott voltunk); 11-én Orbán Ottó könyvbemutató az Írószövetségben; március 16-án Pali újabb kis műtete. Eközben dolgozott: elkészített három remek salakreliefet (Triptichon. Cím nélkül, I.-II.-III.) és egy nagyon kedves színes fametszetet, az Angelikát.

Április 9-én azonban már nem tudtuk megünnepelni a 79. születésnapját: belázasodott, összeesett (Mányi Bence emelte át a földről az ágyba), ájulás, mentők, a János kórház sebésze, gyomorműtét, onnan került a szörnyű Intenzív osztályra. Megjött Fruzsna. Csövek, lekötözés, lélegeztetőkészülék – maga a pokol.

1999. május 7.-én hajnalban meghalt.

A temetői búcsúztatáson magnóról Mozart: Kis G-moll 25. szimfóniájának 3 tételét hallgattuk meg. Kristófnak egyszer azt mondta, ezzel a művel tudná jellemezni magát.

[Panka, 2010: Éva itt akarta befejezni a családtörténetet, de én úgy érzem, hogy hozzá kell fűznöm még néhány mondatot, a következő évekről.

Pali halála után Éva hozzáfogott egy, már korábban tervbe vett, nagyszabású mű megvalósításához: összeállította Veress Pál életműkatalógusát, megíratta, megszerkesztette és kiadta a róla szóló monográfiát. A katalógus mellett 82 egészoldalas színes reprodukciót, számtalan fekete-fehér illusztrációt, Mezei Ottó tanulmányát és Veress Pál írásait tartalmazó szép köteten évekig dolgozott, támogatókat hajtott fel, összekaparta a pénzt a kiadására, a nyomdában személyesen ellenőrizte a nyomatok színeit – valószínűleg szerkesztői pályafutásának legnagyobb, de mindenképpen a legnagyobb műgonddal létrehozott alkotása született meg.

Szervezett több posztumusz Veress-kiállítást, közben új barátokat is szerzett, gyűjtőket, galériásokat. Közben megtanulta a szövegszerkesztő használatát, és bár sok bosszúsága volt vele, e-mailezett is. Tartotta a kapcsolatot az egyre fogyatkozó számú régi barát mellett a széles rokonsággal, volt iskola- és cserkész-társaival, Corvinás kollégáival, akiknek rendszeresen összejöveteleket rendezett a Határőr úti szép lakásban, ahol Pali műtermébe egy idő után Kristóf unokája költözött be.

Minden évben együtt nyaralt Fruzsával, velem és az unokáival: Olaszországban, Horvátországban, az Őrségben, a Tisza-tónál; többször járt Bostonban – ahol megnézhetette Eliott dédunokáját –, New Yorkban és Fruzsával Puerto Ricóban. Nyolcvanadik születésnapjára meghívtuk az összes rokont, barátot és tisztelőt, vagy százan fordultak meg ebből az alkalomból a lakásban, Kristóf és Deák Juli (csak névrokon, Fruzsáék amerikai barátainak lánya) kis koncertet adott hegedűn és zongorán a kedvenc népdalaiból.

Kristóf és Deák Juli

2006-ban még egy nagy csapás érte: betörték hozzá, és leakasztották a falról a Veress-életmű legfontosabb, legjobban a szívéhez nőtt darabjait, vagy egy tucat festményt. A betörőket elfogták, néhány képet megtaláltak (egy szemétdombon, ahova eldobták), ezek egy részét restauráltatta, de néhány kép végleg oda lett; különösen fájt neki egy csak családi értékkel bíró, de neki igen fontos olajkép a gyermek Zsókaról.

Élete utolsó éveiben ezen a családtörténeten dolgozott, sokszáz régi levélen és iraton rágta át magát, míg megírta ezt a (képek nélkül) 350 oldalnyi szöveget. Voltak persze kisebb-nagyobb egészségi problémái, de lényegében egészen az utolsó napokig jól tartotta magát. Egy hónappal a 88-ik születésnapja után, 2010. március 12-én halt meg.]

Acél Ferenc, 60
 Aczél György, 134, 181
 Alan Douglas, 174
 Alan Mitchell, 127
 Alfred Mörsstedt, 161, 185
 Allan Mitchell, 113, 171
 András Márta, 113
 Andreas Papandreu, 146
 Anna Margit, 131
 Arató József, 153, 186, 187
 Ascher Oszkár, 175
 Ascher Tamás, 131, 172, 175, 180
 Balabán Péter, 9, 10, 134, 138
 Bálint Endre, 131, 146, 157
 Barcs Sándor, 59
 Barta István, 132
 Beck András, 117
 Beliczay László, 134
 Beney Zsuzsa, 16, 183
 Benke Valéria, 56
 Benkei András, 134
 Bibó István, 114
 Bíró Lívia, 10, 112, 117, 149
 Bodnár Margit, 123, 124, 125
 Bodnár Veronika, 125
 Bognár József, 135
 Borcsa Mihály, 21
 Borsiczky Sándor, 7
 Bosnyák Zoltán, 21
 Bozóky Éva, 189
 Buday Miklós, 167
 Carlo Lazagna, 59
 Concetta Maria de Bonavires, 46
 Cornelius E. Gallagher, 88
 Cserépfalvi Imre, 9, 10, 60
 Csillag Ákos, 5, 40, 164, 186
 Csillag Mátyás, 5, 18, 39, 74, 128, 164, 186
 Csizmadia György, 1
 Cyrus Vance, 181
 Dalos László, 2
 Daróczy Anikó, 16
 Darvas Iván, 161
 Darvas Kristóf, 60, 185, 186, 187, 190, 191
 Darvas Lili, 117
 Deák Gedeon, 24
 Deák Gida, 88
 Deák Imre, 93
 Deák Júlia, 166, 191
 Deák Károly, 24
 Deák Mariann, 2, 54, 57, 79, 82, 99, 115
 Deák Pál, 22, 36, 175
 Deák Péter, 82
 Dénes Irén, 103
 Déry Tibor, 161
 Dés Magda, 114, 115
 Devecseri Gábor, 10
 Dobsa János, 176
 Domján József, 23
 Donáth Ferenc, 188
 Dr. Lilienthal, 143
 Dr. Zipser, 11
 E. Gallagher, 88
 Edmund S. Morgan, 107
 Elek Éva, 53
 Elvis Presley, 17, 19
 Eötvös Loránd, 181
 Ernst Kretschmer, 34
 Éva Bonavires Deák, 127
 Éva Deák, 17, 121, 126, 127, 132, 133, 134, 137,
 138, 139, 141, 143, 144, 145, 150, 151, 152, 153,
 154, 155, 156, 158, 159, 165, 166, 167, 170, 171,
 184, 186
 Faludy György, 146
 Farkas Imre, 142
 Féja Géza, 21
 Fekete Béla, 131, 157
 Feleki László, 13
 Fényes Adolf, 157, 161
 Ferenc Jóska, 77
 Ferge Zsuzsa, 131
 Fischer Iván, 94, 172, 173, 176, 177, 180, 190
 Fischer Rudolf, 167
 Fodor Kálmán, 103
 Földy Ágnes, 82
 Fritz Stern, 38, 100, 127, 128, 143
 Füsi József, 62
 Gaál József, 18
 Gábor Szeréna, 139
 Gács Áron, 89, 186, 187
 Gács Gerzson, 89, 172, 186, 187
 Gács Kálmán, 70, 103, 186, 187
 Gács László, 168
 Gács Péter, 89, 131, 168, 170, 171
 Gál Péter, 17, 21, 23, 83
 Galambos József, 135
 Gegus Ildikó, 54, 62, 71, 102, 115, 133, 170
 Georges Blond, 94, 146
 Germaine Blond, 93
 Gerzon Mária, 186
 Gimes Miklós, 188
 Gloria Deák, 8, 17, 23, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36,
 37, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53,
 55, 57, 58, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75,
 76, 79, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 95,
 96, 97, 98, 99, 100, 101, 104, 106, 108, 109, 110,
 111, 118, 120, 121, 126, 127, 128, 130, 131, 132,
 133, 134, 135, 137, 138, 142, 143, 144, 148, 149,
 150, 155, 156, 158, 159, 162, 163, 166, 171, 173,
 186
 Göncz Árpád, 3, 188
 Graf Hermann, 34
 Grandpierre Lili, 117, 139
 Grünwald Béla, 21
 Gryllus Dániel, 148, 151, 152, 161
 Gyulai István, 9
 Hága Jutka, 116
 Hajdú Tibor, 174
 Hajnóczy József, 16

Halász Sándor, 7, 44, 124, 125
 Halász Zoltán, 10
 Hamza Endre, 110, 118, 127, 128, 131
 Hanák Péter, 171
 Hans Klemperer, 72
 Hans Kohn, 72
 Havas Irma, 16
 Heckenast Gusztáv, 131
 Heckenast Ottó, 16, 39, 180
 Heinrich Mann, 136
 Hermann Kaiserling, 34
 Hubay Miklós, 173
 Huzella Elek, 103
 id. Deák István, 88, 181
 ifj. Deák István, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 16,
 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 29, 30, 35,
 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 48, 49, 50, 53, 54,
 55, 56, 57, 58, 60, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70,
 71, 72, 73, 74, 75, 76, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86,
 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99,
 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110,
 111, 112, 113, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 126,
 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 137,
 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 148,
 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 161,
 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171,
 172, 173, 174, 175, 177, 181, 184, 185, 186, 188
 Ignaz Reich, 11
 Inge Hunzinger, 119, 183
 Isabelle Vital, 185
 Ivan Boldizsár, 127
 Ivan Nicsev, 80
 Jacob Wassermann, 34
 Janek Éva, 183
 Janikovszky Éva, 176
 Jerome K., 121
 Jónás Pál, 37, 40, 44, 83, 125, 128
 Jonathan Edwards, 127
 Joseph Rothschild, 127
 Josephus Flavius, 11
 József Attila, 9, 103, 109, 145, 169
 Juhász György, 46
 Justus Pál, 10
 Karátson Gábor, 131, 139, 158
 Karl Lamprecht, 38
 Karl Lemke, 152
 Katrin Lemke, 165
 Kecskeméti Ágota, 103
 Kecskeméti Márta, 139
 Keresztes Ferenc, 4
 Keresztes Ilona, 125
 Kéri Tamás, 139
 Kertész Jutka, 139
 Klimes Károly, 18
 Koffán Károly, 16, 158
 Korolovszky Klári, 58
 Kosáry Domokos, 162
 Kovács Arisztid, 57
 Kovács György, 131
 Kovács Pál, 53, 74, 82, 122, 156
 Kozma Géza, 9, 14, 139
 Kozma Gézáné, 139
 Kozma György, 103, 165, 172
 Kozma Márta, 64
 Kulin Katalin, 64
 Kurtág György, 131
 Lajos Kossuth, 181
 Lánzos Kornél, 57
 László Gyula, 77
 Lengyel Balázs, 16, 176
 Leonardo da Vinci, 96
 Lorenzo de Medici, 53
 Louise Nevelson, 160
 Lukin László, 109
 Major Tamás, 24
 Makk Károly, 161
 Maléter Pál, 188
 Manovill Endre, 79
 Mányi Bence, 190
 Mányi István, 133
 Marc Delouze, 189
 Marek Veronika, 134
 Márkus István, 131
 Marton László, 131
 Mátrai László, 79
 Megay László, 39, 65
 Mensáros László, 188
 Mérai Tibor, 188
 Mezei Ottó, 158, 190
 Mikes Lajos, 16, 62
 Mikes Lajosné Irma, 16
 Mme Paray, 112, 117, 118, 176
 Mocsányi Pál, 175
 Molnár Miklós, 188
 Moravcsik Edit, 103
 Nagy Ágnes, 16
 Nagy Imre, 2, 188, 189
 Nagy Lajos, 183
 Nagy Péter, 115
 Nathaniel Dyer, 120
 Nemes Nagy Ágnes, 16
 Némethy Katalin, 177
 Niels Kampmann, 34
 Nina Juviler, 125, 127, 140, 148, 159
 Orbán Ottó, 16, 183, 190
 Orest Ranum, 99, 100
 Orosz János, 131
 Oroszlánszágú Richárd, 54
 Ortutay Zsuzsa, 59
 Pados Pál, 116
 Paksy Mária, 139, 141
 Papp Oszkár, 16, 146, 157
 Pataricza Imréné, 184
 Pécsi Katalin, 138
 Péter Gábor, 189
 Po Csü, 145
 Pogány József, 61
 Pogány Mária, 60

Prof. von Klemperer, 104
 Professor Stern, 97
 Rác Sándor, 188
 Rajk László, 188
 Rákosi Mátyás, 7, 56, 189
 Ravasz Boriska, 114
 Réti Ágnes, 93
 Révai József, 9
 Révész Béla, 118, 181
 Richard B. Morris, 37
 Richard Strauss, 160
 Robert Kennedy, 142
 Rohonczy Erzsébet, 63
 Röltex Rózsi, 1
 Rosita Hunzinger, 116, 153
 Rudolf Valentino, 17
 S. Zweig, 75
 Ságvári Endre, 169
 Sárközi Márta, 109, 117
 Simai Mihály, 146
 Somlyó György, 105, 183
 Spiró György, 139, 175
 Stollár Béla, 99, 116
 Szablya János, 7
 Szalai Anna, 115
 Szalai Sándor, 114, 132, 135, 146
 Szalai Sándorné Katalin, 114
 Székács Eszter, 144, 149, 166, 178
 Szelényi Iván, 131
 Szemere Veronika, 24
 Szentkirályi Ágnes, 12
 Szentmihályi János, 139
 Szerb Antal, 21
 Szilvitzky Margit, 131
 Tarisznyás Györgyi, 10, 82, 189
 Tétényi István, 14, 54
 Thomas Mann, 34
 Tímár Anna, 43, 117, 125, 146, 147
 Tímár József, 2
 Tímár Pál, 58, 175
 Tömpe András, 10, 134
 Tornai József, 157
 Tóth Árpád, 145
 Toulouse Lautrec, 96
 Treer Margó, 186
 Tronger Árpád, 135
 Ungár László, 138
 Vajna János, 9, 63
 Vályi Gábor, 10, 60
 Vargha Balázs, 16, 164, 173, 183
 Vasvári Anna, 79
 Vekerdí László, 131
 Veres Gábor, 9
 Veres Gáborné, 9
 Veress Anna, 13, 14, 21, 22, 23, 40, 45, 47, 51, 55, 57, 60, 64, 74, 76, 77, 78, 79, 81, 94, 102, 109, 112, 114, 115, 116, 117, 119, 131, 138, 139, 142, 144, 146, 147, 149, 155, 161, 164, 165, 166, 167, 170, 172, 173, 176, 177, 185, 186, 187, 190
 Veress Éva, 10, 60
 Veress Fruzsina, 7, 13, 14, 21, 22, 23, 31, 40, 45, 51, 53, 55, 57, 59, 62, 64, 74, 76, 77, 94, 97, 109, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 131, 138, 142, 144, 146, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 161, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 173, 176, 177, 183, 184, 186, 187, 190, 191
 Veress Icuka, 129
 Veress Katalin, 115, 129
 Veress Pál, 59, 63, 96, 136, 155, 157, 175, 190
 Veress Zsóka, 12, 21, 22, 23, 24, 25, 29, 36, 40, 45, 47, 49, 51, 55, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 71, 72, 74, 75, 76, 78, 80, 81, 94, 103, 105, 109, 110, 114, 116, 117, 119, 129, 130, 131, 138, 142, 144, 145, 146, 147, 149, 155, 162, 164, 165, 166, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 180, 183, 186
 Vidacs Bea, 46, 172
 Virginia Zeani, 50
 Vitrai Tamás, 160
 Vonnák Katalin, 167
 Weltner Magda, 15
 Weöres Sándor, 131, 145
 Wolfgang Geilhufe, 153
 Xantus János, 10
 Zádor Ágnes, 117
 Zentai Zoltán, 173, 177